

T.C.
İstanbul Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

OTTO VON BISMARCK
VE
OSMANLI'DAKİ İMAJI

YUSUF ZİYA ALTINTAŞ
2501080771

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Ali Fuat ÖRENÇ

İSTANBUL 2012

Y Ü K S E K L İ S A N S

TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN

Adı ve Soyadı :Yusuf Ziya ALTINTAŞ Numarası :2501080771
Anabilim/Bilim Dalı :Tarih Tez Savunma Tarihi :28.06.2012
Danışman :Doç.Dr.Ali Fuat ÖRENÇ Saati :11:00
Tez Başlığı :”Otto von Bismarck ve Osmanlı’daki İmajı”

TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği’nin 15. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜ’NE OYBİRLİĞİ / ~~OYÇOKLUĞUYLA~~ karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
1-Prof.Dr.Mahir AYDIN		Kabul
2-Prof.Dr.Mehmet Ali BEYHAN		Kabul
3-Prof.Dr.Sakine ERUZ		Kabul
4-Doç.Dr.Ali Fuat ÖRENÇ		KABUL
5-Yrd.Doç.Dr.Şamil MUTLU		Kabul

Otto von Bismarck ve Osmanlı'daki İmajı

Yusuf Ziya Altıntaş

ÖZ

19. Yüzyılın son çeyreği Osmanlı tarihi açısından bir dönüm noktasıdır. Bu dönemde Avrupa siyasetinin merkezinde duran isimlerin başında, küçük Alman devletçiklerini Prusya Devleti önderliğinde birleştirerek Alman İmparatorluğu'nu kuran Otto von Bismarck gelmektedir. Bismarck'ın takip ettiği politika, savaşlarla kurduğu İmparatorluğu barış ile korumak ve sağlam bir zemine oturtmaktı. Avrupa'daki coğrafi konumu nedeniyle bunu başarması çok da kolay değildi ve bu amaçla kurduğu ittifaklarla imparatorluğun güvenliğini sağlamaya çalıştı. Bismarck'ın Avrupa siyasetinde etkin olduğu dönemde, bütün büyük devletlerin bir şekilde dâhil oldukları ve merkezinde Osmanlı Devleti bulunan Şark Meselesi en önemli gündem maddesiydi. Bu gündemin siyasi oyuncularının başında gelen Bismarck, Avrupa'daki dengeleri korumak amacıyla Alman menfaatlerine en uygun şekilde, ortaya çıkan sorunların büyümemesi için çaba sarf etmiştir. Bu çalışma Osmanlı-Alman ilişkileri çerçevesinde Bismarck'ın ön plana çıktığı olayları inceleyerek, bu olaylardaki rolünü ve onun Osmanlı'daki imajını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda öncelikle Alman Birliği'ne giden süreçte Prusya Devleti ve Osmanlı ile ilişkileri, ardından bu birliğin mimarı olan Bismarck'ın hayatı ve politikaları ele alınmıştır. Çalışmanın ana bölümünde ise ilk önce devletlerarası ilişkilerde Bismarck'ın ön plana çıktığı olaylar irdelenmiş, daha sonra temsil gücü olan isim ve araçlar üzerinden Osmanlı'da nasıl bir imaja sahip olduğu araştırılmıştır.

Otto von Bismarck and his image in the Ottoman Empire

Yusuf Ziya Altıntaş

ABSTRACT

The last quarter of the 19th century can be considered a turning point in the Ottoman History. In this period, Otto von Bismarck, who had established the German Empire unifying all the small German states, can be considered as one of the most important figures of the European politics. The policy followed by Bismarck was to build his state on solid basis, and to protect it that he established by wars, by the way of the continuation of a peace order in the European politics. Because of the geopolitics of Germany, it was difficult for Bismarck to maintain this order. He tried to provide the security of the Empire by the way of the political alliances. In the period that Bismarck was influential as political actor, the most crucial agenda of the European states was how the Eastern Question would be solved, which was closely related to the Ottoman Empire. As one of the most important political players of that period, Bismarck strove very much to solve the question in the smoothest way to protect the balance of politics in Europe that was necessary for the strengthening of Germany. This study aims to clarify the image of Bismarck in the Ottoman Empire examining the outstanding events in the European politics that Bismarck came to the forefront. For that purpose, firstly, the relations were examined between Prussia and the Ottoman Empire in the process of the unification of Germany. After that, the life and policies of Bismarck was set out to be described as the architect of this unification. In the main part of the study, on the other hand, the events that Bismarck had a prominent role was studied. Following that the perception of Bismarck in the Ottoman Public opinion was tried to be analyzed through these events.

ÖNSÖZ

Osmanlı-Alman ilişkileri gerek Türkçe gerekse Almanca yapılan akademik çalışmalarda farklı boyutlarıyla ele alınmaktadır. Yakınçağ tarihi bağlamında düşündüğümüzde bu çalışmalar daha ziyade 1890'lardan itibaren II. Wilhelm ile II. Abdülhamid'den I. Dünya Savaşı'nda müttefik olmaya giden süreçteki yoğun ilişkiler çerçevesinde yoğunlaşmaktadır. 1890 yılındaki istifasına kadar Avrupa diplomasisinin kilit ismi olan Alman İmparatorluğu Şansölyesi Otto von Bismarck ve döneminin bu anlamda yeteri kadar ilgi görmediğini ve gölgede kaldığını söylemek mümkündür. Şüphesiz bu noktada Bismarck'ın Alman menfaatleri doğrultusunda Şark Meselesi'ni önemsiz görmesi nedeniyle Osmanlı ile ilişkileri ikinci planda tutmasının payı büyüktür. Ancak özellikle 1878 Berlin Kongresi sonrasındaki sürecin Bismarck'ı tüm ihtimalleri düşünerek Osmanlı'ya uzak durmama politikasına ittiğini söylemek mümkündür. Bu çerçevede Osmanlı-Alman ittifakına giden ilişkilerin temelini Bismarck dönemine uzandığı görülür.

Bismarck dönemindeki Osmanlı-Alman ilişkilerinin akademik düzeyde konu olması amacıyla ve bu ilişkilerde Bismarck'ın rolünü incelemek maksadıyla böyle bir çalışma hazırladık. Konuya bir ön hazırlık olması açısından çalışmanın birinci bölümünü Osmanlı-Alman ilişkilerinin gelişimi ve Prusya Devleti'nin kısa geçmişine ayırdık. Daha sonra Bismarck'ın biyografisi üzerinden Alman Birliği sürecindeki etken rolünü ve İmparatorluk Şansölyesi olduğu dönemde izlediğı politikaları inceledik. Bununla birlikte yeni ve genç İmparator II. Wilhelm ile münasebetleri, istifası ve son yıllarını ayrıca ele aldık. Çalışmamızın ana bölümünde ise Bismarck'ın Osmanlı'daki imajını, olay algı ve düşünceler üzerinden araştırdık. Burada öncelikle Bismarck'ın devletlerarası ilişkilerde ön plana çıktığı konuları ele alırken, daha sonra ise Osmanlı kamuoyu ve düşünceler üzerinden Bismarck'ın imajını görmeye çalıştık.

Bu çalışmanın oluşmasındaki katkılarından dolayı başta tez danışmanı hocam Doç. Dr. Ali Fuat Örenç olmak üzere, İstanbul Üniversitesi Tarih Bölümü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı'ndaki değerli hocalarımıza ve kıymetli arkadaşlarıma teşekkür ediyorum. Değerli görüşlerini esirgemeyerek, yönlendirmelerde bulunduğu ve çalışmanın son halini gözden geçirdiği için, sayın Prof. Dr. Kemal Beydilli'ye; tez konusu belirleme aşaması ve sonrasındaki katkıları için Abdulhamit Kırmızı, Gültekin Yıldız ve Metin Ünver hocalarıma; ayrıca Bilim ve Sanat Vakfı, İslam Araştırmaları Merkezi ve Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde benimle görüşlerini paylaşıp önerilerde bulunan değerli hocalarım, arkadaşlarım ve kütüphane çalışanlarına teşekkür ediyorum. Almanca kaynaklara ulaşma konusunda İstanbul Orient Enstitüsü'ne ve çalışanlarına, sonrasında Hamburg-Friedrichsruh'da bulunan Otto von Bismarck Vakfı çalışanlarına ve özellikle gösterdiği ilgiden ötürü Dr. Andreas von Seggern'e teşekkürlerimi sunuyorum. Son olarak da bu süreçte göstermiş oldukları destek ve sabırdan ötürü eşim Şeyma ve oğlum Ahmet Eren'e minnettarım.

Yusuf Ziya Altıntaş

Haziran 2012, İstanbul

İÇİNDEKİLER

ÖZ	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	v
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR	ix
GİRİŞ	1

I. BÖLÜM

OSMANLI-PRUSYA İLİŞKİLERİ VE ALMAN BİRLİĞİ SÜRECİ	9
A. PRUSYA KRALLIĞI VE OSMANLI İLE İLİŞKİLERİ	10
1. 19. Yüzyıl Başlarında Prusya'nın Durumu	11
2. Osmanlı-Prusya İlişkilerinin Gelişimi	15
B. ALMAN BİRLİĞİ'NİN KURULUŞ SÜRECİ	22
1. Siyasi Birlik Düşüncesi ve Gümrük Birliği	23
2. Birlik Yolunda Danimarka, Avusturya ve Fransa Savaşları	29
3. Alman Birliği'nin Kuruluşu ve İmparatorluğun İlanı	38

II. BÖLÜM

ALMAN BİRLİĞİ'NİN MİMARİ OTTO FÜRST VON BISMARCK	43
A. HUSUSİ VE SİYASİ HAYATI	43
1. Gençlik Yılları, Evliliği ve Ailesi	44
2. Politikaya Atılması ve Başbakanlığı	46
3. Alman Birliği'nin Kuruluşundaki Etken Rolü	50
4. İmparatorluk Sonrası Şansölyelik Dönemi: Dış Politika ve İttifaklar	53
B. İSTİFASI VE SON YILLARI	66
1. Yeni İmparator II. Wilhelm ile Münasebetleri ve Yaşanan Sorunlar	66
2. Bismarck'ın İstifası: "Der Lotse verlässt das Schiff"	72
3. Son Yılları ve Ölümü	77

III. BÖLÜM

BISMARCK'IN OSMANLI'DAKİ İMAJI: OLAY, ALGI VE DÜŞÜNCELER	80
A. DEVLETLERARASI İLİŞKİLERDE BISMARCK VE OSMANLI	83
1. Bismarck'ın Osmanlı'ya Bakışı	83
2. Fransa Zaferi ve Alman Birliği İlanının Osmanlı'ya Yansıması	92
3. Karadeniz Meselesi'nde Bismarck'ın Politikası	94
4. 1878 Berlin Kongresi'nde "Namuslu Sımsar" Bismarck ve Osmanlı	98
5. Aleksandr Karateodori Paşa'nın Berlin Kongresi Layihasında Bismarck'ın Tutumu	112
6. II. Abdülhamid'in Askeri Heyet Talebi ve Ali Nizami Paşa Heyetinin Bismarck ile Teması	116
7. Mısır'ın İşgali, Doğu Rumeli, Ermeni Meseleleri ve Bismarck	124
B. BISMARCK HAKKINDA DÜŞÜNCELER VE OSMANLI KAMUOYU	135
1. II. Abdülhamid ve Bismarck	136
2. Namık Kemal'in Bismarck Üzerine Düşünceleri	145
3. Basiret Gazetesi, Basiretçi Ali ve Bismarck'ı Ziyareti	149
4. Berlin Büyükelçisi Tevfik Paşa ve Bismarck'ı Ziyareti	156
5. Bismarck'ın İstifası ve Ölümünün Osmanlı'daki Yankısı	159
6. Osmanlı-Alman İttifakı Sürecinde Bismarck'a Bakışlar	169
SONUÇ	181
BİBLİYOGRAFYA	185
EKLER	203

KISALTMALAR

a.g.e.	adı geçen eser
a.g.m.	adı geçen makale
B.	Receb
bkz.	bakınız
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	Cemaziyelahir
c.	cilt
Ca.	Cemaziyelevvel
çev.	çeviren
DİA	Diyanet İslam Ansiklopedisi
ed.	Editör
erş.	Erişim
GP	Die Grosse Politik der Europäischen Kabinette 1871-1914: Sammlung der Diplomatischen Akten des Auswärtigen Amtes.
h.	hicri
haz.	hazırlayan
HR. TO.	Hariciye Tercüme Odası
İÜ	İstanbul Üniversitesi
L.	Şevval
m.	miladi
M.	Muharrem
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
müt.	mütercim
N.	Ramazın

Nr.	Numara
R.	Rebiülahir
r.	rumi
Ra.	Rebiülevvel
S.	Safer
s.	sayfa
sad.	sadeleştiren
SBE	Sosyal Bilimler Enstitüsü
sy.	sayı
Ş.	Şaban
t.y.	tarih yok
TTK	Türk Tarih Kurumu
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
vd.	ve devamı
Y. PRK. DFE.	Yıldız Perakende Evrakı Defter-i Hakani Nezareti Maruzatı
Y. PRK. PT.	Yıldız Perakende Posta ve Telgraf Nezareti Maruzatı
Y.EE.	Yıldız Esas Evrakı
Y.EE. d.	Yıldız Esas Evrakı Defterleri
Y.MTV.	Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı
Y.PRK. ASK.	Yıldız Perakende Askeri Evrakı
Y.PRK. ESA.	Yıldız Perakende Elçilik ve Şehbenderlik Maruzatı
Y.PRK. HUS.	Yıldız Perakende Hususi Maruzat Evrakı
Z.	Zilhicce
Za.	Zilkade

GİRİŞ

Otto von Bismarck¹ icraatlarıyla dünya tarihinin seyrini deęiřtirdiđini söyleyebileceđimiz, özellikle 19. yūzyılın son çeyređine damgasını vurmuř bir Alman devlet adamıdır. Kūçük devletçikler halinde yařayan Alman prensliklerini bir çatı altında toplayıp Alman Birliđi'ni tesis etmeyi bařarması ve izlediđi politika ile Almanya'yı gūçlü bir İmparatorluk haline getirmesi onun siyasi bir deha olarak nitelendirilmesinin bařta gelen nedenlerindedir. Bismarck, savařlarla kurduđu imparatorluđu barıř yoluyla korumak için gayret sarf etmiř, dıř siyasetinin temelini Alman İmparatorluđu'nun gūvenliđi oluřturmuřtur.

Osmanlı-Prusya ilişkileri ve imparatorluğun kurulması sonrasında da Osmanlı-Almanya yakınlaşmasında Bismarck'ın yeri ayrı bir önem taşımaktadır. Zira onun dış politikada özellikle etkin olduğu 1875-1890 yılları, bütūn büyük devletlerin bir şekilde dāhil oldukları “řark Meselesi”nin² en önemli gündem maddesi olduğu bir dönemdir. Bismarck, bu gündemin önemli siyasi aktōrlerinin başında gelirken, Osmanlı Devleti ise řark Meselesi çerçevesindeki bütūn sorunların merkezinde bulunmaktadır.³

1862-1890 yılları arasında önce Prusya Başbakanı sonra da Alman İmparatorluğu'nun řansōlyesi olan, yaptıklarıyla Alman tarihi ve dünya tarihine damgasını vuran Bismarck⁴ üzerine yapılan bilimsel çalışmalar, I. Dünya Savaşı'na

¹ “Bismarck” ismin orijinal yazılışıdır. Ancak Osmanlıca metinlerden yapılan çeviriyazılarda ve sonraki bazı Türkçe literatürde “Bismark” şeklinde yazılmıştır. Bu çalışmada eser isimleri ve orijinal alıntılar haricinde ismin Almanca orijinal yazılışı tercih edilmiştir.

² řark Meselesi kavramının “19. Yūzyıldaki Osmanlı zayıflamasının neticesinde topraklarının paylaşılması” anlamında bir miras kavgası şeklinde algılanması en doğru yaklaşım olarak kabul görmektedir. Kavram 19. Yūzyılın ikinci yarısından itibaren Rusya'nın Osmanlı mirasını tek başına sahiplenmesine karşı çıkılması anlamında bir içerik kazanmıştır. Kemal Beydilli, “řark Meselesi”, **DİA**, c. 38, İstanbul, 2010, s. 353, 355.

³ Friedrich Scherer, **Adler und Halbmond: Bismarck und der Orient 1878 – 1890**, Paderborn: Schōningh, 2001, s. XII-XIII.

⁴ 1884 yılında Alman İmparatorluğu'nda bir süre elçilik görevinde bulunmuş Amerikalı politikacı John A. Kasson'un da belirttiği gibi bu dönemde Almanya dendiğinde Bismarck akla geliyordu ve

giden süreçte Osmanlı Alman ilişkileri ve II. Wilhelm dönemini ele alan eserler ile karşılaştırıldığında az bir yekün tutmaktadır. Bismarck ve dönemi varolan çalışmalarda genellikle kısa bir bölüm olarak yer almaktadır. Bu noktada şüphesiz Bismarck sonrası Alman dış politikasındaki değişim ve bunun sonucu olarak Bismarck'ın geri planda kalmasının etkisi büyük olmuştur. Ancak bu durum Bismarck'ın tarihteki önemini azaltmayacağı gibi, giderek yoğunlaşan ve I. Dünya Savaşı'nda ittifaka varan ilişkilerin temellerinin araştırılmasının gerekliliğini ortadan kaldırmamaktadır. Bu düşünce ile çalışmamızda bahsi geçen eksikliğin giderilmesine gayret edilmiştir.

Çalışmamızın birinci bölümünde Prusya'nın tarihinden kısaca bahseden ve 19. Yüzyılın başlarındaki durumunu inceleyen hususlara yer verilmiştir. Ardından tarihte Osmanlı-Prusya ilişkileri, literatürümüzde bu alanda yapılan çalışmalara da atıfta bulunarak incelenmiştir. Siyasi birlik düşüncesinin temelleri, bu yönde atılan adımlar ve gümrük birliğinin önemi, siyasi birliğin sağlanabilmesi için mutlaka gerekli görülen Danimarka, Avusturya ve Fransa savaşları ile Alman Birliği'nin kuruluşu da bu bölümde ele alınan konular arasındadır.

İkinci bölümde bu sürecin bir numaralı ismi ve Alman Birliği'nin mimarı olan Otto von Bismarck'ın hayatından önemli kesitlerin sunulması yararlı görülmüştür. Gençlik yıllarının sonraki yıllara ne gibi etkilerinin olduğu, evliliği ve aile hayatı, hangi sebeplerin kendisini politikaya girmesine neden olduğu ve Prusya Başbakanlığı'na giden sürece değindiğimiz bu bölümde ayrıca başbakanlığı ve Alman Birliği'ne giden süreçte takip ettiği siyaset ve bu süreçte ne ölçüde etkili olduğu gibi soruların yanıtları verilmeye çalışılmıştır. Daha sonra Alman Birliği'nin kurulması ve ilan edilen Alman İmparatorluğu'nun Şansölyesi olarak takip ettiği dış politika ve ittifaklara değinilmiş, satır aralarında Osmanlı'ya yönelik politikasının ipuçları aranmıştır. İyi anlaştığı İmparator I. Wilhelm'in ölümü sonrasında yeni ve

Almanya'dan dönen saygın kişilere yöneltilen sorular "Bismarck ile tanıştın mı?", "Onun hakkında ne düşünüyorsun?" gibi sorulardı. Bkz. John A. Kasson, "Otto von Bismarck, Man and Minister", **The North American Review** (1821-1940), Ağustos 1886, c. CXLIII, nr. CCCLVII, American Periodicals, s. 105.

genç imparator II. Wilhelm ile münasebetleri, hangi sebeplerle görevden ayrılmak durumunda kaldığı ve görevi bıraktıktan sonra ölümüne kadarki son yılları yine bu bölümde incelediğimiz konular arasında bulunmaktadır.

Tezin üçüncü bölümünde Bismarck'ın Osmanlı'daki imajı, olay, algı ve düşünceler üzerinde temellendirilmiştir. Bu bölüm tematik şekilde iki bölüme ayrılmıştır. Birinci bölümde devletlerarası ilişkiler bağlamında Osmanlı açısından önemli meselerde Bismarck'ın rolü ve imajı üzerinde durulurken, ikinci bölümde daha çok kamuoyu ve kaynaklar çerçevesinde, hakkında yazılıp çizilenlerden Bismarck hakkında Osmanlı'daki düşüncelere ulaşılmaya çalışılmıştır.

Devletlerarası ilişkiler bağlamında Osmanlı açısından önemli meselerde Bismarck'ın rolü ve imajı üzerinde durulan bölümün ilk alt bölümünde, öncelikle bu ilişkiyi daha iyi çözebilmek açısından gerek kendi hatıralarında yazdıklarından gerekse dış politikada izlediği yol takip edilerek Bismarck'ın Osmanlı'ya bakışını göstermeye çalıştık. Bunun ardından çalışmanın birinci ana bölümünde ele aldığımız sürecin sonunda Prusya'nın Fransa'yı mağlup ederek siyasi birliğini sağlaması ve imparatorluğunu ilan etmesinin Osmanlıya yansımaları ve yine bu dönemde Karadenizin tarafsızlığı meselesiyle ilgili gelişmelerde Bismarck'ın ne ölçüde etkili olduğu incelenmiştir.

Daha sonra belki de Bismarck'ın Osmanlı tarihi açısından en ön plana çıktığı, “namuslu bir simsar” görevini üstlenerek ya da diğer bir deyişle barış politikasının zirvesine çıkıp hakem düdüğünü eline aldığı olay olan Berlin Kongresi ve Bismarck'ın bu kongre sürecinin öncesinde ve sonrasında oynadığı rol detaylı bir şekilde irdelenmiştir. Ardından Berlin Kongresi'ne Osmanlı başmurahtası olarak katılan Aleksandr Karateodori Paşa'nın layihasında Bismarck'ın buradaki tutumu incelenmiştir. Bismarck dönemindeki Osmanlı-Alman ilişkilerinin ilk ciddi adımları olarak kabul edilen askeri heyet gönderilmesi meselesi ve bu dönemde ilişkilerin geliştirilmesi için II. Abdülhamid tarafından Berlin'e gönderilen Ali Nizami Paşa ve heyetinin ziyaretleri bir sonraki alt bölümün konusunu oluşturmuştur. Son alt

bölümde ise Bismarck'ın, Mısır'ın işgali, Doğu Rumeli ve Ermeni meseleleriyle ilgili tutumu hakkında fikir vermeye çalışılmıştır.

Bismarck Hakkında Düşünceler ve Kamuoyu başlıklı son bölümde öncelikle dönemin Osmanlı'daki en önemli aktörü olan Sultan II. Abdülhamid'in Bismarck'a bakışı ele alınmıştır. Burada II. Abdülhamid'in tartışma konusu olan ve kendi kaleminden çıkmayıp çeşitli versiyonlar halinde yayınlanan hatıraları yerine, belge niteliğindeki muhtıraları, yakınında bulunan kimselerin yazdıkları hatıralar üzerinden Bismarck hakkındaki düşüncelerine ulaşılmaya çalışılmıştır. Ardından son dönem düşünce tarihimiz açısından merkezi yerde duran önemli isimlerden bir olan Namık Kemal'in Şark Meselesi genelinde ve Bismarck özelinde daha çok Alman İmparatorluğu'nun kurulduğu ilk yıllarda gazetelere yazmış olduğu yazılar ve Berlin Kongresi sonrasında kaleme aldığı hususi mektuplarından çıkardığımız düşüncelerine yer verilmiştir. Namık Kemal ismi burada düşüncelerini kamuoyuna aktarma ve kamuoyunu etkileme noktasında son derece başarılı bir isim olması dolayısıyla tercih edilmiştir. Ardından Fransa-Prusya savaşı sürecinde Basiret Gazetesi'nin Prusya yanlısı bir yayın politikası takip etmesi, savaşın ardından Alman İmparatorluğu'nun ilan edilmesiyle birlikte gazetenin sahibi Basiretçi Ali'nin Bismarck tarafından Almanya'ya davet edilmesi ve bu çerçevede gelişen olaylara değinilmiştir.

II. Abdülhamid devletlerarası ilişkilerin yanısıra şahsi ilişkilere de son derece önem vermekteydi. Bu çerçevede Berlin Sefiri Ahmet Tevfik Paşa'yı, istifasının ardından beş yıl geçmiş olmasına rağmen 80. doğum gününde Bismarck'a çeşitli hediyelerle göndermesi bu bölümde ele alınmıştır. Bir kimsenin iktidardayken değil, iktidardan çekildikten, hatta el çektirildikten sonraki ya da hayattayken değil de ölümünden sonra hakkında söylenenlerin o kişi hakkındaki gerçek düşüncelerin aynası olabileceği düşüncesiyle bir sonraki alt bölümde Bismarck'ın istifası ve ölümünün Osmanlı kamuoyu ve devlet nezdindeki yankısını, Osmanlı kamuoyunu oluşturan dönemin önemli gazeteleri ve arşiv belgeleri üzerinden incelemeye çalıştık. En son alt bölüm de ise Bismarck'ın ölümünün ardından Osmanlı'da hakkında yazılan biyografik eserlere ve bu eserlerdeki Bismarck'a yönelik bakış açısına

değininip örnekler vermek suretiyle konuya açıklık getirmeye çalıştık. Bunun ardından Osmanlı-Alman yakınlaşmasının giderek arttığı bir dönem olan I. Dünya Savaşı'na giden süreçte Almanya ve Almanya ile ilişkiler üzerine kaleme alınan eserlerde Bismarck hakkındaki düşüncelerin izini sürmeye gayret ettik.

Çalışmamızın genel çerçevesini çizerek neticeler çıkarmaya çalıştığımız sonuç bölümünün ardından, çalışmamızda atıflarda bulunduğumuz kaynakların bibliyografyasına yer verdik. Daha sonra ise ekler bölümünde çalışmanın yazınsal seyrini bozmamak için metin içerisine koymadığımız, ancak ilgili yerlerinde atıflarda bulunduğumuz resim, harita ve belgelere yer verdik. Ekler bölümünde bütünlük olması açısından metin içerisinde bulunan atıfları sırayla numaralandırma yerine ek bölümünde koyduğumuz resimleri kronolojik olarak sıralamayı tercih ettik.

Osmanlı ve Alman ilişkilerini elen alan Türkçe literatür incelendiğinde yakın zamana kadar bir yandan Almanlara karşı koyu şüphecilik ve diğer yandan ise silah arkadaşlığına varan iki dost ülke imajı gibi iki aşırı uçta duran yaklaşımlara rastlanmaktadır. Ancak bu tür yaklaşımların özellikle 1980'lerden bu yana yapılan akademik ve nitelikli araştırmalar neticesinde bir ölçüde kırılabildiğini söylemek mümkündür.⁵ Yabancı literatürde de Türk-Alman ilişkileri üzerine yapılan çalışmaların küçümsenmeyecek boyutta olduğu görülür. Ancak bu çalışmaların büyük kısmında Türkçe birincil ve ikincil kaynakların eksikliği dikkat çekmektedir.⁶

Çalışmamız sürecinde Alman Birliği'ne doğru Prusya Devleti ve bu birliğin mimarı olan Bismarck'ın biyografisi üzerine yaptığımız araştırmalarda daha ziyade yerli ve yabancı kaynaklardan faydalanırken, Bismarck'ın bizim tarihimizdeki yerini incelediğimiz üçüncü bölümde ise Osmanlı kamuoyunu oluşturan unsurlar, Osmanlı arşivi ve literatürümüzde Bismarck üzerine yapılmış çalışmalardan faydalandık.

⁵ Selçuk Akşin Somel bu konuyla ilgili akademik nitelikli araştırmalar yapanlardan Kemal Beydilli, Rifat Önsoy, İlber Ortaylı, Murat Özyüksel, Cemil Koçak, Veli Yılmaz, Kemal Turan ve Mustafa Gencer isimlerini örnek vermektedir. Bkz. Selçuk Akşin Somel, "Almanlar Dersaadet'te: 1870-1918 Devresi İstanbul'unda Almanlarla Osmanlıların Kültürel ve Toplumsal Buluşma Deneyimi", **Boğaziçi'ndeki Almanya**, haz. Matthias vom Kummer, 2. Baskı, İstanbul: Almanya Federal Cumhuriyeti Başkonsolosluğu, 2010, s. 36-37.

⁶ İlber Ortaylı, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu**, 9. Baskı, İstanbul: Alkım Yayınları, 2006, s. 10.

Yukarıda ifade ettiğimiz gibi Osmanlı-Alman ilişkileri çerçevesinde birçok bilimsel çalışma yapılmış, ancak bu ilişkiler içerisinde Bismarck ve dönemini doğrudan ele alan bir araştırma yapılmamıştır. Yapılan doktora ve yüksek lisans çalışmaları arasında konumuz yakın olması açısından Hakan Akyar'ın hazırladığı, “Bismarck ve II. Wilhelm'in Osmanlı Üzerine Düşünceleri” başlıklı yüksek lisans tezi ve Ali Gözeller'in hazırladığı “Osmanlı Alman Yakınlaşmasının Basına Yansıması: Sabah Gazetesi Örneği (1889-1895)” başlıklı yüksek lisans tezi dile getirilebilir.

Bununla birlikte Almanya'da yapılan iki doktora tezini bu çerçevede belirtmek gerekir. Bunlardan ilki Friedrich Scherer'in doktora tezi olarak hazırladığı ve Otto von Bismarck Vakfı yayınlarının bilimsel serisinden yayınlanan “Adler und Halbmond: Bismarck und der Orient 1878 – 1890” [Kartal ve Hilal: Bismarck ve Şark 1878 – 1890] başlıklı çalışmasıdır. Bu eserin birinci kısmı Alman dışişleri arşivi üzerinden Bismarck'ın Şark politikasını incelemekte ve Osmanlı'ya yönelik çekingen tavrını ortaya koymaktadır. İkinci kısmı ise dönemin Osmanlı-Alman ilişkilerini şahıslar üzerinden ele almaktadır. Bu eser esasen bizim çalışmamızın kapsamıyla örtüşmekte ve konuları detaylıca incelemektedir. Ancak eserin eksik tarafı sadece Alman kaynaklarından hazırlanmış olmasıdır. Bu çerçevede dile getirilmesi gereken diğer doktora tezi Mehmet Cebeci tarafından hazırlanan “Die deutsch-türkischen Beziehungen in der Epoche Abdülhamids II. (1876-1908): Die Rolle Deutschlands in der türkischen Außenpolitik unter besonderer Berücksichtigung der Bulgarischen, Ägyptischen und Armenischen Frage” [II. Abdülhamit Döneminde Türk-Alman İlişkileri (1876-1908): Almanya'nın Osmanlı Dış Politikasında Bulgaristan, Mısır ve Ermeni Meselesindeki Rolü] başlığıyla yayınlanan eserdir. Cebeci, Scherer'in doktora tezinden daha uzun bir dönemi ele almış ve Osmanlı arşiv kaynaklarından elde ettiği bilgi ve çıkardığı sonuçları, Almanya'nın basılı arşiv kaynaklarıyla destekleyerek iki tarafın da bakış açısını başarılı bir şekilde ortaya koymuştur.⁷

⁷ Cebeci'nin bahsi geçen eseri üzerine tanıtım yazısı için bkz. Mustafa Gencer, “Mehmet Cebeci; Die deutsch-türkischen Beziehungen in der Epoche Abdülhamids II. (1876-1908): Die Rolle Deutschlands in der türkischen Außenpolitik unter besonderer Berücksichtigung der Bulgarischen, Ägyptischen und

Arşiv çalışması olarak Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Bismarck ve dönemi üzerine yaptığımız taramalar sonucunda daha ziyade Yıldız Evrakı ve Hariciye Odası'nın belgelerinden faydalandık. Bu dönemde yapılan devletlerarası yazışmaların dili Fransızca'dır ve büyük kısmı Osmanlıca çevirisi yapılarak ilgililerine iletilmiştir. O nedenle sadece çevirisi yapılmış belgeler üzerinde okuma yaparak, karşılaştırma imkânı bulamadık. Ayrıca bu döneme ilişkin belge taramalarında II. Abdülhamid döneminde dışişlerinin Babıâli değil de Yıldız Sarayı'ndan yönlendirildiğini tespit etmek zor değildir.⁸ Almanya tarafından ise 1871-1914 yılları arasını kapsayıp kırk cilt halinde yayınlanan Almanya Dışişleri Arşivi Koleksiyonu'ndan istifade ettik.⁹

Yayınlandıkları dönemlerde Osmanlı kamuoyunu büyük ölçüde etkileyen gazetelerden Basiret, Tercüman-ı Hakikat ve İkdam gibi gazetelerde, konu edindiğimiz olaylar çerçevesinde ve farklı tarih aralıklarında taramalar yapılmıştır. Aslında Bismarck döneminde Osmanlı kamuoyu ele alındığında, henüz Osmanlı'daki kamuoyunun yeni yeni oluşmaya başladığı dikkati çekmektedir. Yeni oluşan bir kamuoyunun hangi ölçüde etkili olduğu ise aynı zamanda bir tartışma konusudur. Bu çerçevede bir örnek olması açısından Tarık Zafer Tunaya'nın 1876 yılında bir Osmanlı kamuoyundan söz etmenin saflık olacağını söyleyen Bernard Lewis'e katılmadığının altını çizerek, durumun hiçte öyle olmadığını bizzat Ali Efendi'nin kanıtladığını ifade etmesi ilginçtir. Daha ilk yayınlandığı 1868-69'larda Basiret Gazetesi'nin günde on bin sayı olarak basıldığını ve yine bu dönemde İstanbul'da çıkan Türkçe gazetelerin sayısının onu bulduğuna işaret eden Tunaya, bu dönemde basılan küçücük bir ilan dahi ülke ve ülke dışında karışıklıklara vesile olabildiğini,

Armenischen Frage [II. Abdülhamit Döneminde Türk-Alman İlişkileri. Almanya'nın Osmanlı Dış Politikasında Bulgaristan, Mısır ve Ermeni Meselesindeki Rolü], **History Studies**, c. 3, sy. 2, yıl 2011, Samsun: Temmuz 2011, s. 409-412.

⁸ Ortaylı, **a.g.e.**, s. 10.

⁹ Johannes LEPSIUS, Albrecht Mendelssohn BARTHOLDY, Friedrich THIMME (ed.), **Die Grosse Politik der Europäischen Kabinette 1871-1914: Sammlung der Diplomatischen Akten des Auswärtigen Amtes**, 40 Cilt, Berlin: Deutsche Verlagsgesellschaft für Politik und Geschichte, 1922-1927.

kısacık bir haberin dahi sadrazamı küplere bindirebilmesinin ciddi manada bir kamuoyunun oluştuğuna dair örnekler olarak sıralamaktadır.¹⁰

Bismarck dönemi ve sonrasında Osmanlı'da Bismarck'ın hangi meselelerde ön plana çıktığını ve nasıl bir imaja sahip olduğunu incelediğimiz çalışmamızda, gerek gazete yazılarından gerek hatırat ve kitaplardan gerekse arşiv kayıtlarından Bismarck üzerine Osmanlı aydın ve devlet adamlarının serdettiği düşünelere başvurduk ve onları yer yer aktardık. Başta ölümünün hemen sonrasında "Bismarck" başlıklı geniş çaplı bir biyografik eser¹¹ yayınlayan Ali Reşat ve Babanzade İsmail Hakkı olmak üzere, II. Abdülhamid, Aleksandr Karateodori Paşa, Ahmed Midhat Efendi, Namık Kemal, Basiretçi Ali Efendi, Ali Nizami Paşa, Sadullah Paşa, Tahsin Paşa, Ahmet Tevfik Paşa, Mahmud Muhtar Paşa, Salih Münir Paşa, Mahmud Celaleddin Paşa, Kazım Karabekir, İbnü'l-Emin, Sami Paşazâde Sezai gibi isimler bu çerçevede zikredilebilir.

¹⁰ Tunaya'nın önsöz yazısı için bkz. Basiretçi Ali Efendi, **İstanbul'da Elli Yıllık Önemli Olaylar (1330/1912)**, İstanbul: Sander Yayınları, 1976, s. 7-8.

¹¹ Bu eser ile ilgili son bölümde daha detaylı bilgi verilmektedir.

I. BÖLÜM

OSMANLI-PRUSYA İLİŞKİLERİ VE ALMAN BİRLİĞİ SÜRECİ

Kutsal Roma İmparatorluğu adı verilen Alman devleti 962 yılında I. Otto'nun taç giymesi ile başlamış ve 1806'da Napolyon'un Ren Konfederasyonu'nu kurmasına kadar devam etmiştir. Tarihi süreçte ve özellikle de 1648 Vestfalya Antlaşması'ndan sonra bu imparatorluk üç yüz altmış kadar küçük devlete bölünmüş bir devletçikler bütünüydü ve bunların ilişkileri doğal olarak her zaman uyumlu olmuyordu. Bazen bu devletler birbirlerine karşı ya da Fransa, İsveç, Rusya ya da Polonya gibi Alman olmayanlara yurt duygusunu seferber etmeye çalışıyorlardı. Bunlar arasında en büyük iki devletten biri hatırı sayılır bir yerel bağlılığın ve milli duyguların daha fazla olduğu Prusya, diğeri ise Avusturya idi. İmparatorluk topraklarında birçok hanedanın hüküm sürmesine karşın 15. yüzyıldan beri imparator yalnızca Avusturya yani Habsburg hanedanından seçiliyordu. Bu çerçevede Prusya'nın da üyesi olduğu Kutsal Roma İmparatorluğu, Avusturya'nın kontrolünde idi. İmparatorluğun kuzey kısmı genellikle Protestan ve güney kısmı Katolik olduğundan, Fransa'nın güney devletlerini tutması Avusturya Fransa arasında bir mücadelenin varlığına sebep olurken, Protestan Prusya'nın kuzey devletleri üzerindeki nüfuzunu artırması Avusturya Prusya mücadelesine neden oluyordu.¹²

¹² Harold James, **Alman Kimliği (1770'den bugüne)**, çev. İsmail Türkmen, İstanbul: Kızılelma Yayınları, 2009, s. 40; Fahir Armaoğlu, **19. Yüzyıl Siyasi Tarih (1789-1914)**, İstanbul: Alkım Yayınevi 2006, s. 1-2.

A. PRUSYA KRALLIĞI VE OSMANLI İLE İLİŞKİLERİ

Prusya Krallığı, Hohenzollern hanedanı idaresinde Brandenburg seçici prensliği (Kurfürstentum) olarak Kutsal Roma İmparatorluğu'nun bir paçası iken, Brandenburg Dükaliği'nin krallık statüsü kazanmasıyla ortaya çıkmıştı. Büyük Kurfürst (seçici prens/elektör) diye anılan Friedrich Wilhelm (1640-1688) Brandenburg-Prusya'nın gerçek kurucusu oldu. Onun oğlu ve varisi I. Friedrich, İmparator I. Leopold'un da rızasını alarak kendini "Prusya'da Kral" (König in Preussen) ilan etti ve 18 Ocak 1701'de taç giydi. I. Friedrich, elektörlük unvanını korurken, kraliyet unvanı ise sadece imparatorluk dışında kalan Prusya topraklarında geçerliydi.¹³ Toprakları dar, nüfusu az olduğu halde Prusya'yı 18'inci yüzyılda güçlü bir devlet haline getiren hükümdar Büyük Frederik [Friedrich der Grosse] adıyla anılan ve 1740-1786 yılları arasında hükümdarlık yapmış olan II. Friedrich'tir. Prusya, Avusturya Veraset Savaşlarındaki (1740-1748) üstün başarıları ve Yedi Yıl Savaşlarında (1756-1763) Avusturya'nın yanında, Fransa ve Rusya ile aynı anda savaşarak onlara kuvvetli bir şekilde karşı koyması ile büyük devletlerle boy ölçüşebilen bir konuma gelmiştir.¹⁴ II. Friedrich'in adım adım kurduğu Prusya, genel Alman haritası içerisinde giderek artan bir önem kazanmış ve ondan sonra artık Almanya ile ilgili her hangi bir meseleyi Prusya'yı dışarıda bırakarak düşünmek güçleşmişti.¹⁵ II. Friedrich güçlü ve disiplinli bir ordu kurmuş ve bu yönüyle Napolyon Bonapart dâhil Avrupa'da pek çok kişide hayranlık uyandırmıştır. Prusya'yı askeri açıdan daha disiplinli ve güçlü olmaya iten sebeplerin en başında coğrafi konumu ve doğal sınırlardan yoksun, düşmanların saldırılarına açık bulunuyor olmasıydı.¹⁶

¹³ Kemal Beydilli, "Prusya", **DİA**, c. 34, İstanbul, 2007, s. 354; Murat Çulcu, "Tarihsel Süreçte Türkiye-Almanya İlişkilerine Yorumsal Bir Bakış", **Çıkarlar, Çatışmalar, Çözümler: Tarihten Geleceğe Türk Alman İlişkileri**, haz. Erhan Yazar, Ankara: Türk Strateji ve Güvenlik Çalışmaları Grubu, 1999, s. 5.

¹⁴ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, c. VIII, Ankara: TTK Basımevi, 1995, s. 163; Beydilli, **a.g.m.**, s. 354; Davut Dursun, "Almanya", **DİA**, c. 2, İstanbul, 1989, s. 512.

¹⁵ Murat Belge, **Militarist Modernleşme: Almanya, Japonya ve Türkiye**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2011, s. 187.

¹⁶ Armaoğlu, **a.g.e.**, s.3.

1. 19. Yüzyıl Başlarında Prusya'nın Durumu

1789 Fransız ihtilalinin Avrupa'da ortaya çıkardığı büyük kargaşa Prusya'yı da etkilemişti. Zira Napolyon diğer Alman devletçiklerini ve Prusya'yı baştanbaşa çiğneyerek Berlin'i işgal etmişti. Ayrıca kendi başlarına bir türlü birleşemeyen üç yüz altmış civarındaki prensliği tasfiye ederek "Ren Konfederasyonu" adı altında toplayıp kendi kontrolü altına almıştı. Prusya Devleti'nin ismi ise neredeyse silinmişti. Yani Fransız ihtilali ve Napolyon işgali, Almanya'nın tarihini belirleyen önemli değişikliklere neden olmuştu. İşte bu gelişmeler Alman milliyetçiliği ve Alman birliği fikirlerinin doğmasında önemli rol oynamıştır.¹⁷ Bu dönemdeki üst üste yenilgiler ve on yıl kadar süren Fransız nüfuzu, Prusya'da milliyetçi duyguların uyanıp gelişmesine ve toplumun birlik fikri etrafında derlenip toparlanmasına vesile olmuştu.¹⁸ Bismarck hatıratında, bu dönem ile ilgili "İnsanlık hisleri bakımından pek tabiidir ki, I. Napolyon tarafından memleketimize yapılan zulüm ve alçakça muamele, bunları görmüş olanlarda silinmez bir intiba bırakmıştır"¹⁹ ifadelerini kullanmaktadır.

Fransız ihtilali sonrası dönemin şekillendirdiği 1815 Viyana Kongresi'nin ardından Avrupa'nın siyasal açıdan yeniden yapılanması büyük ölçüde 1809-1848 yılları arasında Avusturya İmparatorluğu'nun dışişleri bakanlığı görevini yürüten Prens Klemens von Metternich tarafından olmuştu. Fransız Devrimi düşüncelerini bastırma

¹⁷ Süleyman Kocabaş, **Tarihte Türkler ve Almanlar: Pencermenizm'in "Şark'a Doğru" Politikası**, İstanbul: Vatan Yayınları, 1988, s. 21; Belge, **a.g.e.**, s. 188.

¹⁸ Davut Dursun, "Almanya", **DİA**, c. 2, İstanbul, 1989, s. 512. Ahmed Refik'in Fransız ihtilali ve işgali sonrasında Prusya'nın yükselişini ele alan bir eseri bulunmaktadır. 1331 tarihli yüz on beş sayfalık bu eser Prusya'da vatan muhabbeti, Napolyon'un zaferi, Prusyalıların azmi, hürriyet harpleri, edibler ve şairlerin gayreti, nihayetinde Prusyalıların muzafferiyeti gibi başlıklar altında Prusya'nın yükselişini ele almaktadır. Bkz. Ahmed Refik, **Prusya nasıl yükseldi?**, İstanbul: Teshil-i Tıbaat Matbaası, 1331. Bu eserden iki yıl önce savaş öncesinde yayınlanan ve mukaddimesinde "Osmanlı mütefekkirînine" hitap ederek başlayan benzer konulu bir eser için bkz. Antoine de Larlé, **Almanya nasıl dirildi? Harbe nasıl hazırlanıyor?**, çev. Mehmet Recai, Dersaadet: Nefaset Matbaası, 1329, yine bu eserin sonunda mütercimim yazdığı sonuç bölümünde Napolyon'un Alman halkını ezdiğinden ve bunun onların toparlanıp kuvvetlenmesine neden olduğundan bahsedilmektedir. Bkz. **a.g.e.** s. 56-57. Bununla birlikte her iki eseri de çalışmamızın son bölümündeki Osmanlı-Alman yakınlaşması bağlamında değerlendirebiliriz.

¹⁹ Otto von Bismarck, **Düşünceler ve Hatıralar**, çev. Nejad Akipek, c. 1, İstanbul: MEB Yayınları, 1991, s. 277.

hedefini güden Metternich'e göre Avusturya ile Avrupa'nın kaderi ortaktı ve çok uluslu bir Avusturya'nın yaşayabilmesi için Avrupa'da gerekli olan şey barış, düzen ve sakinlikti. Bu bağlamda Metternich, liberalizm ve milliyetçilik akımlarının hızını otuz yıl kadar yavaşlatan bir devlet adamı olmuştu.²⁰

Viyana düzenlemesi²¹ Almanların tek bir ulus olma hayallerini boşa çıkarmış, bu sistem ile dağınık bir yapı sergileyen otuz beş devlet ve dört serbest şehirden oluşan "Alman Konfederasyonu" kurulmuştur.²² Bu konfederasyon Avusturya'nın üstünlüğünün sağlandığı gevşek bir birliği simgelemekteydi. Ancak zamanla Prusya'nın gücü arttıkça, Avusturya'nın karşısına baş rakibi olarak çıkacaktı.²³ Oluşturulan konfederasyonun tek yönetim organı Frankfurt şehrindeki Federal Meclisti. Burada karar alınabilmesi için hem Avusturya'nın hem Prusya'nın mutabakatı gerekiyordu ama bu da pek mümkün olmuyordu.²⁴ Esasen Prusya'nın Napolyon savaşları neticesinde topraklarını büyütmüş olmasına karşın Viyana Kongresi'nden Avusturya zaferle ayrılıyordu. Zira Alman topraklarını her şeye ve özellikle Prusya'ya rağmen yine dağınık bir halde tutmaya muvaffak olmuştu. Avusturya'nın bu başarısında Prens Metternich'in diplomatik ustalığı önemli bir yer teşkil ediyordu. Avusturya'nın yanı başında birleşik bir Almanya istemeyen Metternich'in çabaları sonucu Alman topraklarını yine dağınık bir durumda bırakan Viyana Kongresi kararları, Almanları ve özellikle Prusya'yı hiç memnun etmemişti²⁵ ve bu memnuniyetsizlik ilerleyen süreçte kendisini gösterecekti. Bismarck da Metternich'in sisteminden hiç hoşlanmayanlar arasındaydı. Çünkü bu sistem Prusya'yı Alman Federasyonu'nda Avusturya'nın küçük bir ortağı durumuna

²⁰ Hüner Tuncer, **Metternich'in Osmanlı Politikası 1815-1848**, Ankara: Ümit Yayıncılık, 1996, s. 11, 15, 21.

²¹ Viyana Kongresi ile yapılan düzenlemeler kastedilmektedir. Viyana Kongresi'ne kadar devletler arasında ikili ilişkiler mevcuttu. Viyana Kongresi ikili diplomasi yerine çok taraflı diplomasiye başlangıcı oldu. Bundan sonra Avrupa'da 19. yy. boyunca konferanslar ya da kongre sistemi görülmeye başlandı. Bkz. Fatih Aslan, "**Avrupa Birliği Zihnin Oluşması (1815 – 1950)**", Kocaeli Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü Stratejik Araştırma Masaları, Avrupa Masası, 2010, s. 9.

²² Thomas Nipperdey, **Deutsche Geschichte 1800-1866**, München: C. H. Beck, 1994, s. 355; Kemal Beydilli, "Prusya", **DİA**, c. 34, İstanbul, 2007, s. 355.

²³ Hüner Tuncer, **19. Yüzyılda Osmanlı-Avrupa ilişkileri (1814-1914)**, Ankara: Ümit Yayıncılık, 2000, s. 57.

²⁴ Sezen Kılıç, **Türk-Alman İlişkileri ve Türkiye'deki Alman Okulları**, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2005, s. 9.

²⁵ Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 77, 106.

hapsetmişti. Bu anlamda Bismarck, konfederasyonun birçok küçük Alman hükümdarını koruyarak Prusya'nın elini kolunu bağıladığına inanıyordu. Bismarck'ın inandığı birliğin sağlanması için bu sistemin ortadan kaldırılması gerekiyordu.²⁶

Avrupa tarihinde 1815-1870 arası dönem Fransız İhtilâli'nin etkisiyle hürriyetçilik ve milliyetçilik fikirlerinin toplumları etkilediği ve dalgalanmalara neden olduğu bir dönemdir. Avrupa'daki 1830 ihtilâllerinin egemen faktörü hürriyetçilik (liberalizm)²⁷ olmuşken, 1848 ihtilâllerinin etkin faktörü milliyetçilik (nasyonalizm)²⁸ olmuştur. 1830 ihtilâlleri Almanya'yı da etkisine almış, ortadaki dağınıklık nedeni ile bütün Almanya'yı kapsayan bir hareket meydana gelmemiştir. Bunun sonucu olarak da Metternich, Almanya üzerindeki kontrolünü devam ettirmiştir. Daha sonra Prusya'nın 1834'de bazı Alman devletleriyle birlikte Gümrük Birliği (Zollverein) kurması siyasi birlik için önemli bir adım olmuş, 1848 ihtilâllerinde milli birliğe çok yaklaşmasına karşın Avusturya'nın şiddetli muhalefeti buna engel olmuştur. Yukarıda bahsettiğimiz gibi Viyana Kongresi'nde Almanya otuz dokuz devletten meydana gelen Avusturya başkanlığında bir Konfederasyon haline getirilmişti. Frankfurt'taki Konfederasyon Meclisi'nde bazı devletlerin birer, bazı birkaç devletin birlikte tek oyu bulunuyordu ve toplamda on yedi oy ile kararların oybirliği ile alınması gerekiyordu. Oybirliği şartı da meclisin verimli çalışmamasına sebep oluyordu. Ayrıca konfederasyonun planlandığı şekilde ortak bir ordusu kurulamamış²⁹ ve bu nedenlerle Alman topraklarında kurulmak istenen sistem bir türlü başarı gösterememişti. Nitekim Bismarck hatıratında yer verdiği ve General Leopold von Gerlach'a yazdığı 30 Mayıs 1857 tarihli bir mektubundakonfederasyonun verimsizliği ile ilgili şunları söylüyordu:

“Küçük devletlere Prusya'nın üstünlüğünü göstermek zorunda olduğumuz hakkındaki fikrime siz de iştirak ediyorsunuz. Fakat konfederasyon tarafından alınan kararlar dâhilinde bunun için ne gibi imkânlarımız var? On yediye karşı bir oyumuz olduğuna ve Avusturya da bize muhalif bulunduğuna göre fazla bir şey yapılamaz... Avrupa'nın ortasında böyle pasif bir plansızlıkla hareket

²⁶ Henry Kissinger, **Diplomasi**, çev. İbrahim H. Kurt, 4. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2004, s. 96.

²⁷ Nipperdey, **Deutsche Geschichte 1800-1866**, s. 286 vd.

²⁸ **a.g.e.**, s. 300 vd.

²⁹ Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 111, 126, 144.

edemeyiz. Bu plansızlık 1805'teki gibi bizim için tehlikeli olabilir; eğer çekiç olmak için bir şey yapmaz isek örs haline geliriz...".³⁰

Bu çerçevede tekrar etmek gerekirse 1871 yılına kadar Almanya diye anılan bir devlet yoktu ve dükalık denilen küçük devletçiklerden oluşuyordu. Her ne kadar bu devletçikler kendi aralarında iktidar mücadelesi yapsalar da nihayetinde Avusturya'ya bağlıydılar. Avusturya İmparatorluğu, Germen ağırlıklı bir imparatorluk olmakla beraber içerisinde Alman olmayan birçok unsuru barındırdığı için gerçek manada Almanları temsil etmiyordu. Bu sebeplerle Almanya denilince aklımıza, bugün topraklarının büyük kısmı Polonya sınırları içerisinde bulunan Prusya Devleti ve onun öncülüğünde 1871'de Alman Birliği'nin kurulması ile birlikte Alman İmparatorluğu gelmelidir.³¹

Bununla birlikte bu coğrafyanın nüfusu ile ilgili şunları söylemek mümkündür: 1871'de kurulan Alman İmparatorluğu'nun sınırlarını ele aldığımızda, 1816'larda bu bölgede 24 milyon civarında insan yaşamaktaydı. Bu rakam 1830'da 29 milyona, 1852 yılında 36 milyona, 1871'de ise 41 milyona çıkmıştı. (Harita 5) 1910 yılına gelindiğinde ise Almanya'da nüfus 65 milyona ulaşmıştı. Bu Almanya'nın 19. Yüzyıl boyunca nüfusunu ikiye hatta neredeyse üçe katladığını göstermektedir.³²

Diğer bir açıdan bakıldığında 19. yüzyılın ilk yarısında diğer Avrupa devletleriyle karşılaştırıldığında Alman devletlerinde ilk göze çarpan şey fakirlik oluyordu ve bu anlamda özellikle İngiltere'den çok gerilerdi. İşte böyle bir konumdan Almanya devletçiklerinin birliğini sağlayarak iktisadi bir dev haline gelişi hakkında Bülow şunları söylemektedir:

"... Frankfurt Barışı'ndan Dünya Savaşı'nın başladığı döneme kadar geçen kısa zaman zarfında Alman İmparatorluğu'nun gerçekleştirdiği muazzam iktisadi kalkınmayı başaran ya az ülke vardır, ya da hiç yoktur. ...Filozofların, şairlerin

³⁰ Bismarck, **a.g.e.**, c. 1, s. 282-283.

³¹ Kılıç, **a.g.e.**, s. 3.

³² Yunus Kobal, "Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Almanya", **Doktora Tezi**, Ankara Hacettepe Üniversitesi, 2000, s. 31.

ve savaşçıların toplumu artık birinci sınıf işadamlarının ve tacirlerin toplumu haline gelmiştir...”³³

19. yüzyıl Prusya'nın, yani Almanya'nın tarih sahnesinde aktif bir şekilde rol almaya başladığı bir yüzyıl olurken, Alman milliyetçiliği ve büyük Almanya fikri bu yüzyılın başlarında filizleniyor, sonunda ise hayatiyet kazanıp, Otto von Bismarck öncülüğünde Alman İmparatorluğu'nun zeminini teşkil eden Alman Birliği sağlanıyordu.³⁴

2. Osmanlı-Prusya İlişkilerinin Gelişimi

Coğrafi konumu itibariyle birbirine oldukça uzak ve ilgisiz gibi görünmesine karşın, Osmanlı ve Prusya devletlerinin arasındaki ilişkinin başlaması ve gelişimindeki ana nedeni olarak ortak komşu ve düşman karşısında birlikte hareket etme hususunda mukadderat birliği içerisinde bulunmalarını göstermek yanlış olmayacaktır.³⁵ Zira II. Friedrich devrinde (1740-1786) Avusturya ve Rusya'ya karşı amansız bir mücadele veren ve zor durumda kalan Prusya'nın, bu devletleri arka cephelerinden sıkıştırarak bir kuvvet olarak Osmanlı Devleti'ni doğal bir müttefik olarak görerek harekete geçmesi, bu ilişkilerin başlangıcını oluşturmuştur.³⁶

Diğer yandan Prusya Krallığı'nın kurulması Osmanlı açısından büyük önem taşıyordu. Zira Prusya, Polonya ile birlikte Rusya'nın komşusu oluyordu ve adı geçen devletler arasındaki bir ittifak Osmanlı için tehlike çanlarının çalması anlamına geliyordu. Ancak Osmanlı ile Prusya arasında tesis edilecek iyi ilişkiler

³³ 1900-1909 yılları arasında Alman İmparatorluğu şansölyesi olan Prens Bernhard von Bülow'dan aktaran H. Bayram Soy, **Almanya'nın Osmanlı Devleti Üzerinde İngiltere ile Nüfuz Mücadelesi (1890-1914)**, Ankara: Phoenix Yayınevi, 2004, s. 35.

³⁴ Çulcu, **a.g.m.**, s. 10.

³⁵ Osmanlı-Prusya münasebetleri çerçevesinde Enver Ziya Karal, Prusya Devleti'nin kuruluşu ve gelişmesi ile Osmanlı Devleti'nin kuruluşu ve gelişmesi arasındaki sıkı benzerliğe dikkat çekmektedir. Buna göre Osmanlı Devleti Anadolu'nun siyasi birliğini geniş ölçüde temsil etmekte olan Selçuklu İmparatorluğu'nun zayıflayarak parçalanmaya başladığı bir dönemde Anadolu'nun batı kesiminde Bizans İmparatorluğu sınırında onunlar savaşarak kazançlar sağlamış ve diğer yandan da Anadolu'nun birliğini sağlamıştır. Prusya ise benzer şekilde Avusturya'nın Almanya üzerindeki üstünlüğünün zayıfladığı bir dönemde öteden beri milli düşman saydığı Fransızlarla savaşarak kazançlar sağlamış ve Alman topraklarında düzeni sağlayarak Alman Birliği'ni kurmuştur. Bkz. Karal, **a.g.e.**, s. 162.

³⁶ Kemal Beydilli, **Büyük Friedrich ve Osmanlılar – XVIII. Yüzyılda Osmanlı – Prusya Münasebetleri**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1985, s. IX-X.

bunun tehlikenin önünü alabilirdi ve bu nedenle de Prusya Kralı Wilhelm'i kutlayan ilk başkent İstanbul olmuştu. Nitekim hiç vakit kaybetmeden Asım Efendi'nin riyasetinde on beş kişilik bir heyeti Berlin'e gönderilmiş ve böylece iki devlet arasındaki ilk resmi münasebet tesis edilmişti.³⁷

Avrupa'da Prusya'nın gücünü göstermeye başladığı 18'inci asrın ortalarında Osmanlı kendini savunmakta güçlük çekiyordu. Bu çerçevede Rusya ve Avusturya gibi düşmanlarına karşı bir denge unsuru olarak Prusya ile ilişkileri geliştirme fikri cazip geliyordu. Ayrıca Prusya'nın Osmanlıya sınırı olmaması ve o dönem itibariyle Osmanlı topraklarında yayılma hedefinin olmadığı düşünüldüğünde ve diğer yandan Prusya için de Osmanlı Devleti'nin, Avusturya ve Rusya gibi düşmanlarına karşı önemli bir güç olması, iki devleti tabii birer müttefik haline getirdiği söylenebilir. Bunun yanında Protestan bir devlet olması itibariyle Prusya, Katolik ve Ortodoks Hıristiyan devletler gibi koyu dini ve mezhepsel bir siyasete sahip değildi. Öte yandan Prusya, Rusya ve Avusturya'nın Osmanlı üzerinde genişlemesine muhalifti, zira böyle bir genişleme bu devletlerin güçlenmesine ve Avrupa'daki dengenin kendi aleyhine bozulmasına neden olacaktı. İşte Osmanlı-Prusya münasebetlerini bu temel üzerinde değerlendirmek gerçekçi olacaktır.³⁸

18. yüzyılın başlarından itibaren kendisini gösteren Osmanlı Prusya ilişkilerinin Türkçe literatüre pek az yansıdığını söylemek yanlış olmaz. Bu alanda Prof. Dr. Kemal Beydilli'nin ortaya koymuş olduğu çalışmalar konuyla ilgili eserlerin Türkçe literatürdeki en önde gelenleridir.³⁹ Beydilli aynı zamanda Türkçe literatürde bu alanda yayınlanan diğer çalışmaları da değerlendirmekte ve var olan çalışmaların büyük oranda vesika yayınının ötesine geçemediğini ifade etmektedir.⁴⁰

³⁷ Çulcu, **a.g.m.**, s. 6.

³⁸ Kocabaş, **Tarihte Türkler ve Almanlar**, s.10; Karal, **a.g.e.**, s. 163; Muzaffer Tepekaya, "Osmanlı-Alman İlişkileri (1870-1914)", **Türkler**, c. 13, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 40.

³⁹ Bkz. Kemal Beydilli, **Büyük Friedrich ve Osmanlılar – XVIII. Yüzyılda Osmanlı – Prusya Münasebetleri**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1985; Kemal Beydilli, **1790 Osmanlı – Prusya İttifakı**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1984.

⁴⁰ Beydilli bu alanda yapılan çalışmalardan; Selahaddin Tansel'in "Osmanlı-Prusya Münasebetleri Hakkında" başlıklı makalesi, Abdurrahman Şeref'in "Berlin Hazine-i Evrakında Vesaik-i Kadime-i Osmaniyye" adlı yayını ve Ahmed Refik'in "**Osmanlılar ve Büyük Frederik**" adlı çalışmasını zikretmektedir. Beydilli ayrıca Osmanlı vakanüvisleri ve diğer müverrihlerin, Osmanlı Prusya

Bu çerçevede Osmanlı-Prusya ilişkilerinin tarihine baktığımızda bu ilişkilerin 18'inci yüzyılın başlarından itibaren şekillenmeye başladığını ve aynı yüzyılın ikinci yarısında ani bir yoğunluk kazanarak, bu yoğunluğun III. Selim devrinin ilk senelerine kadar devam ettirdiğini görürüz.⁴¹ Asıl Osmanlı-Prusya ilişkilerinin siyasi yönde canlılık kazanması, Büyük Friedrich'in (Friedrich der Grosse) 1740 yılında tahta çıkmasıyla olmuştur.⁴²

Yukarıda bahsedilen sebeplerle adı geçen iki devletin tabii birer müttefik haline gelmesi sonrasında II. Friedrich bir ittifak yapmak üzere müşavirlerinden Rexin'i elçi olarak 1761 yılında İstanbul'a yolladı. Haziran ayında Prusya elçisi çok tafsilatlı bir takrirle durumu Osmanlı'ya izah ederek II. Friedrich'in isteklerini iletliyordu. Tafsilatlı takrir içerisinde özellikle Rusların Lehistan üzerindeki emellerinden ve bunların Osmanlı için oluşturacağı tehlikelerden bahsederken, kendi kralının bunlara engel olduğunu söyleyerek Osmanlı'dan gerekli yardımı sağlamaya çalışıyordu.⁴³ Bu gelişmeler ve Friedrich'in ikazları Osmanlıları düşündürmeye başladı, çünkü Prusya'nın Avusturya ve Rusya tarafından yenildiği takdirde bu iki devletin Osmanlı üzerine yürümeyeceklerini kestirmek zordu. Böyle bir durumu Osmanlı Devleti'nin yalnız başına önleme imkânı pek az idi. Bu halde Prusya'nın ezilmesine imkân vermemek ve teklife muvafık bir cevap vermek Osmanlı'nın menfaatine görünüyordu.⁴⁴ Osmanlı hükümeti direk bir ittifak girişiminden çekinse de neticede iki devlet arasında bir dostluk muâhedesi imzalandı.⁴⁵

ilişkileri özelinde Avrupa genelinde verdikleri bilgilerin çok kısıtlı olduğunu ve yer yer yanlışlarla dolu olduğunu belirtmektedir. Bkz. Beydilli, **Büyük Friedrich ve Osmanlılar**, s. X.

⁴¹ Beydilli, **Büyük Friedrich ve Osmanlılar**, s. IX.

⁴² Ernst Jäckh, **Die Deutsch-Türkische Waffenbrüderschaft**, Deutsche Verlags-Anstalt, 1915, s. 6; Kemal Turan, **Türk-Alman Eğitim İlişkilerinin Tarihi Gelişimi**, İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2000, s. 13, 25.

⁴³ Selahaddin Tansel, "Osmanlı-Prusya Münasebetleri Hakkında", **Bellekten**, c. 10, sy. 38, Ankara: TTK, 1946, s. 277. Rexin'in sunduğu tafsilatlı takririn içeriği için bkz. **a.g.m.**, s. 274-277.

⁴⁴ Tansel, **a.g.m.**, s. 279.

⁴⁵ 17.4.1761 tarihinde Sadrazam Koca Ragıp Paşa ile Kont Rexin tarafından imzalanan bu antlaşmanın yürürlüğe girmesiyle Osmanlı-Prusya ilişkileri resmen başlarken, Ahmet Resmi Efendi ilk Osmanlı Elçisi olarak 1763'te Berlin'e gönderildi. Sekiz maddeden oluşan bu antlaşmanın ihtiva ettiği hükümler için bkz. Turan, **a.g.e.**, s. 14, 26, 27; ayrıca bkz. Cemal Kutay, **Türk-Alman Tarihi: Kader Bağı**, İstanbul: Ercan Holding, 1983, s. 22.

Osmanlı iki devlet arasında resmi bir ittifak olmaksızın Prusya ile dostluğu devam ettirme siyasetini güdüyordu. Ancak 1787’de Rusya’ya karşı açılan savaş sürecinde Prusya’nın ittifak teşebbüsleri daha fazla geri çevrilmeyerek 1790’ın Ocak ayı sonunda Osmanlı Devleti ile Prusya arasında bir ittifak muâhedeşi imzalandı.⁴⁶ Bu siyasi ve askeri anlaşma Osmanlı Devleti’nin bir Avrupa devleti ile karşılıklı şartlarla imzaladığı ilk ittifak oldu.⁴⁷ Hariciye Nazırı Mehmet Raşit Efendi ile İstanbul Elçisi Baron Doviç arasında imzalanan Osmanlı-Prusya ittifakı Osmanlı Devleti’nin bir Hıristiyan devletle müdafaa ve hücum mahiyetinde yaptığı bir antlaşma olması bakımından da önem taşımaktadır. Zira Prusya’nın öteden beri Osmanlı ile ittifak arayışı gerçekleşmiş ve bunun sonucunda ticari, iktisadi ve askeri alanlarda esaslı bir işbirliğinin yolu açılmış bulunuyordu.⁴⁸

Napolyon Bonaparte’ın Mısır seferi (1797-1801) Prusya ile dostluk ilişkilerinin gelişmesine neden olurken, 1806’ya gelindiğinde Napolyon’un Prusya’yı mağlup edip barış yapmaya zorlaması, Osmanlı-Prusya ilişkilerini ikinci hatta üçüncü plana itti. Modern bir ordu kurma niyetinde olan II. Mahmud dönemine geldiğimizde ise Prusya ile ilişkilerin tekrar geliştiğini, Helmuth von Moltke öncülüğünde Alman subaylarının Osmanlı’ya geldiklerini ve bunun daha sonraki süreçte bir gelenek haline geldiğini görürüz. 1871 yılında kurulan Alman Birliği’ne giden süreçte Prusya daha çok kendi iç meseleleriyle meşgul olduğundan Osmanlı ile ilişkilerin durgun olduğu, ancak yine de Osmanlı’nın konu edildiği devletlerarası görüşmelerde Osmanlı’nın toprak bütünlüğünü savunan devletlerin safında yer aldığı ve böylece önceden tesis edilmiş Osmanlı-Prusya dostluğunun bu süreçte de devam etmiş olduğunu söylemek mümkündür.⁴⁹

Osmanlı tarihinde III. Selim ve II. Mahmud devirleri, reformların ve ıslahat çalışmalarının zirveye çıktığı dönemlerdir. Ancak bu yıllar aynı zamanda Osmanlı

⁴⁶ Mehmet Cebeci, **Die deutsch-türkischen Beziehungen in der Epoche Abdülhamids II. (1876-1908)**, Marburg: Tectum Verlag, 2010, s. 10.

⁴⁷ Karal, **a.g.e.**, s. 164; Kutay, **a.g.e.**, s. 24.

⁴⁸ Turan, **a.g.e.**, s. 14, 28.

⁴⁹ Karal, **a.g.e.**, s. 165-166.

için savaş ve iç isyanların da yoğun olduğu zamanlardır.⁵⁰ Osmanlı ordusunun ıslahı çerçevesinde Prusya ile ilişkiler söz konusu olduğunda daha III. Selim devrinde padişahın isteği ile Prusyalı Subay Albay von Goetze'nin Türk topçu birliklerini denetlediğini görmekteyiz. Düzenli bir ordu kurmayı amaçlayan II. Mahmud da özellikle 1821 Yunan İsyanı⁵¹, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması⁵² ve Navarin Baskını gibi olaylar sonrasında ister istemez Prusya ordusuna başvurmuştu. İlerleyen süreçte özellikle Berlin Kongresi sonrası ortaya çıkan kaos ortamında, o zaman kadar Osmanlı ordusunda modern İngiliz, Fransız ve Prusya sistemleri geleneksek Osmanlı sistemi ile bir arada yaşarken, bundan sonra artık Osmanlı Devleti yaşama şansını yapacağı askeri reformlara bağlamış ve Alman askeri sistemi ve silah endüstrisine giderek daha fazla bağlanmıştı.⁵³ Osmanlı-Alman ilişkileri çerçevesinde askeri ıslahat, silah ticareti ve subayların gönderilmesi konusunda⁵⁴ Oxford Üniversitesi Askeri Tarih Profesörü Jehuda L. Wallach'ın "Anatomie einer Militaerhilfe: die

⁵⁰ Bu dönem üzerine yapılan çalışmalar hakkında literatür değerlendirmesi için bkz. Mehmet Ali Beyhan, "Islahatlar ve Buhranlar Literatürü: III. Selim ve II. Mahmud Dönemi", **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, c. 1, sy. 2, yıl 2003, s. 57-99; Ayrıca 1789-1813 tarih aralığını, yani III. Selim, IV. Mustafa ve II. Mahmud'un saltanatının ilk beş yılını konu edinen vekayiname için bkz. Cabi Ömer Efendi, **Cabi Tarihi, Tarih-i Sultan Selim-i Salis ve Mahmud-ı Sani**, haz. Mehmet Ali Beyhan, c. 1-2, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2003.

⁵¹ 1821 Yunan isyanından Yunanistan'ın bağımsızlığına giden süreç hakkında geniş bilgi için bkz. Ali Fuat Örenç, **Balkanlarda İlk Dram: Unuttuğumuz Mora Türkleri ve Eyaletten Bağımsızlığa Yunanistan**, İstanbul: Babiali Kültür, 2009.

⁵² Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması meselesiyle ilgili geniş bilgi için bkz. Şirvanlı Fatih Efendi, **Gülzar-ı Fütihat: Bir Görgü Tanığının Kalemile Yeniçeri Ocağının Kaldırılışı 1250/1834**, haz. Mehmet Ali Beyhan, İstanbul: Kitabevi, 2001; Ayrıca konuyla ilgili yapılmış doktora tezi için bkz. Gültekin Yıldız, **Neferin Adı Yok: Zorunlu Askerliğe Geçiş Sürecinde Osmanlı Devleti'nde Siyaset Ordu ve Toplum**, İstanbul: Kitabevi, 2009; Ayrıca bkz. Şamil Mutlu, **Yeniçeri Ocağının Kaldırılışı ve II. Mahmud'un Edirne Seyahati**, İstanbul: İÜ Edebiyat Fakültesi, 1994; Es'ad Efendi, **Üss-i Zafer (Yeniçeriliğin Kaldırılmasına Dair)**, haz. Mehmet Arslan, İstanbul: Kitabevi, 2005.

⁵³ Ortaylı, **a.g.e.**, s. 90.

⁵⁴ Alman subaylarının ve askeri heyetlerin Osmanlı ordusunda görev almaları, Osmanlı'nın son dönemine doğru giderek artan bir şekilde iki devlet arasındaki ilişkilerin en önemli vechesini oluşturmuştur. Osmanlı ordusunda ve Türkiye'de görev yapan Alman subaylarını, geliş tarihleri ve yaptıkları hizmetler bakımından altı gruba ayırmak mümkündür:

1. Moltke'den önce ve Moltke ile birlikte görev yapanlar (1756-1839)
2. Moltke'den Goltz'a kadar (1838-1882)
3. Goltz dönemi (1882-1913)
4. Liman von Sanders heyeti dönemi (1913-1918)
5. Birinci Dünya Savaşı dönemi
6. Birinci Dünya Savaşı sonrası askeri danışmanlar dönemi (1926-1939) Bkz. Veli Yılmaz,

1'nci Dünya Harbi'nde Türk-Alman İttifakı ve Askeri Yardımlar, İstanbul: 1993, s. 33.

Preussisch-Deutschen Militaermissionen in der Türkei: 1835-1919” başlıklı eseri alanında öncü olma özelliği taşır.⁵⁵

Özet olarak askeri alanda Bismarck iktidarı dönemine kadar Osmanlı-Prusya ilişkilerinin daha ziyade Prusya’nın Avrupa’da kendisine yönelik baskıyı kırmak için Osmanlı Devleti ile bir ittifak arayışı şeklinde geliştiğini ve 1760’da ticaret ile 1790’da ittifak anlaşmasından sonra Bismarck dönemine kadar sıkı bir ilişkinin söz konusu olmadığını söylemek mümkündür.⁵⁶

Ticari ilişkiler açısından konuya bakıldığında Osmanlı ile Alman devletleri arasındaki münasebetlerin oldukça eskiye dayandığı söylenebilir. Ancak ticaret hacmi küçük olduğundan doğrudan doğruya münasebetler kurulamamıştır. Bu nedenle iki devlet arasındaki ticaret 1870’lere kadar küçük boyutlarda seyretmiştir. Bunun yanı sıra Alman tebaası Prusya tarafından temsil ediliyordu. Fakat Prusya, Osmanlı ticaretiyle fazla ilgilenmediğinden Osmanlı’da Almanları, Avusturya konsolosları temsil ediyor, Alman ihraç malları Avusturya malı olarak muamele görüyordu. Almanya ancak birliğin kuruluşu ve sanayisinin gelişimini müteakip Osmanlı’ya karşı bilinçli bir ekonomi politik takip etmeye başlamıştır.⁵⁷ Bununla birlikte Almanya’nın uluslararası planda iktisadi bir güç olarak ortaya çıkması bir rekabet ortamı oluşturarak İngiliz emperyalizminin dünya üzerindeki egemenliğini zayıflattı. Bu gelişmenin bir uzantısı olarak da Osmanlı Devleti giderek Alman emperyalizminin ekonomik ve politik denetimi altına girmeye başlıyordu.⁵⁸ Eğitim ve kültür tarihi açısından bakıldığında ise Alman Birliği’nin kurulması öncesinde Alman kültürel faaliyetlerinin Osmanlı topraklarında kendisine yer edinmeye

⁵⁵ Jehuda L Wallach, **Anatomie einer Militärhilfe: die Preussisch-Deutschen Militärmissionen in der Türkei: 1835-1919**, Düsseldorf: Draste Verlag, 1976. Daha ziyade Alman kaynakları kullanılarak hazırlanmış ve Türk kaynakları eksik kalmış olsa da Osmanlı-Alman askeri ilişkileri ele alındığında ilk başvurulacak eserlerin başında gelmektedir. Almancası 1976 yılında basılan bu eser ayrıca Tuğgeneral Fahri Çeliker tarafından Türkçeye çevrilmiş ve 1985 yılında basılmıştır. Bkz. Jehuda L. Wallach, **Bir Askeri Yardımın Anatomisi: Türkiye’de Prusya-Alman Askeri Heyetleri 1835-1919**, çev. Fahri Çeliker, Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, 1985. Çalışmamızda kaynak olarak Almanca orijinalinden faydalanılmıştır.

⁵⁶ Kılıç, **a.g.e.**, s. 9.

⁵⁷ Rifat Önsoy, **Türk-Alman İktisadi Münasebetleri (1871-1914)**, İstanbul: Enderun Yayınları, 1982, s. 9.

⁵⁸ Orhan Kurmuş, **Emperyalizmin Türkiye’ye Girişi**, İstanbul: Bilim Yayınları 1974, s. 204-205.

çalıştığı görülür. Birliğin kurulmasından sonraki yıllarda ise ilişkilerin yoğunlaşmasına paralel olarak bu alandaki faaliyetlerde hızlanmıştır.⁵⁹

Öte yandan Fransa İmparatoru III. Napolyon Paris'te yapılacak bir sergi açılışı münasebetiyle Sultan Abdüllaziz'i Fransa'ya, İngiliz Kraliçesi Victoria da Londra'ya davet etmişti. Bir takım diplomatik kazanımlar ümit eden Sultan bu çerçevede 21 Haziran 1867 tarihinde Avrupa seyahatine çıktı.⁶⁰ Sultan Abdüllaziz, Prusya Kralı ile de bu seyahat çerçevesinde Koblenz'i ziyareti münasebetiyle şahsen tanışmışlardı. Sultan, Paris ve Londra'yı ziyaret etmiş, geri dönüşünde de Koblenz'e uğramıştı. Türk-Alman ilişkileri tarihi açısından önem taşıyan bu ziyaretin, diğer yandan başkent dışında bir şehre gerçekleşmesi ise henüz ilişkilerin Fransa ve İngiltere kadar kuvvetli olmadığına bir göstergesi olarak kabul edilebilir.⁶¹

Otto von Bismarck öncülüğünde Alman Birliği'nin sağlandığı ve güçlü bir Almanya İmparatorluğu'nun Avrupa siyasetinde kendini hissettirdiği 1871 sonrası dönem aynı zamanda günümüz Federal Almanya Cumhuriyeti'nin de temellerini oluşturmaktadır. 1877-78 Osmanlı Rus Savaşı'nda Osmanlı'nın Rusya karşısında hezimete uğraması ve sonrasında Bismarck'ın Berlin Kongresi'ni toplaması neticesinde olası bir Avrupa krizi önlenmiş, hem de Osmanlı varlığını sürdürebilmiştir. Bundan sonra artık Osmanlı yöneticilerinin Almanya'yı dikkate almaması mümkün değildi. Bu durumda İngiltere ile Fransa'ya güvenini yitiren Osmanlı Devleti özellikle 1882'den itibaren ordusunu Almanya'nın desteğiyle yeniden yapılandırma sürecini başlatmış ve bu süreç beraberinde diğer sahalara da yansımıştır.⁶² Diğer yandan Berlin Kongresi'nden sonra Alman bilim ve siyaset kurumları, çıkabilecek büyük bir savaşın Osmanlı'nın düşman saflarına geçmesi veya işgal edilmesi durumunda Almanya'nın demir çember içinde kalacağını bariz bir şekilde görmüşlerdir. Bundan sonra ise Almanya'nın Osmanlı ordusunu düzenleme, daha fazla İslam birliği

⁵⁹ Bu artışı Osmanlı topraklarında açılan Alman okulları üzerinden takip etmek mümkündür. Geniş bilgi için bkz. Şamil Mutlu, **Osmanlı Devleti'nde Misyoner Okulları**, İstanbul: Gökkuşbu Yayınları, 2005, s. 95-136.

⁶⁰ Ali Fuat Örenç, **Yakınçağ Tarihi (1789-1918)**, İstanbul: Akademi Titiz Yayınları, 2012, s. 132.

⁶¹ Felix Otto Gärtel, **İstanbul'da Alman İmparatorluk-Elçilik Sarayı**, çev. Fevzi Aksoy, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1988, s. 29.

⁶² Somel, **a.g.m.**, s. 59.

politikasına sürüklenme, Bağdat demiryolunun yapılması ve Anadolu'ya Alman göçmenlerin yerleştirilmesi gibi politikaların izlenmesinin önemini daha iyi kavramışlardır.⁶³ Bu çerçevede Osmanlı'nın, 19 yüzyılın sonlarına doğru Avrupa güçler dengesini altüst ederek ortaya çıkan Almanya ile kurduğu ilişkiler diğer devletlerle ilişkilerden oldukça farklıydı. Osmanlı'nın orduda ve mülki idarede Alman nüfuzuna kapılarını açmış olması, diplomatik ve siyasi etkilerinin yanı sıra her iki ülkenin sosyal ve iktisadi tarihi içinde son derece önemli bir yeri vardır.⁶⁴

Netice olarak giderek gelişen Alman sanayi ve ekonomisi 1860'lı yıllarda henüz Osmanlı topraklarına gözlerini çevirecek güce ulaşmamıştı. Ancak bundan sonraki süreçte Almanya'nın Osmanlı üzerinde etkili olmasında üç kesin dönüm noktası görülür. Bunlar sırasıyla Osmanlı ordusunun eğitilmesi amacıyla bir Alman subay heyetinin gönderilmesi, bununla bağlantılı olarak Alman silah sanayinin Osmanlı ile giriştiği silah ticareti ve Deutsche Bank (Alman Bankası) aracılığıyla Anadolu demiryollarının yapım imtiyazını alması olmuştur.⁶⁵ Deutsche Bank'ın Almanya dışındaki en önemli yatırımı şüphesiz Bağdat Demiryolu olmuştur. Bu yatırım sayesinde aynı zamanda Alman İmparatorluğu'nun bir dünya gücü olması yolunda önemli bir rol oynamıştır.⁶⁶

B. ALMAN BİRLİĞİ'NİN KURULUŞ SÜRECİ

Osmanlı-Prusya ilişkilerinin oluşumunda Alman Birliği'nin kuruluş süreci oldukça belirleyici olmuştur. Kuşkusuz bu sürecin en önemli özelliği Bismarck'ın tarih sahnesine çıkışıdır. Alman Birliği'ne giden sürecin özellikle Büyük Friedrich zamanında güçlenen Prusya'nın ekonomik ve askeri birikimi ile Fransız İhtilali ile birlikte Napolyon'un getirdiği yeni düşüncelerin dinamik atmosferinin kesişim alanında ortaya çıktığı söylenebilir. Alman coğrafyasının Avrupa'nın kalbi ve merkezi olarak algılanması Almanlarda Avrupa'nın kaderini kendi ellerinde

⁶³ Kılıç, **a.g.e.**, s. 23; Kazım Karabekir, **Tarih Boyunca Türk Alman İlişkileri**, İstanbul: Emre Yayınlar, 2001, s. 139-144.

⁶⁴ Ortaylı, **a.g.e.**, s. 9.

⁶⁵ Lothar Rathmann, **Berlin-Bağdat Alman Emperyalizminin Türkiye'ye Girişi**, haz. Ragıp Zarakolu, İstanbul: Belge Yayınları, 1982, s. 24-25.

⁶⁶ Lothar Gall, **Die Deutsche Bank: 1870-1995**, çev. Karl Heinz Siber, Norma von Ragenfeld-Feldmann, Karin Schambach, München: Beck, 1995, s. 71.

görmeleri duygusunu da beraberinde getirmiştir. Bu merkezi coğrafya algılaması ve zihni arka plan, Alman milliyetçiliğinin özgün karakterini oluşturmuştur. Böyle bir ortamda Alman Birliği'nin kuruluşu dönemin Alman aydınları ve siyaset yapımcıları tarafından sıradan bir devlet oluşumu olarak değil, Avrupa'daki merkezi konumu ve evrensel iddialı bir ulusal kimliği kıtasal ve küresel stratejilere dönüştürme iddiasının ilk adımı olarak görülmüştür. 1830'lu yıllarda Alman devletleri arasında ilan edilen "Zollverein" (Gümrük Birliği) ilk jeoekonomik birlik alanını oluştururken, Bismarck'ın öncülüğünde önce Alman Birliği sağlanmış Paris'in işgali ile biten Fransa savaşı ile de bölgenin ortak kaderini belirleyecek stratejik adım atılmıştır.⁶⁷

1862 yılında Prusya başbakanlığına getirilen Otto von Bismarck başarılı bir dış politika yürütmüş, 1866'da Avusturya'yı yenerek zaten yürümeyen Alman Konfederasyonu yerine Main nehrinin kuzeyinde kalan tüm Alman devletlerini içeren bir "Kuzey Almanya Konfederasyonu"⁶⁸ oluşturarak, bu aşamadan sonra Avusturya'yı dışarıda bırakacak bir Alman Birliği oluşturmaya çabalamıştır. Fransa ile yaptığı savaştan da zaferle çıkan Bismarck, güneydeki Alman devletleri ile kuzeydeki Alman devletlerini birleştirerek Alman Birliği'ni sağlamış ve bunun ardından Alman Birliği ilan edilerek I. Wilhelm imparator ilan edilmiştir.⁶⁹

1. Siyasi Birlik Düşüncesi ve Gümrük Birliği

Alman Konfederasyonu'nda Gümrük birliğinin tesis edilmesi özellikle Ranke, Mommsen ve Treitschke gibi bilim adamı, düşünür ve yazarlarının siyasi birlik düşüncelerini daha da fazla dile getirmelerine vesile olmuştu. Ranke "Bizim yalnız kendimize ait, yalnız Almanlığa müteallik bir vazifemiz vardır. Irkımızın dehasıyla mütenasip, hakiki bir Alman devleti vücuda getirmeliyiz" ifadelerini kullanıyordu.⁷⁰ Bismarck ise hiçbir Alman hükümetinin Almanlık duygularından şüphe etmediğini, fakat Almanya'nın gelecekte nasıl bir şekil alması gerektiği yönünde ne

⁶⁷ Ahmet Davutoğlu, "Zihniyet-Strateji İlişkisi ve Tarihi Süreklilik: Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Alman Stratejisi", **Çıkarlar, Çatışmalar, Çözümler: Tarihten Geleceğe Türk Alman İlişkileri**, haz. Erhan Yarar, Ankara: Türk Strateji ve Güvenlik Çalışmaları Grubu, 1999, s. 145, 149-152.

⁶⁸ Ludwig Reiners, **Bismarck Gründet das Reich**, München: C. H. Beck, 1965, s. 308-325.

⁶⁹ Kılıç, **a.g.e.**, s. 9.

⁷⁰ Kocabaş, **Tarihte Türkler ve Almanlar**, s. 23; Ahmet Refik, **Alman müverrihleri: Ranke, Mommsen, Treitschke**, İstanbul: Kanaat Kütüphanesi, 1932.

hükümetlerin ne de partilerin birbirleriyle mutabık kalamadıklarını⁷¹ belirterek milli bir bilincin varlığına ama konfederasyondaki işleyişin bunun harekete geçmesinin önünde bir engel olduğuna dikkat çekiyordu.

19. yüzyılın başlarında çok sayıda küçük devletten oluşan Alman Konfederasyonu sürekli olarak Fransız etkisinde kalmış, Prusya da Napolyon'un işgaline karşı koyamamıştı. Bununla birlikte her Alman yurtseverinin aklında Fransa'ya karşı bir nefret ve gelecekte bir Fransız işgaline karşı konacaksa bunu aradaki anlaşmazlıkları bir tarafa iterek birleşik bir Almanya'nın başarabileceği düşüncesi mevcuttu.⁷² Bu anlamda Almanya'da ulusçuluğun Napolyon sisteminin zorla evrenselleştirmelerine karşı bir tepki olarak doğduğunu ve Avrupa'da tek devlet tek ekonomik sistem, tek ordu tek hukuk yapısına karşı bir protesto olarak doğduğu tespiti yanlış olmayacaktır. Alman ulusçularının Alman ulusal birliğini kurma yolunda 1848 yılındaki ilk çabaları Avusturya'nın ağırlığını koymasından neticesinde başarılı olamazken, Prusya bu birliği koşulların daha uygun olduğu yirmi sonra gerçekleştirecekti.⁷³

1871 öncesi Almanların yaşadıkları topraklar siyasal olarak bölünmüş olduğundan burada varlığını sürdüren devletçikler uluslararası siyasette etkisizdi. İtalyanlar, Macarlar, Çekler ve Slavlar gibi 19. Yüzyılda Almanlar da mevcut kurumlar düzeninde ulusal varlıklarına bir yer bulamıyorlardı. 1815 yılında oluşturulan Alman Konfederasyonu ise Habsburg imparatorları tarafından uluslararası siyasal ve toplumsal tepkinin güdümüne bağlanmış ve özgün bir Alman kimliği için tatmin edici bir yapı gibi görünmüyordu.⁷⁴ Bununla birlikte Avusturya'nın gümrük birliği dışında bulunması ve Prusya'nın giderek artan gücü, gelişmekte olan milliyetçi duyguların etkisiyle Prusya hâkimiyeti altında Avusturya'nın olmadığı bir Alman Birliği fikrinin oluşmasını sağlamıştı. Ancak diğer yandan milliyetçi kesimin başka hedefleri de vardı. Bunlar bütün Almanların bir devlet çatısı altında birleşmesinin

⁷¹ Bismarck, *a.g.e.*, c. 2, s. 16.

⁷² **İkdam**, Nr. 1463, 26 Temmuz 1314 (r.), 19 Ra. 1316 (h.), 7 Ağustos 1898 (m.), s. 3.

⁷³ Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih 1789-2010**, 8. Baskı, İstanbul: Der Yayınları, 2010, s. 268-269; Oral Sander, **İlkçağlardan 1918'e Siyasi Tarih**, 17. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2008, s. 190-192.

⁷⁴ James, *a.g.e.*, s. 17.

ardından denizaşırı pazarlara açılıp, İngiltere ve Fransa devletleri gibi kolonilere sahip olmaktı. Yeni Almanya sadece bu şekilde dünyada söz sahibi olabilirdi.⁷⁵

Diğer taraftan Almanya'nın bölünmüşlüğünden ve teritoryal çoğulluğundan dolayı milliyetçilik kuramları pek de siyasal harekete dönüşecek seviyede değildi. Daha ziyade siyasal teoriler olarak değil, ortak bir kültür ve tarih inancı olarak gelişirken, kültür birliği sağlanmış fakat siyasal birlik henüz sağlanamamıştı. Öte yandan milliyetçi teori sadece Alman tarihi için değil, Avrupa'nın siyasal manzarası için de önemli bir rol oynuyordu. Alman milliyetçiliğinin geleceğini de Napolyon ve Metternich gibi iki dış faktör belirledi. Napolyon Almanya'yı Avusturya Habsburglarına ve Rusya'ya karşı bir tampon bölgeye çevirmişti. Metternich ise Fransa'dan doğabilecek bir tehlikeye karşı parçalanmış bir Almanya istiyordu. Esasen 1815 Viyana Kongresi'nde Alman Konfederasyonu'nun kurulması da bunun içindi.⁷⁶

Almanya'nın kuzeyi ile güneyi arasında liberalizm ve milli birlik kavramları üzerinde de farklı düşünceler vardı. Kuzeydekiler Fransa ve ihtilale mesafeli yaklaşırken, asillerin yetkilerine de dokunulmamasından yana idiler. Ancak Alman devletlerinin, başta Fransa olmak üzere yabancı devletlere karşı birleşmeleri görüşünü savunuyorlardı. Güneydekiler ise Viyana Kongresi sonrası oluşturulan Alman Konfederasyonu'nun federal bir devlete dönüştürülmesinden yanaydılar.⁷⁷

1840'lara gelindiğinde ortak vatan kavramı iyice yayılmaya başlamıştı. Nitekim o yıl Prusya Kralı III. Friedrich Wilhelm öldü ve yerine IV. Friedrich geçti. Kendisi Fransız ihtilali ve fikirlerinden nefret ediyordu ancak bazı liberal tedbirler almak zorunda kaldı. Bu yönde aldığı, siyasi mahkûmlar için af ve basın üzerindeki kontrollerin gevşetilmesi gibi tedbirler, liberallerin yeni kral üzerinde baskı yapmalarına engel olmadı. 13 Mart 1848'de Viyana'da halkın ayaklanması ve Metternich'in istifası üzerine Berlin'de de liberaller ayaklandılar. Kral milli bir

⁷⁵ Sevim Acar, **Sanayileşme ve Edebiyat İlişkileri Açısından Alman Naturalizmi**, İstanbul: İşaret Yayınları, 1991, s. 19.

⁷⁶ James, **a.g.e.**, s. 43-44.

⁷⁷ Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 144-148.

meclisin toplanacağını vaat etti. Bu liberal harekete paralel olarak Almanya'nın her tarafında genel bir milli birlik hareketliliği de vardı. Daha önce oluşturulan Alman Konfederasyonu da bütün Almanya'yı kapsayacak bir anayasa zorunluluğunu kabul ederek bütün anti liberal kanunları kaldırdı ve bir milli meclis seçimlerinin yapılmasına karar verdi. Seçimler yapıldı ve milli meclis anayasa çalışmaları çerçevesinde çıkan sonuca göre imparatorluğu meydana getiren her Alman devletinde birer yasama organı ve ona karşı sorumlu yürütme organı bulunacaktı. Merkezde ise birleşmiş Almanya'nın başı olacak bir imparator ve biri her devletin eşit temsil edildiği diğeri halk tarafından seçilen iki meclis bulunacaktı. Ancak bu noktada iki sorun ortaya çıkıyordu. Birincisi imparatorluğun içine Alman Konfederasyonu'na mensup tüm devletler katılacak mıydı ve imparator kim olacaktı.

Avusturya'nın Alman olmayan kısımları ile birlikte birleşmiş Almanya'ya dâhil olmasını isteyenler "Büyük Almanya", dışında kalmasını isteyenlerse "Küçük Almanya" taraftarları olarak nitelendirildi. Neticede Küçük Almanya görüşü galip geldi⁷⁸ ve bu Avusturya'da tepkiyle karşılandı. Avusturya'da Metternich'in halefi Prens Schwarzenberg Milli Meclis'e gönderdiği notada yaptıklarınının 1815 Germen Konfederasyonu anayasasına aykırı olduğunu bildirdi.

Bundan sonra ikinci sorun olan imparatorun kim olacağıyla ilgili Milli Meclis 1849 yılı Mart ayında imparatorluk tacını Prusya Kralı IV. Friedrich'e sunmaya karar verdi. Prusya'nın yeni Alman İmparatorluğu'nun başına geçmesi ihtimali Avusturya'yı memnun etmedi. Kral bu durumdan endişelendi. Fakat en önemlisi kralın etrafındaki muhafazakâr unsurlar – ki bu muhafazakârlar arasında demokrasi aleyhine sert eleştirileri ile tanınmış olan Bismarck da vardı - tacı kabul etmemesini, ettiği takdirde parlamentonun tacı geri alma hakkını da kabul etmiş olacağını söylüyorlardı. Kendisi de mutlakiyet yanlısı olan kral, 3 Nisan 1849 günü Milli Meclis'ten gelen 30 kişilik heyetin sunduğu tacı beklenmedik şekilde geri çevirerek, "Eğer bana Alman milletinin tacı verilecekse bunu ancak ben veya benim eşitlerim verebilir" demişti. Bu durumda Milli Meclis'in üyelerinin artık dağılmaktan başka

⁷⁸ Dieter Hertz-Eichenrode, **Deutsche Geschichte 1871-1890: Das Kaiserreich in der** Dieter Ära Bismarck, Stuttgart: Kohlhammer, 1992, s. 16-17.

çareleri kalmıyordu. Bundan sonra Prusya'nın Alman Birliği'ni kurmak için Kuzey Alman devletlerinden oluşacak sınırlı bir Alman Birliği oluşturma teşebbüsü Avusturya'yı Milli Meclis teşebbüsünden daha da fazla kızdırdı ve ilişkiler savaşın eşiğine gelinecek kadar gerginleşti. IV. Friedrich'in Prusya kralları içinde orduya en az değer veren hükümdar olması ve bu nedenle Prusya'nın bir savaşa hazırlıklı olmaması bu teşebbüsü de akamete uğratmıştı. Bu teşebbüsler sonrasında Alman Konfederasyonu tekrar Avusturya kontrolü altına girdi. Yine bu teşebbüsler gösterdi ki Alman birliğinin kurulabilmesi için her şeyden önce Avusturya'ya sıkı bir darbe indirmek gerekiyordu ve bu darbeyi Bismarck indirecekti.⁷⁹

Nüfusu ve serveti giderek artan Prusya Devleti, federasyondaki diğer Alman devletleri üzerinde büyük bir iktisadi nüfuza sahip olmaya başlamıştı. Konfederasyon devletleri arasındaki gümrük hatlarının bölgenin iktisadi ilerlemesinin önünde bir engel teşkil ediyor olması üzerine Prusya, Almancası "Zollverein" olan gümrük birliğinin tesisi teşebbüsünde bulunmuştu.⁸⁰ Nitekim Alman bölgesinde üretilmiş bir mal, son vardığı Alman ülkesinde birkaç kat pahalılaşıyor piyasaya çıkıyordu. Böyle bir süreç vergi toplayan prensleri mutlu etse de, Almanya'nın toplam imalatını ve ticaretini olumsuz etkiliyordu. Prusya bunun etkisiyle 1818'de iç gümrüklerini kaldırmasının faydasını görmüştü. Zollverein 1834'te on sekiz devlet arasında kuruldu. 1842'ye gelindiğinde Alman Konfederasyonu'na bağlı 39 devletten 28'i gümrük birliğine katılmıştı.⁸¹ Yüzyılın sonuna kadar diğer bazı devletler de birliğe dâhil oldular. (Harita 2) Prusya, Avusturya'nın birliğe katılmasına karşıydı. Sebebi Avusturya'nın Alman çoğunluğuna sahip olmamasıydı ve gümrük birliği Almanlar içindi.⁸² Bu gümrük birliği sayesinde Prusya başta olmak üzere bütün üye devletler ekonomik bakımdan zenginleştiler.

Bununla birlikte Ekonomi ve serbest ticaret Prusya'nın yeni bir Alman politikası gütmesine imkân veriyordu ve bunlar Bismarck'ın Prusya'yı genişletmesi ve

⁷⁹ Uçarol, **a.g.e.**, s. 268-269; Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 144-148.

⁸⁰ Kocabaş, **Tarihte Türkler ve Almanlar**, s. 22; Ali Reşat ve İsmail Hakkı, **Bismarck: Hayat-ı Hususi ve Siyasisi**, İstanbul: Matbaa-i Amire, 1316, s. 24-25

⁸¹ Nipperdey, **Deutsche Geschichte 1800-1866**, s. 360.

⁸² Ludwig Reiners, **Bismarcks Aufstieg 1815-1864**, München: C. H. Beck, 1965, s. 204; Belge, **a.g.e.**, s. 199-200.

1860'lardan sonra yeni bir Almanya yaratmasının önkoşullarıydı. Bu anlamda ekonomik kurumlar bir siyasal birlik hareketinin doğmasında önemli rol oynuyordu. Bu çerçeveden bakıldığında Zollverein, Alman İmparatorluğu'nun kuruluşuna giden süreçte atılan ilk adım olarak kabul edilir.⁸³

Bunun yanında bu birlik Avusturya-Prusya rekabetini de hızlandıran bir gelişme olmuştu.⁸⁴ Bu çerçevede aslında Zollverein Alman Birliği'ni kurmaktan çok Alman Birliği fikrini Avusturya'dan arındırmakta işe yaradığı söylenebilir. Aslında bu vesileyle de aynı amaca hizmet etmiş olabilir, ancak bunu dolaylı bir katkı olarak değerlendirmek mümkündür. Bu açıdan Alman Birliği denen yapının temel taşlarının Zollverein olduğunu söylemek, bu noktadaki etkisini abartmak olacaktır. Çünkü Bremen ve Hamburg gibi önemli liman olduğu için ekonomide ağırlığı bir hayli fazla olan kentler bile Alman Birliği kurulduktan sonra 1880'lerin sonunda bu gümrük birliğine katılmışlardır. Başka bir deyişle kurulan Alman İmparatorluğu'nun köklerinin Prusya önderliğinde Saksonya ve başlıca güney Alman devletlerini içeren bir gümrük birliği yani Zollverein'da yattığı düşünülmekte, hâlbuki Zollverein'in kökenleri bağlamında bunun hedefinin ilk aşamada ulusal birliğe giden bir yoldan ziyade, güçlü ve müreffeh bir Bavyera'yı Avusturya karşısı bir Prusya politikasına bağlamanın bir aracı olarak görülmüştür. Aynı zamanda yüzyılın ortasında geldiğinde bu gümrük birliği öyle önemli bir siyasal ivme oluşturmuştur ki, Prusyalı olmayan üyeler ekonomik çıkarlarını Prusya ile entegrasyonda görmeye başlamışlardır.⁸⁵ Yapılan çalışmalarda Alman Birliği'ne giden süreçte Zollverein'in abartılmasının nedeni, Alman Birliği'ni tamamıyla Bismarck'ın kişiliği ve dehasıyla açıklama eğilimine karşı oluşmuş bir tepki de olabilir.⁸⁶ Her halükarda bu gerekçeler her biri tek başına Alman Birliği'ne nasıl varıldığını açıklamakta yeterli değildir. Ancak söz konusu ekonomik birliğin siyasi birliğin olmazsa olmazı olduğunu da kabul etmek gerekir.

⁸³ Nipperdey, **Deutsche Geschichte 1800-1866**, s. 358; Ortaylı, **a.g.e.**, s. 31.

⁸⁴ Davut Dursun, "Almanya", **DİA**, c. 2, İstanbul, 1989, s. 513.

⁸⁵ James, **a.g.e.**, s. 75, 69.

⁸⁶ Belge, **a.g.e.**, s. 223.

Nitekim Viyana Kongresi'nin mimarı Avusturyalı Prens Metternich'in 1833 yılında Avusturya İmparatoru'na yazdığı aşağıdaki ifadeleri;

“Ekonomik menfaatlerinin bu kaynaşması ile bütün Almanya sonunda tek bir millet kudretli bir birlik haline gelecektir. Ve Avusturya bu birlik içinde yabancı bir parça gibi sayılacak ve Avusturya'nın bu birlikten çıkarılmasının politik sonuçları olacaktır”⁸⁷

Prusya'nın gümrük birliği kurma yönündeki teşebbüslerinin Alman siyasi birliğine giden bir adım olduğunu ve bunun Avrupa dengesinde meydana getireceği politik değişimleri gayet isabetli bir şekilde gördüğünü ortaya koymaktadır.

2. Birlik Yolunda Danimarka, Avusturya ve Fransa Savaşları

Avrupa'da 1848 ihtilâlini müteakip Alman Birliği'ni kurma çabaları hızlanmıştı. Ancak Avusturya ve Prusya arasında, bu birliğe liderlik konusunda rekabet ortaya çıkmıştı. İhtilâlin öncülüğünü yapan liberallerin liderlik için Prusya'ya şans vermesini Avusturya hazmedememişti. 1862 yılında Kral I. Wilhelm tarafından başbakanlığa getirilen Bismarck bu rekabetten ötürü Avusturya ile harbi kaçınılmaz görüyordu.⁸⁸ Bismarck hatıralarında, vaktiyle Frankfurt'taki Federal Meclise ilk kez temsilci sıfatıyla katılırken Avusturya-Prusya devletlerinin birliği tasavvuru ile gittiğini belirtmektedir. Ancak daha sonra burada Avusturya'nın hilelerini gördükten sonra, onlara karşı müdafaada bulunmak gerektiğini tecrübe ederek bu tasavvurunun gerçekleşmesinin mümkün olmadığını, hatta bu fikrin geçmişteki istiklal harpleri ve tahsil tesiriyle kendisinde meydana gelmiş bir gençlik hülyası olduğu sonucuna vardığını belirtmektedir.⁸⁹

Öte yandan Avrupa'da Alman Birliği'ni Prusya'nın kendisi dışında, Alman orijinli Avusturya da dâhil hiçbir ülke desteklemiyordu. Prusya'nın otuz altı Alman devletini sınırları içerisine alması Avrupa'da hiçbir devletin kabul edebileceği bir durum değildi. Çünkü bu devletlerin birçoğu komşu ülkelerin egemenlikleri altında

⁸⁷ Armaoğlu, a.g.e., s. 127.

⁸⁸ Kocabaş, **Tarihte Türkler ve Almanlar**, s. 24-25.

⁸⁹ Bismarck, a.g.e., c. 1, s. 437.

bulunuyordu. Prusya'dan bile çekinen ülkelerin, Birleşik Almanya'ya tahammül etmeleri mümkün değildi. Zaten Bismarck da bunu bildiği için, hiç kimseden yardım isteme yoluna gitmemiş, konjektürel durumdan yararlanarak, tek başına bu ülkelerle savaşma yolunu seçmişti.⁹⁰

1863 yılına gelindiğinde bir süredir Danimarka ve Prusya arasında Elbe dükalıkları da denilen Schleswig, Holstein ve Lauenburg dükalıkları üzerindeki anlaşmazlık şiddetlenmiş bulunuyordu. Bu dükalıklar Danimarka kralının şahsına bağlı idi. Ancak nüfusunun çoğunluğunu Almanlar teşkil ediyordu. Bismarck Alman Birliği'nin ilk adımı olarak bu toprakları Prusya'ya katma niyetindeydi. Ayrıca bu sayede kuzey denizine çıkarak donanma gücüne sahip olabilecekti. İngiltere ise Prusya'nın böyle bir güce sahip olmasını istemediğinden, Rusya'nın desteğine ihtiyaç vardı. 1863 Polonya ayaklanması Bismarck'a istediğini vermiş, Prusya Rusya dostluğu bu olayla perçinlenmişti. Sadece Bismarck'ın bir fırsat bulup harekete geçmesi gerekiyordu. Danimarka'da kralın yeni bir anayasa kabul edip bunun Schleswig'te uygulamak istemesi bu fırsatı vermişti. Alman Konfederasyonu bu duruma itiraz etti ve Elbe dükalıklarının başına bir Alman Prensi tayin etti. Sorun kısa sürede gergin bir hal aldı. Bismarck'ın bu konuda konfederasyonu desteklemesinin Prusya'nın etkinliğini artıracığından Avusturya Prusya'yı bu meselede yalnız bırakmak istemedi.⁹¹

Neticede 19 Şubat 1864 günü Avusturya ve Prusya, Alman Konfederasyonu adına Danimarka'ya savaş ilan etti. Savaş süresinde sorunu çözmeye yönelik İngiltere öncülüğündeki konferans girişimleri sonuçsuz kaldı. Danimarka, Prusya ve Avusturya karşısında fazla direnemeyerek üç ay kadar süren bir savaşın sonunda mütarekeyi kabul etmek zorunda kaldı. 30 Ekim 1864 günü imzalanan Viyana barışı ile Danimarka, Schleswig, Holstein ve Lauenburg'u Avusturya ve Prusya'ya terk etti.⁹² Danimarka savaş sonucunda bu üç dükalığı terk etti etmesine, ancak bunların

⁹⁰ Süleyman Erkan, "Savaş ve Barış Bağlamında XIX. Yüzyıl Uluslararası İlişkileri'nin Özellikleri", **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Aralık 2010, sy. 22, s. 108.

⁹¹ Uçarol, **a.g.e.**, s. 270-272.

⁹² Ali Reşat, **Bismarck**, İstanbul: Maarif Vekâleti Devlet Matbaası, 1930, s. 43-46; Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 301, 306-308.

statüsünün ve kaderinin ne olacağı sorunu kısa süre içerisinde Avusturya ve Prusya arasında gerginliğe neden oldu. Avusturya bu dükalıkları almaya hevesli değildi ve konfederasyona dâhil edilmesi fikrini destekliyordu. Bismarck ise bunları elden çıkarmaya niyetli değildi. İlk etapta iki devlet arasında 14 Ağustos 1865 tarihinde imzalanan Gastein Antlaşması'na göre Schleswig'in yönetimi Prusya'ya, Holstein'in yönetimi Avusturya'ya bırakıldı. Lauenburg dükalığını ise Prusya Avusturya'dan satın almıştı.⁹³

Bismarck, Gastein Antlaşması'ndan ve Kral Wilhelm'in devrinde ilk olarak toprakların büyümesini sağlayan Lauenburg'un alınmasından sonra kralın durumunda ruhi bir değişiklik husûle geldiğini gözlemlemiştir. Hatıralarında bu süreçte kralın fetihlerden zevk almaya başladığını fark ettiğini belirtirerek⁹⁴ kendisine gönderdiği ve konuyla ilgili memnuniyetini dile getirdiği kısa bir mektuba yer verir. Mektupta Kral I. Wilhelm Bismarck'a hitaben;

“...sizi hükümetin başına getirdiğimden beri geçen dört yıl içinde Prusya, tarihini layık bir mevki almıştır. Bu mevki aynı zamanda mesut ve şanlı bir istikbâl de vaat etmektedir”

diyerek kendisini, çocuk ve torunlarını kontluk⁹⁵ payesine yükselttiğini bildirmiştir.⁹⁶

Gastein Antlaşması ile gelecekteki Prusya-Avusturya savaşının tohumları ekilmiş oluyordu. Yaşanan gerginlik süresince Bismarck, Avusturya ile bir savaşın kaçınılmaz olduğunu çok daha kesin bir şekilde anlamış, ancak böyle bir savaş neticesinde Avusturya'nın Alman Konfederasyonu'ndan çıkarılmasının mümkün olabileceğine kanaat getirmişti. O nedenle hemen bu savaşın diplomatik hazırlıklarına girişti. Bunun için Fransa'nın tarafsızlığını ve Prusya-İtalya ittifakını onaylamasını sağlamalıydı.⁹⁷ III. Napolyon ile görüşmesinde Avusturya ile yapacağı savaşın milli birlik davası uğrunda olduğunu söyleyerek onun zayıf yanına hitap etmişti. Ayrıca müphem bir şekilde toprak vaatlerinde bulunmuştu. İtalya'ya ise

⁹³ Kobal, **Doktora Tezi**, s. 40; Reiners, **Bismarck Gründet das Reich**, s. 90.

⁹⁴ Bismarck, **a.g.e.**, c. 2, s. 27.

⁹⁵ Avrupa'da toprakları ülke sayılamayacak kadar küçük olan toprak sahiplerine verilen soyluluk unvanı.

⁹⁶ Bismarck, **a.g.e.**, c. 2, s. 33-34; Ali Reşat ve İsmail Hakkı, **a.g.e.**, s. 55.

⁹⁷ Reiners, **Bismarck Gründet das Reich**, s. 123,126.

Venedik'i vaat etmiş ve yanına çekmeyi başarmıştı. Bismarck, İtalya ile ittifakı o derece önemsemekteydi ki “İtalya mevcut olmasaydı, onu yaratmak gerekecekti” demektedir.

Savaşın diplomatik hazırlıklarını tamamlayan Bismarck, Avusturya'nın yönetiminde bulunan Holstein dükaliğindeki bazı karışıklıkların Prusya'nın güvenliğini tehdit ettiğini ileri sürerek Avusturya'dan bu duruma çare bulmasını istedi. Avusturya ise Prusya'nın Holstein'daki yönetime karışamayacağını bildirmesi iki devlet arasındaki gerginliği giderek artırarak Alman Konfederasyonu üzerinde görünür bir mücadele haline getirdi. Bu gelişmeler Bismarck'ın akıllı bir diplomasi sonucu Fransa ve Rusya'nın da tarafsızlığını sağlayarak 14 Haziran 1866'da Avusturya'ya savaş ilan etmesiyle neticelendi. Avusturya'ya nazaran sayıca az olmasına karşın, Prusya ordusunun gösterdiği süratli hareket kabiliyeti tahminlerin aksine zaferi Prusya'ya kazandırdı.⁹⁸ Prusya, 3 Temmuz 1866'da Sadova'da Avusturya'yı büyük bir bozguna uğrattırırken, Nikolsburg'da imzalanan bir ateşkes antlaşmasının ardından 23 Ağustos 1866 tarihinde Prag'da iki ülke arasında bir barış antlaşması imzalandı.⁹⁹

Prusya, bu sayede Avusturya'nın Alman içişlerine karışmasının önüne geçmiş oldu ve önce 1866'da askeri birliğini ardından 1867 yılında kendi denetiminde Kuzey Almanya Konfederasyonu'nu kurdu.¹⁰⁰ (Harita 3) Bu yeni konfederasyon bir devletler federasyonu (Staatenbund) değil federal bir devlettir (Bundesstaat). Main Nehri'nin kuzeyindeki Alman devletleriyle Prusya önderliğinde kurulan bu devlet sadece Avusturya'yı değil, Bavyera, Baden, Württemberg, Hessen-Darmstadt gibi güney Alman devletlerini de dışlıyordu. Bunun yanında Schleswig-Holstein, Hannover, Hessen-Kassel, Frankfurt ve Nassau'nun eklenmesiyle Prusya daha da genişlemiş oluyordu. Devletin başkenti Berlin, devlet başkanı Prusya kralı, başbakanı ise Prusya başbakanıydı. Bismarck'ın tasarladığı anayasaya göre bölge hükümdarları kendi içişleriyle, Konfederasyon başkanı olan Prusya Kralı ise dış işleri ve askeri

⁹⁸ Armaoğlu, **a.g.e.**, s.308-312.

⁹⁹ Koba, **Doktora Tezi**, s. 42.

¹⁰⁰ Uçarol, **a.g.e.**, s. 274.

konularda sorumluydu.¹⁰¹ Bu anayasa daha sonra 1871 tarihli Alman İmparatorluğu'nun anayasasının temelini teşkil edecekti.¹⁰²

1866'daki Prusya-Avusturya savaşı, aynı zamanda, Germen ırkının dünyada hangi ülke ve hanedan tarafından temsil edileceğini de belirleyeceğinden, iki ülkenin arasında olmaktan çok, Habsburg-Hohenzollern hanedanları arasında cereyan etmişti.¹⁰³ Bismarck bu süreçte Avusturya ile harbi bir kardeş kavgası gibi telakki eden Pancermanist hissiyat ile mücadele etmek durumunda kalmıştı. Alman birliği taraftarları arasında Avusturya'yı da ihtiva eden bir "Büyük Almanya" isteyen ve Avusturya'yı dışarıda bırakmak isteyen iki grup vardı. Fakat Avusturya ile birlik sağlamak zordu. Zira Avusturya'nın Alman olmayan yerleri vardı. Bismarck birçok Alman vatanperverine muhalif olarak bu durumu anlayıp 1866 yılında harbe girişmeden önce bulabileceği bütün destekleri temine çalışmıştı.¹⁰⁴

Bismarck çok kısa bir sürede zaferle çıktığı bu savaş sonrasında milli bir kahraman olmuştu.¹⁰⁵ Ancak Bismarck, kazandığı bu zaferle dünyaya gösteri yapıp Avusturya'nın duyduğu utancı büyütmek ve bunu bir ulusal gurur konusuna dönüştürmek istemiyordu. Prusya ordusunun Viyana'ya muzaffer bir şekilde girmesinin elbette Prusya askerleri için hoş bir hatıra olacağını, ancak Avusturya ile ileride yeniden kurulacak münasebetleri düşünerek gücendirici hatıralardan mümkün olduğu kadar kaçınmak istiyordu.¹⁰⁶ Bununla birlikte kazanan kazandığını kaybeden de kaybettiğini bilmeliydi. "Grossdeutschland" (Büyük Almanya) projesi defterden silinmiş, "Kleindeutschland" (Küçük Almanya) projesi büyüyerek devam ediyordu. Kuzey Alman Federasyonu ile sanayi merkezi olan Ruhr bölgesi büyüyen Prusya'ya

¹⁰¹ Mary Fulbrook, **Almanya'nın Kısa Tarihi**, çev. Sabri Gürses, İstanbul: Bogaziçi Üniversitesi Yayınları, 2011, s. 129.

¹⁰² Thomas Nipperdey, **Deutsche Geschichte 1866-1918**, München: C. H. Beck, 1994, s. 85.

¹⁰³ Süleyman Erkan, **a.g.m.**, s. 108.

¹⁰⁴ Bertarnd Russell, "Bismarck ve Alman Vahdeti: Birmarck'ın iktidar mevkiinde", **Fikir Hareketleri Dergisi**, c. 13, sy. 316, yıl 1939, s. 52.

¹⁰⁵ Bertarnd Russell, "Bismarck ve Alman Vahdeti: Birmarck'ın eseri", **Fikir Hareketleri Dergisi**, c. 13, sy. 317, yıl 1939, s. 72.

¹⁰⁶ Bismarck, **a.g.e.**, c. 2, s. 53-54. Viyana'ya girilmemesi konusunda kralı ikna etmesi ise oldukça zor olmuştu. Bir ara kendisini açık pencereden dışarı atmayı dahi düşündüğünü belirten Bismarck, veliahdın da kendisine katılması ve kral ile görüşmesi neticesinde kralı ikna edebilmişti. Bkz, **a.g.e.**, s. 66-67.

katılıyor, bu bölge Alman Birliği sonrasında da Almanya’da sanayileşmenin merkezi oluyordu.¹⁰⁷

Prusya-Fransa savaşını ele alacak olursak; Avusturya’nın Prusya karşısında yenilgisi ve bunun sonucunda Prusya’nın büyümesi Fransız kamuoyunda tepkiyle karşılanmıştı. Bu durum III. Napolyon’u zor duruma sokmuştu. Fransız halkı Prusya’nın durdurulmasını, gerekirse onunla savaşılmasını istiyordu. III. Napolyon Avusturya savaşı öncesindeki görüşmelerine dayanarak, Bismarck’tan vaadinin bir gereği olarak Ren Nehri’nin sol kıyısındaki toprakların Fransa’ya terk edilmesini istemiş, Bismarck ise hiç oralı olmamıştı.¹⁰⁸ Bismarck hatıralarında konuyla ilgili şunları söylemektedir;

“Fransa’nın bizi kıskandığı muhakkaktı... Kazandığımız başarılar karşısında Napolyon’un uğradığı hayal kırıklığını benden daha iyi hiç kimse bilemezdi. Napolyon, Avusturya’nın bizi mağlup edeceğini ve bizim de kendisinin aracılığına başvurmak zorunda kalacağımızı ummuştu”.¹⁰⁹

Avusturya savaşındaki zaferle Bismarck Alman Birliği’ni yarı yarıya gerçekleştirmişti. Ancak Güney Alman devletleri bu birliğe katılmadıkça Alman Birliği’nin bütünlüğü henüz sağlanmış sayılmazdı. Bunun için Bismarck özellikle güneydeki Katolik Alman devletlerinin Kuzey Almanya Konfederasyonu’na katılmaları için mücadele veriyordu. Bunun için bu devletler üzerindeki Fransız etkisini kırması ve yanına çekmesi gerekiyordu. Bu da ancak milli birlik havasının oluşması ve Fransa faktörünün ortadan kalkmasıyla gerçekleşebilirdi. Bismarck milli birlik yolunda Fransa ile harp etmek gerekeceğine muhakkak gözüyle bakıyordu. Hatıralarında Fransa ile savaşı hiçbir zaman kolay telakki etmediğini, yapılan askeri ve eğitim kanunlarının tesirlerinin evvelce Prusya’ya bağlı olmayan bölgelerde etkisini gösterinceye kadar bu savaşı geciktirmeye çalıştığını ve harbin geciktirildiği her yıl ordunun daha da kuvvetlendiğini belirtmektedir.¹¹⁰

Nitekim askeri güç açısından bakıldığında 1860’lardan sonra Büyük Friedrich geleneğini izleyen Prusya ordusu, kaydedilen teknolojik ve ekonomik gelişmelerle

¹⁰⁷ Belge, **a.g.e.**, s. 297.

¹⁰⁸ Reiners, **Bismarck Gründet das Reich**, s. 237; Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 315.

¹⁰⁹ Bismarck, **a.g.e.**, c. 2, s. 105.

¹¹⁰ Bismarck, **a.g.e.**, c. 2, s. 72, 74-75.

birlikte önemli atılımlar yaparak aktif bir ordu niteliği kazandı. Mecburi askerlik sisteminin yerleştirilmesi ile önemli bir askeri güce ulaştı. 1866'da Prusya ordusunun mevcudu 300 bin kişi iken, Fransa ile savaşın arifesinde bu sayı 1 milyon 200 bine ulaşmıştı.¹¹¹ Bismarck askerlik hizmetinin mecburi olması usûlünü siyasi hayatı boyunca kabul etmiş ve başarılarının en önemlilerini bu sayede kazanmıştı.¹¹²

1870 yılında İspanya tahtına Hohenzollern Hanedanı'ndan Prens Leopold'ün oturması meselesi iki devlet arasında bir bunalım haline geldi. Leopold'ün İspanya Kralı olması ile kendisinin kuzeyden ve güneyden Hohenzollern hanedanı tarafından çember içine alınacağını gören Fransa hemen bu duruma itiraz etti. Fransa ile savaş için bahane arayan Bismarck, Leopold'e krallığı kabul etmesi konusunda ısrar ediyordu. Bismarck'a göre Fransa ile savaşılması gerekiyordu, ancak savaşı kimin başlatacağı çok önemliydi. Eğer Prusya saldırgan bir görüntü sergilerse diğer Alman devletlerinden destek bulamayabilirdi. Bismarck'ın çabaları sonucu Leopold'ün krallık tacını kabul etmesi Fransa'da savaş havası estirdi.¹¹³

Fransız meclisinde milletvekilleri “Yaşasın Fransa! Yaşasın ordu! Yaşasın İmparator! Berlin'e! Berlin'e!” sloganları atılıyordu. Fransa'nın, Leopold'ün adaylığının geri alınması için Prusya'ya uyguladığı baskı, I. Wilhelm'in Leopold'e tahttan feragati tavsiyesiyle sonuçlandı. Bismarck bu durumu işittiğinde çok sinirlenmiş ve bunun Almanya'nın zelil bir şekilde boyun eğmesi manasına geldiği düşüncesiyle istifa etmeyi düşünmüştü. Ancak ertesi günü ortaya çıkan “Ems Telgrafi” olayı Bismarck'ın istifasına gerek bırakmazken onun istediği savaşı kaçınılmaz hale getirmişti. Öyle ki Fransa elde ettiği başarıyla yetinmemiş ve Fransız elçisi Benedetti, Ems Kaplıcalarında bulunan Prusya Kralı I. Wilhelm'i 13 Temmuz 1870 günü ziyaret ederek gelecekte de bir Hohenzollern prensinin İspanya tahtına geçmeyeceğini garanti etmesini istemişti. I. Wilhelm ise gelecek hakkında ne kendisinin ne de başkasının garanti verme imkânına sahip olmadığı cevabını

¹¹¹ Ortaylı, **a.g.e.**, s. 89-90.

¹¹² Mahmud Celâleddin Paşa, **Mir'ât-ı Hakikat: Tarihi Hakikatlerin Aynası**, haz. İsmet Miroğlu, İstanbul: Berekât Yayınevi, 1983, s. 637.

¹¹³ Ali Reşat, **Bismarck**, s. 67-68.

vermişti. Kral I. Wilhelm bu olup bitenleri bir telgrafla Berlin’de bulunan Bismarck’a bildirdi ki bu telgraf tarihte Ems Telgrafı ismiyle bilinmektedir.¹¹⁴

Bu telgrafı Bismarck kendince kısaltıp daha etkili hale getirerek basına vermişti.¹¹⁵ Bismarck hatıralarında bu metne hiçbir kelime ilave etmeden veya hiçbir kelimeyi değiştirmeden sadece bazı kısımları çıkartarak aşağıdaki şekilde kısalttığını belirtirken, Ems telgrafının aslının hâsıl edeceği tesire nispetle kısaltılmış metninin tesiri arasındaki farkın, daha kuvvetli kelimelerin kullanılmış olmasından değil, bu habere kesin bir mahiyet veren şeklinden ileri geldiğini kaydetmektedir:

“Veliht von Hohenzollern’in feragati hakkındaki haber, Fransız Hükümetine İspanyol Krallığı tarafından resmen bildirildikten sonra, Fransız Büyükelçisi Ems’te Prusya Kralından bir istekte daha bulunmuş ve Hohenzollern ailesinden olanlar tekrar adaylıklarını koydukları takdirde, majestenin buna bir daha asla muvafakatte bulunmamayı ebediyen taahhüt ettiğini Paris’e telgrafla bildirmek için kendisine yetki vermesini istemiştir. Majeste bunun üzerine, büyükelçiyi tekrar kabulden imtina ederek kendisine söyleyecek başka bir şeyi olmadığını nöbetçi yaveri vasıtasıyla bildirmiştir”¹¹⁶

Bu telgraf Fransa basınında ise, Fransa elçisinin Prusya Kralına saygısızlıkta bulunduğu ve kralın da elçiyi kovduğu şeklinde yorumlanmıştı. Bismarck’ın istediği bomba patlamış ve Fransa ayağa kalkarak Prusya’ya savaş havası durdurulamaz bir hale gelmişti. Neticede Fransa 1870 yılı Temmuz ayında Prusya’ya savaş ilan etmişti.¹¹⁷ Bu metin Alman kamuoyunda milli birlik hislerini canlandırmış, Fransa’nın Prusya’ya savaş ilan ettiğinde, Bismarck’ın güney Alman devletlerini kendi tarafına çekmesini kolaylaştırmıştı.¹¹⁸ Bununla birlikte Bismarck savaşın diplomatik hazırlığı bağlamında, “Avusturya’nın dostluğunu tekrar kazanma zamanının geldiğini” söylüyordu.¹¹⁹ Ayrıca Bismarck hatıralarında bu dönemde Fransa’nın askeri üstünlüğünün büyütüldüğünü, Almanya’daki milli duyguların ise küçümsendiğine işaret ederek, Fransa’nın harp ilan etmesine müteakip Almanya’da

¹¹⁴ Reiners, **Bismarck Gründet das Reich**, s. 392-395; Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 320-323; Ali Reşat, **Bismarck**, s. 71-74.

¹¹⁵ Bismarck’ın bu telgrafı olduğundan tamamen farklı olarak değiştirdiği iddiasından artık Fransız tarih yazımı dahi vazgeçmiştir. Bu noktada Bismarck’ın bahsi geçen telgrafın içeriğini biraz daha sertleştirdiği söylenebilir. Bkz. Reiners, **Bismarck Gründet das Reich**, s. 407.

¹¹⁶ Bismarck, **a.g.e.**, c. 2, s. 129.

¹¹⁷ Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 324; Ali Reşat ve İsmail Hakkı, **a.g.e.**, s. 59.

¹¹⁸ Hüseyin Salihoğlu, **Alman Kültür Tarihi**, Ankara: İmge Kitabevi, 1993, 148-149

¹¹⁹ Reiners, **Bismarck Gründet das Reich**, s. 357.

hâsıl olan heyecanı setleri yıkan bir sele benzeterek, Fransız politikacılar için bunun bir sürpriz olduğunu belirtmektedir.¹²⁰

Aslında Fransa bu savaşa öyle bir güvenle girmişti ki herkes zaferden emindi. Bir Paris kitapçısı vitrininde şu kitabı sergiliyordu: “Berlin’deki Fransızlar için Fransızca-Almanca Sözlük”. Ayrıca komutanlara ve subaylara Almanya’yı gösteren birçok harita verilmiş iken, Fransa haritası verilmemişti. Hâlbuki Fransa savaşa aslında tam bir organize bozukluğu ve karışıklık içerisinde başlamıştı. Fransa kuvvetleri 2 Ağustos günü Alman sınırlarından içeri girmiş biraz ilerleyip Saarbrücken’i ele geçirmişlerdi. Ancak bunun arkası gelmeyip, yenilgiler üst üste yaşanınca bu kez Almanlar Fransa sınırlarını aşarak Fransa’ya girmeye başlamışlardı. Daha 6 Ağustos’ta başkomutanlık görevini üstlenen III. Napolyon, imparatoriçeye çektiği telgrafta Paris’i savunmaya hazırlıklı olmalarını söylüyordu.

1 Eylül 1870 günü III. Napolyon Sedan’da 83 bin kişilik ordusu ile Prusyalılara esir düştü. (Resim 6,7,8) III. Napolyon’un esir düşmesi Fransa’da imparatorluğun feshedilerek cumhuriyet ilanına ve bir milli savunma hükümetinin kurulmasına vesile olmuştu.¹²¹ Prusya orduları Sedan zaferinden sonra Paris’e doğru ilerliyordu. Milli Savunma Hükümeti savaşa devam ediyordu, ancak Prusya orduları 19 Eylül 1870’den itibaren Paris’i işgale başlamıştı. Milli Savunma Hükümeti’nin direnişi sonuç vermemiş savaşın nihai galibi Almanya olmuştu. Bismarck yine akıllı bir diplomasi sonucu Fransa ile savaş öncesinde uzun süre Rusya ve Avusturya’nın tarafsızlığını sağlamak için çabalamış ve bunu başarmıştı.¹²² III. Napolyon’u yenilgiye uğrattığı Sedan Savaşı Prusya’nın gücünü ortaya koymuştu. Böylece milli birlik havası içerisinde Katolik Alman devletlerinin de katılımıyla Alman Birliği’nin kurulması önündeki engeller kalkmış oluyordu.¹²³

Bir açıdan bakıldığında Bismarck öncülüğünden Prusya’nın Avusturya ve Fransa ile yaptığı savaşlar ve kazandığı zaferler uzun vadede I. Dünya Savaşı’na giden sürecin

¹²⁰ Bismarck, **a.g.e.**, c. 2, s. 117-118.

¹²¹ Salih Münir Paşa, **Diplomasi**, c. II, İstanbul: Sabah Matbaası, 1332, s. 246.

¹²² Franz Ronneberger, **Bismarck und Südosteuropa**, Berlin: Junker und Dünhaupt Verlag, 1941, s. 23.

¹²³ Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 325-326, Sander, **a.g.e.**, s. 221.

ilk kıvılcımlarını oluşturmuştu. Zira Bismarck'ın Avusturya'yı yenmesi ve balkanlara doğru yayılmaya tahrik etmesi Güney Slavları ile Germen ırkına mensup Avusturyalılar arasında gerginliğe yol açmaya başlamıştır. Bu şartlarda I. Dünya Savaşı'nın kıvılcımını ateşleyen olay da Germen-Slav çatışmasının merkezi olan Bosna'da meydana gelmiştir. Bismarck'ın Fransa'yı yenerek endüstri bölgesini elinden alması ise Fransa'yı intikam ve geri alma politikası takip etmeye sevk etmişti.¹²⁴

3. Alman Birliği'nin Kuruluşu ve İmparatorluğun İlanı

Fransa'da Sedan hezimetinden sonra Milli Savunma Hükümeti'nin direnişi sonuç vermemiş, yenilgiyi kabul ederek 28 Ocak 1871'de Almanya ile mütareke imzalamıştı. "Almanya" ile mütareke imzalanmıştı çünkü on gün evvel 18 Ocak 1871 günü Versay Sarayı'nın Aynalı Salonu'nda büyük bir törenle Alman İmparatorluğu'nun kuruluşu ilan edilmişti.¹²⁵ Alman Birliği böylece güney Alman devletlerinin de birliğe katılımıyla tamamlanmıştı.¹²⁶

Alman Birliği'nin kuruluşu her biri Prusya'nın zaferle çıktığı ayrı bir savaş olan üç safhada gerçekleşmişti. 1864 Danimarka savaşı ile Prusya bazı Alman topraklarını geri alıp Alman Konfederasyonu'na katmıştı. 1866 Avusturya zaferi ile bu devleti Alman Konfederasyonu'nun dışına iterek bölgedeki Avusturya hegemonyasına son vermişti. Fransa'nın nüfuzu altında bulunan güneydeki Katolik Alman devletlerinin ise 1870-71 Fransa savaşı sonrasında biraz da zoraki olarak birliğe dâhil olması ile Alman Birliği gerçekleşti. Bismarck aslında güneyde bulunan hükümdar ve hükümetlerin zorla değil kendi rızalarıyla birliğe katılmalarını istiyordu.¹²⁷ Neticede Prusya, Avrupa'nın biri küçük ikisi büyük devletine karşı savaşmış bu savaşlardan

¹²⁴ Süleyman Kocabaş, **Alman Kapanı: Almanya'nın Nasıl Eyaleti ve Sömürgesi Yapılacaktık? (1883-1918)**, İstanbul: Vatan Yayınları, 2003, s. 10.

¹²⁵ Bu olayı resmeden çok güzel yağlı tablolar vardır. Ünlü Alman ressamı Anton von Werner tarafından çizilen meşhur tablo için bkz. (Resim 9) Ayrıca Berlin Kongresi'ni resmeden meşhur tablo da Werner'e aittir. (Resim 20)

¹²⁶ Reinert, **Bismarck Gründet das Reich**, s. 484; Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 326.

¹²⁷ Nipperdey, **Deutsche Geschichte 1866-1918**, s. 76.

galip gelerek, Bismarck'ın dediği gibi “kılıç ve kanla”¹²⁸ güç ve kuvvetini bilfiil ispat ederek Alman Birliği'ni sağlamıştı. İlan edilen Alman İmparatorluğu aynı zamanda İngiliz Başbakanı Disraeli'nin bahsettiği gibi “Fransız devriminden daha önemli bir Alman devrimi” ile Avrupalı büyük güçler arasına girdiğini dünyaya ilan etmişti.¹²⁹ Yani Alman İmparatorluğu'nun ilanı ve Prusya'nın yükselişi sadece savaşarak yendiği Danimarka, Avusturya ve Fransa'da değil, diğer büyük güçler İngiltere ve Rusya'yı da endişeye sevk etmişti.¹³⁰

Alman Birliği'nin sağlanması ve Alman İmparatorluğu'nun ilan edilmesi sonrasında Prusya Kralı Alman İmparatoru, Bismarck ise Alman İmparatorluk Şansölyesi¹³¹ unvanını alıyordu. Ayrıca 21 Mart 1871 sabahı imparator kendi yazdığı bir mektupla Bismarck'ı Prens payesine yükselttiğini bildiriyordu.¹³² Bismarck böylece bütün Alman siyasetinin idaresinden ve sadece imparatora karşı sorumlu kilit bir konuma geliyordu. Kuzey Almanya Konfederasyonu'nun anayasası genişletilerek Alman İmparatorluğu'nun anayasası haline geliyor, Federal konseydeki Alman devletçiklerinin federal konseydeki temsil ve başındaki prenslerin egemenliği tanınacak şekilde 1815 monarşik-federal düzeni korunuyordu.¹³³ Bu noktada Bismarck'ın kurduğu Alman Birliği için kullanılan “İmparatorluk” kavramını klâsik imparatorluk kavramlarından ayırmak gerekir. Klâsik imparatorluk tanımlamasına giren ülkeler, Avusturya-Macaristan¹³⁴, Rusya ve Osmanlı gibi birden çok ulusu bünyesinde toplayan devletlerdi. Alman İmparatorluğu kavramıyla ifade edilmek

¹²⁸ Bismarck'ın almanca orijinal ifadesi olan “Blut und Eisen” Türkçeye farklı şekillerde çevrilmiştir. Bismarck'ın hatıralarını çeviren Nejad Akipek, bu ifadeyi yerelleştirici bir çeviriyle “kılıç ve kan” şeklinde çevirirken, diğer birçok yerde sözlük anlamı ile “kan ve demir” olarak çevrildiğini görüyoruz. Bismarck, **a.g.e.**, c. 1, s. 429.

¹²⁹ Nipperdey, **Deutsche Geschichte 1866-1918**, s. 426.

¹³⁰ Ulrich Lappenküper, “Bismarks Aussenpolitik”, **Bismarck und die Deutschen**, haz. Bernd Heidenreich, Hans-Christof Kraus, Frank-Lothar Kroll, Berlin: Berliner Wissenschafts-Verlag, 2005, s. 37.

¹³¹ İmparatorluk Başbakanı

¹³² Bu mektupta Bismarck'a hitaben, “on yıl önce sizi iktidara getirmekle gösterdiğim itimadı ne kadar haklı çıkarttığınızı bugün bütün dünya açıkça görmüştür” ifadelerini kullanır. İlgili mektup için bkz. Bismarck, **a.g.e.**, c. 2, s. 215.

¹³³ Nipperdey, **Deutsche Geschichte 1866-1918**, s. 85; “Bismarck”, **Der Grosse Brockhaus**, c. 2, Wiesbaden: Brockhaus, 1953, s. 142.

¹³⁴ Avusturya İmparatorluğu 1866 yılında Prusya'ya yenilmesinin ardından Macar meselesini kesin olarak çözmek için 1867'de Macaristan'a bağımsızlık vererek iki devletli bir çözüm yoluna gitti. Buna göre bazı bakanlıklar ortak olacak, her iki devlet içişlerini kendileri yönetecekti. Devletin resmi adı da bu tarihten itibaren Avusturya-Macaristan İmparatorluğu oluyordu.

istenen ise, tarihte uzun süre ayrı yaşayan Alman devletçiklerinin tek bir çatı ve idare altındaki birliği idi.¹³⁵

Öte yandan Bismarck'ın 18 Ocak 1871 günü Paris'teki Versay Sarayı'nın Aynalı Salonu'nda hayalini kurduğu Alman Birliği'ni sağlaması ve Alman İmparatorluğu'nun ilan edilmesi Almanya'nın her köşesinde aynı sevinç havasını yaratmamıştı. Berlin'de sevinç gösterileri yapılırken, Bavyera'da Bismarck'a ikinci kamaranın imparatorluk ile ilgili oylama sonucunu beklememesi nedeniyle kızgınlık hissediliyordu. Oylama daha sonra yapıldı ve çoğunluk sağlanarak kabul gördü. Böylece imparatorluğun anayasası yürürlüğe girmiş oldu.¹³⁶ Ancak bu durum birliğe bağlanan devletlerin kayıtsız şartsız bağlanmadıklarını ve bu sürecin sancılı bir süreç olduğunun bir göstergesiydi.

Fransız Ulusal Meclisi 1 Mart 1871 günü geçici barış sözleşmesini kabul etmişti. Alman Federal Meclisi bunu imzaladıktan sonra 10 Mayıs günü Frankfurt'ta resmi barış antlaşması imzalandı¹³⁷ ve bu antlaşma Frankfurt Barışı olarak adlandırıldı. Barış antlaşmasının şartları¹³⁸ Alsace ve Lorraine endüstri bölgesinin Alman İmparatorluğu'na bağlanması ve savaş tazminatı olarak beş milyar Frank değerinde altının ödenmesini içeriyordu. Ayrıca bu meblağın ödenmesine kadar Fransız bölgelerinin işgal altında kalması gibi şartlar da vardı. Böylece Alman İmparatorluğu askeri gücüyle büyük devletler safına katılarak kıtadaki konumunu belirlemiştir.¹³⁹

Yeni Alman İmparatorluğu yirmi beş devletin meydana getirdiği federal bir yapıya sahipti. Bu yapının içinde; Dört Krallık (Prusya, Bavyera, Saksonya ve Württemberg), altı grandükalık, beş dükalık, yedi prenslik ve Hamburg gibi üç serbet şehir bulunuyordu.¹⁴⁰ (Harita 4) İlan edilen imparatorluk böyle bir yapıda yaşayan,

¹³⁵ Süleyman Erkan, **a.g.m.**, s. 109.

¹³⁶ Acar, **a.g.e.**, s. 23.

¹³⁷ Bismarck'ın bu barış antlaşmasını imzaladığı divit kalemi Hamburg-Friedrichsruh'da bulunan Otto von Bismarck Vakfı'nın sergi salonunda sergilenmektedir. (Resim 12)

¹³⁸ Barış Antlaşmasının tüm maddeleri için bkz. **GP**, c. 1, Nr. 17, s. 38 vd. Maddeler Fransızca dilindedir.

¹³⁹ Albert Schreiner, **Zur Geschichte der Deutschen Aussenpolitik 1871-1945**, c. 1, Berlin: Dietz Verlag, 1955, s. 51.

¹⁴⁰ Kopal, **Doktora Tezi**, s. 45.

çoğunluğu kasabalı bir milletin birleşmesiyle kurulmuştu. Sonraki süreçte içeride muhalefetin hapsedilerek değil fakat sistemli bir şekilde kontrol ve engelleme yoluyla bunaltilip etkisiz bir konuma getirildiği bir yapı haline geldi. Daha sonraki yıllarda Almanya'nın koloniyalizm aşamasına geç girişi ise onun uluslararası politikada dengeyi bozan ve yeni gelişmelere yol açan bir unsur olmasına neden oldu.¹⁴¹

Fransa savaşında kazanılan zafer ve Alman Birliği'nin ilanı, kıta içinde gücün bir yerde toplanmasını her zaman kendi çıkarlarına aykırı gören İngiltere'nin alarma geçmesine neden olmuştu. Dönemin İngiliz Başbakanı Benjamin Disraeli, Almanya'nın bu adımını bir yüz yıl önce yaşanan ve Avrupa'daki dengeleri altüst eden Fransız devriminden daha büyük ve önemli bir siyasi gelişme olarak görerek güçler dengesinin yok olduğu şeklinde değerlendiriyordu. Bu noktada Disraeli kıta içinde gücü bir merkezde toplayan Almanya'nın, İngiltere'nin küresel çıkarlarına stratejik bir tehlike oluşturacağı yönündeki kaygılarında haklı çıkmıştı.¹⁴² Nitekim Alman Birliği'nin kuruluşunu uluslararası politika açısından getirdiği en önemli sonuç, Viyana Kongresi ile kurulmuş olan Avrupa güç dengesini temelinden sarsmış olması ve Almanya'nın önemli bir güç haline gelerek büyük devletler çatışmasıyla I. Dünya Savaşı'na giden sürecin başlamasına neden olmasıdır. Zira Alman İmparatorluğu Avrupa sahnesine çıktığı dönemde Avrupa'daki milli devletler kendi aralarındaki sınır sorunları çözmüş ve çoktan Afrika, Asya ve Ortadoğu'daki emperyalist emellerini gerçekleştirmeye başlamışlardı. Bu nedenle Alman İmparatorluğu sahneye hırslı ve çatışmacı bir asker gibi çıkmış ve öncelikle komşu büyük devletlerin toprakları üzerine göz diktiğinden Avrupa'da antipatik bir şekilde karşılanmıştır.¹⁴³ Alman Birliği'nin kuruluşu bir başka açıdan değerlendirildiğinde ise, halkının çoğunluğu Alman olan Avusturya ve Alman nüfusunun yine altıda birini oluşturan diğer siyasi birimlerin bu birliğin dışında kaldığını düşünecek olursak, bunu daha ziyade Prusya ve Avusturya arasında bir paylaşım olarak da

¹⁴¹ Ortaylı, **a.g.e.**, s. 13-14.

¹⁴² Davutoğlu, **a.g.m.**, s. 152.

¹⁴³ Alsace-Lorraine ve Schleswig ilhaklarını düşünebiliriz. Bkz. Ortaylı, **a.g.e.**, s. 29

değerlendirmek mümkündür. Bu anlamda Almanya'nın bölünmüşlüğünü tam anlamıyla gideremediği de söylenebilir.¹⁴⁴

Kültür tarihi açısından bakıldığında 19. yüzyılın sonlarında bütün dünyada Almanca yüz milyon civarında insan tarafından konuşuluyordu. Alman dili o devirde İngilizce ve Fransızcanın yanında bir kültür dili haline gelmişti. Bunun önde gelen sebepleri de Alman Birliği'nin tesis edilmesi ve sonrasında bilim, edebiyat, teknik ve endüstri alanlarındaki hızlı gelişmelerdi.¹⁴⁵ Ancak dünya tarihinin seyrini etkilemesi bakımından dünyada hiçbir devletin kuruluşu Almanya'nınki kadar milletler arasındaki politikaya bu denli büyük ölçüde etki yapmamıştır. Almanya'nın birliğini sağlaması ile Avrupa dengesi bambaşka bir şekil almıştır. Öyle ki, dünyanın iki büyük felaketi olan birinci ve ikinci dünya savaşları bu devletin faaliyetleri neticesinde yaşanmıştır.

¹⁴⁴ Bu bölünmüşlüğü I. Dünya Savaşı sonrasında Adolf Hitler gerçekleştirmeye çalışacak, ancak kurduğu sistem hemen hemen tüm Almanları tek bir siyasal sınır içine almasına karşın Bismarck'ın ki kadar uzun ömürlü olmayacaktır. Bkz. Sander, **a.g.e.**, s. 223-224.

¹⁴⁵ Acar, **a.g.e.**, s. 33.

II. BÖLÜM

ALMAN BİRLİĞİ'NİN MİMARİ OTTO FÜRST VON BISMARCK

Alman Birliği'nin kurucusu ve Alman İmparatorluğu'nun 1871-1890 arasında ilk şansölyesi olan Otto von Bismarck Avrupa siyasetinde otuz senelik uzun bir döneme damgasını vurmuştur. Yetmiş milyon Almanın muhabbetini kazanırken diğer yandan da başka büyük milletlerin düşmanlığını kazanmıştır. Bismarck, hakkında birbirine zıt fikirlerin dile getirildiği son derece önemli bir devlet adamı,¹⁴⁶ üzerine çok şey yazılmış¹⁴⁷, çok tartışılmış tarihi bir şahsiyettir. İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar Almanya'da göklere çıkarılmış, daha sonra Alman olmayan tarih yazımındaki eleştirel Bismarck değerlendirmelerine kapı aralanmıştır. Bununla birlikte bu değerlendirmelerde işin tersine dönüp Bismarck'ın Hitler'in öz babası kılığına dahi girdiği görülür. Tabi böyle değerlendirmeler üzerine çokça tartışılabilir, ancak neticede dönem ve kişilikleri özdeşleştirmek doğru olmayacaktır.¹⁴⁸

A. HUSUSİ VE SİYASİ HAYATI

Soylu bir aileden gelen Bismarck'ın kişiliğinde Prusyalı asker disiplini, soyluluk gururu, Lutherci sağlam bir inanç gibi niteliklerinin yanı sıra değişmez olan bir özelliği de imparatorun şahsına olan bağlılığı (Resim 26,29) ve Almanya'nın büyüklüğüne olan derin inancıydı. Alman birliğini kurmak ve güçlendirmek hayatının en büyük ve tek amacı olmuştu. Bismarck büyük devletleri birbirine karşı

¹⁴⁶ Ali Reşat, **Bismarck**, s.2-3.

¹⁴⁷ Bismarck üzerine yazılmış eserlerin sayısı binleri aşmaktadır. Çoğu Almanca ve İngilizce olan üç yüz altı seçme eserin listesinin yer aldığı Bismarck bibliyografyası için bkz. Reiners, **Bismarcks Aufstieg 1815-1864**, s. 452-462; Reiners, **Bismarck Gründet das Reich**, s. 530-542.

¹⁴⁸ Belge, **a.g.e.**, s. 214.

kullanmaya dayalı bir denge siyaseti izleyen, Avrupa'ya egemen olma özleminden titizlikle kaçınan ve savaşı yalnızca siyaseti destekleyen bir araç olarak gören bir devlet adamıydı.

1. Gençlik Yılları, Evliliği ve Ailesi

Otto Eduard Leopold Fürst von Bismarck 1 Nisan 1815¹⁴⁹ günü Brandenburg Schönhausen'da Junker denilen zengin toprak aristokrasiden muhafazakâr bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi.¹⁵⁰ Babası Ferdinand von Bismarck (d. 1771 – ö. 1845), Prusya ordusunda görev yapmış büyük bir toprak sahibi asilzade; annesi Wilhelmine Mencken (d. 1790 – ö. 1839) ise, III. Friedrich'in yüksek memurlarından birinin kızıydı.¹⁵¹ (Resim 2) Bayan Mencken fevkalade zeki ve malumatlı bir kadındı. Bismarck'da bilahere görülen “yüksek ruh ve şedîd bir zekâ” da annesinden tevarüs etmişti.¹⁵² Bismarck dünyaya geldiği vakit babası Ferdinand gazeteye şu şekilde ilan vermişti: “Zevcemın dünkü gün hamdolsun salimen bir çocuk doğurduğunu ehibbâma ilan ediyor tebrik zahmetinden azade olmalarını rica eylerim”.¹⁵³ (Resim 1)

Bismarck'ın öğrenim hayatı fazla başarılı geçmemişti. Liseye Berlin'de bitirdi. Üniversitede Hukuk öğrenimi için önce Göttingen'e daha sonra yine Berlin'e gitti.¹⁵⁴ Düzenli bir öğrencilik hayatına sahip olmayıp, bütün vaktini eskrim, ata binmek ve ava gitmekle geçirirdi. Uzun boylu, iri yapılı¹⁵⁵, gürültücü ve dövüşkendi. Bununla

¹⁴⁹ Johannes Hürter, Martin Kröger, Rolf Messerschmidt, Christiane Scheidemann (ed.), **Biographisches Handbuch des Deutschen Auswärtigen Dienstes 1871-1945**, c. 1, Paderborn: Ferdinand Schöningh, 2000, s. 167.

¹⁵⁰ Erich Eyck, **Bismarck und das Deutsche Reich**, Zürich: Eugen Rentsch Verlag, 1955, s. 11; Lothar Gall, **Bismarck: Der Weisse Revolutionär**, Berlin, 2001, s. 27.

¹⁵¹ Reiners, **Bismarcks Aufstieg 1815-1864**, s. 1-5, 35.

¹⁵² İbrahim Alaaddin Gövsa (ed.), **Bismarck**, Büyük Adamlar Serisi; 9, İstanbul: Akşam Matbaası, 1927, s. 3.

¹⁵³ **Königlich Privilegirte Berlinische Zeitung**, 11 Nisan 1815; **İkdam**, Nr. 1463, 26 Temmuz 1314 (r.), 19 Ra. 1316 (h.), 7 Ağustos 1898 (m.), s. 1; Ali Reşat ve İsmail Hakkı, **a.g.e.**, s. 20.

¹⁵⁴ Reiners, **Bismarcks Aufstieg 1815-1864**, s. 11-14.

¹⁵⁵ Bismarck ailesi mensupları genelde uzun boylu idiler. 1847 senesinden I. Wilhelm henüz prens iken o zamanlar mülkiye memuru olan Bismarck'ı ilk gördüğünde şunları söylemekten kendisini alamamıştı: “Anlaşılan şimdi mülküye memurlarını asakir-i hassa meyanından intihab ediyorlar”. Zira o dönemde Prusya kralının asakir-i hassası en uzun boylu adamlardan seçiliyordu. Bkz. Ali Reşat ve İsmail Hakkı, **a.g.e.**, s. 113.

birlikte tabiatı, ormanları, doğayı seven Bismarck, hayvanlar ve bilhassa da heybetli köpekler için ayrı bir muhabbet duyuyor¹⁵⁶, çalışma odasında olsun bahçede ormanda olsun en sevdiği köpeklerini yanında bulunduruyordu.¹⁵⁷ (Resim 28,30) Liseden ayrılışı ve Schönhausen'a yeniden dönüşü arasındaki on üç yıl Bismarck'ın dünyaya bakışında değişikliklere neden olmuş, gençlik yıllarındaki kibri azalırken gelecekle ilgili endişeleri artmış ve hayatın anlamını sorgulamaya başlayan sorular kafasını kemirmeye başlamıştı.¹⁵⁸ 1835 yılında Berlin Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden mezun olduktan sonra bir yıl kadar mahkeme kâtipliği yaptı. Ancak bu mesleğin monotonluğuna dayanamıyordu. Resmi hayatın göreneklerine bir türlü alışamamıştı. Kuzenlerinden birine yazdığı mektupta şöyle diyordu;

“İş hayatı ve devlet memuriyeti benim tabiatıma uygun değil. Nâzır olmak bile hoşuma gitmez... Ben itaat etmekten ziyade emretmeye kabiliyetliyim...”¹⁵⁹

Nitekim mahkeme kâtiibi olduğu dönemde bir dava sırasında zanlının münasebetsiz sözler söylemesi üzerine, yerinden fırlayarak sözlerini düzeltmezse kendisini dışarı atmakla tehdit etmişti. Hâkimin dışarıya atmanın kendi yetkisinde olduğu yönündeki uyarısı üzerine ise zanlı cüretini artırarak daha münasebetsiz bir şekilde konuşmaya başlamıştı. Bunun üzerine Bismarck zanlıya hitaben: “Bir daha söylüyorum, ağzını topla yoksa şimdi seni reis efendi vasıtasıyla dışarı attırırım” demişti.¹⁶⁰ 1838-39 yıllarında askerliğini yaptıktan sonra baba ocağına dönerek kardeşi ile birlikte kendisini çiftliklerinin yönetimine verdi.¹⁶¹

Bismarck'ın Prusya sevgisi ve Prusyalılık duygusu öğrencilik hayatında giderek artmıştı. Bunda çevresinde Fransızların istila devrinden kalma acı hatıralarla birlikte büyümesinin etkisi vardı. Bismarck'ın yakınlarından 1806, 1809 ve 1813-15

¹⁵⁶ Ali Reşat, **Bismarck**, s. 10; Ali Reşat ve İsmail Hakkı, **a.g.e.**, s. 22.

¹⁵⁷ **Tercüman-ı Hakikat**, Nr. 6209-1009, 29 Temmuz 1314 (r.), 22 Ra. 1316 (h.), 10 Ağustos 1898 (m.), s. 2. Bismarck'ın ölümüne yakın köpekleri birer birer telef olmuş, Bismarck öldüğünde malikânesinde hiç köpeği kalmamıştı. Köpekleri hakkında geniş bilgi için bkz. Ali Reşat ve İsmail Hakkı, **a.g.e.**, s. 111.

¹⁵⁸ Reiners, **Bismarcks Aufstieg 1815-1864**, s. 35.

¹⁵⁹ Bertarnd Russell, “Bismarck ve Alman Vahdeti: Bismarck'ın ilk gençliği”, **Fikir Hareketleri Dergisi**, c. 13, sy. 314, yıl 1939, s. 21-22.

¹⁶⁰ Ali Reşat, **Bismarck**, s. 16-17.

¹⁶¹ Reiners, **Bismarcks Aufstieg 1815-1864**, s. 27.

yıllarında harbe katılanlar ve ölenler vardı. Bu hatıralar Bismarck'ın vatanseverlik duyguları üzerinde önemli tesir bırakmıştı.¹⁶² Ayrıca daha ilk gençlik yıllarında Fransız gazetelerinden takip ettiği 1830 ihtilallerinden olduğu kadar Alman liberal muhalefetinden de nefret etmesini öğrenmişti.¹⁶³

Bismarck, 1847 yılında bir arkadaşının düğününde Pomeranya'nın eski, asil ve dindar bir ailesine mensup Johanna Puttkammer (d. 11.4.1824 - ö. 27.11.1894) ile tanıştı. 12 Nisan 1847 günü nişan, aynı yılın 28 Temmuzunda da düğünleri yapıldı.¹⁶⁴ Mutlu başlayan evlilikleri ömürleri boyunca da mutlu devam etti. 1848, 1849 ve 1852 yıllarında sırasıyla Marie, Herbert ve Wilhelm (Resim 4) adlarında bir kız iki erkek, üç çocuk sahibi oldular.¹⁶⁵ Bismarck çocuklarını çok seviyordu ve müşfik, muhib, âmir, model bir koca ve bir aile babası oldu.¹⁶⁶ Çocuklarından Herbert daha sonra babasının peşinden giderek politikacı olacak ve 1886 yılında dışişlerinden sorumlu başbakan yardımcılığı görevini 1890'da babasının istifasının peşinden kendisinin de istifa etmesine kadar sürdürecekti.¹⁶⁷

2. Politikaya Atılması ve Başbakanlığı

Prusya'da 1840'lı yıllarda üç politik grup ön plandaydı. Bunlar liberaller, demokratlar ve muhafazakârlardı. Ancak bu gruplar ne organize bir haldeydiler ne de birbirlerinden keskin şekilde ayrışıyorlardı.¹⁶⁸ Böyle bir ortamda ilk kez 1847 yılında Prusya Meclisi'ne giren Bismarck siyasi yaşama atılmış oluyordu. Bütün Avrupa'yı sarsan 1848-49 ihtilallerinde koyu muhafazakâr ve monarşi yandaşı tutumuyla dikkatleri üzerine çekmişti. Burada mutlakıyetçiliğin sözcüsü olan Bismarck, Almanya'yı saran 1848 ihtilallerini bastırmak için askeri önlemlere başvurulmasını

¹⁶² Bismarck, **a.g.e.**, c. 1, s. VI-VII.

¹⁶³ Burhan Oğuz, **Yüzyıllar Boyunca Alman Gerçeği ve Türkler**, İstanbul: Can Matbaa, 1983, s. 116.

¹⁶⁴ Bu süreçte Johanna ve Bismarck'ın nişanlılık dönemi ile birbirlerine yazdıkları mektuplar için bkz. Reiners, **Bismarcks Aufstieg 1815-1864**, s. 59-85.

¹⁶⁵ Marie (d. 21.8.1848), Herbert (d. 28.12.1849) ve Wilhelm (d. 1.8.1852), bkz. Hürter, **a.g.e.**, s. 167; Bismarck, **a.g.e.**, c. 1, s. XII.

¹⁶⁶ Bertarnd Russell, "Bismarck ve Alman Vahdeti: Bismarck'ın iktidar mevkiinde", **Fikir Hareketleri Dergisi**, c. 13, sy. 316, yıl 1939, s. 50.

¹⁶⁷ Herbert von Bismarck 28.12.1849'da Berlin'de doğmuş 18.09.1904'te Hamburg-Friedrichsruh'da ölmüştür. Bkz. Hürter, **a.g.e.**, s. 164-165.

¹⁶⁸ Reiners, **Bismarcks Aufstieg 1815-1864**, s. 88.

savundu. Bu tavrından dolayı ne Frankfurt Ulusal Meclisi'ne ne de Berlin'de toplanan ilk Prusya Parlamentosu'na seçilemedi. Daha sonra 8 Mayıs 1851'de Frankfurt'ta toplanan Federal Meclis'e Prusya temsilcisi olarak katıldı.¹⁶⁹ Bu yıllarda eşine gönderdiği mektupta oyun ve dansın zamanının geçtiğini, ülkesine ve kralına borcunu ödemenin zamanının geldiğini söylüyordu.¹⁷⁰ Burada bulunduğu süre içerisinde Avusturya'nın denetimindeki Alman dünyasının içinde bulunduğu parçalanmış durumu yakından görme imkânı buldu. Çok geçmeden Alman dünyasının Avusturya egemenliğinden kurtarılması gerektiği kanısını açıkça dile getirdi. Bu parçalanmışlığın meclislerde verilen nutuklarla ve boş sözlerle çözülemeyeceği, Alman Birliği'nin ancak "kan ve demirle" kurulacağı ve bunun için Avusturya ile savaşın kaçınılmaz olduğu düşüncesindeydi.¹⁷¹

Bismarck, Avrupa siyasetinin en mühim merkezlerinden olan Petersburg ve Paris sefaretlerinden birine tayin edilmek istiyordu. Rusya ve Fransa'nın bir gün gelipte ittifak edeceğini daha o vakit – yani bu ittifakın mevki-i fiile çıkmasından kırk sene evvel – hissetmişti. 1858 senesinde zevcesine yazdığı başka bir mektupta: "Frankfurt'ta can sıkıntısı ile vakit geçirmektense Petersburg'a gidip güzel bir ayı postuna bürünmek, bol bol havyar yemek, geyik avına çıkmak daha hoştur" demişti.¹⁷² 29 Ocak 1859 tarihinde Büyükelçi olarak Petersburg'a gönderildi. Başbakanlığa atanmasının öncesinde 22 Mayıs 1862 tarihinde de Paris'e elçi tayin edilerek bir dönem Paris Büyükelçiliği görevinde bulundu.¹⁷³ Petersburg'da elçi olarak görev yaptığı üç yıl boyunca II. Alexander'ı yakından tanıma imkânı bularak Rusya ve Prusya arasında yakın bir dostluğun kurulmasına çalıştı.¹⁷⁴ Zaten daha öncesinde 1851-1859 yılları arasında Frankfurt şehrindeki Alman Konfederasyonu'nda Prusya temsilcisi olarak bulunduğu dönemde, Kırım Savaşı'nda Prusya'nın Rusya'ya karşı savaşa girmesine şiddetle muhalefet etmişti. Çünkü Alman Birliği'nin kurulmasında Rusya'nın dostluğuna ihtiyacı olacağını hesap

¹⁶⁹ Hürter, **a.g.e.**, s. 164-165.

¹⁷⁰ Reiners, **Bismarcks Aufstieg 1815-1864**, s. 189.

¹⁷¹ "Otto von Bismarck", **Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi**, c. 2, s. 915.

¹⁷² Ali Reşat ve İsmail Hakkı, **a.g.e.**, s. 46.

¹⁷³ Hürter, **a.g.e.**, s. 167; Bismarck, **a.g.e.**, c. 1, s. 325, 382.

¹⁷⁴ Eyck, **a.g.e.**, s.50.

ediyordu.¹⁷⁵ Kısa süre görev yaptığı Paris elçiliği döneminde ise III. Napolyon'un zayıf taraflarını öğrenmeye çalışmış, Alman Birliği yolunda siyasi hamlelerini planlamaya başlamıştı.¹⁷⁶

Bu arada orduyu güçlendirmek ve askeri ödenekleri artırma düşüncesinde olan Prusya Kralı I. Wilhelm, Prusya Parlamentosu'nun çoğunluğunu oluşturan liberalleri karşısında buldu. Liberaller buna sıcak bakmazken askerlik süresinin de kısaltılması yönünde tavır takınırken Kasım 1861'de yapılan seçimlerden güçlenerek çıktılar. Askeri ödenekler konusundaki bu anlaşmazlığın bir bunalıma dönüşmesi, I. Wilhelm'i muhafazakârlığı ile tanınan Bismarck'ı başbakanlık görevine getirmeye yöneltti. Bu anlaşmazlık öyle bir bunalıma neden olmuştu ki kral I. Wilhelm tahttan feragat etmeyi düşünüyordu ve bunu Bismarck ile 22 Eylül 1862 tarihindeki görüşmesinde;

“Allahıma, vicdanıma ve tebaama cevap verebilecek şekilde devleti idare edemezsem, hükümdarlıkta kalmak istemem. Fakat parlamentonun bugünkü çoğunluğuna göre bunu yapabilmem mümkün değil. Kendilerini ve beni parlamentonu çoğunluğuna tâbî kılmadan hükümetimi idare edebilecek bakanları artık bulamıyorum”

sözleriyle dile getirmişti. Bismarck ise kabineye girmeye hazır olduğunu, kendisinin kabineye girmesi dolayısıyla çekilenler olursa yerlerinin başkaları ile doldurulabileceğini söylemiş. Bakan sıfatıyla askeri teşkilatın ıslahını ve yeni baştan tanzimini desteklemeye hazır olup olmadığını soran krala olumlu cevap vermişti. Diğer konularda da parlamento çoğunluğuna ve kararlarına karşı da aynı şekilde hareket edip etmeyeceği sorusuna da olumlu cevap verdikten sonra kral “öyleyse sizinle beraber mücadeleye devamı denemek vazifemdir. Tahttan feragat etmeyeceğim” diyerek Bismarck'ı görevlendirmiştir.¹⁷⁷

Prusya Kralı I. Wilhelm, Bismarck'ı 23 Eylül 1862 tarihinde başbakanlığa, 8 Ekim 1862 tarihinde de dışişleri bakanlığı görevine atadı.¹⁷⁸ Bismarck Başbakanlık ve Dışişleri Bakanlığı görevlerini devraldıktan sonra meclisi arka planda bırakıp gerekli

¹⁷⁵ Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 300-301.

¹⁷⁶ **İkdam**, Nr. 1470, 2 Ağustos 1314 (r.), 26 Ra. 1316 (h.), 14 Ağustos 1898 (m.), s. 3.

¹⁷⁷ Bismarck, **a.g.e.**, c. 1, s. 405-406; Ali Reşat, **Bismarck**, s. 35-36.

¹⁷⁸ “Bismarck”, **Der Neue Brockhaus-Lexikon und Wörterbuch**, c. 1, Wiesbaden: Brockhaus, 1973, s. 306.

kredileri sağlayarak Prusya'ya iyi eğitilmiş otuz bin kişilik bir ordu kazandıracak reformları gerçekleştirdi. Mecliste yaptığı daha ilk konuşmada büyük sorunların “kan ve demir” ile çözülebileceğini belirterek meclisi ikinci plana atan bir politika izlemeye başladı. Liberal çoğunluğun uzlaşma önerilerine ise yanaşmadı. Bu çerçevede Bismarck görev yaptığı sürece içerde baskıcı ve tutucu bir yönetim kurmuş, askeri ve diplomatik girişimleriyle Prusya'nın Avrupa'daki konumunu ve güvenliğini güçlendiren ittifaklar sistemi oluşturmaya yönelmiş, parlamenter sistemi ise ikinci plana itmişti. Bismarck milleti temsil edecek bir meclisin varlığını faydalı görmekte birlikte bu meclisin sadece istişarî bir mahiyette kalmasını, siyasetin hakiki iradesinin hükümetin elinde olması lazım geldiğini düşünüyordu.¹⁷⁹ Ayrıca öteden beri Alman politikasının anahtarını parlamento ve basındaki politika yazarlarında değil, hükümdarlarda ve ona bağlı hükümetlerde olması gerektiği kanaatindeydi.¹⁸⁰ Öte yandan bu dönemde bütçe kral emirnameleriyle yapılmakta, basın hürriyeti yapılan düzenlemelerle kısıtlanmakta¹⁸¹, resmî adaylık usûlü uygulanmaktaydı. Bu gelişmeler devletin otoritesini güçlendirirken liberaller arasında hoşnutsuzluk yaratıyor, ancak Bismarck'ın başarısı kral ile iyi bir işbirliği içerisinde (Resim 26) olmasından dolayı büyüyerek devam ediyordu. Bu işbirliği 1888 yılında kralın ölümüne (Resim 29) kadar devam etmişti.¹⁸²

Sonuç olarak 1861'de Prusya Kralı olan I. Wilhelm (1797-1881) ülkesinin ekonomik ve askeri bazı sorunlarının çözülmesinde güçlüklerle karşılaşmıştı. Bunları giderebilmek için de Savaş Bakanı Roon'un tavsiyesi ile 1862'de Başbakanlığa Otto von Bismarck'ı (1815-1898) getirmişti. Başbakanlığa getirilen Otto von Bismarck ödün vermez tutumuyla bütçe için anayasa gereği olan parlamento onayına başvurmadan uzun yıllar hükümeti yönetmiş, muhalefet sadece parlamento çerçevesinde kalmıştı. Bismarck, iç politikadaki zayıf durumunu dış politikada sağladığı başarılarla güçlendirmeye çalışmış, bunun için güçlü bir ordu kurma yolunu seçerek, bu görevi de Roon ve Moltke (Resim 5) gibi askeri otoritelere vermişti.

¹⁷⁹ Bismarck, **a.g.e.**, c. 1, s. XXII.

¹⁸⁰ Bismarck, **a.g.e.**, c. 1, s. 437.

¹⁸¹ Reiners, **Bismarcks Aufstieg 1815-1864**, s. 123.

¹⁸² “Bismarck”, **Meydan Larousse-Büyük Lûgat ve Ansiklopedi**, c. 2, s. 408. İlgili kısımda kralın ölümü 1882 olarak belirtilmektedir. Ancak doğrusu 1888 olmalıdır.

Gerekli hazırlıkları tamamladıktan sonra ise milli birlik yolundaki hedefine doğru yürümeye başlamıştı.¹⁸³

3. Alman Birliği'nin Kuruluşundaki Etken Rolü

Bismarck, Alman Birliği'ni hayatının en büyük ideali haline getirmiş ve Alman milletinin geleceğini bu birliğin gerçekleştirilmesinde görmüştü. Prusya Başbakanı olmadan beş yıl evvel “eğer çekiç olmak için bir şey yapmazsa, örs haline geliriz”¹⁸⁴ diyordu. Yine aynı tarihte “eğer korku telkin edebilirsek, bütün Alman Konfederasyonu emrimize amade olur” demiştir. Ancak Bismarck'a göre Prusya'nın kuvvetlenmesi “parlamento ve basın politikası ile değil ancak silahlı büyük bir devlet politikası ile mümkün olur” idi.¹⁸⁵ Bütçe komisyonundaki bir konuşmasında şunları söylüyordu;

“Haritaya bir göz atıldığı vakit anlaşılacağı üzere Prusya, Almanya'nın emniyeti için muhtaç bulunduğu silah ve teçhizatı, artık yalnız başına uzun müddet taşıyamaz. Bu silah ve teçhizatın Almanlara eşit bir şekilde taksimi lazımdır. Söylevler, birlikler, çoğunluk kararları ile gayeye erişemeyiz, ancak kılıç ve kanla üstesinden gelinebilecek ciddi bir mücadeleden kaçınmak imkânsızdır”.¹⁸⁶

Bismarck Alman devletlerinin birleşerek büyük bir imparatorluk kuracağına o kadar inanıyordu ki kendisinin aktardığı bir hikâyeye göre daha henüz 1833 yılında bir Amerikalı ile Almanya'nın yirmi sene zarfında birleşip birleşmeyeceği üzerine bahse tutuşmuştu.¹⁸⁷ Yirmi sene sonra yani 1853'de Bismarck Amerikalı arkadaşını aramış ancak öldüğünü öğrenmişti. Bu bahsin asıl önemli tarafı ise Bismarck'ın daha henüz 1833 yılında Alman Birliği'ne, üzerine bahse girecek derecede inanmasıydı.¹⁸⁸

Almanya'nın Prusya önderliğinde birleşmesi hedefi çerçevesinde gümrük birliği meselesinde olduğu gibi Prusya'nın Avusturya'ya karşı dışlayıcı tavrı Bismarck için

¹⁸³ Uçarol, **a.g.e.**, s. 269; Sami Tulgar, **Geçmişten Günümüze Türkiye-Almanya İlişkileri**, Yüksek Lisans Tezi, Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü, 2006, s. 75.

¹⁸⁴ Bismarck, **a.g.e.**, c. 1, s. 282-283.

¹⁸⁵ Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 301; Bismarck, **a.g.e.**, c. 1, s. 297-298 ve c. 2, s. 7.

¹⁸⁶ Bismarck, **a.g.e.**, c. 1, s. 429.

¹⁸⁷ Bismarck, **a.g.e.**, c. 1, s. 4.

¹⁸⁸ Ali Reşat, **Bismarck**, s. 12-13

de geçerliydi.¹⁸⁹ Bismarck'a göre Avusturya'nın dışarıda bırakıldığı Alman Birliği, Prusya'nın nihai önderliğinde güçlü bir devletin önünü açacaktı. Bunun için de Prusya'nın Avusturya'ya karşı bir askeri zafer neticesinde Alman Birliği'nin kurulacağına inanıyordu.¹⁹⁰ Bununla birlikte Prusya, 1866 yılında Avusturya'yı yendiği savaşın ardından hiçbir direnci kalmamış olan Avusturya'nın başkenti Viyana'ya girebilir ve çok ağır bir barış antlaşmasını zorla kabul ettirebilirdi.¹⁹¹ Ancak Bismarck, ileri görüşlülük göstererek Avusturya'nın gururunu kırıp kalıcı düşmanlığını üzerine çekmek istemedi. Zira Avrupa'nın ortasında düşmanlık duyguları arasında güçlü bir Alman Birliği'nin sağlanamayacağını ve kurmayı hedeflediği birliğin korunması için ileride müttefiklere ihtiyacı olduğunu hesaplıyordu. Özellikle de asıl düşmanı olarak gördüğü Fransa'ya karşı aynı ırktan insanların oluşturduğu ve aynı dilin konuşulduğu Avusturya ilerisi için onun doğal bir müttefiki olmalıydı. O nedenle Alman ulusal birliğinin kurulmasında Alman milliyetçiliği, ekonomik ve toplumsal gelişmelerin yanı sıra Bismarck'ın usta diplomasisinin büyük payı olduğunu vurgulamak gerekir.¹⁹²

Bismarck 1862'den 1871 yılına kadar bir devlet adamının üstesinden gelebileceği çok zor işleri başardı. Bu dönemde Kralı gözetmeğe mecburdu ve kendi politikalarından pek de hoşlanmayan halkın fikrini değiştirmesi gerekiyordu. Bu çerçevede insanları liberallikten vazgeçirerek muhafazakâr, insaniyetçilikten çıkararak militarist, demokrasiden uzaklaştırarak monarşist yapması lazımdı. Bismarck aile içerisindeki yumuşaklığının aksine siyasi arenada yeri geldiğinde sert

¹⁸⁹ Hakkında anlatılan olaylardan birine göre Bismarck daha 1851 yılında Frankfurt Meclisi'ne ilk gittiği zamanlar Avusturya aleyhine tavır sergilemeye başlamıştı. O dönem mecliste yalnızca Avusturya murahhasları sigara içme salahiyetine sahiplerdi. Bismarck Avusturya murahhasını ilk kez ziyaret ettiğinde, Avusturyalı diplomat kendisini pek soğuk karşılayıp oturmak için yer dahi göstermemişti. Kendisine yönelik bu muamele üzerine hiç hiddetlenmeyen Bismarck, gayet soğukkanlı bir şekilde cebinden sigara kutusunu çıkarıp içinden bir sigara aldıktan sonra “ekselans ateşinizi lütfedermisiniz” diyerek Avusturyalı diplomatın elinden sigarasını alıp kendi sigarasını yakarak oturduktan sonra “işte şimdi rahat rahat konuşabiliriz” demişti. Bkz. Ali Reşat ve İsmail Hakkı, **a.g.e.**, s. 43-44; Ali Reşat, **Bismarck**, s. 28-29.

¹⁹⁰ Belge, **a.g.e.**, s. 215-216.

¹⁹¹ Nitekim daha sonra Prusya'nın Fransa'yı yendiği savaşın ardından, Fransa'nın kalbi olan Versay Sarayı'nın Aynalı Salonu'nda ünlü yağlı boya resimlerine konu olacak şekilde ihtişamlı bir törenle, Fransa'yı adeta ezerek Alman Birliği ilan edilecekti.

¹⁹² Sander, **a.g.e.**, s. 221-222.

ve merhametsiz, dünyaya kendine göre şekil vermek isteyen bir adamdı. Neticede Prusya'yı Danimarkalılara, Avusturyalılara ve Fransızlara üstün bir konuma çıkardı.¹⁹³ Başvekilliği süresinde bütün dikkatini ve kuvvetini Alman Birliği'nin tesis edilmesi üzerine yoğunlaştıran Bismarck, bu birliğin “kan ve demir” ile gerçekleşebileceği yönündeki ifadelerini Avusturya (1866) ve Fransa (1870) ile yaptığı savaşlarla teyit etmişti.¹⁹⁴ Bununla birlikte Bismarck, Alman Birliği'nin kuruluşuna giden süreçte gerekli gördüğü savaşları hazırlamada acımasız olduğu kadar, onları sonuçlandırmada bir o kadar ılımlıydı. Almanya'nın güvenliği için hayati öneme sahip sınırlara ulaşır ulaşmaz, basiretli ve istikrarlı bir dış politika izlemiş¹⁹⁵ 1871 yılında Alman Birliği'ni hayata geçirdikten sonra İmparator I. Wilhelm ile birlikte itidalli statüko siyasetleri uygulayarak, yayılmacıktan kaçınmışlardır.¹⁹⁶

Bismarck yönetimindeki birleşik Almanya'ya doğru atılan ilk kurumsal adım ise 1867'deki gümrük birliği parlamentosuydu. Bu parlamento 1866'da Prusya'nın kazandığı zaferin ardından Avusturya'ya dayattığı Prag Barışı ile konfederasyondan ihraç edilen ve Kuzey Almanya Konfederasyonu Meclisi üyeleri ile güney devletleri temsilcilerinden oluşuyordu. Bismarck'a göre müstakbel Alman politikacıları siyasetten çok gümrükler ve iş dünyasını konuşmalıydı.¹⁹⁷

Öte yandan Bismarck'ın Alman Birliği'ne giden yolda izlediği tutum literatürde tartışma konusudur. Dönemin resmi tarih yazımına bakıldığında o süreçte böyle bir yöntemin tek seçenek olduğu ve Bismarck'ın izlediği politikaya yönelik eleştirilerin Alman milletine yapılmış olacağı savunulmuştur. Aslında diğer bir açıdan bakıldığında Bismarck'ın kendi hâkimiyetini sağlayabilmek için bütün demokratik ulusal hareketleri baskı altında tutmaya çalıştığı görülür. Ayrıca savaşın birliğe giden yolda bir araç olduğu görüşünün savunulması da diğer halkların milli birlik

¹⁹³ Bertarnd Russell, “Bismarck ve Alman Vahdeti: Bismarck'ın eseri”, **Fikir Hareketleri Dergisi**, c. 13, sy. 317, yıl 1939, s. 73.

¹⁹⁴ Karal, **a.g.e.**, s. 166.

¹⁹⁵ Kissinger, **a.g.e.**, s. 126.

¹⁹⁶ Erhan Yarar, “Türk-Alman İlişkilerinde Ortak Çıkar ve Çatışmalar ile Olası Çözümler”, **Çıkarlar, Çatışmalar, Çözümler: Tarihten Geleceğe Türk Alman İlişkileri**, haz. Erhan Yarar, Ankara: Türk Strateji ve Güvenlik Çalışmaları Grubu, 1999, s. 42.

¹⁹⁷ James, **a.g.e.**, s. 77.

düşüncelerinin bir nevi suiistimali ve Prusya milliyetçiliği ve militarizmini haklı çıkarma veya Almanya'nın saldırganlığına kılıf uydurulduğu anlamına gelebilir.¹⁹⁸ Bu çerçevede Hüner Tuncer Bismarck'ın tarihçiler tarafından Metternich gibi bir sistem kurucusu olarak değerlendirilmediğini, aksine mükemmel bir fırsatçı, çok hünerli bir devlet adamı olduğunu ve Prusya'nın Avusturya'yı dışarıda bırakarak tüm kuzey Almanya'ya egemen olması gerektiğine inanan bir Prusya milliyetçisi olduğunu belirtir.¹⁹⁹

4. İmparatorluk Sonrası Şansölyelik Dönemi: Dış Politika ve İttifaklar

1862 yılında Prusya Başbakanı ve Dışişleri Bakanı olarak yönetimi ele alıp, 18 Ocak 1871 tarihinde Alman prensliklerini bir araya getirerek Alman Birliği'ni kuran ve Alman halkının kahramanı haline gelen Bismarck, 21 Mart 1871'de Prens²⁰⁰ unvanı alarak Alman İmparatorluğu'nun şansölyesi olmuştu.²⁰¹ Çalışmamızın bu bölümünde Bismarck'ın şansölye olduktan sonra Almanya'nın iç meselelerinden ziyade, izlediği dış politika ve bu yönde attığı adımları incelemeye çalışacağız. Esasında Alman Birliği'nin iç meseleleri Bismarck'ın izlediği dış politika ile doğrudan bağlantılıdır. Zira Bismarck'ın Avrupa'da barıştan yana bir politika izlemesi, Avrupa'da çıkabilecek bir karışıklığın henüz kendi iç meselelerini sağlamaştıramamış bir birliği sarsabileceğini düşünmesiyle doğrudan bağlantılıydı. Bismarck'ın amacı ilk başta Almanların önceki yüzyıllara nazaran daha güven içerisinde yaşayabilecekleri bir güç sistemi oluşturmak ve daha sonra Avrupa'da barışı korumaktı.²⁰² Güneydeki Katolik Alman devletlerinin Protestan Kuzey Alman devletlerinin etkinliğini kabul etmesi kolay olmamıştı. Katolik Kilisesi'nin sıkı kontrol altına alınması ve

¹⁹⁸ Kobal, **Doktora Tezi**, s. 131.

¹⁹⁹ Tuncer, **19. Yüzyılda Osmanlı-Avrupa ilişkileri (1814-1914)**, s. 58-59.

²⁰⁰ Bismarck'ın yükseltildiği soyluluk unvanı aslında "Fürst" idi. Biz de Prens olarak çevrilmesine ve o şekilde oturmuş olmasına karşın aslında tam karşılığını bulmamaktadır. Zira Prens Kralın oğlu olup hanedan mensubu olmaktan gelen bir ünvanıdır. Fürst kelimesi ise Prens'ten daha öte bir anlama sahiptir ve toprak sahibi hükümdar, derebeyi veya hükümdar olan Prens olarak düşünülmelidir. Nitekim Machiavelli'in "Prince" başlıklı eseri Türkçe'ye "Prens" olarak çevrilirken, Almanca'ya "Fürst" olarak çevrilmiştir. Bu noktaya dikkatimi çeken Kemal Beydilli hocama teşekkür ederim.

²⁰¹ Bismarck, **a.g.e.**, c. 2, s. 215.

²⁰² Reiners, **Bismarck Gründet das Reich**, s. 528.

“Kulturkampf” diye adlandırılan Katolik kültürü ile mücadelesi Bismarck’ın içerde epeyce başını ağrıtan meselelerdendi. Bismarck Alman Birliği’nin iç yapısını kuvvetlendirmek ve birliği sağlam temellere oturtmak için iç meselelerde hayli sert tedbirlere de başvurmuştu.²⁰³ Bismarck aynı zamanda ilk ve esas hedefinin dışarıda bağımsızlık ve güvenlik olduğunu söylerken, bu hedefe erişmek için de iç ihtilafların sadece fiilen bertaraf edilmesi değil, ihtilafa ait hiçbir belirtinin dışarıda ve Almanya’da hissedilmesine meydan verilmemesi gerektiğini düşünüyordu.²⁰⁴

Bismarck imparatorluğa kısmen demokratik özellikler de taşıyan bir anayasa kazandırırken tahtı şansölyenin temsil ettiği bir yapı oluşturmuştu. Bu yapıda partiler ve demokratik seçim hukukuna göre oluşturulan bir imparatorluk meclisi bulunuyordu. Gel gelelim bunların hükümetin oluşmasında bir etkisi yoktu ve ne imparatorun ne de şansölyenin çoğunluğun isteğine uymak gibi bir zorunluluğu bulunmuyordu.²⁰⁵ Nitekim Bismarck hatıralarında konuyla ilgili şu ifadeleri kullanır;

“Alman halkının mevcut seçim hakkının zararlı bir müessese olduğunu anlar anlamaz, kendisini ondan kurtaracak kadar kuvvetli ve akıllı davranacağından hiçbir zaman şüphe etmedim... Umumi seçim hakkının kabulü Alman Birliği için yabancı memleketlere karşı yaptığımız mücadelede bir silahtı”.²⁰⁶

Bismarck Alman İmparatorluğu’nun şansölyesi olarak Prusya’nın bütün güç kaynaklarını elinde bulunduruyor, parlamentonun güvenini alması gerekmiyordu ve sadece imparatora karşı sorumlu idi. Ancak İmparatorun onu görevden alma yetkisi vardı. Onun için devlet, kusursuz bir yönetimi garanti eden bürokratlar hiyerarşisi temeli üzerine kurulmuş otoriter bir monarşi anlamına geliyordu.²⁰⁷ Bismarck’ın kafasındaki Alman İmparatorluğu ayrıca maddi başarı dalgasıyla yürüyen bir siyasal bünyeydi. Bismarck, siyasetin fırsat ve zorunluluk istikametinde yürütülmesinden yanaydı. Onun için önemli olan devletsel çıkarlar, dış politika sistemi ve ekonominin gelişmesiydi. Zira Ekonomi sadece devletlere yabancı egemenliğine direnmede

²⁰³ Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 334.

²⁰⁴ Bismarck, **a.g.e.**, c. 2, s. 80.

²⁰⁵ Salihoğlu, **a.g.e.**, s. 150.

²⁰⁶ Bismarck, **a.g.e.**, c. 2, s. 83.

²⁰⁷ Acar, **a.g.e.**, s. 23-24.

gereken silahları temin etmekle kalmıyor, aynı zamanda da dâhili barış ve huzur ortamını sağlıyordu.²⁰⁸

Alman İmparatorluğu'nun Şansölyesi olarak dış politikadaki ipleri eline alan Bismarck, kurulacak yeni dengelerin Alman menfaatlerine uygun olması ve Alman nüfuzu çerçevesinde oluşturulması konusunda oldukça istekli idi ve Alman dış siyaseti ile ilgili bazı prensipler ve tespitlerde bulunuyordu. Bunlardan birincisi ve en önemlisi şüphesiz Avrupa'da barışın korunması idi ve bu çerçevede oluşturduğu dış politikası mevcut toprakların muhafazası üzerine dayanan bir denge siyasetiydi.²⁰⁹ Zira Bismarck savaşlarla tesis edilmiş olan Alman Birliği'nin ancak barış yoluyla korunabileceğini ve Avrupa'nın orta yerindeki bu genç Alman İmparatorluğu'nun geleceğinin Avrupa'da uzun soluklu bir barışta yattığını düşünüyordu.

Bismarck bu nedenle dış politikada Avrupa içi problemlere ağırlık verdi. Öncelikli hedefi Avrupa içindeki anlaşmazlıkların savaşa dönüşmeden çözümlenmesiydi. Alman Birliği yolunda uyguladığı politika Doğu Avrupa'da Avusturya ve Rusya arasındaki ilişkileri zedelemişti. O nedenle önce bu gerilim giderilmeliydi. Batı Avrupa'da ise 1871'de ağır yenilgiye uğrattığı Fransa'dan kendini korumalıydı. Ayrıca büyük güçleri Almanya'nın bir sömürge politikası bulunmadığına inandırması gerekiyordu.²¹⁰

Aslında Prusya-Fransa savaşından zaferle ayrılması diğer büyük devletlerle eşit şartlarda ilişkiler kurmasını kolaylaştırıyordu. Ancak Fransa ile doğal olarak bir ilişki içerisine giremezdi. İngiltere'nin ise gerek geleneksel olarak bölge politikalarına mesafeli duruşu gerekse liberal Gladstone'un tuttuğu politika yolu iki devletin bir ortaklık içerisine girmesinin önünde bir engel olarak duruyordu. Geriye Alman İmparatorluğu için iki seçenek kalıyordu: Avusturya-Macaristan ve Rusya.²¹¹

²⁰⁸ James, **a.g.e.**, s. 77.

²⁰⁹ Kılıç, **a.g.e.**, s. 10.

²¹⁰ Cenk Reyhan, "Türk-Alman İlişkilerinin Tarihsel Arka Planı (1878-1914)", **Bellekten**, c. LXIX, sy. 254, Ankara: TTK, 2005, s. 219.

²¹¹ Lappenküper, **a.g.m.**, s. 38.

Bismarck'ın birleşmelerini kâbus olarak gördüğü ülkeler olan Rusya ve Fransa, her ikisi de İngiltere'nin Avrupa dışında çatıştığı ülkelerdi. İngiltere bu dönemde, Fransa'yla, Mısır-Süveş, Sudan ve Hindîçi'nde, Rusya ile de, Türk Boğazları, İran, Afganistan, Tibet ve Çin'de amansız bir rekabetin içerisinde bulunuyordu. Avrupa dışında İngiltere ile, Avrupa'da da Almanya'yla aynı anda rekabet için ne Fransa'nın, ne de Rusya'nın gücü vardı. İngiltere'nin dünyanın çeşitli bölgelerinde bu ülkelerle çatışması nasıl Avrupa'da Bismarck'ın işini kolaylaştırmışsa, Almanya'nın bu ülkeleri Avrupa'da sürekli tedirgin etmesi de İngiltere'yi rahatlatıyordu.²¹²

Bismarck'ın bu çerçevede ilk başta Fransa'nın bir oç alma savaşına girişmesini ve Avusturya ile Rusya'nın birbirlerine yakınlaşmasını engelleme gibi hedefleri vardı. Ayrıca Almanya'daki yayılmacıları kontrol altında tutma, Avusturya ve Baltıklardaki Almanlarla birleşme arzusunu engelleme, diğer Avrupalı devletlerin denizaşırı sömürge mücadelelerine katılmayıp bu yönde bir hedefinin olmadığını dünyaya inandırma ve mümkün olduğunca Avrupa'daki bir savaşa müdahil olmama gibi dış politik hedefleri güdüyordu.²¹³ Öte yandan Alman İmparatorluğu'nun kuruluşunun Avrupa'nın kuvvetler dengesini değıştirdiğinden ve bu durumun Avrupa büyük devletlerince kolayca kabul edilebilir bir durum olmadığı bilincinde olan Bismarck, yalnızca Avrupa ile meşgul olma ve dışarıdaki olaylarla Avrupa diplomasisine etkisi oranında alakadar olma yoluna gidiyordu.²¹⁴

Bismarck'ın dış politikadaki amacı en özet şekilde Fransa'yı izole etme, Avusturya Macaristan'a yakın olma ve Rusya ile ilişkileri dengede tutmaya çalışarak barışın korunmasını sağlamaktı ve bu amaca yönelik olarak Almanya'yı dış tehlikelerden korumak için çeşitli ittifaklar kurdu. Bununla beş büyük devletten en az ikisiyle ittifak halinde olup Almanya'ya yönelik bir koalisyona girişilmesi korkusunun önüne geçmek istiyordu.²¹⁵ Nihayetinde Fransa Almanya'ya karşı bir intikam savaşına girişecekse buna yalnız başına kalkışmayıp, yanına bir müttefik arayacaktı ve Bismarck Fransa'nın ittifak yapabilme ihtimali olan devletleri kendi etrafında bir

²¹² Süleyman Erkan, **a.g.m.**, s. 110.

²¹³ Soy, **a.g.e.**, s. 28-29; Karal, **a.g.e.**, s. 167.

²¹⁴ Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 334.

²¹⁵ Hertz-Eichenrode, **a.g.e.**, s. 145.

şekilde toplamalıydı. Şüphesiz Bismarck için Fransa'nın yanında görmek istediği en son ülke Rusya idi. Bismarck hatıralarında Alman Birliği'ni kurma yolunda savaştığı devletlerin öç alma ihtimalini göz önünde bulundurup şunları söylemektedir;

“Avrupa'nın iki büyük devletine karşı harp etmiş ve harplerden galip çıkmıştık; muhârebe meydanında yendiğimiz kuvvetli iki düşmanımızdan hiç değilse birisinin başka devletlerle ittifak ederek öç almak isteğine kapılmasını önlememiz lazımdı”²¹⁶.

Ayrıca Bismarck'ın devletlerarası ittifaklara verdiği önemi göstermesi açısından daha henüz 2 Temmuz 1857 tarihli General Leopold von Gerlach'a yazdığı bir mektupta²¹⁷ o dönemde takip edilen Prusya dış politikasıyla ilgili şu ifadeler dikkat çekicidir;

“...ittifaklarımız yok, dış politikayı idare edemiyoruz; yani faal bir politika gösteremiyoruz... Bir savaş halinde şu veya bu ittifakın mümkün, muhtemel veya mutasavver olduğunu, şu veya bu gruba iltihak edebileceğini bildiren alâmetler, eskiden olduğu gibi bugün de bir devletin barış zamanında yapabileceği tesirin temelini teşkil etmektedir. Savaş hali için nispeten zayıf kombinezona hangi devlet girmişse, ötekilerden daha kolay boyun eyer; tamamen münferit kalan bir devlet de... her türlü nüfuzdan vazgeçmek zorundadır. İttifaklar müşterek menfaat ve tasavvurların ifadesidir.”

Yine General Gerlach'a yazdığı bir mektupta²¹⁸ dışişleriyle uğraşan bir politikacı olarak idealinin, yabancı devletler ve idarecileri hakkında alacağı kararlarda peşin hükümlerden uzak durmak ve alacağı kararlarda onlara karşı beslenen sempati veya nefretin tesiri altında kalmamak olduğunu belirtir. Bununla birlikte yabancı devletler arasında yalnızca İngiltere ve İngiliz halkına sempati duyduğunu, ancak tabii ki isabetli ve iyi tasarlanmış bir Prusya politikasının menfaatine olduğu kendisine ispat edildiğinde, ordularının Fransız, Rus, İngiliz veya Avusturya askerleri üzerine ateş etmelerini aynı memnuniyeti duyarak seyredebileceğini ifade eder.

1870'lerden itibaren devletler arasındaki güç dengeleri artık belirli bir toprak parçasının şu ya da bu devletin elinde bulunmasına bağlı olmaktan çıkarak, ölçülmesi güç bir şekilde artık birbirlerine ittifak bağlarıyla bağlı olan devlet grupları arasında askeri, ekonomik ve siyasal denge olarak tanımlanmaya başladı. Bundan sonraki

²¹⁶ Bismarck, **a.g.e.**, c. 2, s. 332.

²¹⁷ **a.g.e.**, c. 1, s. 239.

²¹⁸ **a.g.e.**, c. 1, s. 259.

yıllarda uluslararası diplomatik arenada gelişen olayların çoğu, bu tür bir güç dengesi kurma çabalarının ittifaklar ve bloklar şeklinde tezahürü olmuştur. Bu çerçevede Alman Birliği'nin kurulmasının hemen sonrasında Doğu Avrupa'da üç büyük monarşi arasında çeşitli ittifakların kurulduğu görülür. Bunun temelinde yatan neden, üç savaş sonucunda aniden ve güçlü bir biçimde kurulan Almanya'nın diğer büyük devletlerden farklı olarak varlığının istikrarlı, sağlam, stratejik bir zemine oturmamış ve coğrafi bakımdan Avrupa'da saldırıya en açık devlet olmasıydı. Yeni kurulan Alman İmparatorluğu'nun doğu ile batısında aralarında hemen hiçbir engelin bulunmadığı Fransa ve Rusya gibi iki büyük devlet vardı. O nedenle her an saldırılara askeri manada hazır olunmalı, ayrıca iç siyasette de bunun zemini hazır olmalıydı.²¹⁹

“Gerek Rusya gerekse Avusturya, Avrupa barışı meselesinde bizim için elzemdir. Kendimizi tehlikeye sokmadan hiçbirinden vazgeçemeyiz. Bunun yanı sıra Viyana ve Petersburg'da bunlara istinaden de Roma'da monarşi düzeninin muhafazası, biz Almanlar için kendi memleketimizde devlet nizamının muhafazası ile ilgili bir vazifedir”.²²⁰

Hatıralarında yer verdiği yukarıdaki düşüncelerle iki cepheli bir savaş durumundan endişe duyan Bismarck, Fransa ve Rusya'yı birbirlerine yaklaştırmamayı Alman dış politikasının temeli haline getirmiş, bunu gerçekleştirebilmek için daha 1870 Eylül ayında Viyana ve Petersburg'da altyapı araştırması yapmıştı.²²¹ Fransa kısa süre önce Almanya'ya yenilmiş olduğundan kin duygularının çok taze olduğu (Resim 10) için ve Fransa'nın yenilgiden sonra alelacele iki sene içerisinde savaş tazminatını çeşitli mukavelelerle, parça parça ödemesi ve de Fransa topraklarında 1873 senesinde artık hiç Alman askerinin kalmayıışı Bismarck'ı iyice endişeye sevk etmişti.²²² O nedenle Bismarck, 1872 yılından itibaren Avusturya ve Rusya ile yakınlaşmaya başlayarak 1873'ün sonbaharında Birinci Üç İmparatorlar Birliği'ni (Dreikaiserbund) kurdu.²²³ Bismarck'ın böyle bir girişimde bulunmasının bir diğer nedeni ise Avrupa'da monarşi sisteminin tehdit altında olduğunu düşünmesiydi. Bismarck, monarşist ve cumhuriyetçilerin çatışması ihtimalinin güçlendiğini ve böyle bir durumda Avrupa

²¹⁹ Diğer devletler ile karşılaştırma için bkz. Sander, **a.g.e.**, s. 246-250.

²²⁰ Bismarck, **a.g.e.**, c. 2, s. 357.

²²¹ Bismarck, **a.g.e.**, c. 2, s. 327.

²²² Ali Reşat ve İsmail Hakkı, **a.g.e.**, s. 300.

²²³ Lappenküper, **a.g.m.**, s. 38.

siyasetinde ortaya çıkabilecek kaosu engellemek için monarşistleri bir araya getirmek istediğini ifade etmişti.²²⁴

Avusturya ve Rusya çıkarlarının çatıştığı ve 1875 yılında patlak veren Balkan bunalımı ve sonraki gelişmeler ise bu ittifakın sonu olmuştu. Aralarındaki anlaşmalara rağmen Rusya'nın 1878 Ayastefanos Antlaşması'nda Avusturya-Macaristan'ın çıkarlarını bir kenara itivermesi ittifak devletlerinin aralarının açılmasına yetmişti. Berlin Kongresi'ne gelindiğinde Bismarck, Rusya ile Avusturya-Macaristan'ın çıkarlarının çatıştığı konularda, İngiltere Avusturya yaklaşmasını da hesaba katarak Avusturya'nın yanında yer almış, kongre sona erdiği zaman Birinci Üç İmparatorlar Ligi de sona ermişti. Almanya Rusya münasebetleri bu vesileyle bozulmuş, Ruslar kongredeki hezimetlerin suçunu Bismarck'a yüklemişlerdi.²²⁵ Buna karşın Bismarck ise kongrede yeterince Rusya'nın yanında olduğunu vurguluyor²²⁶ ve bunu Şuvalof da tasdik ediyordu.²²⁷ Bismarck ayrıca bu suçlamanın Rusya'da basın tarafından yaratılmaya çalışılan suni bir infial havası olduğunu, Prens Gorçakof ve Moskova gazetelerinin önderliğinde Rusya ile Almanya'nın arasını açma teşebbüsleri olduğuna işaret ederek, Rus Alman münasebetlerinin sadece kişisel meseleler yüzünden tehlikeye girdiğini belirtmektedir. Bismarck bunun ötesinde Prens Gorçakof'un meseleyle ilgili tahrikleri olduğunu ve hatta kendisinin Almanya'nın daha yaraları iyileşmemiş olan Fransa'ya birdenbire saldıracağı yönünde bir yalanı etrafa yaydığını söylemektedir.²²⁸

Bismarck 2 Ekim 1876 tarihli bir yazıda²²⁹ "Rusya ve Avusturya arasında olası bir savaş bizim ve geleceğimiz için çok ciddi ve tehlikeli bir durum olur" diyordu çünkü böyle bir durumda iki devlet arasında bir seçim yapmak zorunda kalacaktı.²³⁰ Rusya Berlin Kongresi'nde kendi tarafını tutmasını beklediği Bismarck'tan umduğunu

²²⁴ Soy, **a.g.e.**, s. 43-44; Sander, **a.g.e.**, s. 251.

²²⁵ Werner Näf, **Bismarcks Aussenpolitik 1871-1890**, St. Gallen: Fehrschen Verlag, 1925, s. 39; Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 345.

²²⁶ **GP**, c. 3, Nr. 442, s. 8.

²²⁷ **GP**, c. 2, Nr. 433, s. 336-337.

²²⁸ Bismarck, **a.g.e.**, c. 2, s. 153-154, 328.

²²⁹ **GP**, c. 2, Nr. 241, s. 54-57.

²³⁰ Näf, **a.g.e.**, s. 31.

bulamayınca Rus Dışişleri Bakanı Gorçakov'un da etkisiyle ilişkiler bozulmuştu.²³¹ Balkanlardaki kriz ile birlikte Birinci Üç İmparatorlar Ligi'nin dağılmasının ardından hiç olmazsa Avusturya'yı sürekli yanında tutmak isteyen Bismarck, 1879 yılında bir ittifakla bu devleti Almanya'ya bağlamıştır.²³² Bu ittifak beş yıllık imzalanan bir savunma anlaşmasıydı ve olası bir Rus saldırısına karşı destek verme şartı öngörüyordu. Başka bir güç tarafından gelecek saldırıda ise en azından tarafsız kalınması gerekiyordu. İttifak sözleşmesi 7 Ekim 1879 günü hazırlanmış ve 16 Ekim 1879 günü de imza edilmişti.²³³ Bismarck ayrıca Avusturya ile yaptığı bu ittifakın Rusya'yı kendisinden uzaklaştırmak yerine yaklaştıracakını düşünüyordu.²³⁴

Öte yandan Rusya ile savaşa girmek istemediğinden²³⁵ bu ülke ile ilişkilerini güçlendirmek isteyen Bismarck, Balkan bunalımının hızı kesildikten sonra 1881 yılında Rusya ve Avusturya'yı Balkanlar'da yeniden buluşturarak İkinci Üç İmparatorlar Ligi'ni kurmuştur.²³⁶ Bu ittifak anlaşması 18 Haziran 1881 tarihinde Bismarck ile Avusturya ve Rusya elçileri arasında imzalanmıştır. Metin yedi madde ile bir ek protokolden oluşmaktadır.²³⁷ Bu ittifakın maddelerinde taraflardan birinin Osmanlı da dâhil dördüncü büyük bir güçle savaşa girmesi durumunda diğerlerinin tarafsız kalması garanti ediliyordu. İkinci madde Balkanlardaki sınırlarda bir değişimin ancak ortak karar çerçevesinde mümkün olabileceğini öngörüyordu. Ayrıca taraflar Osmanlı'nın boğazların savaş gemilerine kapalılığı ilkesini bozmamasını takip edeceklerdi ve buna aykırı bir durumu savaş sebebi sayacaklardı.

²³¹ Ali Reşat ve İsmail Hakkı, **a.g.e.**, s. 306.

²³² Hertz-Eichenrode, **a.g.e.**, s. 120.

²³³ Lappenküper, **a.g.m.**, s. 42; Nipperdey, **Deutsche Geschichte 1866-1918**, s. 438.

²³⁴ Tuncer, **19. Yüzyılda Osmanlı-Avrupa ilişkileri (1814-1914)**, s. 80.

²³⁵ Fransız Rus yakınlaşmasını önleme kararlılığında olan Bismarck 1879 yılında ittifak imzaladıktan sonra Avusturya-Macaristan'a birkaç defa uyarıda bulunarak Rusya ile bir sorun çıkarmamasını, yaptıkları ittifakın bir "saldırı" ittifakı değil, her şeyden önce bir "savunma" ittifakı olduğunu hatırlatmıştı. Ayrıca Bismarck bu ittifakı yaparken, Rusya'nın kendisini yalnız hissederek bu ittifaka girmek isteyeceğini hesaplıyordu. Bununla birlikte hatıralarında; "Avusturya'yı yüzüstü bırakamayız, fakat Viyana politikasının bizi isteyerek veya istemeyerek bırakması ihtimalini de gözden kaçırmamalıyız" diyordu. Bkz. Bismarck, **a.g.e.**, c. 2, s. 366.

²³⁶ Klaus Hildebrand, **Deutsche Aussenpolitik 1871-1918**, 2. Baskı, München: Oldenbourg, 1994, s. 10. Rusya'nın İkinci Üç İmparatorlar Ligi'ne katılmasında İngiltere'nin 1878 yılından itibaren Osmanlı toprak bütünlüğünü koruma politikasından uzaklaşarak milli hareketleri destekleyen politikaları ve bölgede Rusya'ya karşı aldığı tedbirlerinde etkisi büyüktü. Bkz. Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 349.

²³⁷ **GP**, c. 3, Nr. 532, s. 176-179. Buradaki maddeler ve ek protokol Fransızcadır.

Bu ittifak Bismarck'ın sadece iki komşu imparatorluğun barışını sağlaması ve iki cepheli savaş endişesinin ötelenmesi anlamına geliyordu.²³⁸ İttifak üç senelik olarak düzenlenmişti ve üç yıl sonra 1884'de tüm tarafların katılımıyla uzatılmıştı. Ancak Avusturya ve Rusya'nın Şark Meselesi'ndeki rekabeti nedeniyle uzun sürmemişti.²³⁹

Avusturya ile 1879 yılında kurduğu ikili ittifakın ardından Bismarck, Afrika sömürgelerinde genişlemek isteyen ve bu nedenle en çok İngiltere ve Fransa ile çatışma ihtimali bulunan İtalya'yı da Alman-Avusturya ittifakı içine katmıştı. Böylece Almanya, İtalya ve Avusturya-Macaristan arasında 20 Mayıs 1882 günü Viyana'da üçlü ittifak imzalanmıştı.²⁴⁰ Bismarck'a göre Cumhuriyet İtalyası kolayca Cumhuriyet Fransası'nın dostu olabilirdi. Hedefi Fransa ile bir çatışma durumunda İtalya'nın tarafsızlığını sağlamaktı.²⁴¹ Bu ittifak Bismarck'ın Fransa'yı yalnız bırakma politikası ve ittifaklar sisteminin zirvesidir. Bismarck bu tarihte Avusturya-Macarsitan, Rusya ve İtalya'yı Almanya'ya bağlamış, İngiltere'nin de Avrupa'dan uzak durması nedeniyle Fransa yapayalnız kalmıştı. Böylece Almanya'nın Avrupa'daki üstünlüğü tartışmasız hale gelmişti.²⁴²

Bismarck'ın ittifaklar sistemi, bu dönemde çoğunlukla memnuniyete karşılanıyordu, çünkü barışı hedefleyen bir sistemdi. Yapılan ittifakların süreyle sınırlanması ise devamlı takibini ve ayakta tutabilmek için gayret göstermeyi gerektiriyordu.²⁴³ Diğer yandan Üçlü ittifak ile İkinci Üç İmparatorlar Ligi birbiriyle bazı zıtlıklar teşkil ediyordu. Öyle ki Avusturya-Macaristan ve Rusya ile kurduğu İkinci Üç İmparatorlar Ligi'nin İngiliz karşıtı bir meyli vardı. Buna karşın Avusturya-Macaristan ve İtalya ile kurduğu Üçlü İttifak sessiz bir İngiliz işbirliği ve Rusya karşıtı düşünceler içeriyordu. Aynı şekilde Rusya ile İkinci Üç İmparatorlar Ligi biraz Fransa'ya yakınlaşırken, İtalya ile Üçlü İttifak açık bir şekilde Fransa karşıtı idi. Yani İkili

²³⁸ Scherer, **a.g.e.**, s. 135-138.

²³⁹ Veit Valentin, **Bismarcks Aussenpolitik 1871-1890**, Berlin: Deutsche Verlagsgesellschaft für Politik und Geschichte, 1922, s. 16.

²⁴⁰ Näf, **a.g.e.**, s. 47; Lappenküper, **a.g.m.**, s. 43-44.

²⁴¹ Valentin, **a.g.e.**, s. 18.

²⁴² Näf, **a.g.e.**, s. 75; Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 351. Üçlü ittifak 1915 yılına kadar yürürlükte kaldığı için Avrupa ittifakları arasında en önemli ve istikrarlılarından sayılır. Ayrıca bahsi geçen ittifakların önemli maddeleri için Bkz. Sander, **a.g.e.**, s. 251-252, 254.

²⁴³ Lappenküper, **a.g.m.**, s. 44.

İttifak Rusya'nın, Üçlü İttifak Fransa'nın, İkinci Üç İmparatorlar Ligi ise Avusturya ve İngiltere'nin elini kolunu bağlamak için Bismarck'ın yaptığı anlaşmalar ağıydı. Bu ağ Bismarck'ın kendisini hiçbir devlete bağlamadan Fransa haricinde oluşturduğu beş kurşunlu tehlikeli bir oyundu.²⁴⁴

Genel olarak bakıldığında Almanya, İkinci Üç İmparatorlar Ligi ile Rusya ve Avusturya-Macaristan'ın arasını bulmak için Balkanları bu iki devlet arasında bir nevi taksim etmek istemiştir. Bulgaristan ve Doğu Balkanların Rusya'ya, Batı Balkanların Avusturya-Macaristan'a bırakılması öngörülmüştür. Bismarck'a göre bu sistem Balkanlarda tehlikeli bir rekabeti önlemenin en iyi yolu idi. Bu açıdan bakıldığında Bismarck'ın Almanya'nın çıkarlarını korumak ve bu çıkarların gerektirdiği tertipleri gerçekleştirebilmek için Avrupa barışını sağlamak ve bunun için de radikal bir şekilde Osmanlı Devleti'ni adı geçen iki devlete paylaştırmaktan çekinmediği görülmektedir.²⁴⁵ Nitekim Bismarck üçlü ittifak projeleri çerçevesinde Osmanlı Devleti'nin büyük devletlerarasında dengeli bir paylaşıma tabi tutulmasının Avrupa'da kurulan dengeleri koruyacağı ve Avrupa barışına katkıda bulunacağını düşünüyordu.²⁴⁶ Bu paylaşıma göre Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Bosna Hersek'i yani batı Balkanları, Rusya boğazları, İngiltere'de Mısır'ı alabilirdi. Bismarck'ın izlediği bu politika üçlü ittifakın dağılmasına kadar sürmüştü.²⁴⁷

Almanya'yı Avrupa'nın siyasal bakımdan en etkin devleti haline getiren Bismarck'ın bu ittifakları, temelde Avusturya ile Rusya'nın Balkanlar'da çatışmamasını sağlamaya yönelikti. 1885-86 yıllarına gelindiğinde Balkanlar'da temelini yine milliyetçilikten alan bunalımlar baş göstermeye başlamış, Rusya ve Avusturya'nın arası tekrar bozulmuştu.

²⁴⁴ Nipperdey, **Deutsche Geschichte 1866-1918**, s. 444; Hildebrand, **a.g.e.**, s. 12.

²⁴⁵ Max Lenz, **Deutschland im Kreis der Grossmächte 1871-1914**, Berlin: Deutsche Verlagsgesellschaft für Politik und Geschichte, 1925, s. 17; Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 351-352.

²⁴⁶ Bununla birlikte 1885 yılında Times gazetesinde Bismarck'ın Avrupa devletlerine Osmanlı'nın taksimi için bir teklif yaptığı yönündeki haber çıkmış, İstanbul ise Berlin sefiri aracılığı ile kendisine durumu sordurmuştu. Bismarck verdiği cevapta haberin asılsız hayâlâttan ibaret olduğunu ve haberi yapan kişinin ve düşüncelerinin herkesçe bilindiğinden haberin tezkibine dahi gerek olmadığını, tezkib etmenin o serseri kişiye ehemmiyet verme anlamına geleceğini bildirmişti. **BOA, Y. A. HUS.**, 186/8, 2 Ra. 1303 (h.) / 27 Teşrinisani 1301 (r.) / 9 Aralık 1885 (m.).

²⁴⁷ Süleyman Kızıltoprak, **Mısır'da İngiliz İşgali: Osmanlı'nın Diplomasi Savaşı (1882-1887)**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2010, s. 241.

Bismarck her ne kadar, “Rusya ve Avusturya’nın Balkan yarımadasındaki *millet kırıntıları üzerinde nüfuz elde etmek*²⁴⁸ rekabetinden daha çok önem vermeleri gereken vazifeleri monarşik hükümetler, devlet ve cemiyet nizamının korunması için dayanışmalarıdır... Anlaşamazlar da uyruklarının şovenist hareketlerine hizmet ederlerse milletlerarası ihtilal ve sosyalizm cereyanlarına karşı yapılması lazım gelecek mücadelelerin, daha tehlikeli ve monarşik nizamın zaferi için daha güç bir durum olmasından korkarım”²⁴⁹ tespitini yapsa da nasıl ki Birinci İmparatorlar Birliği’nin 1875 Balkan krizi sonucu bozulmasını önleyememişse İkinci İmparatorlar Birliğinin de 1885 Doğu Rumeli ve Bulgaristan krizi²⁵⁰ nedeniyle bozulmasını engelleyememişti.²⁵¹

Bu kriz Alman İmparatorluğu’nun kendisini öteden beri var olan iki cephele bir savaş tehlikesinin gerçekleşmesine neden olabilirdi.²⁵² O nedenle Bismarck bu iki devleti artık aynı sepet içerisinde tutmanın mümkün olmadığını düşünmeye başlamıştı. Bunun üzerine üçlü bir anlaşma yerine iki devleti ayrı ayrı Almanya’ya bağlayan bir düzenleme yoluna gitti. Daha önce ikili olarak yaptığı 1879 ittifakı ile esasen Avusturya-Macaristan’ı kendisine bağlamıştı. Bu kez Rusya ile ayrı bir bağ kurma yoluna giderek 1887 yılında üç yıllığına Alman-Rus Güvence Antlaşması imzaladı.²⁵³ Zira Bulgaristan ve Balkan meseleleri dolayısıyla Rusya ile Avusturya arasındaki gerginlik İkinci Üç İmparatorlar Ligi’nin uzatılmasını imkânsız kılıyordu. Bismarck Rusya’yı elden kaçırmamak için böyle bir yolu seçmişti.²⁵⁴

Bu antlaşma gizli bir antlaşmaydı ve dağılan Üç İmparatorlar Ligi’nin yerine Berlin ve St. Petersburg arasında olası bir savunma savaşında tarafsızlığı öngörüyordu.

²⁴⁸ İtalik yazılan kısım Almanca orijinal metinde “Einfluss auf die nationalen Fragmente” şeklinde geçmektedir. Burada esasen tercümede verilen “millet kırıntıları” gibi olumsuz bir manadan ziyade, parçalanmış balkan milletleri gibi bir anlam taşımaktadır.

²⁴⁹ Bismarck, **a.g.e.**, c. 2, s. 328.

²⁵⁰ Doğu Rumeli hakkında geniş bilgi için bkz. Mahir Aydın, **Şarkî Rumeli Vilâyeti**, Ankara: TTK, 1992,

²⁵¹ Akyar, **a.g. Yüksek Lisans Tezi**, s. 51-52.

²⁵² Lappenküper, **a.g.m.**, s. 44-45; Gustav Seeber (ed.), **Bismarcks Sturz**, Berlin: Akademie Verlag, 1977, s. 290-291.

²⁵³ Lappenküper, **a.g.m.**, s. 45; Sander, **a.g.e.**, s. 253; Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 352.

²⁵⁴ Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi**, c. I, kısım 1, 2. Baskı, Ankara: TTK, 1963, s. 58.

Bunun yanısıra çok gizli bir ek protokol ile Ruslara boğazlara inmesine ve Balkanlardaki eski duruma geri dönebilmesine imkân veriyordu. Bu protokol aslında Almanya'nın Avusturya-Macaristan ve İngiltere ile yaptığı antlaşmalarına aykırı bir durum öngörüyordu.²⁵⁵ Yapılan “gayet gizli” ek protokole göre Almanya Rusya'ya İstanbul ve Boğazları almak, Bulgaristan'da ve Şarki Rumeli'de istediğini yapmak ve Balkan Yarımadasında az çok tahakküm etmek hakkını tanımakta ve bu yolda manevi ve diplomatik mahiyette ona yardım vaat etmekteydi.²⁵⁶

Avrupa'da 1887 senesinin sonundaki devletlerarası ilişkiler, esas itibariyle Bismarck'ın yaptığı ittifaklar neticesinde şekillenmişti. Öyle ki bu ittifaklar sayesinde Fransa'yı tecrit etmiş, ona karşı İtalya ve dolayısıyla da İngiltere ve İspanya ile müttefik olmuştu. Bir saldırıya uğrama durumunda Rusya'nın tarafsızlığını sağlamış, ona karşı da Avusturya ve Romanya ile doğrudan doğruya ve İngiltere ile İtalya'yla dolaylı olarak müttefik olmuştu. Bu bağlamda Bismarck Bulgaristan'ı, İstanbul'u ve Boğazları Rusya'nın birer hakkı olarak tanımıştır; ancak Rusya'yı oralara sokmayacak olan dört de müttefiki vardır. Bismarck hakkında “üçü daima havada olmak üzere beş topla oynayabilen tek hokkabaz” (Resim 14) tabiri işte bu nedenle kendisine yakıştırılmıştır.²⁵⁷

Sömürge politikaları açısından bakıldığında ise Berlin Kongresi'ni takip eden yıllarda Almanya'nın gösterdiği endüstri ve ekonomik gelişmeler Bismarck'ın dış politikasında takip ettiği prensipleri kısmen gözden geçirmesine neden olmuştu. Alman nüfusunun süratle artması, endüstri ve ticaretin gelişmesi basında sömürge politikası lehine yayınların yapılmasına yol açmıştı. Bismarck, sömürge siyasetine muhalif olduğunu dile getirmekle birlikte, bu düşüncelerinin artık tatmin olmayan kamuoyunun da baskısı neticesinde Almanya, Güney ve Batı Afrika'da sömürgeler edinmeye başlamıştı. Bismarck bu gelişmeler neticesinde Almanya'nın dış siyasetini sömürgecilik istikametine çevirmeye biraz da mecbur kalmıştı. Ayrıca Avusturya'nın Balkanlardaki genişleme emellerini kendi menfaatlerini uygun bularak, adı geçen

²⁵⁵ Hildebrand, **a.g.e.**, s. 20-21.

²⁵⁶ Bayur, **a.g.e.**, s. 58-59.

²⁵⁷ Bayur, **a.g.e.**, s. 62.

devleti Rusya'ya tercih etmeye başlamıştı. Bu durum da Rusya'nın Fransa ve İngiltere'ye yaklaşmasına neden oluyordu.²⁵⁸

Aynı zamanda Bismarck'ın Alman birliğini sağladıktan sonra uygulamaya çalıştığı barış yanlısı dış politika, güçlenen sanayinin pazar bulma ihtiyacına cevap verememiştir. Bu nedenle Alman endüstrisi daha Bismarck döneminde ülkeyi dünya pazarlarına ve sömürge bulma çabalarına sevk etmeye başlamıştı. Başka ülkelere nüfuz etmeden ülkesinin çıkarlarını savunan Bismarck istemeden de olsa bu politikaya atılmak zorunda kalmıştı. Öyle ki, 19. yüzyılda İngiltere ve Fransa gibi sanayileşmiş ülkeler dünya genelinde önemli yerleri sömürgeleri altına aldıkları için, birliğini geç sağlayıp geç sanayileşen ve dünya pazarlarına girmek durumunda kalan Almanya'nın sömürge bulma çabaları uluslararası dengeleri bozan bir unsur olmuştu. Bunun ana sebebi; büyük bir hızla sanayileşen Almanya'nın pazar ve hammadde ihtiyacının her geçen gün kendini daha güçlü bir şekilde hissettirmesidir.²⁵⁹

Netice itibariyle Bismarck, Avrupa'daki güç dengesini çok iyi kavramış, bazı küçük ödünler verip güçlü devletlerin tarafsızlığını sağlayarak en uygun zamanda kiminle ne için savaşıacağını, kiminle ne için ittifak yapacağını çok iyi belirlemiştir. Şansölyeliği döneminde izlediği dış politika ve kurduğu ittifaklarda da bu açıkça görülmektedir. Ayrıca Bismarck Alman dış politikasını bizzat kendisi idare etmişti. Onun diplomatları önceden olduğu gibi devlet adamı değil, bir nevi memurlardı ve Bismarck'ın onlara memur olarak ihtiyacı vardı. Gerek Berlin Kongresi veya yeni kolonyal politika olsun gerek Alman-Türk ya da diğer devletlerle ilişkiler olsun dışişleri memurları Bismarck'ın planlarını hayata geçirmişlerdi. Bu anlamda Bismarck'a yönelik müsteşar veya danışman tesirlerini dışişleri belgelerinden pek az müşahede edilebilmektedir.²⁶⁰ Bunun ötesinde görevden ayrıldığı 1890 yılına kadar Avrupa diplomasisinin kilit adamı olmuştur. Dış politikadaki en önemli başarısı, kendi ülkesi ve Avrupa'da büyük bir savaşın olmasını engellemiş olması ve izlediği

²⁵⁸ Karal, **a.g.e.**, s. 169-170.

²⁵⁹ Özkan Ünal, "Osmanlı Arşiv Kaynaklarına Göre Osmanlı Alman Ekonomik İlişkileri (1856-1914)", **Yüksek Lisans Tezi**, Mersin Üniversitesi, 2009, s. 74.

²⁶⁰ Karl-Alexander Hampe, **Das Auswärtige Amt in der Ära Bismarck**, Bonn: Bouvier Verlag, 1995, s. 233-234.

dış politika sayesinde Avrupalıların uzun bir zaman barış ortamında yaşamış olmasıdır.²⁶¹ Ancak Bismarck'ın sisteminin sonraki dönemde ne kadar uygulanabilir veya uygulanamaz oluşu cevaplanması pek de mümkün olmayan bir sorudur.²⁶²

B. İSTİFASI VE SON YILLARI

Birlik sonrası Almanya'nın hızlı bir sanayileşme atılımı gerçekleştirmesi kıta dışına açılma ve sömürge yarışına girme taleplerini beraberinde getirmişti. Ülkenin dünyaya açılmasına Bismarck'ın takip ettiği denge politikası dahi engel olamıyordu. Alman endüstrisi sürekli olarak Bismarck'a dünya politikası açılımı için baskı yapıyordu. Zira Almanya'nın gelişen sanayi ve ticareti için yeni pazar ihtiyacı varken, İngiltere, Fransa ve Rusya gibi ülkeler dünyanın en verimli bölgelerini çoktan paylaşmışlardı. Almanya'ya kalan Asya ve Afrika'daki verimsiz ve fakir sömürgeler ise Almanya'nın ihtiyacını karşılamaktan uzaktı. Yeni İmparator II. Wilhelm'in gelişi Bismarck'ın eski denge siyasetine dayanan ve ittifaklarla ayakta durmaya çalışan politikasının sonu olmuştu. Aynı zamanda II. Wilhelm'e Yakın Doğu konusunda danışmanlık yapan Berlin Üniversitesi siyasi bilimler profesörü iktisatçı Helfferich'in de dediği gibi Almanya'nın Osmanlı topraklarına ilgi duyması bir tesadüf değil, Alman ekonomik gelişmesinin bir sonucuydu.²⁶³

1. Yeni İmparator II. Wilhelm ile Münasebetleri ve Yaşanan Sorunlar

Bismarck, Alman İmparatoru I. Wilhelm ile iyi anlaşmış (Resim 26) ve onun güvenini kazanmıştı.²⁶⁴ Bu sebeple imparator da dış politikanın idaresini bütünüyle

²⁶¹ Mustafa Gencer, **Imperialismus und die orientalische Frage**, Ankara: TTK, 2006, s. 17.

²⁶² Lappenküper, **a.g.m.**, s. 47.

²⁶³ Kılıç, **a.g.e.**, s. 23-24.

²⁶⁴ Bismarck hatıralarında I. Wilhelm'e olan sevgisinden bahisle, "...ona karşı alınganlık göstermek benden çok uzaktı. Bana oldukça haksız bir muamele etse dahi içimde bir öfke uyanmazdı. Babamın evinde hakarete uğramış olmak düşüncesi nasıl hiçbir zaman aklıma gelmediyse, imparator karşısında da böyle bir his altında asla kalmadım" ifadelerini kullanmakta, ayrıca krala karşı zaman zaman gösterdiği mukavemetler nedeniyle, "Bugün sükûnet içinde düşününce, bir babanın ölümünden sonra anlaşmazlık anlarının hatırlanmasıyla üzüntü duyulduğu gibi ben de o davranışlarımı hoş görmüyor, pişmanlık hissediyorum" diyerek ona karşı bir nevi baba sevgisi duyduğunu dile getirmektedir. Bismarck, **a.g.e.**, c. 2, s. 409. Bu sevginin en güzel resmi için bkz. (Resim 29)

ona bırakmıştı. Bismarck da imparatorun güvenini boşa çıkarmayarak bu genç devleti özellikle kıtayı ilgilendiren konularda birincil derecede söz sahibi yapmıştı.²⁶⁵ Bismarck, I. Wilhelm'in Alman Birliği meselesinde kendisi için emeller beslemediği ve "imparator" unvanını hor görerek istemediğinden dolayı imparatorluğun ilanının önceki gününde kendisini zor ikna ettiğinden bahisle şunları söylemektedir;

"hükümdarımın bana olan itimadını muhafaza etmek istediğim takdirde, onun bu özelliklerini hesaba katmam lazımdı. Alman Birliği politikasında tuttuğum yolda ise hükümdarımın yardımı ve itimadı olmadan yürümeme imkân yoktu".²⁶⁶

İmparator I. Wilhelm'in son yıllarında sağlık durumu giderek kötüleşmişti. Osmanlı'da Berlin Sefareti aracılığı ile gelişmeleri takip ediyordu. Berlin Safereti'nden Dersaadet'e gönderilen bir telgrafta Alman İmparatoru'nun sağlık durumunun pek ağır olduğunun Prens Bismarck tarafından da teyit edildiği haber veriliyordu.²⁶⁷ İmparator I. Wilhelm 1888 yılında öldü ve oğlu III. Friedrich'in imparatorluğu ise sadece üç ay sürdü. III. Friedrich (d.1831- ö.1888) gırtlak kanserinden öldü. Oysa liberaller İngiltere Kraliçesi Victoria'nın büyük kızıyla evli olan III. Friedrich'ten İngiliz usûlü meşruti monarşi fikrinin güçlendirilmesi ve Bismarck'ın elindeki gücün parlamentoya devredilmesi gibi büyük siyasi reformlar bekliyordu.²⁶⁸ Bununla birlikte 1885 yılında I. Wilhelm'in sıhhi durumu ciddi endişelere yol açınca Veliht III. Friedrich Bismarck'ı Potsdam'a çağırarak, bir hükümdar değişikliği olduğu takdirde görevde kalıp kalmayacağını sormuştu. Bismarck ise parlamento hükümeti ve dış siyasette dış tesirler olmamak şartıyla görevde kalacağını bildirmişti. Buna karşın Veliht manalı bir el hareketiyle "Bunları aklıma bile getirmem" demişti.²⁶⁹

²⁶⁵ Soy, **a.g.e.**, s. 43.

²⁶⁶ Bismarck, **a.g.e.**, c. 2, s. 81-82.

²⁶⁷ **BOA, Y. A. HUS.**, 213/27, 7 Ş. 1305 (h.) / 19 Nisan 1888 (m.).

²⁶⁸ III. Wilhelm henüz veliaht olduğu sırada Bismarck'a, İngiltere Almanya yakınlaşmasının her iki tarafında menfaatine olacağını belirtirken, Bismarck ona cevaben iki ülke arasındaki ilişkilerdeki problemin bakanların hükümdara değil sürekli değişen bir parlamentoya karşı sorumlu olmalarını göstererek, bu şartlar altında iki ülke arasında bir anlaşmanın mümkün olmadığını bildirmiştir. Bkz. **GP**, c. 4, Nr. 726-727, s. 31-34, ayrıca bkz. Soy, **a.g.e.**, s. 44.

²⁶⁹ Bismarck, **a.g.e.**, c. 2, s. 428.

III. Friedrich'in ölümünden sonra oğlu, yeni ve genç imparator II. Wilhelm'in başa geçmesiyle artık yaşı ilerleyen Bismarck ve genç imparator II. Wilhelm²⁷⁰ arasında otoriter bir yönetim ile dizginleri ellerine alma mücadelesi başladı.²⁷¹ Bismarck karakter olarak muhafazakâr biriydi. Parlamenter rejimlerden hoşlanmıyordu. Ülkedeki sosyalist akımlara da karşıydı ve onlarla şiddetli bir mücadele içerisindeydi. I. Wilhelm de muhafazakâr bir kimse olduğundan bu fikir ve hareketlerinde Bismarck'ı desteklemişti. Ancak II. Wilhelm liberal fikirliydi ve Bismarck'ın sosyalist akımlara yönelik mücadelesini onaylamıyordu. Dış politikada da ikisi arasında fikir ayrılıkları fazlaydı. Bismarck Avusturya'yı hiçbir zaman feda etmemekle beraber, Rusya'ya da aynı ölçüde ağırlık veriyordu ve iki devleti Balkanları pay etmek suretiyle buluşturmaya çalışıyordu. Ancak II. Wilhelm'in gözünde bu anlamda sadece Avusturya-Macaristan vardı. Ayrıca II. Wilhelm'in üzerinde Alman Genel Kurmayının etkisi büyüktü ve onlarda Rusya karşıtı bir tutum içerisindeydi. III. Friedrich tahta çıkmak üzere veliaht olarak yetiştirilmiş, oğlu II. Wilhelm ise sadece askeri bir tahsil ve terbiye görmüştü. Bismarck'a göre II. Wilhelm'in bütün ömrü boyunca askeri intibaların sivil hayata ait intibalardan daha kuvvetli tesirler hâsıl etmesinin nedeni burada yatmaktaydı.²⁷²

Yaşlı şansölye ve genç imparatorun birlikte çalıştıkları 1888-1890 yılları artık Alman ekonomi ve endüstrisinin büyük hamle yaptığı bir dönemdi. 1888 yılında Berlin Bağdat Demiryolu projesinin başlangıcı olan Haydarpaşa-İzmit demiryolunun imtiyazı 4 Ekim 1888'de Deutsche Bank (Alman Bankası) tarafından alınmıştı.²⁷³ Esasen demiryolu konusunda Türk-Alman yakınlaşması daha eskiye dayanır.²⁷⁴ 1872 yılında Sultan Abdülaziz demiryolu mühendisi Wilhelm von Pressell'i tüm Anadolu üzerinde demiryolu ağı için proje taslağı hazırlamasını istemişti. II. Abdülhamid ile

²⁷⁰ II. Wilhelm tahta geçtiğinde 29 yaşında, Şansölye Bismarck ise 73 yaşındaydı.

²⁷¹ Aslında ikisi arasındaki fikri mücadele II. Wilhelm'in iktidara gelişinden öncesine dayanıyordu. 1887 yılı sonu 1888 yılı başlarındaki ikili arasındaki yazışmaları detaylı görmek için bkz. Bismarck, **a.g.e.**, c. 3, s. 13-38.

²⁷² Bismarck, **a.g.e.**, c. 2, s. 393.

²⁷³ Gall, **Die Deutsche Bank: 1870-1995**, s. 73-74.

²⁷⁴ Bağdat Demiryolu'nun tarihi sürecini kronolojik olarak gösteren tablo için bkz. Carl Anton Schäfer, **Deutsch-Türkische Freundschaft**, Stuttgart ve Berlin: Deutsche Verlags-Anstalt, 1914, s. 41-43.

birlikte ise bu alandaki işbirliği daha yoğunlaşmıştı.²⁷⁵ Bismarck, Bağdat Demiryolu imtiyazı meselesi ile ilgili olarak Alman Bankası'nın kendisine başvurusu üzerine görüşünü dile getirmiş, böyle bir teşebbüsün önünde bir engel bulunmadığını belirtmesine karşın, Anadolu'da demiryolu işine girmenin riskine işaret etmiş ve bu işe girişenlerin arkasında Alman İmparatorluğu olduğuna güvenmemesi gerektiğini de hatırlatmıştır.²⁷⁶

Bismarck'ın kıta ile sınırlı ve Fransa'ya karşı Almanya'nın Rusya ve Avusturya-Macaristan ile kurduğu ittifaka dayanan denge politikasının aksine II. Wilhelm, Almanya'nın artık kalıplarını kırarak dünyada sömürgeciliğe dayanan bir dış politika takip etmesi gerektiğine inanıyordu. Bu konudaki ciddiyetini dış politika konularına seleflerinden daha fazla ilgilenip, dışişleri yazışmalarını bizzat okuması, kenarlarına notlar alması, önerilerde bulunması ve talimatlarda bulunmasıyla gösteriyordu. Bu anlamda dış politikaya sürekli müdahalede bulunuyor ve bir imparatorun yapması gereken son sözü söylemek yerine ilk sözü söylemek istiyordu. II. Wilhelm devlet işlerindeki bilgisizliğini fark edince gece gündüz çalışmaya başlamıştı. Ancak gelen evrakların sadece kendisini ilgilendirenleri değil hepsini ve ayrıca bütün antlaşmaları, kanunları incelerdi.²⁷⁷ Bu durum 26 yıldır dış politikayı elinde bulunduran Bismarck'ın hiç hoşuna gitmemişti. Bu sadece II. Wilhelm'in işlerine aşırı müdahalesinden değil, takip etmek istediği dış politika ile Almanya'nın geleceğini tehdit etmesinden kaynaklanıyordu.²⁷⁸

Bir yandan da II. Wilhelm'in o kadar yıl Almanya'ya büyük hizmetlerde bulunmuş ve Alman halkının sevgisine mazhar olmuş olan Bismarck ile yollarını ayırması kendisine yönelik tepkilerin oluşmasına neden olabilirdi. Bu bâbda 1890 senesi yılbaşını kutlamak üzere Bismarck'a bir yılbaşı tebriği göndermiş ve kendisine medh

²⁷⁵ Polkehn Klaus, "Wilhelm II. İn Konstantinopel. Der politische Startschuss zum Bau der Bagdadbahn", **Des Kaisers Reise in den Orient 1898**, haz. Klaus Jaschinski, Julius Waldschmidt, Berlin: Trafo-Verlag, 2002, s. 63.

²⁷⁶ Jürgen Lodemann ve Manfred Pohl, **Die Bagdadbahn: Geschichte und Gegenwart einer berühmten Eisenbahnlinie**, Mainz: Hase, Koehler, 1988, s. 10-11; Gall, **Die Deutsche Bank: 1870-1995**, s. 73; Wilhelm van Kampen, "Studien zur Deutschen Türkeiipolitik in der Zeit Wilhelms II.", **Doktora Tezi**, Kiel Üniversitesi, 1968, s. 19-20.

²⁷⁷ Bismarck, **a.g.e.**, c. 2, s. 396.

²⁷⁸ Soy, **a.g.e.**, s. 45-46.

ü senalarda bulunarak sulhun beka ve takviyesine yönelik ifadelerde bulunmuştu.²⁷⁹ O nedenle Bismarck'a karşı bir saygısızlık yapmak istemiyor onun elini kolunu bağlayarak kendisinin istifa ederek çekilmesini amaçlıyordu.

Bismarck ile II. Wilhelm özellikle anlaşmazlığa düştükleri dış politika konularının yanı sıra iç politikada da fikir ayrılığı yaşıyorlardı. İç ve dış politika konularındaki düşünce farklılıkları nedeniyle Bismarck artık yirmi yıldır başarıyla sürdürdüğü dış politikada güçlüklerle karşılaşmaya başladı. II. Wilhelm Rus dostluğuna Bismarck kadar önem vermezken, 1889 yılında Osmanlı Sultanı'nı ziyaret ederek destek vaat etmesi, Bismarck'ın Rusya'ya Yakındoğu'da destek sözüyle çatıştı. II. Wilhelm'in eşiyle birlikte ilk resmi ziyaretini Osmanlı'ya yapması ve II. Abdülhamid ile iyi ilişkiler kurmasıyla bu tarihten sonra Almanya'nın Osmanlı Devleti'ndeki etkisi Fransa ve İngiltere aleyhine artmış, II. Abdülhamid ve Osmanlı kamuoyunda önemli tesirler bırakmıştı. Bismarck ise Rusya'nın tepkisini çekecek ve onu provake edeceğini düşündüğü bu ziyareti engellemeye çalışmış olsa da başarılı olamamıştı.²⁸⁰ Hatta Ruslara imparatorun İstanbul'u ziyaretinin siyasi bir amacı olmadığını, kardeşi Sophie'nin Yunan veliahdı Konstantin ile evlilik törenine katılmak için Atina'ya gitmişken, İstanbul'u görmeden dönmek istemediğini ve Osmanlı'nın üçlü ittifaka alınması gibi bir durumun söz konusu olmadığını açıklamak durumunda kalmıştır.²⁸¹

II. Wilhelm'in doğu seyahatleri Almanya'nın Şark politikasında yeni bir dönemin başladığına işaret ediyordu. 1898 yılında yaptığı ikinci doğu seyahatinde Şam'daki meşhur konuşması sırasında kendisini sadece Osmanlı Devleti sınırları dâhilindeki değil dünyadaki üç yüz Müslüman'ın hamisi ve dostu ilan etmesi, hedefinin büyüklüğünü ortaya koyuyordu. Basra Körfezi'ne uzanan demiryolu projesi ile II. Wilhelm bu seyahatlerinin en önemli ekonomi-politik sonucunu elde ediyordu.²⁸² İmparatorun konuşması Rusya, Fransa ve özellikle İngiltere'de; Hindistan, Türkistan ve Kırım halklarına yönelik Almanya'nın da desteği ile kolonyal güçlere karşı

²⁷⁹ BOA, Y. A. HUS., 232/19, 11 Ca. 1307 (h.) / 3 Ocak 1890 (m.).

²⁸⁰ Mustafa Gencer, "Osmanlı-Alman Münasebetleri Çerçevesinde Şark Meselesi", *Türkler*, c. 13, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 35.

²⁸¹ GP, c. 6, Nr. 1358, s. 359-361, ayrıca bkz. Soy, a.g.e., s. 84-85.

²⁸² Julius Waldschmidt, "Rückschau und Rückbesinnung", *Des Kaisers Reise in den Orient 1898*, haz. Klaus Jaschinski, Julius Waldschmidt, Berlin: Trafo-Verlag, 2002, s. 13.

Sultanın idaresi altında toplanmaları çağrısı olarak değerlendirilmişti.²⁸³ Diğer yandan Bismarck, II. Wilhelm'in kendisine bu seyahat esnasında Atina ve Çanakkale gibi gittiği yerlerden intibalarını ileten dostane telgraflar gönderdiğini belirtmekte, ancak sonradan öğrendiğine göre gittiği yerlerde “başbakandan çok fazla bahsedildiğini” işitince pek de memnun olmadığını söylemektedir. Hatta öyle ki “Bismarck ve oğlu firması” şeklindeki latifenin de buradan kaynaklandığına işaret etmektedir. Zira Bismarck'ın o dönemde İmparatorluk Şansölyesi, İmparatorluk Başbakanı, Prusya Başbakanı v.s. gibi unvanları vardı. Oğlu Herbert Bismarck da İmparatorluk Dışişleri Devlet Sekreteri ve Prusya Kabinesinde Bakandı.²⁸⁴

Bismarck denizaşırı sömürge rekabeti konusunda II. Wilhelm'den farklı düşünüp ve Avrupa içi güç olmaya öncelik verirken, II. Wilhelm'in hedefi Almanya öncülüğünde Avrupa eksenli güç dengelerinde önce bir Avrasya politikasına, sonra da bir dünya politikasına (Weltpolitik) yöneltmekti. Bu noktada Balkanlar ve Osmanlı jeopolitik açıdan bir kilit konumdaydı. Ayrıca Bismarck'ın en büyük kâbusu olan iki cepheli savaşa maruz kalmamaktı. Bunun için ittifak kurduğu Rusya ile 1890 yılında ittifak anlaşmasını yenilemeyen ve sadece Avusturya'yı yanına alan II. Wilhelm, bir bakıma I. Dünya Savaşı'na giden süreci hızlandıran bir rekabet ortamının doğuşuna da zemin hazırladı.²⁸⁵ Yeni İmparator ve imparatorluğun yeni idarecileri Alman menfaatlerini sadece problemlili bölgelerde değil her yerde görüyorlardı. Johannsburg veya Pekin, Musul veya İstanbul, Suriye veya Fas fark etmiyordu, Almanya her yerde olmalıydı.²⁸⁶ Bismarck ise mümkün oldukça sömürgeci güçlerin yoluna çıkmamaya çalışıyor, sömürge elde etmek için Almanya'nın Avrupa içerisindeki konumunu tehlikeye atmak istemiyordu.²⁸⁷ Nitekim II. Wilhelm'in “dünya hâkimiyeti” sloganına akıllı diplomat Prens Bismarck

²⁸³ Sven Feyer, **Die Beziehungen zwischen dem osmanischen Reich und dem deutschen Kaiserreich**, Norderstedt: Grin Verlag, 2002, s. 19.

²⁸⁴ Bismarck, **a.g.e.**, c. 3, s. 69.

²⁸⁵ Davutoğlu, **a.g.m.**, s. 153, Soy, **a.g.e.**, s. 309.

²⁸⁶ Lenz, **a.g.e.**, s. 17

²⁸⁷ Näf, **a.g.e.**, s. 58-59.

“böyle bir şey yoktur” diye cevap vermişti. Ancak Bismarck görevden ayrılınca Alman politikası doludizgin bir şekilde bu olmayacak şeyin peşine düştü.²⁸⁸

Diğer bir açıdan bakılacak olursa belki de II. Wilhelm’in dünya egemenliği projeleri, buna yönelik girişimleri ve yeni Almanya’ya yüklediği tarihi misyon Alman dış politikasına yön vermiş değildi. Belki de bunun aksine yeni Almanya’nın militarist, otoriter ve yayılcı sistem ve ideolojisi II. Wilhelm’in davranışlarındaki aşırılığın asıl nedeniydi.²⁸⁹ Neticede Bismarck II. Wilhelm’in tahta çıktığı ilk iki yıl içerisinde ikinci plana düşmüştü. Artık Bismarck’ın izlediği denge politikası zorunlu olarak değişmesi gerekiyordu. Aslında bu denge politikası Almanya’nın Avrupa’daki konumunu güçlendirmişti. Ancak gelişen Alman sanayi ve artan ülke nüfusunu besleyecek hammadde ve pazar bulmak için sömürge pastasından pay almayı zorunlu kılmaktaydı. Bu ortamda II. Wilhelm’in ipleri iyice eline almasıyla Bismarck’ın Avrupa dengelerini gözetken yaklaşımı terk edilmiş ”güneş altında yer edinme” diye tanımlanan yayılcı bir dış politika izlenmeye başlanmıştı.²⁹⁰

2. Bismarck’ın İstifası: “Der Lotse verlässt das Schiff”²⁹¹

Görüldüğü gibi Bismarck, 1862 yılından itibaren Alman siyasetinin tek hâkimiydi. Genç ve kabına sığmayan yeni imparatorun ise yaşlı ve devrinin sonuna geldiğine inandığı Bismarck’a dizginleri kaptırmaya hiç niyeti yoktu.²⁹² Bu koşullar altında şansölye, başbakan veya vezir, imparatorla çatışan her kim olursa olsun her yöneticinin başına gelen şey Bismarck’ın başına da geldi.²⁹³ Yaşlı Şansölye ile genç imparator arasındaki iç ve dış meseleleri ilgilendiren ihtilaflar neticesinde ortaya çıkan ve 1890 yılına kadar devam edecek olan bu mücadelenin galibi şüphesiz genç

²⁸⁸ Ortaylı, **a.g.e.**, s. 47.

²⁸⁹ Ortaylı, **a.g.e.**, s. 81.

²⁹⁰ Fatmagül Demirel, **Son Ziyaretler Son Ziyafetler**, İstanbul: Doğan Kitap, 2007, s. 20.

²⁹¹ “Kılavuz kaptan gemiyi terk ediyor”. İngiliz Punch dergisinde yayınlanan ve Bismarck’ın istifasının sembolü haline gelen karikatürdeki ifade. (Resim 32)

²⁹² Soy, **a.g.e.**, 2004, s. 44-45.

²⁹³ Sander, **a.g.e.**, s. 259.

imparator olacaktı.²⁹⁴ Nitekim bu otorite mücadelesinden galip çıkan II. Wilhelm oldu ve Bismarck, Mart 1890'da görevden ayrılmak durumunda kaldı.²⁹⁵ Bismarck ve II. Wilhelm arasındaki karakter farklılıklarına, iç ve dış politikadaki görüş farklılıkları da eklenince Bismarck'ın görevden ayrılması kaçınılmaz olmuştu. Aslında işin bu raddeye gelmesinin önemli bir diğer nedeni de II. Wilhelm'in kendisini, Bismarck'ın güçlü kişiliğinin gölgesinde kaldığını hissetmesiydi.

1887 yılında Rusya ile yapılan üç yıllık gizli güvenlik anlaşmasının²⁹⁶ yenilenmesi konusu II. Wilhelm ile Bismarck arasındaki çatışmayı zirveye çıkarmıştı. II. Wilhelm bu anlaşmayı, duyulursa Almanya, Avusturya ve İtalya arasındaki ittifakın tehlikeye gireceği düşüncesiyle yenilememe kararı almıştı.²⁹⁷ Öte yandan II. Wilhelm'in dış politika konularında aşırı müdahalelerinden rahatsız olan Bismarck, kendisi olmadan bakanlarının onunla görüşmelerini yasaklamış ve bu tavrı istifa sürecindeki kopma noktasını oluşturmuştur.²⁹⁸ Bismarck bakanların görüşmemesi meselesini 8 Eylül 1852 tarihli bir emirnameye dayandırmaktaydı.²⁹⁹ Bu emirname vasıtasıyla hükümet idaresini elinde tutmak ve idarecilerini kendi kontrolü altında bulundurmak istiyordu. Bakanlar, müsteşarları ve hükümet idarecilerini doğrudan kendisine bağlayarak Şansölyenin gücünü kırmak isteyen³⁰⁰ II. Wilhelm ise bu emirnameyi çoktan unutulmuş ve hükmü geçmiş eski bir emirname olarak nitelendiriyordu.³⁰¹ Neticede II. Wilhelm bizzat imzalayıp gönderdiği bir yazı ile (Resim 31) dolaylı bir şekilde Bismarck'ın istifasını istemişti. Bismarck bu süreçte uykusuz geceler geçirdiğini ve siyasi vicdanıyla hesaplaştığını belirlemekte, istifa hususunda sorumluluğu ve

²⁹⁴ Soy, **a.g.e.**, 2004, s. 45.

²⁹⁵ Acar, **a.g.e.**, s. 24.

²⁹⁶ Bu anlaşmanın Almanca'da "Rückversicherungsvertrag" olarak adlandırılmıştı. Üç ayrı kelimededen oluşan bu ifadeyi şöyle bölebiliriz: "Rück-versicherungs-vertrag". "Rück" kelimesinin geri, arka gibi anlamları varken, "versicherung" kelimesi garanti, sigorta; "vertrag" ise anlaşmadır. Yani Bismarck bu anlaşma ile Rusya'nın tarafsızlığını sağlayarak arka tarafını garanti altına almak istemekteydi.

²⁹⁷ Nitekim bu anlaşmanın yenilenmemesi neticesinde Rusya-Fransa yakınlaşması başlar ve bu suretle Bismarck'ın işten çekilmesinden daha dört sene geçmeden, onun önüne geçmek için o kadar çalıştığı Rus-Fransız ittifakı 1894 yılında bu suretle doğar. Bayur, **a.g.e.**, s. 62, 74.

²⁹⁸ Soy, **a.g.e.**, s. 46.

²⁹⁹ Bunu 18 Mart 1890 tarihli istifa yazısında İmparatora açıklamıştı. Yazı için bkz. Georg Freiherrn von Eppstein (ed.), **Fürst Bismarcks Entlassung**, Berlin: August Scherl, 1920, s. 189-194. Ayrıca Bismarck'ın istifasını konu edinen bu eserde, istifa süreciyle ilgili yazışma ve protokoller bulunmaktadır.

³⁰⁰ Gustav Seeber (ed.), **Bismarcks Sturz**, Berlin: Akademie Verlag, 1977, s. 384.

³⁰¹ Bismarck, **a.g.e.**, c. 3, s. 115.

teşebbüsü kendi üzerine alamayacağına, bunu imparatora bırakması lazım geldiğine kanaat getirmişti.³⁰² Bunun üzerine 18 Mart 1890 günü Bismarck'ın sunduğu istifa dilekçesi³⁰³ iki gün sonra 20 Mart 1890 günü II. Wilhelm'in cevabi yazısı ile kabul edilmiş³⁰⁴ ve İngiliz Punch dergisinin yayınladığı meşhur karikatürdeki gibi "kılavuz kaptan gemisini terk ederek" (Resim 32) yerini Georg Leo von Caprivi'ye bırakmıştı. Artık Almanya'yı doğu politikasında frenleyecek kimse kalmamıştı.³⁰⁵ Bismarck, Caprivi'nin Şansölyeliği ile ilgili olarak şunları söylüyordu;

"Prusya Generali olan Caprivi'nin yerinde olsaydım imparatorluk şansölyeliğini kabul etmezdim... Bir Prusya generali kendisine yabancı bir sahada bir yaver olmayacak derecede mümtaz bir şahsiyettir... Politika ise bir harp meydanı değildir".³⁰⁶

Hâlbuki Bismarck henüz 1889 yılı Ekim ayında Rus Çarı ile görüşmesinde Çarın kendisine mevkiinden emin olup olmadığını sorduğunda, o zaman düşündüğü şekilde şöyle cevap vererek; yeni İmparator II. Wilhelm'in kendisine karşı itimat beslediğine emin olduğunu, vazifesinde uzun yıllar edindiği tecrübe ve gerek Almanya'da gerekse yabancı saraylarda kazandığı itimat dolayısıyla şahsında yeri güç doldurulur bir hizmetkâra sahip bulunduğu için, kendisi istemeden işinden uzaklaştırılacağını zannetmediğini söylemişti.³⁰⁷

Bismarck bir yandan imparatorluğun kurucu şansölyesi olarak istifasının kabul edilmeme ihtimalini de düşünmüştü. Hâlbuki Bismarck, I. Wilhelm ile anlaşamadığı zamanlarda onu istifa ile tehdit ederek istediğini yaptırıyordu ve Bismarck'ın istifası her şeyi onun eline teslim eden I. Wilhelm için dünyanın sonu gibi bir şeydi.³⁰⁸ Ancak II. Wilhelm kendi kendisinin şansölyesi olmak konusunda kararlıydı.

³⁰² Bismarck, **a.g.e.**, c. 3, s. 84.

³⁰³ Bismarck uzunca bir istifa dilekçesinin sonunda istifa etmekten başka bir şey yapamıyorum demektedir. İstifa dilekçesinin metni için bkz. Bismarck, **a.g.e.**, c. 3, s. 131-137.

³⁰⁴ Horst Groepper, **Bismarcks Sturz und die Preisgabe des Rückversicherungsvertrages**, haz. Maria Tamima Groepper, Paderborn: Ferdinand Schöningh, 2008, s. 260-261.

³⁰⁵ Klaus, **a.g.m.**, s. 64.

³⁰⁶ Bismarck, **a.g.e.**, c. 3, s. 156. Ayrıca Bismarck halefi Caprivi'ye başbakanlık konutunun önündeki eski ağaçları kestirmesinden dolayı da kızgındır. Bu ağaçların asırlık ve çok değerli olduğunu, I. Wilhelm'in çok sevdiği bu ağaçların sadece biraz daha fazla ışık almak için kesildiğini öğrenmiş olsa mezarında rahat yatamayacağını da belirtir. Bu çerçevede Caprivi'nin bazı siyasi fikir ayrılıklarını hoş görebileceğini ama ihtiyar ağaçları haince imha etmesini kabul edemeyeceğini vurgular. Bismarck, **a.g.e.**, c. 3, s. 159-160.

³⁰⁷ Bismarck, **a.g.e.**, c. 2, s. 367.

³⁰⁸ Belge, **a.g.e.**, s. 228-229.

Bismarck gibi büyük bir devlet adamının istifasını istemek imparator için dahi olsa zor bir işti, fakat bu dönemde halkın II. Wilhelm'in arkasında olması bunu nispeten kolaylaştırmıştı.³⁰⁹ İstifa mektubu ve kabulünün sonrasında 26 Mart 1890'da Bismarck'ın İmparatora veda ziyaretinde II. Wilhelm Bismarck'ın yalnız sıhhati için duyduğu endişeden dolayı ayrılmasında razı olduğunu söylemiş, Bismarck ise bilakis sıhhatinin şu o sıralar çok iyi olduğunu belirterek imalı bir karşılık vermişti. Öte yandan Bismarck Berlin'den ayrılırken garda imparatorun emriyle askeri merasim tertip edilmişti. (Resim 33) Bismarck bu merasim hakkında "Bu merasimi haklı olarak birinci sınıf bir cenaze törenine benzettim" ifadelerini kullanmaktadır.³¹⁰ Bismarck'ın istifasını, belki de zoraki bir istifa olarak adlandırmak daha doğru olacaktır.³¹¹

Meseleyi Bismarck'ın istifasına götüren gelişmelerden yukarıda bahsettik. Kısaca özetleyecek ve bazı katkılar yapacak olursak; öncelikle yeni tahta çıkan II. Wilhelm, Bismarck'a karşı hayranlık duymakla beraber devlet yönetimini eline almaya kararlı ve dönemin genelkurmay başkanı Waldersee'nin etkisinde kalan genç bir imparatordu.³¹²

1888 yılında tahta çıkan II. Wilhelm dönemi politikası, özellikle 1890 yılında Bismarck'ın görevden ayrılmasıyla "Weltpolitik" yani Almanya'nın dünyaya açılma politikası olarak adlandırılırken, bu dönem Almanya politikası açısından yeni bir

³⁰⁹ Soy, **a.g.e.**, s. 46-48

³¹⁰ Bismarck, **a.g.e.**, c. 3, s. 147-148.

³¹¹ Bismarck'ın istifası Emil Ludwig tarafından tiyatro eseri olarak kaleme alınmış ve "Bismarck Nasıl Düştü" başlığıyla Türkçeye çevrilmiştir. Bkz. Emil Ludwig, **Bismarck Nasıl Düştü?**, çev. Haydar Rifat, İstanbul: Matbaacılık ve Neşriyat, 1932. Yine 1942 yılında Bismarck'ın istifasını konu edinen "Die Entlassung" isimli bir sinema filmi çevrilmiştir. Emil Jannings isimli aktörün Bismarck'ı canlandığı film, Bismarck'ın istifasına giden süreci konu edinmektedir. Bunun öncesinde 1940 yılında Bismarck'ın hayatını konu edinen ve II. Dünya Savaşı'nın başlarında Nazi propagandası amacını taşıyan ve Alman Birliği'ne giden süreçteki savaşlara vurgu yapan "Bismarck" isimli bir sinema filmi de yine Almanlarca çevrilmiştir. Bkz. [http://de.wikipedia.org/wiki/Bismarck_\(Film\)](http://de.wikipedia.org/wiki/Bismarck_(Film)), http://de.wikipedia.org/wiki/Die_Entlassung, <http://paukensschlag-blog.org/?tag=film> (Erş. 28.03.2012)

³¹² Bismarck, **a.g.e.**, c. 3, s. 184. Bismarck iktidar deneyimlerinin kaynağını, işleyişini, her şeyini çok iyi bildiği ve askerin potansiyel gücünü iyi tırttığı için, anayasada, askere doğrudan siyasi ayrıcalıklar tanıyan maddelere yer vermemişti. Bununla birlikte askeri olan ve siyasi olan bütün etkenleri çevresindeki askerlerden daha iyi hesaplayabildiği için dönemi boyunca askeri bir meydan okuma ile karşılaşmadı. II. Wilhelm ile birlikte ise ordu nüfuzunu artırmaya başladı. Bkz. Belge, **a.g.e.**, s. 236.

dönemin başlangıcına işaret ediyordu.³¹³ II. Wilhelm bu çerçevede Almanya sanayine yeni kaynak ve pazarlar bulmak amacıyla hızlı bir sömürgecilik hareketine girişmişti. Gerçi Bismarck 1881 yılında yaptığı bir konuşmada açıkça “Ben Şansölye olduğum müddetçe sömürge politikası takip etmeyeceğiz” demesine rağmen Togo, Kamerun, Güney Batı Afrika ve Doğu Afrika gibi bölgelerde sömürgeler elde etmişti. Ancak yine de aktif bir şekilde sadece 1884-85’li yıllarda³¹⁴ kısa bir süre takip ettiği bu sömürge politikasında diğer büyük güçlerin yoluna çıkmak istemiyordu.³¹⁵ 1887 yılında Afrika’ya giden ve kendisine görüşünü soran Eugen Wolf’a şunları söylemişti;

“Sizin Afrika haritanız pek güzel, ancak benim Afrika haritam Avrupa’dadır. Burada Rusya ve şurada da Fransa bulunmaktadır. Biz de ikisinin arasında bulunuyoruz. İşte benim Afrika haritam budur”.³¹⁶

Bununla birlikte adı geçen bölgeler hammadde ve kaynaklar bakımından Alman İmparatorluğu için yetersiz kalıyordu. Bismarck’ın ihtiyatlı yayılmacılığı genç İmparatoru tatmin etmiyordu. Bu dönemde Osmanlı Devleti, Çin, İran gibi ülkeler henüz sömürgeleştirilmemiş ülkelerdi ve özellikle Osmanlı Devleti zengin hammadde kaynakları açısından Almanya’nın dikkatini çekiyordu.³¹⁷

Bismarck’ın görevden ayrılması şüphesiz Alman İmparatorluğu’nun tarihinde bir dönüm noktasıdır. Bundan sonra Almanya artık dünya politikasına açılmıştır. Bismarck’ı izleyen şansölyelerin hiçbiri Bismarck gibi başarılı olamamış, neticede Alman İmparatorluğu yayılmacı dönemine zayıf kadrolarla girmek durumunda kalmıştı. II. Wilhelm milliyetçi ve yalnız adam politikası izlemeye başlarken, Bismarck döneminin uyumlu dış politikası terk edilmiş, basın ve kamuoyu dünya imparatorluğu idealinde şekillendirilmişti. Nitekim 1900-1909 yılları arasında Alman İmparatorluğu’nun Şansölyesi olan Prens Bülow’un; “Almanya hiç kimseyi gölgeye itmek istemiyor, ama güneşteki yerini almaya kararlıdır” şeklindeki sözleri bu

³¹³ Kampen, **Doktora Tezi**, s. 20; Faruk Deniz, “Osmanlı-Almanya İlişkileri ve Almanya’nın Osmanlı Modernleşmesine Etkisi Üzerine Notlar (1718-1918)”, **Bilim ve Sanat Vakfı Bülteni**, sy. 48, yıl 2000, s. 20.

³¹⁴ Konrad Canis, **Bismarcks Aussenpolitik 1870-1890**, Paderborn: Schöningh Verlag, 2004, s. 209.

³¹⁵ Näf, **a.g.e.**, s. 59.

³¹⁶ Canis, **a.g.e.**, s. 209.

³¹⁷ Turan, **a.g.e.**, s. 35.

durumu en iyi şekilde ifade etmektedir. Diğer yandan bu değişikliği sadece Bismarck'ın şahsına ve onun görevden ayrılmasına bağlamak tamamen doğru olmayabilir. Çünkü yaşanan gelişmeler ve devletler arasındaki ilişkiler bu yönde bir değişikliğin meydana gelmesini kaçınılmaz kılıyordu. Bismarck daha uzun süre işbaşında kalmış olsaydı, bu değişimi geciktirebilirdi. Ondan sonra gelenler bu süreci hızlandırdı demek belki de daha doğru olacaktır.³¹⁸

1973 - 1977 yıllarında ABD'nin 56. dışişleri bakanı olarak görev yapan meşhur diplomat Henry Kissinger, "Diplomasi" isimli kitabında Bismarck'ın görevde kaldığı süreçte Avrupa haritasını ve uluslararası ilişkilerin modelini yeniden düzenlediğini; fakat sonuçta kendisinden sonra gelenlerin izleyebileceği bir plan oluşturmayı başaramadığını belirtir. Ona göre Bismarck'tan sonra gelenler diplomasiden uzaklaşarak silahlanmayı artırmak suretiyle güvenlik arayışına girmişler ve Bismarck'ın politikalarını kurumlaştıramamasının bir sonucu olarak Almanya ilk önce silah yarışına girmeye ve sonra da savaşa zorlanmıştır. Ayrıca sonra gelenler Alman Birliği'ni sağlayan üç savaşı hatırlarken, bu savaşları mümkün kılan sıkıntılı hazırlıkları ve onların meyvelerini toplamak için gerekli olan Bismarck ılımlılığını unutmuşlardı.³¹⁹ Kissinger'e göre Bismarck'ın başarısız olduğu nokta, kendi toplumunu uygulanabilmesi için her kuşakta büyük bir devlet adamının gelmesini gerektiren bir politika tarzına mahkûm etmesi idi.³²⁰

3. Son Yılları ve Ölümü

Bismarck, görevden ayrılmasının ardından bugün Hamburg şehri yakınlarında bulunan Friedrichsruh'daki malikânesine çekildi. İmparator, Bismarck'a buradaki malikâneyi 1871 yılında hediye etmişti.³²¹ Burada hayatının son sekiz yılını münzevi bir şekilde geçirdi. "Hamburger Nachrichten" isimli yerel gazetede yeni yöneticileri

³¹⁸ Ortaylı, **a.g.e.**, s. 16, Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 386.

³¹⁹ Kissinger, **a.g.e.**, s. 127.

³²⁰ Kissinger, **a.g.e.**, s. 129.

³²¹ **İkdam**, Nr. 1458, 21 Temmuz 1314 (r.) / 14 Ra. 1316 (h.) / 2 Ağustos 1898 (m.), s. 2; Ali Reşat ve İsmail Hakkı, **a.g.e.**, s. 85.

yeren makaleler yazarak³²² ve Türkçeye de çevrilen üç ciltlik “Gedanken und Erinnerungen” (Düşünceler ve Hatıralar) başlıklı hatıratını yazmakla geçirdi. İktidardakiler Bismarck’ın bu eleştirilerinden hoşlanmıyorlardı ve farklı şekillerde tepkilerini gösteriyorlardı. Mesela 1892 yılı Haziran ayında oğlunun düğünü için Viyana’ya gittiğinde, eski şansölye için hiçbir merasim yapılmaması yönünde Viyana’daki Alman elçisine emir verilmişti. Buna karşın halk seyahat dönüşünde Bismarck’ı tren istasyonunda sevgi gösterileriyle karşılamıştı.³²³ Bismarck hatıralarında istifasının ardından kendisiyle siyasi münasebette bulunmaktan büyük itina ile kaçınıldığını ve kendisine karşı boykot ilan edildiğini belirtmektedir.³²⁴

1894 yılı Ekim ayının hüzünlü bir gününde eşi Johanna’yı kaybettikten³²⁵ sonra dünyaya büsbütün küsen Bismarck için 1895 yılında 80’inci yaşında Alman halkı ve İmparatorun da katıldığı bir dizi kutlama yapıldı.³²⁶ Bu doğum günü merasimine başka devletlerin elçileri katılmazken dönemin Osmanlı Berlin Sefiri Tevfik Paşa katılarak Sultan II. Abdülhamid tarafından gönderilen bir tebrik mesajı ile birlikte bir imtiyaz nişanı takdim etmiştir. Bismarck da Sultan II. Abdülhamid’in bu nezaketine karşılık memnun olmuş, kendisi ve Osmanlı hakkında övücü sözler söylemiştir.³²⁷

Bismarck haleflerinin yaptıkları icraatleri tenkitten geri durmamakla beraber son yıllarında Friedrichsruh’da o kadar sade, gürültüden uzak bir hayat geçirdi ki kendisini civarda ormanda gezerken gören yabancılar bir köylü zannedebilirdi.³²⁸ (Resim 41) Ölmeden önce mezar taşına “İmparator I. Wilhelm’in sâdik bir Alman hizmetkârı” (Resim 47) yazılmasını vasiyet etmişti. Bismarck görevden istifası sonrasında Berlin’den ayrılmadan evvel de anlamlı bir jest olarak I. Wilhelm’in

³²² Bismarck’ın, görüşlerini kendisine sadık kalan bazı gazetelerde yayınlaması nedeniyle hakkında takibat yapılabileceğinden bahsedildiği İstanbul’a verilen bilgiler arasındaydı. **BOA, Y. PRK. HR.** 14/71, 29 Z. 1308 (h.) / 24 Temmuz 1320 (r.) / 5 Ağustos 1891 (m.).

³²³ Bismarck, **a.g.e.**, c. 1, s. XLIII; “Bismarck”, **Meydan Larousse-Büyük Lûgat ve Ansiklopedi**, c. 2, s. 409,

³²⁴ Bismarck, **a.g.e.**, c. 3, s. 158.

³²⁵ Ali Reşat ve İsmail Hakkı, **a.g.e.**, s. 101.

³²⁶ Bismarck, **a.g.e.**, c. 1, s. XLIV; Ali Reşat ve İsmail Hakkı, **a.g.e.**, s. 352-353.

³²⁷ Bu ziyareti üçüncü bölümümüzde ayrı bir başlık altında inceleyeceğiz.

³²⁸ Ali Reşat, **Bismarck**, s. 86.

kabrini çiçeklerle donattı.³²⁹ Bismarck 30 yıl boyunca Prusya'nın ve Almanya'nın iç ve dış politikasını belirlemiş bir devlet adamıydı, çünkü imparator I. Wilhelm ile iyi anlaşiyor ve fikirlerini ona kabul ettirmesini biliyordu.³³⁰

Bismarck 30 Temmuz 1898 günü Hamburg yakınlarındaki Friedrichsruh'da Saksonya Ormanı içerisinde bulunan malikânesinde 83 yaşında hayatını kaybetti. Vasiyeti üzerine daha sonra malikânenin karşısında bulunan tepeye inşa edilen bir kilisenin içerisinde defnedildi. (Resim 44) Ölümünden sonra Hamburg ve Berlin başta olmak üzere Almanya'nın çok sayıda şehrine heykelleri dikildi. Bu heykellerden en büyük olanı otuz altı metre yüksekliğinde Hamburg şehrinde olanıdır. (Resim 50) Ayrıca Berlin'de 1901 yılında inşa edilen ve on beş metre yüksekliğinde olan Bismarck heykeli 1939 yılına kadar bugünkü Federal Meclis Binası'nın önündeki Özgürlük Meydanı'nda yer alırken (Resim 48) bu tarihte Özgürlük Anıtı'nın karşısındaki parkın içine taşınmıştır. (Resim 49)

³²⁹ Ali Reşat ve İsmail Hakkı, **a.g.e.**, s. 98; Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 386.

³³⁰ Salihoğlu, **a.g.e.**, s. 152.

III. BÖLÜM

BISMARCK'IN OSMANLI'DAKİ İMAJİ: OLAY, ALGI VE DÜŞÜNCELER

Batı dillerinde kullanılan “İmage” kelimesinden dilimize yazılış farkıyla yerleşen “imaj” kelimesi Türkçede farklı şekillerde kullanılmaktadır. Bu sözcüğün Türk Dil Kurumu sözlüğündeki³³¹ karşılığı “imge”dir. İmge kelimesinin anlamlarından bizi ilgilendireni ise “Genel görünüş, izlenim, imaj” olarak verilmiştir. Bizim konu edindiğimiz “Bismarck’ın Osmanlı’daki İmajı”ndan kastımız, Bismarck’ın Osmanlı-Alman ilişkilerinde ön plana çıktığı dönem ve olaylar ile Osmanlı’da Bismarck hakkında ulaşabildiğimiz algı ve düşüncelerdir. Çalışmamızın bu bölümü bu çerçevede hazırlanmıştır.

Otto von Bismarck’ın Osmanlı’daki imajına göz atmazdan evvel öncelikle Almanya veya Almanların Osmanlı’da nasıl bir imaja sahip olduğuna bakmakta yarar görmekteyiz. Bu noktada Osmanlıca basılı eserlerde Almanlar, Alman tarihi veya Almanya hakkında 1870’lere kadar kayda değer bir yayının olmadığı dikkati çeker. Ahmet Midhat Efendi’nin *Acâyib-i Âlem* isimli romanında³³² geçen hayali bir sohbette belirtildiği gibi 1866 yılında Prusyalılar Avusturya’yı Sadova’da hezimete uğrattıklarında Almanlar hakkında Osmanlılar nezdinde malumat pek az idi. Osmanlıların kafasında Almanya dendiğinde Alman bilginleri veya filozofları değil, iğneli tüfek imalatçılıkları akla geliyordu. Nitekim Almanya’ya yönelik kısmi de olsa bir ilginin ortaya çıkması ve yayınların yapılmaya başlaması Fransa-Prusya Savaşı ve Alman Birliği’nin kurulduğu yıllar sonrasına rastlamaktadır.³³³

³³¹ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&view=gts, (Erş. 28 Mart 2012).

³³² Roman 1867–68 yıllarında geçmektedir.

³³³ Ahmed Midhat Efendi, **Henüz 17 yaşında; Âcayib-i Âlem; Dürdane Hanım**, haz. Nuri Sağlam, Kazım Yetiş, M. Fatih Andı, İstanbul: Türk Dil Kurumu, 2000, s. 241; ayrıca bkz. Somel, **a.g.m.**, s. 39.

Almanya ile ilgili ciddi anlamda bilgilendirici yayınlar yine Ahmet Midhat Efendi'nin Kâinat Kütüphanesi serisinden çıkan "Almanya" (1876) ve "Hükûmât-ı Cermaniye" (1880) isimli kitaplarıdır.³³⁴ Ahmet Midhat Efendi "Almanya" isimli eserinde Almanların soy temizliğinden, namus, dürüstlük ve sabır gibi özellikleriyle diğer uygar halklardan ayrıldıklarından ve "bedeviyet"e daha yakın durduklarından bahseder. Ayrıca Fransızların tüm yeryüzünü vatanları olarak görürken Almanlar için her şeyin sadece Alman vatanındaki topraklarından ibaret olduğunu belirtir.³³⁵

Ahmet Midhat'ın yanı sıra 1889 yılında ilk ciltleri basılan "Kamûs ül-Âlâm" ansiklopedik sözlüğünde Şemseddin Sami Bey "Alman", "Almanya" ve "Prusya" maddelerinde de Almanya ve Almanlarla ilgili dönem itibariyle önemli bilgilere ulaşılmaktadır. Bu maddelerde Sami Bey genel ansiklopedik bilgilerin yanı sıra Almanların eğitim, kültür ve bilimdeki gelişmişlik düzeylerine vurgu yaparken, Kopernik, Kant, Hegel, Schiller, Goethe gibi isimleri Alman dâhileri olarak tanıtır. Prusya maddesinde ise Prusyalıların diğer Alman milletlerine nazaran farklı olduklarını, "hâkim ve zabıt" nitelikleriyle askerlikte tüm Avrupalılardan üstün olduklarını belirtir.³³⁶

Bununla birlikte Osmanlı seçkinlerinin gözünde Almanlar bir yandan sanayi ve bilimde gelişmiş, eğitimde ve askerlikte son derece başarılı bir halk olmuş, ancak diğer yandan Osmanlı aydınlarının Alman sanat, edebiyat, felsefe ve toplum bilimine pek ilgi duymamaları nedeniyle bu alandaki bilgiler yetersiz kalmıştır. Bu da Osmanlı okumuşları arasında dahi Almanya'yı sadece askeri ve iktisadi başarılarıyla sınırlı bir bakış açısını pekiştirmiştir.³³⁷ Abdurrahman Şeref Efendi ise yüksekokullarda okutulmak üzere 1891 yılında kaleme aldığı "Osmanlı Devleti Tarihi" isimli eserinde, dönemin Avrupa siyasi durumunu devletler bazında ele aldığı

³³⁴ Ahmed Midhat Efendi, **Zeyl-i Kâinat. Birinci Kısımın Yedinci Cildi: Almanya**, İstanbul: Kırkanbar Matbaası, 1293; Ahmed Midhat Efendi, **Zeyl-i Kâinat. Birinci Kısımın Sekzinci Cildi:**

Hükümet-i Cermaniye, İstanbul: Kırkanbar Matbaası, 1297.

³³⁵ Ahmed Midhat Efendi, **a.g.e.**, 1293, s. 172.

³³⁶ Şemseddin Sami, "Almanya", **Kamusu'l-Âlâm**, c. 1, İstanbul: Mihran Matbaası, 1302, s. 336-341; Şemseddin Sami, "Prusya", **a.g.e.**, c. 2, s. 1009-1016; ayrıca bkz. Somel, **a.g.m.**, s. 39-41.

³³⁷ Somel, **a.g.m.**, s. 60-61.

bölümün Almanya maddesinde, Viyana Kongresi'nden itibaren Almanya'nın tarihini özetleyerek sonunda şu ifadeleri kullanmaktadır;

“Bu parlak (Fransa) zaferinden sonra Almanya hükümeti, birlik bağlarını kuvvetlendirmeye ve savaş kuvvetlerini denizde ve karada artırmaya çalışarak bu gün Avrupa'nın merkezinde siyasi dengenin ruhu hükmüne girmiştir”³³⁸

Esasen bizim ele aldığımız Bismarck döneminin sonrasında Osmanlı-Alman yaklaşmasının giderek artması dolayısıyla Almanya üzerine yayınlarda artış gözlenmiştir. Ancak konumuzun çerçevesi dışına çıkmamak amacıyla çalışmamızda sadece Bismarck ile doğrudan ilgili ya da içerisinde belli ölçüde Bismarck'a yer veren örneklere değinmekle yetineceğiz. Ayrıca daha sonraki süreçte Almanya genelinde ve Bismarck özelindeki yayınların yanısıra, hatırat, gazete, tarihler ve arşiv belgeleri üzerinde Bismarck üzerine algı düşüncelere Osmanlı-Alman sürecinde Bismarck'a bakışlar başlıklı son bölümde yer vereceğiz.

Bismarck döneminin ilk zamanlarında Osmanlı İmparatorluğu'nun genel siyasi ve coğrafi görüntüsüne baktığımızda, kıyılarından çökmeye başlayan bir devlet ile karşılaşırız. Rusya, Kırım ve Kafkasları ele geçirmiş, Sırbistan ve Romanya özerk prenslik, Yunanistan bağımsız olmuştu.³³⁹ Fransa Cezayir'i işgal etmiş, Arap Hanedanları Suudi Arabistan'ın büyük kısmında hâkimiyet sağlamış, ailesini ömür boyu vali yapan Mehmet Ali Paşa Mısır'ı neredeyse bağımsız bir şekilde yönetiyordu. Yitirilen tüm bu topraklara rağmen Osmanlı Devleti yine de büyüktü. Anadolu, İstanbul'dan Adriyatik denizine kadar Balkanların orta bölümü, Kuzey Afrika'da Libya, Akdeniz'de Girit, Kıbrıs ve diğer adalar, Mısır ve Arabistan üzerinde hükümranlığı vardı. Ancak 93 Harbi (1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı) ve I. Dünya Savaşı'na giden süreçteki gelişmeler Osmanlı'nın daha fazla toprak kaybederek gücünü yitirmesine neden olacak, Osmanlı-Alman ittifakı ile birlikte ise I. Dünya Savaşı'nın sonunda iki devletin de sonunu getirecekti.

³³⁸ Abdurrahman Şeref, **Osmanlı Devleti Tarihi (Tarih-i Devlet-i Osmaniyye)**, haz. Musa Duman, İstanbul: Gökkuşbu, 2005, s. 440.

³³⁹ Yunanistan'ın bağımsızlığı süreci hakkında geniş bilgi için bkz. Ali Fuat Öreñç, **Balkanlarda İlk Dram: Unuttuğumuz Mora Türkleri ve Eyaletten Bağımsızlığa Yunanistan**, İstanbul: Babiali Kültür, 2009.

A. DEVLETLERARASI İLİŞKİLERDE BISMARCK VE OSMANLI

Bu bölümde devletlerarası ilişkiler bağlamında Osmanlı açısından önemli meselerde Bismarck'ın rolü ve imajı üzerinde duracağız. Öncelikle bu ilişkiyi daha iyi çözebilmek açısından gerek kendi hatıralarından yazdıklarından gerekse dış politikada izlediği yol üzerinden Bismarck'ın Osmanlı'ya bakışını görmeye çalışacağız. Ardından Alman Birliği'ne giden sürecin sonunda Prusya'nın Fransa'yı mağlup ederek siyasi birliğini sağlaması ve imparatorluğunu ilan etmesi ve yine bu dönemde Karadenizin tarafsızlığı meselesiyle ilgili gelişmelerde Bismarck'ın ne ölçüde etkili olduğunu inceleyeceğiz. Daha sonra belki de Bismarck'ın Osmanlı tarihi açısından en ön plana çıktığı, “namuslu bir simsar” görevini üstlenerek ya da diğer bir deyişle barış politikasının zirvesine çıkıp hakem düdüğünü eline aldığı olay olan Berlin Kongresi ve Bismarck'ın bu kongre sürecinin öncesinde ve sonrasında oynadığı rolü detaylı bir şekilde irdeleyeceğiz. Ardından Berlin Kongresi'ne Osmanlı başmurahtası olarak katılan Aleksandr Karateodori Paşa'nın layihasında Bismarck'ın buradaki tutumunu inceleyeceğiz. Bismarck dönemindeki Osmanlı-Alman ilişkilerinin ilk ciddi adımları olarak kabul edilen askeri heyet gönderilmesi meselesi ve bu dönemde ilişkilerin geliştirilmesi için II. Abdülhamid tarafından Berlin'e gönderilen Ali Nizami Paşa ve heyetinin ziyaretleri ve sonrasında da Bismarck'ın, Mısır'ın işgali, Doğu Rumeli ve Ermeni meseleleriyle ilgili tutumu hakkında fikir vermeye çalışacağız.

1. Bismarck'ın Osmanlı'ya Bakışı

Bismarck'ın genel olarak doğuya ve özelde Osmanlı'ya karşı bakışı, daha Kırım Savaşı dönemlerinde Frankfurt Meclisi'nde Prusya temsilciği görevinde bulunurken şekillenmişti. Buna göre Prusya'nın Şark Meselesi'nde direk olarak menfaatlerinin bulunmadığını ve Avrupa barışına tesir edecek duruma gelmedikçe meselelerde tarafsız kalmayı yeğleme düşüncesindeydi.³⁴⁰ Alman İmparatorluğu'nun kurulmasının ardından Osmanlı ile ilişkiler elçilik düzeyinde tutulurken, ilk etapta

³⁴⁰ Scherer, a.g.e., s. 525.

Bismarck ilişkilerin büyükelçilik düzeyine yükseltilmesini istemiyor ve geciktirmeye çalışıyordu. Çünkü o zamana kadar Şark Meselesi'nde takip ettiği politikanın değiştiği intibainın uyanmasını istemiyordu. Bismarck bununla birlikte yakın doğuda Fransa ve İngiltere'nin hakimiyetine karşı çıkmak istemeyip, bu devletlerin bu sayede Avrupa'daki politikalarında daha az agresif olacaklarını ümit ediyordu. Ancak 1873 yılı Aralık ayında Sultanın resmi olarak Berlin'de bir büyükelçisine müsaade edilmesi yönündeki talebi üzerine, 1874 yılı Temmuz ayında iki taraf arasındaki diplomatik ilişkiler büyükelçilik kademesine çıktı.³⁴¹ Almanya'nın birleşmesi, politik olarak kuvvetlenmesi ve ilişkilerin büyükelçilik düzeyine çıkmasıyla birlikte İstanbul'da büyük devletlerinki gibi görkemli bir elçilik binasının yapılması söz konusu olmuştu.³⁴² Aslında Bismarck bu konuda gösterişten yana değildi ve bu durum yine onun Şark Meselesi'ne mesafeli olma politikasından kaynaklanıyordu. Bununla birlikte İstanbul'daki büyükelçiliğe yönelik talimatları daima Almanlarla ilgili olmayan her türlü konuya çekingen bir tavır almaları yönündeydi.³⁴³

Alman Birliği'ni tesis ettikten sonra ne pahasına olursa olsun bu birliği koruma ve yaşatma hedefini güden Bismarck, bu bağlamda Rusya ve Avusturya Macaristan'ın Doğu Avrupa ve Balkanlarda Osmanlı aleyhine genişlemelerine göz yumuyordu. Bu çıkarıcı siyaset Osmanlı'nın zararına olsa da Almanya'nın daha fazla güçlenmesine neden oluyordu.³⁴⁴ Bismarck'ın izlediği Avrupa siyaseti ve sömürgeler hakkındaki fikirleri onun Osmanlı İmparatorluğu'na bakışını da etkiliyordu. Nitekim Rusya, Avusturya, İngiltere ve Fransa gibi büyük devletlerin Osmanlı toprakları üzerindeki emelleri nedeniyle, kendi aralarında menfaat çatışmasına girmeye başlamışlar ve bu "Şark Meselesi" olarak isimlendirilmeye başlanmıştı. Buna bir de daha henüz yolun başında Almanya'nın katılması işleri daha da yokuşa sürebilir büyük bir savaşın çıkmasına neden olabilirdi. Bunun bilincince hareket eden Bismarck, böyle bir şey

³⁴¹ Gärte, **a.g.e.**, s. 31.

³⁴² Scherer, **a.g.e.**, s. 388-389; Ayrıca şu eser konuyla ilgili detaylı bilgiler sunmaktadır, Felix Otto Gärte, **İstanbul'da Alman İmparatorluk-Elçilik Sarayı**, çev. Fevzi Aksoy, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1988.

³⁴³ Gärte, **a.g.e.**, s. 14-15.

³⁴⁴ Çulcu, **a.g.m.**, s. 12-13.

istemediğinden Şark Meselesi ile ilgili tutumunu göstermenin gerekli olduğunu düşünerek 5 Aralık 1876'da mecliste yaptığı konuşmada “Şark Meselesi Pomeranyalı bir askerin kemiklerine dahi değmez” diyerek Almanya'nın meseleye alakasızlığını ispat etmek istemişti.³⁴⁵

Bununla birlikte Bismarck'ın yukarıda bahsi geçen açıklamasına rağmen devletlerarası münasebetlerde Almanya'ya hâkim rolü üstlendirebilmek için Şark Meselesi'ni kullandığını görüyoruz. Bunun en güzel örneğini bir sonraki bölümde detaylıca inceleyeceğimiz Berlin Kongresi'nde görmek mümkündür. Zira Bismarck bu kongrede “Namuslu bir arabulucu” görevini görüp hiçbir menfaat sağlamadığını iddia etmiş olsa da, Almanya'nın yüksek menfaatlerinin bir gereği olarak Avrupa güçleri arasındaki barış ve istikrarın devamı için Bosna Hersek'in Avusturya'ya kazandırılmasına çaba göstermişti. Ayrıca Fransa'yı Tunus'a yerleşmesi için teşvik ederken, İngilizlere de Mısır'ı işgal etmelerinden Almanya'nın rahatsızlık duymayacağını dile getiriyor ve bu çerçevede güçler arası gerilimleri Avrupa dışına uzaklaştırmaya çalışıyordu.³⁴⁶ Tunus'un Fransa'ya verilmesindeki Bismarck'ın rolü ve düşüncesi ile ilgili dönemi bizzat yaşayan isimlerden Sami Paşazade Sezai olaydan yaklaşık otuz yıl sonra şu ifadeleri kullanmaktadır;

“Bismarck, Waddington'u Tunus'a nafiye yollamamıştır. O çelik kafalı Alman başvekili Fransızları müstemlekât siyasetine sevk ile Fransız faaliyetini saharalarda, çöllerde aşındırarak evvela 1871 hezimetini onlara unutturmak, saniyen büyük bir mavera-yı ebhar imparatorluğunu hüsn-i muhafaza kaydıyla Fransa'yı daimi işgal ederek onu Avrupa'da her türlü faaliyetten alıkoymakta”.³⁴⁷

İzlediği dış politikadan da anlaşıldığı üzere Avrupa içi meselelere ağırlık veren Bismarck'ın gerek devamını istediği Avrupa barışı, gerekse Osmanlı Devleti'nde çıkarları olan diğer Avrupa devletleriyle Almanya arasındaki münasebetlerin bozulmaması için Şark Meselesi'ne mesafeli durmuştur. Berlin Kongresi'nden sonra

³⁴⁵ Karal, a.g.e., s. 167-168.

³⁴⁶ Songül Çolak, "93 Harbi Öncesi ve Esnasında Alman İmparatorluğu-Osmanlı Devleti İlişkileri: Bismarck'ın Politikası", **I. Uluslararası Plevne Kahramanı Gazi Osman Paşa ve Dönemi Sempozyumu Bildiriler**, Tokat 2004, s. 244; Scherer, a.g.e., s. 50-51, Karal, a.g.e., s. 169.

³⁴⁷ **Şura-yı Ümmet**, Nr. 140/30, 4 Kasım 1908 (m.); Ayrıca bkz. Sami Paşazade Sezai, **Bütün Eserleri**, haz. Zeynep Kerman, c. 3, Ankara: Türk Dil Kurumu, 2003, s. 350.

Alman-Rus münasebetlerinin gerginleşmesi üzerine Bismarck'ın zaman zaman Osmanlı İmparatorluğu'na yanaşma teşebbüslerinde bulunduğu, ancak Rusya'yı tekrar kazanabileceği düşüncesiyle Osmanlı-Alman münasebetlerini geliştirecek ciddi bir teşebbüste bulunmaktan kaçındığı görülür. Bu bakımdan Bismarck dönemindeki Osmanlı Alman siyasi münasebetlerinin genellikle Alman-Rus ilişkilerinin gölgesinde kaldığı söylenebilir.³⁴⁸

Bismarck için Osmanlı küçük bir figürdür ve asıl olan Avrupa güçleridir. Fakat bu küçük figür güçsüz ve istenilen doğrultuda oynatılabilen bir figür olmalıdır. Osmanlı durumunu korumalıdır, ancak bir tehlikeye düştüğünde yanında olmak çok da önemli değildir. Osmanlı onun için diğer büyük devletlerarasında bir hesap ve takas meselesidir ki; "Almanya, Türkiye'de sadece ekonomik menfaatlere sahiptir, politik menfaatlere değil" veya 11 Şubat 1887'de mecliste söylediği "Bizim için bütün Doğu Sorunu savaş meselesi değildir" gibi sözleri Osmanlı'ya bakışını göstermesi açısından önemlidir.³⁴⁹ Neticede Bismarck, genel politikası olarak Osmanlı topraklarında kendisi için stratejik bir çıkar algılamıyor ve bu politikayla ilgili temel hedefini Balkan toprakları yüzünden Avrupa'nın büyük güçleri arasında bir savaş çıkmasının engellenmesi olarak belirliyordu.³⁵⁰

Diğer bir deyişle Bismarck, kendi döneminde Avrupa sömürgecilik yarışına katılmak amacıyla olmayıp, Avrupa güç dengesini Almanya lehinde düzenlemek amacıyla hareket etmekte idi. Bu çerçevede özellikle de en büyük korkusu olan diğer devletlerin Fransa ile işbirliği yapmasına engel olmak gayesiyle Avrupa emperyalist güçlerinin birbiri ile ugraşmasını istiyordu. Bismarck, güçlü bir Rusya istemiyordu. Fakat her an Fransa ile işbirliği yapabilir düşüncesiyle Osmanlı Devleti'ne karşı olan politikasında genel itibarıyla Rusya'yı destekliyordu.³⁵¹

³⁴⁸ Önsoy, **a.g.e.**, s. 14-15.

³⁴⁹ Tepekaya, **a.g.m.**, s. 42.

³⁵⁰ Birgül Demirtaş Coşkun, "Geçmişten Günümüze Almanya'nın Balkanlar Politikasının Analizi: Değişim mi, Süreklilik mi?", **Avrasya Dosyası**, c. 14, sy. 1, 2008, s. 332.

³⁵¹ Eylem Tekemen, "Berlin Kongresi ve Osmanlı Devleti (1878)", **Yüksek Lisans Tezi**, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, 2006, s. 21.

Bismarck hatıratında yer verdiği 5 Haziran 1876 tarihli bir mektubunda aşağıdaki ifadelerle Osmanlı'ya bakışını özetlemektedir;

“...Türk meselesi, Türk sınırları içinde cereyan ettiği müddetçe âcizane fikrime göre harbi gerektirecek derecede Alman menfaatlerini ilgilendirmez; Almanya'nın iştirakini icap ettirmeksizin Rusya ile batı devletlerinden birisi veya her ikisi arasında da bir harb olabilir. Fakat Avusturya ile Rusya bozuşurlarsa vaziyet daha güçtür... Çok sıkı dostumuz olan bu iki komşumuzdan birini seçmek zorunda kalmak Almanya için büyük güçlükler doğurur...”³⁵²

Bismarck'ın Balkanlar ve Doğu'da aktif bir politika izlememesinin önemli bir nedeni kurduğu ittifak sisteminde kilit rolü oynayan ve zaten düşmanı olan Fransa'nın yanında bir düşman olarak karşısına almak istemediği Rusya idi. Hatta İstanbul'un Rusların eline geçmesini, İngilizlerin eline geçmesinden daha az tehlikeli görüyordu. Aynı zamanda II. Abdülhamid'in 1882'de Almanya ve Avusturya ile ittifak kurma teklifi, Üç İmparatorlar Ligi'ni (Dreikaiserbund) zayıflatacağı ve Rusya'nın tepkisine neden olacağı düşüncesiyle Berlin ve Viyana'da reddediliyordu.³⁵³

Bismarck Şark Meselesi'nin Almanya'nın menfaatleri doğrultusunda barışçı yollardan çözümü için ve Berlin Kongresi kararlarının uygulanarak oluşturulan sistemin hayatta kalması için uğraşıyordu. Bu çerçevede ilerleyen yıllarda Osmanlı'ya Alman asker ve memurların gönderilmesi konusuna olumsuz bakmamıştı. Ayrıca Osmanlı'ya yakın olmak, olası iki cepheli bir savaş sırasında Almanya için belki de faydalı olabilirdi. Bu anlamda Bismarck'ın Osmanlı'ya yönelik takındığı tavır ancak meselenin Alman İmparatorluğu'nun menfaatlerine yakınlığı kadardı.³⁵⁴

Bismarck için Osmanlı Devleti sadece büyük devletlerarasında kalan bir oyuncak gibiydi. Bismarck dış politikasında genel itibariyle doğuda bir çıkar görmüyordu ve güçler dengesini hesaba katarak bir Osmanlı tarafında, bir karşısında yer alıyordu.³⁵⁵

³⁵² Bismarck, **a.g.e.**, c. 1, s. 542-543.

³⁵³ Soy, **a.g.e.**, s. 82.

³⁵⁴ Paul Ostwald, **Von Versailles 1871 bis Versailles 1920**, Berlin: Staatspolitischer Verlag, 1922, s. 46.

³⁵⁵ Sönke Neitzel, “Die Grosse Politik – Deutschland und das Osmanische Reich um 1900”, haz. Matthias vom Kummer, **Deutsche Präsenz am Bosphorus**, 2. Baskı, İstanbul: Almanya Federal Cumhuriyeti Başkonsolosluğu, 2010, s. 14.

Doğu sorunu çerçevesinde doğrudan bir Alman müdahalesi olmaksızın, diğer Avrupalı güçlerin genç Alman İmparatorluğu'na karşı birleşmeleri olasılığına karşı Osmanlı'yı uygun zamanda kullanılabilecek bir stepne olarak görüyordu.³⁵⁶

1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nda alınan mağlubiyet sonrasındaki senelerde II. Abdülhamid, orduya yeni bir disiplin ve düzen oluşturma düşüncesiyle Fransa karşısında gücünü ispatlamış olan Alman askeri eğitiminin alınması yönünde bir adım atmış ve bunun için Almanya'dan bir askeri heyet talebinde bulunmuştu.³⁵⁷ O dönemde İstanbul'da bulunan Alman Büyükelçi Kont Haztfeld'in de etkisiyle Alman İmparatoru ve Başbakanı bu heyetin gönderilmesine ikna olmuştu. 1882 yılında Albay Kähler başkanlığında gönderilen bu askeri heyetten Almanya'nın birtakım beklentileri de vardı. Bunlardan en önemlileri şüphesiz Osmanlı Devleti'nde siyasi-askeri nüfuz kazanmak ve Alman silah sistemini yerleştirerek ekonomik gelirler elde etmektir. Bu noktada Otto von Bismarck'ın, Alman subayları tarafından idare edilen, Alman silahlarıyla donanmış bir Osmanlı ordusunu ileride Rusya ile olası bir savaşta bu ülkeye karşı kullanma düşüncesi de dikkate değerdir. Ayrıca Bismarck'ın daha önce "Pomeranyalı bir Alman askerinin kemiklerine dahi değmez" dediği Şark Meselesi konusundaki fikrinin değiştiği ve hatta bu anlamda bölgeye çıkarma yapmaya hazır görüldüğü de söylenebilir. Şüphesiz Bismarck'ın bu düşüncesindeki değişimin nedeni yukarıda da belirttiğimiz gibi güçlü bir Osmanlı Devleti'ni Rusya'ya karşı kullanmak ve silah ticaretinden faydalar sağlamak olmalıydı.³⁵⁸

Neticede Bismarck'ın esas hedefi Avrupa'daki güç dengelerini barış politikası çerçevesinde sağlamlaştırmaktı ve büyük güçlerin Osmanlı mirası üzerindeki menfaat hesapları büyük bir Avrupa çatışmasının habercisiydi. Bismarck bu bağlamda sadece istikrarlı bir Osmanlı'nın içeriden ve dışarıdan gelecek tehlikelere

³⁵⁶ Klaus Jaschinski, "Des Kaisers Reise in den Vorderen Orient 1898, ihr historischer Platz und ihre Dimension", **Des Kaisers Reise in den Orient 1898**, haz. Klaus Jaschinski, Julius Waldschmidt, Berlin: Trafo-Verlag, 2002, s. 18-19; Feyer, **a.g.e.**, s. 17.

³⁵⁷ II. Abdülhamid'i Almanya'ya yaklaştıran sebeplerden biri de başta İngiltere ve Fransa gibi büyük devletlerin bu yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı'ya karşı takındıkları düşmanca tutumlardı ve bu padişahın ordunun ıslahı için Alman eğitim subaylarının getirilmesine karar vermesinde etkili oldu. Bkz. Turan, **a.g.e.**, s. 16.

³⁵⁸ Turan, **a.g.e.**, s. 142-145.

karşı kendisini koruyabileceğini düşünüyor ve genel hatlarıyla Osmanlı'nın bütünlüğünden yana bir politika izliyordu.³⁵⁹

Öte yandan 4 Ekim 1888 tarihinde Deutsche Bank'a verilen Anadolu Demiryolu inşa ve işletme imtiyazı Almanya ile Osmanlı arasında ticaret hacmini artıran en önemli gelişme olmuştur. Bu imtiyazın alınmasıyla Osmanlı Devleti'nde Almanya'nın iktisadi gücü ve siyasi prestiji artmasına rağmen Bismarck'ın bu duruma bakışı pek de olumlu değildi. Siyasi bir meseleden dolayı Osmanlı Devleti üzerinde Rusya ve İngiltere ile karşı karşıya gelmekten kaçman Bismarck, bu teşebbüs hakkındaki düşüncesini bizzat Deutsche Bank'ın başkanına 2 Eylül 1888 tarihli mektubunda açıklamıştır. Mektupta özetle böyle bir imtiyazın alınmasına herhangi diplomatik bir engelin bulunmadığını ancak meselenin içerdiği riskleri müteşebbislerin baştan hesaba katmaları ve Alman İmparatorluğu'nun himayesine güvenmemeleri gerektiğini vurgulamıştır.³⁶⁰ Ancak netice itibariyle Almanya, Osmanlı Devleti'nin askeri ve iktisadi gelişimine katkıda bulunmuş ve bu durumu Bismarck'ın siyaseti de değiştirememiştir. Geleneksel doğu meseleleriyle ilgilenmeme siyaseti bir manada iktisadi çıkarların önceliği nedeniyle unutulmuştur.³⁶¹

Bulgar tarihçi Konstantin D. Kossev, Bismarck'ın doğu politikasını değerlendirdiği makalesinde, Bismarck'ın takip ettiği dış politika stratejisi açısından doğu sorununun önemli bir yer teşkil ettiğini belirtir. Kossev'e göre Bismarck'ın bu konudaki düşüncesi, politik ödün doktrini üzerine kurulmuştur ve bazı ilkeleri vardır. Birincisi Almanya'nın Osmanlı'da doğrudan bir çıkarı olmadığı için diğer devletlere karşı politik avantaja sahiptir ve bu bağlamda diğer büyük devletlerle ilişkilerin düzenlenmesinde, Almanya'nın kıtada giderek güçlenmesinde başlı başına bir ödün olarak kullanılabilir. İkincisi Almanya'nın, Rusya'nın desteğini sağlama zorunluluğu doğu sorununu Alman çıkarları ve hedeflerin sağlanması bakımından Petersburg üzerinde politik baskı ve etki için bir silah haline getirmiştir. Üçüncü ilke ise bu konunun politik denge ve baskı aracı olarak kullanılabilmesi için sürekli olarak

³⁵⁹ Cebeci, **a.g.e.**, s. 267.

³⁶⁰ Soy, **a.g.e.**, s. 152.

³⁶¹ **a.g.e.**, s. 156.

gergin tutulması gerekmektedir ve Bismarck için ancak bu sayede Almanya'ya faydalı olabilir. Kossev bu çerçevede Bismarck'ın Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğü gibi bir kaygısının olmadığını, aksine Osmanlı'nın Avrupa ve Almanya politikasına kurban edildiğini belirtmektedir.³⁶²

Bismarck, oğlu Herbert'e yazdığı bir yazıda, etnik unsurları ve nüfusu ile bütün Türkiye'nin siyasi bir varlık olarak, Avrupalı halkların ve devletlerin birbirleriyle savaşmasına neden olacak kadar değerli olmadığını söylemekte, ayrıca Avrupa barışının korunabilmesi için Türkiye'nin feda edilebileceğini belirtmekteydi.³⁶³ Bekir Sıtkı Baykal, Bismarck'ın biraz da bu düşüncesinden yola çıkarak kaleme aldığı "Bismarck'ın Osmanlıyı Taksim Fikri" başlıklı makalesinde 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı öncesinde Almanya'nın çok zor bir duruma düştüğünü belirtmektedir. Çünkü Baykal'a göre Almanya, Balkanlarla en çok ilgili olan Rusya ve Avusturya-Macaristan'a Üç İmparatorlar Ligi ile bağlı olup, aynı zamanda Rusya'ya bu meselede Avusturya-Macaristan'dan daha fazla tepki gösteren İngiltere ile de dostluk münasebetlerini idame ettirmektedir. Bismarck'a göre bu devletlerarasındaki bir gerginlik barışı tehlikeye sokacaktır ve Almanya'nın bu noktada asıl menfaati Türkiye'ye şu veya bu tarzda bir şekil vermek değil, bu süreçte Almanya'nın dostu olan devletlerin Almanya'ya karşı alacağı tavırdadır.³⁶⁴

Baykal'ın Alman Dışişleri Belgeleri Koleksiyonu'nda bulunan 20 Ekim 1876 tarihli Bismarck'ın ifadelerini içeren yazıya³⁶⁵ dayanarak çıkardığı sonuca göre bu buhran içinde Bismarck'ın gizli olarak tuttuğu "biricik çare Osmanlı İmparatorluğu'nun bir nevi taksimidir". Baykal'ın ilgili yazıdan alıntılar yaptığı bölümde Bismarck özetle şunları söylemektedir:

"Çeşitli milletlerden oluşan Türkiye, Avrupa milletlerinin uğrunda büyük harpler yaparak birbirlerini mahvetmeğe degecek kadar kıymetli değildir. Asıl endişe Türkiye'nin geleceği değil, yeni gelişmelerin büyük devletlere nasıl tesir edeceğidir. Bu çerçevede bir Türk-Rus harbi halinde Rusya'nın, Avusturya-

³⁶² Konstantin D. Kossev, "Bismarck'ın Doğu Politikası ve Bulgaristan'ın Kurtuluşu (1878)", çev. Fahri Çeliker, **Askeri Tarih Bülteni**, yıl 5, sy. 9, Ankara: Genel Kurmay Basımevi, 1980, s. 93-94.

³⁶³ Valentin, **a.g.e.**, s. 12.

³⁶⁴ Bekir Sıtkı Baykal, "Bismarck'ın Osmanlı İmparatorluğunu Taksim Fikri", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, c. 2, sy. 5, 1943, s. 5.

³⁶⁵ **GP**, c. 2, Nr. 250, s. 69-72.

Macaristan'ın ve İngiltere'nin kendileri için can alıcı noktaları almak için teşebbüslerde bulunacaklardır.”

Farklı ihtimalleri sıralayıp sonrasında bunların gelecekte düşünülecek şeyler olduğunu söyleyen Bismarck eğer kendisinin müessir bir rolü olsaydı Avrupa'daki barışın tesisi için, o zamanki haliyle yaşamasını imkânsız gördüğü Osmanlı İmparatorluğu'nu bu uğurda feda edebileceğine inanmaktaydı. Baykal bu ifadelerinden yola çıkarak Bismarck'ın Osmanlı İmparatorluğu'nun bir nevi taksimine mütemayil görüldüğünü, fakat bu temayülün ince düşünülerek hazırlanmış bir proje olarak görülemeyeceğini belirtmektedir.³⁶⁶ Bismarck'ı bu temayüle iten neden ise Almanya'nın müttefik ve dostlarından bir kısmını kaybetmesi ve Üç İmparatorlar Ligi'nin dağılması tehlikesidir. Bunun için adı geçen üç devlete fedakârlık yapmalarını, Osmanlı İmparatorluğu'nda kendileri için sadece hayatiyet arzeden noktaları işgal etmelerini tavsiye ediyor, barışın ancak bu şekilde kurtarılabilirliğini düşünüyordu. Hakikatte ise özellikle İngiltere ve Rusya'nın karşılıklı olarak böyle bir fedakârlıkta bulunmaları, özellikle de boğazlar nedeniyle pek de mümkün değildi. Bu nedenle de Bismarck, İstanbul'un Türklerde bırakılması fikrindedir. Bismarck ayrıca İstanbul'un yanısıra Edirne ve umumiyetle Türklerle meskûn olan yerlerden müteşekkil bir Türk Devletini, yani millî bir devleti yaşatmak için büyük devletlerin birbirleriyle anlaşmalarını tavsiye etmektedir.³⁶⁷

Netice itibariyle Bismarck Osmanlı'ya ve ona bağlı milletlere karşı Almanya'nın menfaatleri ve Avrupa statükosu çerçevesinde bir ilişki kurma yolunu seçmiş, gerektiğinde Balkanlar ve Ortadoğu'yu bu uğurda feda edilebileceğini hesaplamıştır. Bununla birlikte Almanya'nın emperyalist hedeflerden uzak kalması için çaba sarfederken, kendisini Şark Meselesi'nde parçalanmaya başlayan Osmanlı üzerinde

³⁶⁶ Bununla birlikte 1885 yılında Times gazetesinde Bismarck'ın Avrupa devletlerine Osmanlı'nın taksimi için bir teklif yaptığı yönündeki haber çıkmış, İstanbul Berlin sefiri aracılığı ile kendisine durumu sordurmuştu. Bismarck verdiği cevapta haberin asılsız hayâlâtan ibaret olduğunu ve haberi yapan kişinin ve düşüncelerinin herkesçe bilindiğinden haberin tekbine dahi gerek olmadığını, tekb etmenin o serseri kişiye ehemmiyet verme anlamına geleceğini bildirmişti; **BOA, Y. A. HUS.**, 186/8, 2 Ra. 1303 (h.) / 27 Teşrinisani 1301 (r.) / 9 Aralık 1885 (m.).

³⁶⁷ Baykal, **a.g.m.**, s. 9-11.

menfaat peşinde koşan Rusya, Avusturya-Macaristan, Fransa, İngiltere, İtalya ve Balkan devletleri arasında bir arabulucu olarak bulmuştur.³⁶⁸

Bismarck'ın 1880'lerden itibaren doğuya karşı olan kayıtsız siyasetini terk ederek Osmanlı'yı da hesaba katmaya başladığı sürecin iki boyutu olduğu söylenebilir. Birincisi uluslararası gelişmelerin meydana getirdiği zorunlu değişiklikler ve ikincisi de Osmanlı Devleti'nin özellikle İngiliz hükümeti ve kamuoyunun Osmanlı aleyhine dönmesiyle uluslararası siyasetteki yalnızlığını Almanya ile aşma çabalarıdır. Rusya ve Avusturya-Macaristan'ın Osmanlı Balkanlarını paylaşma konusundaki anlaşmazlıkları ve kurulan Üç İmparatorlar Ligi'nin bu nedenle dağılması, Bismarck'ı dış siyasette yeni aktörler aramaya itmişti ve bu çerçevede Osmanlı Devleti Almanya'nın muhtemel müttefiki olarak yedekte tutulmalıydı. İşte bu tarihlerden itibaren Bismarck'ın Osmanlı Devleti'ne sıcak mesajlar göndermesinin ve eski umursamaz bakış açısını değiştirmesinin nedeni uluslar arası siyasette ortaya çıkan bu gelişme ve ihtimallerdi.³⁶⁹

2. Fransa Zaferi ve Alman Birliği İlanının Osmanlı'ya Yansıması

Alman Birliği sürecinde Prusya'nın yaptığı savaşları ele aldığımız bölümde bahsettiğimiz gibi Prusya-Fransa savaşı Fransa'nın 19 Temmuz 1870'de Prusya Krallığı'na savaş ilan etmesiyle başlamış, askeri açıdan üstünlüğü iyi hesap edilemeyen Prusya kısa sürede Alsace ve Lorraine isimli endüstri bölgelerini ele geçirerek Fransa'ya üstünlük sağlamıştı. Hâlbuki Prusya kendisinden üç misli büyük hammadde kaynakları zenginliği ile eşsiz sömürgelere sahip, donanma ve ordusu ile en önde gelen III. Napolyon Fransa'sına karşı 1870'de savaşı göze aldığı anda bütün dünya Fransa'nın kesin zaferini bekliyordu.³⁷⁰ Ardarda yenilgilerin ve Sedan muhârebesindeki hezimetin sonucunda Fransız İmparatoru 2 Eylül 1870'de Prusya'ya teslim olmak zorunda kalmıştı. O günlerde Basiret gazetesi Sedan'da bulunan Prusya

³⁶⁸ Gencer, **a.g.e.**, s. 18-19.

³⁶⁹ Ali Akyıldız, **Sürgün Sefir Sadullah Paşa: Hayatı, İntiharı, Yazıları**, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011, s. 107-108.

³⁷⁰ Kutay, **a.g.e.**, s. 57.

kralı I. Wilhelm'in kraliçeye gönderdiği telgrafları aktarıyordu. Sedan zaferi sonrasında Kralın eşine gönderdiği telgrafta şu ifadeler yer alıyordu:

“...İmparator Napolyon hazretleri ordunun kumandası kendi yedinde olmadığından bizzat bana teslim oldu. İmparator-ı müşarünileyh kâffe-i umûr-ı devleti Paris'teki hükümet yeddine teslim eyledi. Kendisiyle meydan-ı muhâbede görüştüktan sonra ikamet edeceği mahalli kendisine beyan edeceğim...”³⁷¹

Kurulan Ulusal Savunma Hükümeti de Prusya'ya engel olamamış ve Prusya Paris'i işgal ederek 18 Ocak 1871 günü Versay Sarayı'nın Aynalı salonunda görkemli bir tören ile Alman Birliği'ni ilan etmişti. (Resim 9) Basiret Gazetesi Alman İmparatoruğunun ilanını ise bir telgraf haberi olarak şöyle veriyordu:

“Versay Sarayı'nın salonunda Kral Wilhelm Hazretlerinin imparatorluğu ilan olundu. İmparator-ı müşarünileyh hazretlerinin etrafında kâffe-i prensler ile ümera ve zabitan-ı askeriye hazır bulunmakta idi.”³⁷²

Prusya-Fransa savaşı yayın hayatına hızlı başlayan ve dönemin önemli gazetelerinden biri olan Basiret gazetesi tarafından da yakından takip ediliyordu. Hatta herkesin beklediğinin aksine Basiret gazetesinde Almanya'nın savaşı kazanacağına dair yazılara yer veriliyordu.³⁷³ Basiret gazetesine göre bu savaşın görünür sebebi her ne kadar Prusya Kralının Prens Hohenzollern'i İspanya tahtına geçirmesi emelinden ibaret ise de gerçek manada tetkik olunursa savaşın bu devletlerin aralarında her vakit mevcut bulunmuş olan rekabetten neşet etmesiydi.³⁷⁴ Basiret gazetesinde Prusya-Fransa savaşı sürecinde Prusya havadisi, Paris'in halleri gibi başlıklar altında gelişmeler aktarılıyordu. Prusya'nın Paris'i işgal ettiği dönemde Paris'in halleri başlığı altında, parisin kötü durumundan söz ediliyor, insanların yokluktan lağım farelerini yediğinden bahsediliyordu.³⁷⁵ Alman İmparatorluğunun ilanından on gün kadar sonra Paris'in teslimi başlıklı haberde “Paris'in bilcümle kalelerinin teslim olduğu ve Fransa ordusunun kâmilen esir olduğu” bildiriliyordu.³⁷⁶

³⁷¹ Basiret, Nr. 158, 23 Ağustos 1286 (r.), 8 Cemaziyellahir 1287 (h.), 4 Eylül 1870 (m.), s. 1.

³⁷² Basiret, Nr. 267, 9 Kânunusani 1286 (r.), 29 L. 1287 (h.), 21 Ocak 1871 (m.), s. 5, ilave sayfası.

³⁷³ Çalışmanın sonraki bölümünde bu konu daha detaylı olarak ele alınacaktır.

³⁷⁴ Basiret, Nr. 123, 6 Temmuz 1286 (r.), 20 R. 1287 (h.), 18 Temmuz 1870 (m.), s. 2.

³⁷⁵ Basiret, Nr. 266, 8 Kânunusani 1286 (r.), 28 L. 1287 (h.), 20 Ocak 1871 (m.), s. 3.

³⁷⁶ Basiret, Nr. 274, 18 Kânunusani 1286 (r.), 8 Za. 1287 (h.), 30 Ocak 1871 (m.), s. 5, ilave sayfası.

İmparatorluğun ilanından sonra İstanbul'daki Prusya Elçisi Heinrich von Kayzerling Rautenburg, 18 Mart 1871'de resmi olarak Sultana Prusya Kralı'nın imparatorluk şerefine eriştiğini bildirmiş, 24 Nisan 1871'de ise Sultan Abdüllaziz'e Alman İmparatorluğu'nun yetkili bakanı ve özel elçisi olarak itimatnamesini sunmuştu.³⁷⁷ Savaşı sona erdiren Frankfurt Barışı'nın imzalandığı, Basiret gazetesinde Frankfurt'tan gelen 10 Mayıs tarihli telgraf ile "Muahedat-ı sulhiyenin netice-i kararı bugün Almanya ve Fransa murahhasları tarafından imza kılındı"³⁷⁸ şeklinde haber veriliyordu.

3. Karadeniz Meselesi'nde Bismarck'ın Politikası

Karadenizin tafarsızlığı meselesi Prusya-Fransa Savaşı'nın sürdüğü dönemde Osmanlı Devleti'nin gündemini en çok meşgul eden konu idi ve 1871 Londra Konferansı ile sonuçlanmıştı. Kırım Savaşı neticesinde imzalanan 1856 Paris Anlaşması'nın Rusya'ya en ağır gelen hükümlerinden biri Karadeniz'de donanma ve tersane bulundurulmamasına dair hükümleriydi. Bundan sonra Rusya'nın Avrupa diplomasisinin merkez noktasını bu hükümlerin kaldırılması teşkil ediyordu.³⁷⁹ Bu hükümler 1856'dan 1871'e kadar İngiltere ve Osmanlı Devleti hariç bütün devletlerin Rusya ile ilişkilerinde bir pazarlık ve taviz konusu olmuştu. Bu süreçte Rusya tereddütleri nedeniyle bir teşebbüste bulunamadı. Ancak Fransa'nın Prusya karşısında yenilgiye uğraması ve bu yenilginin Avrupa dengesini alt üst etmesi Rusya'nın tereddütlerini ortadan kaldırmıştı.³⁸⁰ Özetle Prusya'nın Fransa'yı mağlup edip Alman İmparatorluğu'nu ilan etmesi Osmanlı için olumsuz bir netice doğurmuş ve Rusya, 1856 Paris Antlaşması'nın Karadeniz ve Boğazlarla alakalı hükümlerini lehine çevirmeyi başarmıştı.³⁸¹ Bu durum da Osmanlı'nın Rusya karşısındaki konumunu zayıflatmıştı.

³⁷⁷ Gärte, **a.g.e.**, s. 29.

³⁷⁸ **Basiret**, Nr. 362, 30 Nisan 1287 (r.), 22 S. 1288 (h.), 12 Mayıs 1871 (m.), s. 4.

³⁷⁹ Scherer, **a.g.e.**, s. 15.

³⁸⁰ Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 327-329; Uçarol, **a.g.e.**, s. 341-343.

³⁸¹ Cebeci, **a.g.e.**, s. 11; Karal, **a.g.e.**, s. 172-173.

Bismarck, Rusların 1856 Paris Antlaşması'nda değişiklik yapılması isteklerini desteklemiş, bu sayede doğu sorunu sayesinde Fransa'ya karşı savaşta Rusya'yı kendi tarafına çekerek, Prusya'nın zaferini güvence altına almayı başarmıştı.³⁸² Bismarck bununla ilgili hatıratında şu ifadeleri kullanır:

“Paris Antlaşması'nın Rusya'ya Karadeniz'de zorla kabul ettirdiği sınırlamalardan bu memleketi kurtarmak için 1870'te Rus politikasını kendi arzumuzla destekledik. Bu sınırlamalar tabii değildi. Rusya gibi bir devlet için kendi sahillerinde serbestçe hareketin menedilmesi, tahammül edilemez bir durumdu”³⁸³

Rusya Prens Gorçakof aracılığıyla 31 Ekim 1870 günü Paris Antlaşması'nda imzası bulunan devletlere bir nota vererek³⁸⁴, adı geçen antlaşmadaki Karadeniz'in askerlikten soyutlanmasına dair hükümlerini ilga ettiğini açıkladı. Rusya'nın bu teşebbüsüne en büyük tepki İngiltere³⁸⁵ ve Osmanlı Devleti'nden geldi. Hava gerginleşmiş olsa da Rusya'nın bir doğu sorunu ortaya çıkarmak veya Osmanlı Devleti'nin Avrupalı devletler topluluğu içerisindeki konumunu tartışmaya açmak niyetinde olmadığına dair verdiği teminat işin daha da gerginleşmesini engelledi. Bu sıralarda Rusya, Kral ve başbakanlar nezdinde Fransa'yı yenilgiye uğratan Prusya'dan destek arayan teşebbüslerde bulunmuştu. Esasında Rusya'nın bu girişimi Bismarck'ı tedirgin etmişti. Zira Paris kuşatması henüz devam ediyordu ve Fransa daha teslim olmamıştı. Böyle bir ortamda yeni bir Avrupa krizi Bismarck'ın hiç işine gelmezdi. İşte bu noktada Bismarck çıkış noktası olarak bütün devletlerin de kabul edeceğini öngördüğü milletlerarası bir konferans fikrini ortaya attı.³⁸⁶ Konferansın Londra'da planlanması da İngiltere'ye verilmiş bir taviz sayılabilirdi ve İngiltere, Bismarck'ın konuyu bir milletlerarası konferansta görüşme teklifini kabul etti.

Nihayetinde Londra Konferansı 17 Ocak 1871 günü başladı ve 13 Mart 1871'de dokuz maddelik bir anlaşma ile sona erdi. Bu anlaşma Basiret gazetesinde “yeni

³⁸² Kossev, **a.g.m.**, s. 95.

³⁸³ Bismarck, **a.g.e.**, c. 1, s. 343.

³⁸⁴ Gorçakof notası da denen bu notanın tercümesi için bkz. Ali Fuat Türkgeldi, **Mesail-i Mühimme-i Siyasiye**, c. 1, haz. Bekir Sıtkı Baykal, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1987, s. 457-461.

³⁸⁵ Bu notaya İngiltere'nin tepkisini gösteren İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Granville ve Gorçakof arasındaki notaların tercümeleri için bkz. Türkgeldi, **a.g.e.**, s. 461-467.

³⁸⁶ Türkgeldi, **a.g.e.**, c. 1, s. 216; Ahmed Lütfi Efendi, **a.g.e.**, c. XIII, s. 63-65; Uçarol, **a.g.e.**, s. 342.

muâhedenin imza kılınması” başlığı altında, Londra’dan gelen 14 Mart tarihli telgraf ile veriliyordu. Telgrafta;

“Karadeniz bitarafılığı fesh olunarak bahr-i sefid ve siyah boğazlarının sefain-i harbiyye-i ecnebiyyeye kapalı yahut açık tutulması hakkı ve salahiyeti devlet-i aliyyede kalmak üzere bir muâhede dünki gün imza kılındı”

ifadeleri yer alıyordu.³⁸⁷ Antlaşmaya göre özetle;

1. Paris Antlaşması’nın Rusya’nın Karadeniz’de savaş gemisi bulundurmasını ve tersane yapmasını önleyen hükümleri kaldırılacaktı,
2. Boğazların kapalılığı ilkesi, Paris Antlaşması’ndaki şekli ile korunacak, gerektiğinde Osmanlı Devleti Boğazları mütteliklerine ve dost devletlerin savaş gemilerine açabilecekti,
3. Eskiden olduğu gibi Karadeniz bütün devletlerin ticaret gemilerine açık olacaktı.³⁸⁸

Bismarck’ın da çabasıyla toplanan Londra Konferansı’nın, Alman Birliği’nin ilanına ve Fransa ile barış yapılmasına doğrudan bir tesiri olmamıştı.³⁸⁹ Ancak Bismarck bu konferans sayesinde Karadenizin tarafsızlığı meselesini Rusya’nın lehine çözerek,³⁹⁰ Fransa’ya karşı yaptıkları savaşta tarafsızlığını sağlamış ve böylelikle Fransa savaşını kazanmıştı.

Bu meselede Bismarck’ın etkisini şöyle de özetleyebiliriz: Rusya’nın Şark Meselesi’ndeki öncelikli hedefi Kırım Savaşı’nın neticesinde Paris Antlaşmasıyla ortaya çıkan durumu kendi lehine çevirmektir.³⁹¹ Bismarck 1863 yılında Polonya ayaklanmasında Rusya ile iyi ilişkiler kurmuştu. Ayrıca 1856 Paris Antlaşması’nın oluşturduğu sistem içerisinde Rusya’nın özellikle Karadeniz’in tarafsızlığı maddesinden dolayı sıkıntılı bir durum içerisinde olduğunun ve bu konunun

³⁸⁷ Basiret, Nr. 311, 4 Mart 1287 (r.), 24 Z. 1287 (h.), 16 Mart 1871 (m.), s. 4.

³⁸⁸ Uçarol, a.g.e., s. 342-343.

³⁸⁹ Scherer, a.g.e., s. 26-27; Armaoğlu, a.g.e., s. 329-332.

³⁹⁰ Ernst Jäckh, **Deutschland im Orient nach dem Balkankrieg**, 2. Baskı, München: Martin Mörikes Verlag, 1913, s. 131.

³⁹¹ Canis, a.g.e., s. 110.

Rusya'nın zayıf tarafı olduğunun farkındaydı. Nitekim 1866 yılında Avusturya savaşı öncesinde Rusya'nın tarafsızlığını sağlamak üzere bu meseleyi gündeme getirmiş ve Alman Birliği'ne giden yolda en önemli adım olan Fransa savaşı sırasında da Rusya'nın talebini geri çevirememşti. Bunun üzerine Rusya öteden beri elini koluna bağlayan Paris Antlaşması'nın ilgili maddelerini tanımadığını bildirmişti. Bismarck devam eden Fransa savaşının daha da büyüyen bir Avrupa savaşına dönüşebileceği endişesiyle meseleyi Fransa savaşını gündeme getirmeksizin bir konferans ile çözmek istemiş,³⁹² bunun üzerine 1871 yılında toplanan Londra'daki Pontus³⁹³ Konferansı'nda Rusya'nın 1856 zincirlerinden kurtulmasına vesile olmuştu. Sonradan kurulan Birinci İmparatorlar Ligi de Rusya ile girişilen bu iyi ilişkiler temeli üzerine kurulacaktır. Bismarck için bu süreçte edineceği Rus dostluğu Alman İmparatorluğu'nun güvenliği için seçilebilecek en iyi yoldu.³⁹⁴

Mahmut Muhtar Paşa konuyla ilgili yaptığı bir değerlendirmede, Alman Birliği'nin kurulması ve Avrupa'nın ortasında bir Cermen kitlesi oluşturmak suretiyle Paris anlaşmasının ikame ve olabildiğince idame ettirdiği dengenin kökünden bozulduğunu ve bu durumdan en çok faydalanan devletin Rusya olduğunu belirtmektedir. Zira Rusya Karadeniz'de donanma bulundurmaktan men edilmişken Bismarck'ın sayesinde bu yasak kaldırılıyordu. Muhtar, Bismarck'ın dostlarından birine “Biz Ruslara Karadeniz'de serbesti sağladık. Biz olmasaydık, onlar bu serbestiyi ne Fransızlardan, ne de İngilizlerden kurtarabilirlerdi” ifadelerini yazdığını aktarmaktadır.³⁹⁵

Salih Münir Paşa³⁹⁶ ise “Diplomasi” isimli on iki ciltlik eserinin Almanya'yı konu edinen ikinci cildinde Londra Konferansı ve Karadeniz meselesinde Bismarck'ın rolü ile ilgili, Çar Aleksander'ın Paris muâhedesinin Karadeniz'in bitaraflığına dair olan

³⁹² Scherer, **a.g.e.**, s. 25-26.

³⁹³ Pontus kelime olarak deniz demektir. 1871 Londra Konferansı'na Pontus meselesinin yani Karadeniz meselesinin görüşüldüğü Pontus Konferansı da denilmektedir.

³⁹⁴ Franz Ronneberger, **Bismarck und Südosteuropa**, Berlin: Junker und Dünhaupt Verlag, 1941, s. 20; Valentin, **a.g.e.**, s. 11.

³⁹⁵ Mahmud Muhtar, **Maziye Bir Nazar: Berlin Antlaşmasından Harb-i Umumiye Kadar Avrupa ve Türkiye-Almanya Münasebetleri**, haz. Erol Kılınç, İstanbul: Ötüken Yayınları, 1999, s. 50.

³⁹⁶ İstanbul doğumlu Salih Münir Paşa (d. 1859 – ö. 1939) Sadrazam Çorlulu Ali Paşa'nın soyundandır ve Mahmud Celaleddin Paşa'nın oğludur. 1895-1905 tarihleri arasında Paris Elçiliği görevinde bulunmuştur.

maddesinin hükümsüzlüğünü Prens Gorçakov aracılığı ile Avrupa devletlerine ilan etmesi üzerine İngiltere'nin şiddetle muhalefet etmek istediğini, ancak Bismarck'ın Rusya'ya sahip çıkarak işi konferansa dönüştürmek suretiyle Rusya'nın istediği bir şekilde kararın alınmasına aracı olduğunu belirtir.³⁹⁷ Yine aynı eserin devamında ise Rusya'nın menfaatine işler yaptığı görülse de Bismarck'ın asıl amacının Rusya'yı doğu Avrupa ile meşgul ederek bu sayede Almanya'nın politikasıyla ilgili meselelere müdahaleden uzak kalmasını sağlamak olduğu belirtilir. Burhan Oğuz da bu bilgilerden yola çıkarak Bismarck'ın Rusya'nın başını türlü belaya sokmak amacıyla onu sürekli olarak ama diğer yandan da şarta bağlayarak Osmanlı Devleti üzerine saldırmaya sevk ettiğini ve Osmanlı'yı bu anlamda bir oyuncak gibi kullandığını ifade eder. Oğuz aynı zamanda Salih Münir Paşa'nın bu eserinden yola çıkarak o devir Osmanlı ricali içerisinde Bismarck'ın “kafasının içerisinde kuyruklarını değdirmeden dolaşan tilkileri” bütün berraklığı ile görenlerin bulunduğu işaret ederken, bu kişilerin tedbir almada bu denli hareketsiz kalmalarının sebebinin ise II. Abdülhamid olduğunu iddia eder.³⁹⁸

4. 1878 Berlin Kongresi'nde “Namuslu Simsar” Bismarck ve Osmanlı

Berlin Kongresi'ne kadar Avrupa'nın büyük devletleri arasında Şark Meselesi'nde tarafsızlık sergileyen ve adeta bu meseleyle hiç alakadar olmayan ve bunu özellikle dile getiren devlet Almanya idi. Berlin'deki kongreden sonra ise bu ülkenin birçok nedenden dolayı doğu memleketlerine yönelik sürdürdüğü siyaset gittikçe daha ehemmiyetli olmaya başlamıştı.³⁹⁹ Nitekim 1875'lerden itibaren kendisini iyice göstermeye başlayan ve sonrasında Osmanlı-Rus savaşına dönüşen Balkanlardaki kriz, Avrupa güçler dengesi açısından son derece önemliydi ve Bismarck Yakındoğu'daki bu gerginlik nedeni ile Rusya ve Avusturya'yı ciddi bir çekişme içinde görmek istemiyordu. Bu çekişmenin savaşa dönüşmesi Almanya'nın Avrupa'daki konumu açısından çok tehlikeli olabilirdi. Ayrıca bu çekişmenin

³⁹⁷ Salih Münir Paşa, **Diplomasi**, c. II, İstanbul: Sabah Matbaası, 1332, s. 260-262; Oğuz, **a.g.e.**, s. 108-109.

³⁹⁸ Oğuz, **a.g.e.**, s. 208, 211-212.

³⁹⁹ Ahmed Saib, **a.g.e.**, s. 67.

sonucunda Fransa savaşan taraflardan biriyle ittifak kurarak 1871'den beri muzdarip olduğu görece iktidarsızlık ve yalıtılmışlıktan kurtulabilirdi.⁴⁰⁰

Rusya bu dönemde Osmanlı'nın giderek güç kaybetmesini içten içten sevinerek karşıliyordu. Zira boğazları ele geçirebileceğini ümit ediyordu. Ayrıca Balkanlarda bağımsızlığını kazanan veya henüz kazanmamış olan bütün Balkan halklarını ve kurdukları devletleri kendi uydusu olarak görüyor, destekliyordu. Avusturya Balkanlardaki Slav milliyetçiliğini ve kurulan ulusal devletleri, birçok etnik unsurdan oluşan bir imparatorluk olarak kendi açısından tehlikeli görüyordu. İngiltere ise Süveyş Kanalı'nın faaliyete geçmesinden itibaren şarkta yeni emperyalist emeller besliyordu ve Rusya'nın takip ettiği politika bu emellerin önünde bir tehlike olarak duruyordu. Bununla birlikte tüm bunlar Osmanlı Devleti'nin topraklarının kaderini ilgilendiriyordu ve onun toprakları üzerinde oynanan bir menfaat çatışmasıydı. Devletler arasında meseleye ilgisiz ve mesafeli duran sadece Alman İmparatorluğu idi ve Bismarck geleceği muhtemel olan krizi engellemek için Rusya, Avusturya ve İngiltere'nin anlaşabilecekleri, uzlaşı ve yerel çözümler bulmaya çalıştı. Ancak bu mümkün olmadı ve Osmanlı-Rus harbi patlak verdi.⁴⁰¹ Savaşın detaylarına girmemekle beraber Bismarck'ın bu savaş ile ilgili bakış açısına bir ipucu olması açısından, Viyana sefaretinden gelen bir telgrafta göz atmak yararlı olur. Nitekim bu telgrafta Bismarck, muhârebe ne kadar devam ederse etsin galibinin Rusya olmasının Almanya'nın menfaatine olacağını söylemektedir.⁴⁰² Bununla birlikte Hariciye Nazırı Safvet Paşa'nın Berlin Sefiri Sadullah Paşa'ya savaşın sürdüğü bir dönemde yazdığı 21 Kasım 1877 tarihli bir mektubunda savaşın Osmanlı orduları açısından kötü gidişatından bahisle, Avrupa devletlerinin gladyatör seyrine çıkar gibi bir halde bulunup Rusların insaflarına bıraktıklarını söylemekte ve İngiltere'nin de müdahil olmaması dolayısıyla;

⁴⁰⁰ Hakan Akyar, "Bismarck ve II. Wilhelm'in Osmanlı Üzerine Düşünceleri", **Yüksek Lisans Tezi**, Muğla Üniversitesi, SBE, 2003, s. 18.

⁴⁰¹ Nipperdey, **Deutsche Geschichte 1866-1918**, s. 434-435; Canis, **a.g.e.**, s. 110-111; Lappenküper, **a.g.m.**, s. 40.

⁴⁰² **BOA, HR. TO.** 128/66, 24 Eylül 1877 (m.) / 16 N. 1294 (h.) / 12 Eylül 1293 (r.).

“şimdiki halde meselenin halli Prens Bismarck’ın yed-i insaf ve ihtiyarına kalmıştır. Mûmâileyh ise el hâletu-hazihi ne efkârda bulunduğunu tasrih şöyle dursun imâ bile etmediğinden bu sûret diğer devletleri dahi hâl-i tereddüt ve iştibahta bulundurmaktadır”⁴⁰³

ifadelerini kullanmaktadır. Bu yazıdan Bismarck’tan arabuluculuk yapmasının daha savaş sürerken beklendiğini ve Bismarck’ın ise dış politikada nasıl hareket edeceğine dair herhangi bir ipucu göstermediğini anlamak mümkündür.

Neticede 1877–78 Osmanlı-Rus harbinde kötü bir Rus ordu yönetimi kendinden daha kötü bir Türk ordusu karşısında başarı kazanmıştı.⁴⁰⁴ Savaş Rusların başlardaki başarısızlıklarına rağmen İstanbul’un giriş kapısında yapılan Ayastefanos Antlaşması⁴⁰⁵ ile sonuçlandı. Buna göre Osmanlı’nın Avrupa’daki varlığı çok büyük darbe alırken, Balkanlarda Rusya’nın gücünü gösteren büyük Bulgaristan kuruluyordu. Büyük Bulgaristan Balkanların doğusunu Edirne’ye kadar alacaktı. Kars, Ardahan, Batum Rusya’ya veriliyordu. Osmanlı için bu ve benzeri ağır şartlar, Panslavizm siyasetinin bir zaferi olarak Rusya’yı doyurup Osmanlı üzerinde bu derece nüfuz sahibi olmasını sağlarken, özellikle İngiltere ve Avusturya bu durumdan memnun kalmamışlardı.⁴⁰⁶

Avrupa devletleri bu anlaşmayı tanımaya yanaşmıyorlardı. Balkanların yeniden düzenlenmesi ve Asya sınırları gibi sorunların çözümünü Rusya’ya bırakmak istemiyorlar, onu bir Akdeniz gücü olarak görmekten endişe ediyorlardı. Görünürde bu işlerden en az etkilenir gibi olan Almanya hakem rolünü üstlenecekti.⁴⁰⁷ Ayastefanos Antlaşması sonrasındaki ortamda Bismarck’ın mecliste yaptığı

⁴⁰³ Akyıldız, **a.g.e.**, s. 291.

⁴⁰⁴ Franz Karl Enders, **Türkiye ve Türkler – Bir Alman Subayının Türkiye Notları 1878-1918**, çev. Güray Beken, İstanbul: Dharma Tarih, 2006, s.83.

⁴⁰⁵ 3 Mart 1878 akşamı saat 6’da barış şartları iki tarafça imzalandı ve böylece Rusya ve Osmanlı arasındaki savaş sona ermiş oldu. Bkz. V. Stuckrad, **Der Russisch-Türkische Krieg 1877-78**, Hannover: Helwingsche Verlag, 1879, s. 497. Savaşın sona erdiği sene içerisinde yazılmış olan bu kitap savaşı bütün cephe ve yönleriyle ele almaktadır. Bu kitabın daha öncesinde aynı isimle basılan bir Almanca kitap daha vardır ve bu kitap da savaşı öncesi ve sonrasıyla ele almaktadır. Kitabın sonunda da yazar bu savaşın bir Rus-İngiliz savaşının habercisi olduğu tahminini yürütmektedir. Bkz. Wilhelm Müller, **Der Russisch-Türkische Krieg 1877-78**, Stuttgart: Carl Krabbe Verlag, 1878.

⁴⁰⁶ Josef Matuz, **Das Osmanische Reich: Grundlinien seiner Geschichte**, 2. Baskı, Darmstadt: Wiss. Buchges., 1990, s. 238-239; Ali İhsan Gencer, “Ayastefanos Antlaşması”, **DİA**, c. 4, İstanbul, TDV Yayınları, 1991, s. 225.

⁴⁰⁷ Oğuz, **a.g.e.**, s. 108-109.

konuşmalardan takınacağı tavır ile ilgili şu sonuç çıkıyordu: İngiltere ve Avusturya devletleri Rusya'ya karşı birleşerek savaşa girişipte galip geldikleri takdirde, bundan elde etmek istedikleri neticeye - ki bu yine Osmanlı topraklarını kendi arzularına göre paylaşmak meselesidir - Almanya razı olmayacaktı. Yine Avusturya, Almanya ittifakından ayrıldığı takdirde, Almanya'da kendi çıkarlarını korumak için Rusya'ya yanaşacaktı. Kısaca Bismarck bir yandan Rusya'yı barış şartlarında değişiklik yapmaya yanaştırmak, diğer yandan da İngiltere ve Avusturya'yı doğuya tek başlarına hakim olmak fikrinden vazgeçirmek için tehdit edip, Osmanlı toprakları açısından her ne yapılacaksa, bunun Almanya'nın başkanlığında toplanacak bir devletlerarası kongrede halledilmesini teklif etmişti.⁴⁰⁸ Neticede Kırım Savaşında olduğu gibi genel bir devletlerarası muhalefetle karşılaşan Rusya'nın bu defa bütün Avrupa'yı karşısına alamaması⁴⁰⁹ ve Bismarck'ın büyük diplomatik ustalığı sayesinde Berlin'de bir Avrupa kongresi toplandı.⁴¹⁰ İlk olarak 13 Haziran 1878 günü toplanan Berlin Kongresi, esasen Rusya ile Osmanlı Devleti arasında imzalanan Ayastefanos anlaşmasının ortaya çıkardığı duruma bir çözüm getirmek için tertip edilmişti.

Bismarck böylece Almanya için de çok önemli sonuçlar doğurabilecek bir Avrupa savaşını engellemiş⁴¹¹ seyirci Almanya müdahil bir Almanya olmuştu. 13 Haziran günü Berlin Kongresi başladı ve bu kongre "Almanya'nın kudretinin ve Bismarck'ın üstün dehasının ayyuka çıkarılması" olarak tarif edildi.⁴¹² Berlin Sefareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen 13 Haziran 1878 tarihli yazı ile Kongrenin ilk

⁴⁰⁸ Mahmud Celâleddin Paşa, **a.g.e.**, s. 594.

⁴⁰⁹ Kemal Beydilli, "Şark Meselesi", **DİA**, c. 38, İstanbul, 2010, s. 355.

⁴¹⁰ Eugen Oberhammer, **Die Türken und das Osmanische Reich**, Leipzig und Berlin: Teubner, 1917, s. 81-82; Bismarck hatıralarında Berlin'de bir kongre yapılması teklifinin Rusya'nın Londra Sefiri Kont Peter Şuvalof tarafından geldiğini ve kendisinin bunu kabul ettiğini söylemektedir. Bununla birlikte Rus hükümetinin, Osmanlı ile barışı bir kongre vasıtasıyla elde etmek istemesini diğer güçlerle harbe tutuşmayı göze alacak kadar askeri bakımdan kendisini kuvvetli hissetmemesine bir delil olarak gösterir. Bismarck, **a.g.e.**, c. 2, s. 308. Ayrıca Bismarck, 1879'da Kont Şuvalof'un gözden düşmesiyle bu diplomatın eseri olan Berlin Kongresi de Çar nazarında değerini kaybetmiştir demektedir ve Berlin Kongresi'nin mimarı olarak Kont Şuvalof'u göstermektedir, **a.g.e.**, s. 340; Bununla birlikte Bismarck 1879 yılında Viyana'ya geldiğinde Viyana Sefarethanesine bir iade-i ziyaret gerçekleştirmiş ve Ethem Paşa kendisiyle bir mülakat yapmıştı. Bismarck bu mülakatta da Şuvalof'un kendi sayfiyesine gelip bir program sunduğunu ve bu programın kongreye esas teşkil ettiğini belirlemiştir. Bkz. **BOA, HR. TO.** 133/92, 23.9.1879 (m.) / 6 L. 1296 (h.) / 11 Eylül 1295 (r.).

⁴¹¹ Matuz, **a.g.e.**, s. 239.

⁴¹² Enders, **a.g.e.**, s. 85-86.

toplantısının gerçekleştirildiği ve Bismarck'ın kongre riyasetine seçildiği bildirilmişti.⁴¹³ (Bkz. Ekler, Belge 3) Bismarck ayrıca genişleme politikası gütmeyen bir Avrupa gücünün temsilcisi olarak çatışan devletleri Berlin'de toplayarak bir nevi arabuluculuk görevi üstlendiğinden “namuslu simsar” (ehrlicher Makler) olarak da nitelendirildi.⁴¹⁴ Aslında bu niteleme kendisine aitti ve bunu 19 Şubat günü mecliste yaptığı bir konuşmada dile getirmişti. Bunu söylerken Almanya'nın görünür menfaatlerini bir kenara bırakarak büyük devletlerin menfaatlerinin dengelenmesini kastediyordu.⁴¹⁵ Bismarck ayrıca kongrenin sağlığı açısından meselenin problemleri noktalarını mümkün oldukça kongreden önce çözüme kavuşturmak istiyordu. Bunun yanında herhangi bir konuda bir tarafa öncelik verdiği gibi bir izlenimin oluşmamasına dikkat ediyor, fakat bu Rusya'nın baskısı nedeniyle pek de mümkün olmuyordu.⁴¹⁶

Berlin Kongresi Bismarck'ın barış politikasının zirvesini oluşturur. Kongre Şark Meselesi'ni çözmemiştir ama o günün şartlarında ciddi anlamda kendisini gösteren olası büyük bir Avrupa savaşının önüne geçmiştir.⁴¹⁷ Ancak kongre, iddia edildiği gibi Avrupa statükosunu Osmanlı Devleti'nden ayrılan ulusların menfaatlerine göre değil büyük güçlerin çıkarları doğrultusunda belirleyecekti.⁴¹⁸ Ayrıca Berlin Kongresi yeni bir dönemin başlangıcına, Avrupa'da denge siyasetinden emperyal bir döneme geçişe işaret etmektedir.⁴¹⁹ Bu çerçevede Berlin Kongresi ile Almanya Avrupalı bir güç olarak sahneye çıkarken, Almanya'nın artık Doğu sorununa sırtını çevirmesi mümkün değildi. Berlin Kongresi ile Avrupa'da yeni bir güç dengesi doğmuştu ve Bismarck da Metternich gibi güç dengesinin korunmasını savunuyordu.⁴²⁰ Balkanlarda olup bitenler Almanlar açısından ikinci dereceden önemliydi. Ancak Avusturya ve Rusya'nın birbirine girmemesi Almanya açısından

⁴¹³ BOA, Y. PRK. HR. 3/10, 12 C. 1295 (h.) / 13 Haziran 1878 (m.) / 1 Haziran 1294 (r.)

⁴¹⁴ Ingeborg Böer, Ruth Härkötter, Petra Kappert, Sabine Adatepe (ed.), **Türken in Berlin 1871-1945: Eine Metropole in den Erinnerungen osmanischer und türkischer Zeitzeugen**, Berlin; New York: de Gruyter, 2002, s. 6; Ali Reşat ve İsmail Hakkı, **a.g.e.**, s. 306.

⁴¹⁵ Scherer, **a.g.e.**, s. 46; Schreiner, **a.g.e.**, s. 107.

⁴¹⁶ Hampe, **a.g.e.**, s. 158.

⁴¹⁷ Näf, **a.g.e.**, s. 36-37.

⁴¹⁸ Gencer, **a.g.e.**, s. 127.

⁴¹⁹ Hildebrand, **a.g.e.**, s. 10.

⁴²⁰ Tuncer, **19. Yüzyılda Osmanlı-Avrupa ilişkileri (1814-1914)**, s. 77.

birinci derecede önemli idi. Rusya Almanya'dan açık bir Rusya yanlısı tavır bekliyordu ve bunu sürekli dile getiriyordu. Avusturya'yı da gözden çıkaramayan Bismarck'ın hedefi ikisinin balkan politikasında anlaşmaları ve ittifaklar gereğince Almanya'nın güvenliğinin sağlanması idi.⁴²¹

Bismarck, Berlin Kongresi'ne giden süreçte Osmanlı Devleti'nin düzenli bir siyasetinin bulunmadığını, günün şartlarına göre takip ettiği politikanın kendisine ve diğer Avrupa ülkelerine güven vermediğini düşünüyordu. Bu çerçevede yapılacak olan kongrenin Osmanlı Devleti'nin durumunu düzeltmek için değil bozulan dengenin yeniden tesisini sağlamak ve Avrupalı devletleri uzlaştırmak amacıyla olduğunu belirtmişti. Nitekim kongrede görüşülecek olan konular büyük güçleri ilgilendirdiği ölçüde belli bir önem sırasına göre planlanmıştı. Kongre başkanı Bismarck, kongreyi istediği şekilde idare edecek ve ne kadar tarafsız olduğunu söylese de tutumuyla alınan kararları etkileyecekti.⁴²²

Kongrede başmurahtas olarak İngiltere'yi Başvekil Lord Benjamin Disraeli Beaconsfield, Almanya'yı Başvekil Prens Otto von Bismarck⁴²³, Avusturya-Macaristan'ı Hariciye Nazırı Kont Andrassy, Fransa'yı Hariciye Nazırı William H. Waddington, Rusya'yı Başvekil Aleksandr Gorçakof, İtalya'yı Hariciye Nazırı Kont Corti ve Osmanlı Devleti'ni de Nafia Nazırı Aleksandr Karateodori Paşa temsil etti.⁴²⁴ Kongreye temsilci olarak kimin gönderileceği Osmanlı'da bir sorun teşkil etmişti, çünkü hiçbir diplomat Osmanlı Devleti'ni bu kadar zor şartlar altında toplanacak olan bir kongrede temsil etme sorumluluğunu üstüne almak istemiyordu.⁴²⁵

Berlin Kongresi'ne Almanya, İngiltere ve Rusya başbakanlarını; Fransa, Avusturya-Macaristan ve İtalya dışişleri bakanlarını göndermişken Babiâli başmurahtas olarak Nafia Nazırı Aleksandr Karateodori Paşa'yı ve temsilci olarak Mareşal Mehmet Ali

⁴²¹ Hertz-Eichenrode, **a.g.e.**, s. 119-120.

⁴²² Eylem Tekemen, **a.g. Yüksek Lisans Tezi**, s. 61. Bu tez Berlin Kongresi'ne giden süreci, kongre sürecini ve kongre kararlarının Osmanlı üzerindeki etkilerini incelemektedir.

⁴²³ Alman İmparatorluğu delegasyonunun başkanı olarak kongreye katılan Bismarck, ilk günlerinde hastalığı nedeniyle bıraktığı sakallı haliyle katılmıştı. Bkz. Hampe, **a.g.e.**, s. 161.

⁴²⁴ Temsilcilerin listesi için bkz. Mahmud Celâleddin Paşa, **a.g.e.**, s. 622-623.

⁴²⁵ Akyıldız, **a.g.e.**, s. 86-88, 420.

Paşa ve Berlin Büyükelçisi Sadullah Beyi görevlendirmisti.⁴²⁶ Yani Osmanlı Devleti dışındaki devletler kongrede başbakan ve dışişleri bakanları tarafından temsil edilirken, kongreye en fazla önemi vermesi gereken Osmanlı Devleti, Hristiyan bir delege olan Nafia Nazırı Aleksandr Karateodori Paşa, Alman kökenli Müşir Mehmed Ali Paşa ve Berlin Büyükelçisi Sadullah Paşa tarafından temsil edilmişti. Bu noktada Fransız gazeteci ve yazar Paul de Regla'nın V. Murat ve II. Abdülhamid dönemini konu edinen ve 1903'te yayınlanan kitabındaki tespitleri dikkat çekicidir.⁴²⁷ Regla Padişahın Mehmet Ali Paşa'yı Alman asıllı olduğu için tam yetkili bir delege olarak gönderdiğini ve Bismarck'ın onu bu nedenle çok iyi karşılayacağını düşündüğünü ancak bunun tam tersi olduğunu belirtmektedir. Zira Regla'ya göre Mehmet Ali Paşa gerçekten Alman asıllıdır, ama basit bir terzinin oğludur ve üstelik dininden dönmüştür. Ona kaybettiren de işte bu nokta olmuştur. Alman soyluları onu kendi düzeylerinde görmemişler, Bismarck daha kongrenin başından itibaren kaba bir şekilde Türk müşirini susturmuştur.

Bismarck'ın Berlin Kongresi sürecindeki tutumuna dair bazı tespitlerde bulunmamız yerinde olacaktır. Berlin Kongresi şüphesiz Bismarck dönemindeki Osmanlı-Alman ilişkilerinin etkileri açısından en önemli dönemine işaret eder. Bir barış konferansında kaybeden tarafın temsilcilerinin tarafsız sayılan bir güç tarafından aşağılanması ender vakalardandır. Ancak diğer yandan bu durum Bismarck'ın Osmanlı'ya karşı olan bir husûmetinden veya Balkan halklarının özgürlük savaşına olan sempatisinden değil, Bismarck'ın bu durumu Avrupa güçler dengesinin önündeki sinir bozucu bir engel olarak görmesinden ileri gelmektedir.⁴²⁸ Bu noktada Bismarck'ın kongredeki hemen her konuşmasına “Doğu sorunları konusunda doğrudan doğruya hiçbir çıkarı olmayan Almanya...” ifadeleriyle başlaması ise dikkat çekicidir.⁴²⁹

⁴²⁶ **Vakit**, 13 Haziran 1294 (r.), 24 Cemazeyilahir 1295 (h.), 25 Haziran 1878 (m.).

⁴²⁷ Paul de Regla, **Hafiyeler Ülkesi Türkiye: Sultan Murat V ve Abdülhamit II**, çev. Teoman Tunçdoğan, İstanbul: Bileşim Yayınevi, 2005, s. 50.

⁴²⁸ Scherer, **a.g.e.**, s. 51-52.

⁴²⁹ Kissinger, **a.g.e.**, s. 148.

Kongre'nin Berlin'de toplanması ve Almanya'nın her bakımdan iktidarlı bir mevkide bulunmasından dolayı kongre başkanı olarak seçilen Bismarck yaptığı ilk konuşmada şunları söylemişti:

“Devletler, 1876 senesi sonlarında Balkan Yarımadası'nda asayişin iadesine birlikte çalışmış ve Osmanlı topraklarında oturan Hristiyanların durumlarını düzeltmek için tesirli teminat aramışlardı. Fakat bu çalışmalar bir netice vermedi. Ve daha şiddetli bir düşmanlık meydana gelerek, ona da Ayastefanos Antlaşması son verdi. Bahis konusu antlaşma hükümleri, ondan önceki Avrupa muâhedeleriyle tayin olunan hususları bir dereceye kadar değiştirmiş olduğundan, işte burada toplanmamızdan maksat, o muâhedeyi 1856 ve 1871 muâhedelerini imza eden devletlerin serbestçe müzakeresine arzelmektir. Asıl mesele de Avrupa'nın son derece muhtaç olduğu barışı, yeniden teminat altına almaya birlikte karar vermektir.”⁴³⁰

Bununla birlikte Bismarck'ın 5 Aralık 1876'da Alman Meclisinde Şark Meselesi ile ilgili sarf ettiği “Şark Meselesi Pomeranyalı bir Alman askerinin kemiklerine dahi değmez” sözleri özellikle dönemin Rus Başbakanı Gorçakof için çok çabuk değerini yitirmişti. Zira ona göre Rusya'nın Berlin Kongresi'ndeki kayıplarının tek sorumlusu Bismarck'tı. Osmanlı-Rus savaşının bitmesiyle 3 Mart 1878'de imzalanan Ayastefanos Anlaşması, Rusların ebedi arzuları olan sıcak denizlere inme hakkının gerçekleşmesi manasına gelirken, Bismarck Almanya'nın doğuya yönelim politikalarının tehlikeye girdiğini görerek, Berlin Kongresi'nin toplanmasına önyak olmuş ve Ayastefanos Anlaşması'nın ağır hükümlerinin etkisini azaltarak Ruslara engel olmuştur. Ayrıca yine Gorçakof'a göre Bismarck bu kongredeki görüşmeler sırasında şekli olarak sert tutumunun arkasında Türkleri gözetmiştir. Bu sebeplerle de bundan sonra Rusya ile Almanya ilişkileri gerginleşecektir.⁴³¹

Bismarck hatıralarında Berlin Kongresi ile ilgili bende öyle bir intiba oluştu ki deyip; Prens Gorçakof'un kendisinden Rusya'nın mesuliyet almayıp söyleyemediği şeyleri bir kadının sevgilisinden bekler gibi kendisinden beklediğini, Rus menfaat ve isteklerini anlayıp kendi menfaatlerimize zarar vermeden Rus politikasına karşı dostluğumuzu gösterdiğimiz hallerde bile umduklarını yapmadıkları için töhmet altında bırakıldıklarını belirtir. Ayrıca Rusların bütün isteklerine boyun eğseydik dahi kendilerine karşı takınılan tavırda bir değişiklik olmayacağını söyler. Bununla

⁴³⁰ Mahmud Celâleddin Paşa, a.g.e., s. 624.

⁴³¹ Kutay, a.g.e., s. 56; Kılıç, a.g.e., s. 11.

birlikte kongre kararlarının uygulamasında Ruslarla diğer devletler arasında fikir ayrılıkları çıktığında Rusların Almanlardan umumiyetle Rus fikirlerini tasvip etmelerini istediklerini, ancak kendisi için önemli olanın tespit edilen maddelerin tam bir dürüstlikle değerlendirilmesi ve Alman menfaatinin bulunmadığı yerel konularda tek taraflı davranış yüzünden diğer büyük devletlerle ilişkilerin bozulmaması olduğunu belirtmektedir.⁴³²

Ali Fuat Türkgeldi “Mesail-i Mühimme-i Siyasiye”⁴³³ isimli eserinde bu dönem ile ilgili geniş bilgiler verirken bu bilgileri belgelerle desteklemektedir. Türkgeldi, Berlin Kongresi’nde Bismarck’ın rolü ile ilgili şu ifadelere yer verir:

“Prens Bismarck 19 Şubat 1878 tarihinde Reichstag’ta iradeyletiği nutk-ı meşhurda Almanya devleti bu babda yalnız vesatet-i hayrhâhânide bulunarak Avrupa müsâlemet-i umumiyyesinin iadesine hizmet edeceğini yani müşteri ile bayi arasında vesatet ederek namuslu bir curtier (simsar) sıfatıyla hareket eyleyeceğini beyan eyledi”.

Diğer yandan Berlin Kongresi’ne giden süreçte Berlin Sefiri Sadullah Paşa, Hariciye Nazırı Safvet Paşa’ya gönderdiği resmi olmayan bir yazıda⁴³⁴, Berlin’in siyasi ahvalini aktarmakta ancak Bismarck ve Alman hükümetinin siyasi bakış açısını anlamının zor olduğunu, çünkü gizlenmesi gerekmeyen konularda bile çok ketum olduklarından bahsetmekteydi. Sadullah Paşa bu nedenle sefirler arasında dolaşan rivayetlerle yarı resmi gazetelere yansıyan ipuçlarını değerlendiriyordu. Buna göre Bismarck Ayastefanos Muâhede’sinin özellikle Bulgaristan’a dair maddelerinin düzeltilmesi ve sorunun barışçı bir şekilde çözülebilmesi için iyi anlaşığı Rusya’nın Londra Sefiri Kont Peter Şuvalof aracılığı ile itidal çağrısında bulunuyor, ancak işe daha fazla burnunu sokmak istemiyordu. Zira Sadullah Paşa’nın ifadesiyle “İmparator hazretlerinin Rusya İmparatoruna olan meyl ü muhabbeti tarif olunur derecede değildi”.

⁴³² Bismarck, **a.g.e.**, c. 2, s. 311-312.

⁴³³ Ali Fuat Türkgeldi, **Mesail-i Mühimme-i Siyasiye**, c. 2, haz. Bekir Sıtkı Baykal, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1987.

⁴³⁴ Akyıldız, **a.g.e.**, s. 84-86.

Mahmud Muhtar Paşa Berlin Anlaşması'ndan I. Dünya Savaşına kadar Avrupa ve Türkiye-Almanya münasebetlerini ele aldığı eserinde⁴³⁵, Berlin Kongresi'ne genç Alman İmparatorluğu'nun Şansölyesi Prens Bismarck'ın başkanlık etmiş ve Türkiye açısından güzel neticeleri görülmüş olmasından dolayı, Avrupa'nın genel politikasını henüz tümüyle kavrayamayan Sultan II. Abdülhamid ve veziri Said Paşa'nın, Bismarck'ın Türkiye'ye hayırhah bulunduğunu zannettiklerini belirtir. Hatta II. Abdülhamid'in, Bismarck'ın kongrede Türkiye menfaatlerini korumak yolunda çok himmet ve gayret gösterdiğini zaman zaman dile getirdiğinin bilindiğini kaydeder. Halbuki Ali Fuat Türkgeldi'nin yukarıda adı geçen eserinde aktardığına göre Bismarck, Berlin Kongresi'ne katılan Osmanlı murahhası Aleksandr Karateodori Paşa ile mülakatında şöyle demiştir;

“Kongre Devlet-i Aliyye için içtima ettiği zannında bulunarak kendinizi aldatmayınız. Eğer Ayastefanos Muâhedesi Avrupa devletlerinin menâfiine dokunur bazı mevadî havi olmasaydı, haliyle bırakılırdı. Müşkilât-ı mevcûdenin hallinde mezkûr muâhede ahkâmından bazılarının şiddeti tâdil edilmek tabiidir. Bundan siz de müstefid olursunuz, lâkin daha ileri gitmek isterseniz hiçbir şey muvaffak olamazsınız. Berlin Kongresi'nin Devlet-i Aliyye için içtima etmediğini size tekrar eylerim...”⁴³⁶

Diğer bir toplantıda Aleksandr Paşa'nın İvranya'yı Sırbistan'a ilhak konusunda Bismarck'ın teklifini kabul etmekten sakınması üzerine Bismarck yanına gelerek ve arkasından dürterek;

“Sen demin İvranya maddesinde muhalefet gösterip itâ-yı reyden istinkâf ettin. Kongre'yi Bâb-ı Âli'deki meclis-i vükela mı zannediyorsun. Devletçe müttefikan verilen karara ika-ı müşkilat edemezsin, bunu kabul ve tasdike mecbursun”

ifadeleriyle aşağılayıcı bir muamelede bulunmuştur.⁴³⁷ Bununla birlikte Bismarck'ın Bosna ve Hersek'in Avusturya'ya terkine “Bosna Hersek'te daimi asayişin sağlanması ancak Avusturya gibi komşu bir devletin el koymasına bağlıdır”⁴³⁸

⁴³⁵ Mahmud Muhtar, **a.g.e.**, s. 59.

⁴³⁶ Türkgeldi, **a.g.e.**, c. 2, s. 65.

⁴³⁷ Türkgeldi, **a.g.e.**, c. 2, s. 65-66; Mahmud Celâleddin Paşa, **a.g.e.**, s. 679.

⁴³⁸ Mahmud Celâleddin Paşa, **a.g.e.**, s. 631.

diyerek muvafakat göstermesine karşı Devlet-i Aliyye birinci murahhası Aleksandr Karateodori Paşa;

“Bosna Hersek’te asayişin sağlanması ve idarenin iyi bir şekilde sokulması haklı olarak Osmanlı Devleti’ne aittir. Gerçi ihtilal uzayıp gitti; ama buna Sırbistan ve Karadağ isyanlarının ve Rus muhârebesinin çıkışı sebep oldu”

sözleriyle muhalefette bulunmuş⁴³⁹ ise de prens Bismarck derhal müdahale ile;

“Kongre teşkilinden maksat Türkiye’nin menâfi-i mahsûsasını müdafaa olmayıp Avrupa’nın menâfini muhafaza olduğunu ve kongre kendisine Makedonya ve Bulgaristan’ı iade ettiği için Devlet-i Aliyye’nin şikâyete hakkı olmayacağını”

beyan etmiştir.⁴⁴⁰ Bu ifadeler Bismarck’ın Osmanlı menfaatlerini korumak yolunda çok himmet ve gayret gösterdiğini değil de, Osmanlı menfaatlerinin onun için bir anlam ifade etmeyip kendi kafasındaki siyasi dengelerin oluşturulması ve korunmasının önemine işaret etmektedir. Diğer yandan bu dengelerin oluşmasında Osmanlı menfaatlerine olan gelişmeler de Bismarck’ın izlediği yol nedeniyle gerçekleştiğinden, sonraki dönemde Osmanlı’nın Bismarck’a bakışı genel itibariyle müspet olmuştur.⁴⁴¹

Bismarck kongrede Osmanlı temsilcilerine son derece soğuk ve sert davranıyordu. Öyle ki Osmanlı temsilcileri kendilerine konuşma hakkı vermeyeceğinden endişe ederek düşüncelerini yazılı bir şekilde hazırlamışlardı.⁴⁴² Ancak Abdurrahman Şeref Efendi’nin de dikkat çektiği gibi Bismarck’ın Osmanlı Devleti delegelerine gösterdiği bu sert tutum, kongredeki Rus ve diğer devletlerin delegeleri içinde az çok geçerli idi. Bu bağlamda Bismarck sert bir tavır göstererek kongrede despotça bir rol

⁴³⁹ Mahmud Celâleddin Paşa, **a.g.e.**, s. 631; Eyck, **a.g.e.**, s. 313.

⁴⁴⁰ Türkgeldi, **a.g.e.**, c. 2, s. 75.

⁴⁴¹ Ayrıca yine Berlin Kongresi sonrasında İngiltere’nin Kıbrıs’ı işgal etmesi İstanbul Hükümeti tarafından artık İngiltere’ye güvenilmeyeceğinin anlaşılmasını sağlamıştı. Berlin Kongresi’nde Almanya Sansölyesi Bismarck’ın Balkan sınırlarının düzeltilmesi gibi davranışları Osmanlı Hükümeti tarafından olumlu karşılandığı için Berlin Antlaşması’ndan sonra Osmanlı ve Almanya arasında iyi ilişkiler başlamıştı. Eylem Tekemen, **a.g. Yüksek Lisans Tezi**, s. 70-71.

⁴⁴² Scherer, **a.g.e.**, s. 50.

oynamış ve fikirlerinin yalnız Almanya'nın hegemonyasının sağlanmasına dönük olduğuna şüphe bırakmamıştı.⁴⁴³

Öte yandan Bulgar tarihçi Konstantin D. Kossev, Bismarck'ın doğu politikasını Bulgar bakış açısıyla değerlendirdiği makalesinde, Berlin Kongresi süresince Bismarck'ın taraflar arasındaki her anlaşmazlıkta, anlaşmazlığın kaynaklandığı sorunu desteklemekle her şeyden önce Almanya'ya karşı bir koalisyon olasılığını önlemeye çalıştığını belirtmektedir. Kossev'e göre aslında bütün sorunlar ikili özel görüşmelerde önceden karara bağlanmıştı ve hatta Türk delegelerin Berlin'e geldiklerinde her şeyin kararlaştırılmış olduğunu hayretler içinde gördüklerinde, Bismarck onlara hiç çekinmeden kongrenin Türkiye için toplandığını düşünmemeleri gerektiğini söylemişti.⁴⁴⁴

Neticede dört hafta süren bir kongre sürecinin ardından tüm temsilcilerin onayıyla maddeler oluşturulmuş ve kongre kararları 13 Temmuz 1878 günü imzalanmıştı.⁴⁴⁵ Buna göre Romanya, Sırbistan ve Karadağ Osmanlı Devleti'nden bağımsızlığını kazanıyor, Ayastefanos Antlaşması ile oluşturulan büyük Bulgaristan üç parçaya bölünerek Şarkî Rumeli Vilayeti oluşturuluyor⁴⁴⁶, Kars, Batum, Artvin ve Ardahan sancakları Rusya'ya, Teselya Yunanistan'a, Bosna Hersek ise Avusturya-Macaristan'ın geçici işgaline bırakılıyordu.⁴⁴⁷ 1856 Paris Barış Antlaşması'nda hiçbir devletin Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışmaması kararı onanırken, Berlin

⁴⁴³ Abdurrahman Şeref Efendi, **Tarih Musahabeleri**, sad. Enver Koray, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1985, s. 234.

⁴⁴⁴ Kossev, **a.g.m.**, s. 100.

⁴⁴⁵ V. Stuckrad, **Der Russisch-Türkische Krieg 1877-78**, Hannover: Helwingsche Verlag, 1879, s. 498, ayrıca imzalanan maddelerin almancası için bkz. **a.g.e.** s. 499-501. Kitabın sonunda Berlin Kongresi'nin sonuçlanmasının üzerinden nerdeyse dört ay geçtiği ve halen Rus ordularının bir kısmının Osmanlı topraklarında olduğu, ama henüz Osmanlı'nın da kendi yükümlülüklerini henüz yapmadığından bahsedilmekte, Rus birliklerinin en kısa sürede evlerine dönmesi ümidini dile getiren bir cümleyle kitap sonlandırılmaktadır.

⁴⁴⁶ Geniş bilgi için bkz. Mahir Aydın, **Şarkî Rumeli Vilâyeti**, Ankara: TTK, 1992.

⁴⁴⁷ Matuz, **a.g.e.**, s. 239; Berlin Kongresi sonunda imzalanan muâhedenin bütün maddelerini Eğinli Said Paşa'nın Osmanlıcaya tercemesinin çeviriyazısına ulaşmak için bkz. Davut Erkan (ed.), **II. Abdülhamid'in İlk Mabeyn Feriki Eğinli Said Paşa'nın Hatıratı I-II (1876-1880)**, İstanbul: Bengi Yayınları, 2011, s. 253-273; ayrıca kongre protokolleri ve kararların Osmanlıca tercümelemleri için bkz. **Berlin Kongresi Protokolleri**, İstanbul: Matbaa-ı Amire, 1298 (h.)-1297 (r.), s. 1 vd., s. 249 vd.; Berlin Muâhedesinin yeni Türkçeye aktarılmış hali için bkz. Mahmud Celâleddin Paşa, **a.g.e.**, s. 684-698.

Antlaşması ile Osmanlı'nın belirli bölgelerinde açık şekilde reform önlemleri alınması kararlaştırılıyordu.⁴⁴⁸ Osmanlı Devleti'nin Avrupa kıtasında büyük toprak kayıplarıyla sonuçlanan Berlin Kongresi, Rusya, İngiltere, Fransa ve Avusturya Macaristan İmparatorluğu gibi geleneksel güçlerin Osmanlı Devleti'ni yağmalamaya yönelik bir politika izlemeye başlamalarının teatral bir görünümüydü.⁴⁴⁹ Berlin Kongresi'nin sonuçları ile ilgili Kazım Karabekir, "Alman dostluğu bize Ayastefanos muâhdesi yerine Berlin muâhdesini tanzimle yardım edeceğine, kapitülasyonların kaldırılmasını temin ederek Ayastefanos muâhdesini bıraksaydı, belki Türkler hakkında daha hayırlı olurdu" demektedir.⁴⁵⁰

Berlin Kongresi sonuçlandığında Osmanlı Devleti erimişti ama Rusya'da kazançlı çıkmış sayılmazdı. Rusya 1870'de Prusya'ya karşı gösterdiği yardımdan sonra antlaşmaya ev sahipliği yapan Bismarck'tan kendi tarafını tutmasını istemişti, ancak sonuçta kendisinin ağır bir şekilde zarara uğratıldığını düşünüyordu.⁴⁵¹ İngiltere'de o dönem iktidarda bulunan muhafazakâr Disraeli hükümeti ve yine o paraleldeki Bismarck, muhafazakârlıklarının gereğine uymuş ve Rusya'yı frenleyerek Osmanlı'ya yaşama şansı tanımışlardı. İngiltere'de liberal Gladstone hükümeti başa gelip muhafazakâr Disraeli hükümetinin dış politikasını terk edince Bismarck İngiliz politikasına sırt çevirdi. Bismarck bir zamanlar muhafazakâr Disraeli'nin izlediği tutumu sürdürünce, Osmanlı yöneticileri de bunun için Alman desteğini arıyorlardı.⁴⁵² Bismarck İngiltere'deki yönetim değişikliğinin Osmanlı'ya yansımaları; "Eskiden Sultan, Avrupa devletleri arasındaki kıskançlığın, Rusya'ya karşı kendisine bir garanti teşkil ettiğini tasavvur edebilirdi" diyerek, Türkiye'yi olduğu gibi muhafaza etmenin İngiltere'nin gelenek halinde bir politikası olduğunu, ancak Gladstone'un beyanatlarının Osmanlı'yı bu destekten mahrum bıraktığını söylemektedir.⁴⁵³

⁴⁴⁸ Claus Kreiser und Christoph Neumann, **Kleine Geschichte der Türkei**, Stuttgart: Reclam, 2008, s. 317.

⁴⁴⁹ Ortaylı, **a.g.e.**, s. 39.

⁴⁵⁰ Karabekir, **Türkiye'de ve Türk Ordusunda Almanlar**, s. 201.

⁴⁵¹ Valentin, **a.g.e.**, s. 14.

⁴⁵² Ortaylı, **a.g.e.**, s. 44.

⁴⁵³ Bismarck, **a.g.e.**, c. 2, s. 372.

Diğer bir açıdan bakıldığında kongrenin bilançosu bütün devletler için farklı olmuştur. Kongrenin kazananları arasında kuzey, güney ve batı Avrupa'da daha da olumlu bir imaj sahibi olan Alman İmparatorluğu ve Şansölyesi Bismarck başı çekiyordu. İngiltere de kazananlar arasındaydı çünkü Akdeniz'de jeopolitik önemi büyük Kıbrıs Adası'nı ele geçirmişti.⁴⁵⁴ Diğer yandan Osmanlı İmparatorluğu erimişti ve Rusya da kazançlı çıkamamıştı. Muhafazakâr Disraeli hükümeti ve Bismarck Avrupa Türkiyesini kurtardıklarını iddia ediyorlardı, fakat aslında kurtarılan pek bir şey yoktu. Az evvel belirttiğimiz gibi sadece İngiltere ve Almanya muhafazakâr politikalarının gereğine uyup Rusya'yı durdurmuşlar ve Osmanlı'ya yaşama şansı tanınmıştı. Fakat İngiltere'de liberal yönetim başa gelince İngiltere'nin Osmanlı düşmanı bir politika benimsemesi, Osmanlı Devleti'nin her alanda Alman desteğine ihtiyaç duymasıyla sonuçlanmıştı. Bu süreçte Almanya'nın Osmanlı Devleti üzerindeki düşüncelerinin de Osmanlı'nın çıkarları doğrultusunda olması iki devleti birbirine yakınlaştırmaya başlamıştı.⁴⁵⁵ Nitekim Berlin Kongresi'nde ağır bir darbe yiyen Osmanlı yöneticilerinin daha sonra büyük devletlerarasında Almanya'ya yakınlaşmalarının nedeni de Avrupa büyük devletlerinin dış politikalarını Osmanlı Devleti'nin yaşama şansına son verecek biçimde şekillendirmeleriydi.⁴⁵⁶ Nitekim Ayastefanos Antlaşması, Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki savaşın sonunda yapılarak sadece iki devleti ilgilendirirken, Berlin Kongresi ile bu ilgi Avrupa'nın büyük devletlerine teşmil edilmiştir. Ayrıca devletlerarasında genel barışı sağlamakta başarılı olmayıp sonraki ihtilafların kaynağı olmuştur.⁴⁵⁷ Berlin anlaşmasının büyük çerçevedeki en önemli etkisi hem Balkan ülkelerinin, hem de Rusya'nın tatmin edilememiş olması sebebiyle otuz altı yıl sonra bir dünya savaşına sebep olacak gerilimin tohumunun atılmış olmasıydı.⁴⁵⁸

⁴⁵⁴ Lappenküper, **a.g.m.**, s. 40-41.

⁴⁵⁵ Murat Atıla, "**19 yüzyılda Osmanlı-Alman İlişkileri**", Kocaeli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Stratejik Araştırma Masaları, Türkiye Masası, 2010, s. 10.

⁴⁵⁶ Ortaylı, **a.g.e.**, s. 43-44.

⁴⁵⁷ Ali İhsan Gencer, "Berlin Antlaşması", **DİA**, c. 5, İstanbul, TDV Yayınları, 1992, s. 517.

⁴⁵⁸ Soy, **a.g.e.**, s. 18.

5. Aleksandr Karateodori Paşa'nın Berlin Kongresi Layihasında Bismarck'ın Tutumu

Yukarıda Bismarck'ın Berlin Kongresi'ndeki tutumuyla ilgili bazı bilgiler vererek örnekler sunduk. Bu noktada Osmanlı Devleti tarafından Berlin Kongresi'nde başmurahtas olarak bulunan Aleksandr Karateodori Paşa'nın Fransızca kaleme alıp Hariciye Nezareti'ne sunduğu ve yukarıda verdiğimiz örneklerin birçoğuna da kaynaklık eden layiha büyük önem taşımaktadır. Bu layiha aynı zamanda Berlin Kongresi ile ilgili önemli bir mehzaz niteliğindedir.⁴⁵⁹ Zira detaylı bir şekilde kaleme aldığı layihada Karateodori Paşa, Berlin Kongresi'nde Prens Bismarck'ın tutumuyla ve düşünceleriyle ilgili son derece önemli bilgiler sunmaktadır. Layiha, Prens Bismarck'ın kongrede vukubulan tahakküm ve tehditlerini, müzakerelerin serbestçe cereyanını engelleyen hareketlerini, siyasi meseleler ve bilhassa Osmanlı'yı ilgilendiren hususlar hakkındaki fikir ve düşüncelerini, ayrıca kongre zabıtlarına geçmeyen bazı bahisler hakkında bilgiler içermektedir. Bu layiha aynı zamanda Bismarck'ı bir Osmanlı paşasının gözünden görebilmemizi sağlamaktadır ki, bu görüntü Bismarck'ın Osmanlı Devleti açısından en fazla önem taşıdığı bir ânın görüntüsüdür ve Paşa bu ânı bizzat yaşamıştır.

Karateodori Paşa layihasının ilk kısmında Prens Bismarck'ın kongreye hâkim olmasından bahisle onun kongreyi büsbütün tahakkümü altına aldığını ve tanzim edilen protokollerin büyük kısmının içeriğinin onun fikirleri ve sabırsızlığının eseri olduğunu, Bismarck'ın tahakkümünün kongre kararlarının Osmanlı açısından pek hayırlı olmamasına yol açtığını belirtmektedir. Bununla birlikte Avrupa'da kazanmış olduğu yüksek mevkiye nazaran bunun normal karşılanabileceğini de belirten Paşa, İmparator'dan başka kimseyi tanımayan Bismarck'ın herkese korku verdiğinden, Almanya'da bile özellikle dış politikada kendisine muhalif görüş öne sürebilecek kimsenin olmadığından bahsetmektedir. Aleksandır Paşa'nın yazdıklarına göre Bismarck kongre başkanlığına seçildikten sonra fırsat düştükçe kongre üyelerinde karşı üstünlük taslamış, herkese kudret ve nufüzünün, zekâsının ve bazen askeri

⁴⁵⁹ Mahmud Celaleddin Paşa bu layihanın tercümesini önemine binaen eserinin sonuna eklemiştir. Bkz. Mahmud Celâleddin Paşa, **a.g.e.**, s. 635-678.

şiddetinin ne derecede olduğunu hissettirmişti. Kongrede görüşülen önemli meselelerde hep ön plana çıkarak herkesten önce kendi fikrini beyan edip, sonra kendi fikri ile arkadaşlarının görüşlerini birleştirip ileri sürülen fikirleri sadece bir göz işareti ile kabul ettikten sonra kâtime yazıdırırdı. Kongrede müzakereler Fransızca cereyan ediyor ve kendisi Fransızcanın inceliklerine vâkıf olduğunu gösteriyordu.

Karateodori Paşa ayrıca Berlin Kongresi'ndeki Osmanlı temsilcileri olarak Bismarck ile otuz gün boyunca devamlı birlikte bulduklarından, Alman dışişleri usûlü nedeniyle kendisiyle pek nadir görüşebilen daha önceki Berlin sefirlerinden daha iyi tanıma imkânı bulduklarına dikkat çekmektedir. Bu çerçevede Bismarck'ın Osmanlı Devleti'nin istikbalinden ümitvar olmadığı ve ıslahatımızın da samimi olmadığına inandığından Osmanlı üzerine hüsnizanı pek azdır. Hatta eski geleneklerine bağlı bir Türkü takdir ederse de, Avrupa medeniyetine özenen Türkten bir şey anlamazdı. Çünkü bunların samimi olmadıklarına inanırdı. Bismarck'ın indinde Osmanlı Devleti'nin diplomasisi de iç politikası gibi sağlam temele dayanmıyordu. Bunu Osmanlı temsilcilerine şu sözlerle ifade etmişti;⁴⁶⁰

“Diplomasi usûlünüzde meslek esası yoktur. Hâlin icabına göre hareket ediyorsunuz. Düşmanınızın düşmanını kendinize dost zannedersiniz ki, bu usûl çoğu zaman yanlıtır. Bilhassa her devletin şahsi çıkarı olan Türkiye’de tatbiki kabil değildir. Bununla bereber Babıali’nin takip ettiği usûl yalnız budur”.

Karateodori Paşa'nın layihasında yer aldığı üzere Bismarck Osmanlı Devleti temsilcileriyle ilk görüşmesinde aşağıdaki ifadeleri beyan etmiştir;

“Taraftmdan göreceğiniz samimiyeti başkalarından göremeyeceksiniz. Hâlihazır durumu sizden saklamak istemem. Kongre'nin Osmanlı Devleti için toplandığını zannederek kendinizi aldatmayınız. Osmanlı Devleti ile Rusya arasında yapılan Ayastefanos Andlaşması Avrupa devletlerinin menfaatlerine dokunan bazı maddeleri ihtiva etmeseydi, olduğu gibi bırakılırdı. Bu menfaatlerin istenilen ölçüde sağlanabilmesi için devletler bir kongre toplanmasına karar verdiler. Ben de bu kongrenin başkanlığını kabul ettim. Mevcut müşkilatın halledilmesinde Ayastefanos Andlaşması hükümlerinden bazılarının hafifletilmesi mümkün ve belki tabiidir. Bu düzeltmelerden istifade edersiniz. Fakat daha ileri gitmek isterseniz hiçbirşey elde edemezsiniz. Berlin Kongresi'nin sizin için toplanmadığını size tekrar söylüyorum. Bu durum karşısında Padişah hazretlerinin adamlarından savaşa tekrar başlamak ve daha doğrusu devam etmek hayırlı olur düşüncesinde olanlar bulunabilir. Bunlar ise düşüncelerinde

⁴⁶⁰ a.g.e., s. 636-637.

gafildirler. Osmanlı Devleti'nin savaşta ısrar etmesi, devletlerarasında veya devletlerden bazıları arasında harbe sebep olurmu bilmem. Eğer savaşa yol açarsa Osmanlı Devleti hakkında bunun kadar zararlı bir şey yoktur. Ayastefanos Antlaşması Osmanlı topraklarını parçalamış ise de yine mülk halinde bırakmıştır. Evvelce ifade ettiğim gibi, kongre, bu antlaşmanın ağır hükümlerinde gereken değişikliği yapacaktır. Fakat Avrupa'da bir savaş çıkarsa, neticesi bugün büyük ve müstakil bir hükümdar bulunan Padişah için çok zararlı olur. Avrupa devletleri arasında bir harb çıkması bazı devletlerin hakkında faydalı olacağı gibi, bazıları hakkında da zararlı olur. Fakat böyle bir muhârebenin Osmanlı Devleti'ni uçuruma sürükleyeceği gün gibi meydandadır.”⁴⁶¹

Yukarıdaki ifadelerinden de anlaşılacağı üzere Bismarck, daha henüz kongrenin başında Osmanlı temsilcilerinin gözünü korkutarak kongreden fazla bir şey beklememelerini, ne çıkarsa kabul edip kongreye fazla müdahil olmamalarının kendileri için daha hayırlı olacağına işaret etmiştir. Nitekim Karateodori Paşa'nın da layihasında belirttiği üzere kongrenin başından beri Osmanlı yalnız bırakılmıştı ve meselelerle en fazla ilgisi bulunan devletler her şeye kendi menfaatleri açısından yaklaşıyorlardı. Böyle bir ortamda ise Osmanlı temsilcilerinin Londra, Petersburg, Berlin ve Viyana kabinelerinin koydukları esası yıkıp yerine yeniden bir esas koymayı denemeye kalışması hem neticesiz bir teşebbüs olur, hem de Osmanlı açısından vahim sonuçlar doğurabilirdi. Osmanlı temsilcilerinin bu durumda yapabilecekleri tek şey meselelerin teferruatından istifade etmeye çalışmak ve şüpheli hususları Osmanlı Devleti açısından en az zararlı hale meylettirmekten ibaret kalmıştır.

Şarkî Rumeli meselesinin görüşüldüğü bir oturumda Karateodori Paşa, konuyla ilgili yapılan bir teklifin detaylıca incelenmesi ve hükmü hifletmeye yönelik ne gibi tedbirlere başvurulabileceğini araştırma mütalaasında bulununca Bismarck ona hitaben eğer söylenecek sözü varsa derhal ve vakit kaybetmeksizin söylemesini sert bir şekilde beyan etmiş ve;

“Bununla beraber, Osmanlı Devleti'nin temsilcisi derhal söz söylemek istese bile, sözlerini bir takım itirazata alet eylemesine müsaade edemem. Tâbi olduğu Ayastefanos Antlaşması'nı imzaladığı cihetle, temsilcinin burada itirazda bulunmaya hakkı yoktur... Avrupa'nın bir tedbirine karşı bu yolda hareket etmek, Osmanlı Devleti temsilcilerinin kongre müzakerelerinin gerektiği şekilde

⁴⁶¹ a.g.e., s. 639.

cereyanını güçleştirmek niyetinde bulduklarına delildir ki, buna müsamaha edemem. Ve eğer Osmanlı Devleti temsilcileri ısrar ederlerse, düşüncelerimi fiilliyata dökmeye mecbur olacağımı ve bu hususta hazır bulunduğumu ifade ederim...”

ifadelerini kullanmıştı. Konuşmayı yaparken ki tavır, ifade ve bakışları sözlerinin sertliğini artırıyor. Hatta Bismarck’ın bu sertliği kendi gözünden bile kaçmamıştı. Zira daha sonradan temsilcilere dağıtılan protokol taslağından Bismarck’ın tehditkâr ve emreder şekilde vukubulan sözlerinin önemli bir kısmı değiştirilmiş ve hafifletilmişti. Karateodori Paşa’ya göre Bismarck’ın böyle sert tutumunun arkasında önceki günlerde Osmanlı temsilcilerinin ikametgâhına bizzat gelerek Varna’nın tahliyesi yönünde yaptığı teklif ve Osmanlı temsilcilerinin İstanbul’dan gelen talimat gereği bu teklifi reddetmeleri yatıyordu. Zira Bismarck teşebbüslerinin neticesiz kalmasından dolayı gücenmişti ve onun teklif ettiği sırada Varna’nın tahliyesine razı olunsaydı kongreden Osmanlı açısından daha faydalı sonuçlar doğabilirdi.⁴⁶²

Öte yandan Bismarck’a, göre Osmanlı Devleti tarafından ileri sürülen istek ve talepler dikkate alınsaydı kongre müzakerelerinin sonu gelmezdi. Bismarck bu düşüncesini; “Eğer Şarkla ilgili bütün güçlüklerin halledilmesini arzu edersek, yüz sene bununla uğraşma mecburiyetinde kalırız” sözleriyle ifade ediyor, “Kongreye münakaşa etmek için gelinmez” sözünü sık sık ortaya atarak meselelerin tafsilatına girilmesine mani olurdu. Bununla birlikte Osmanlı temsilcilerinin Bismarck’ın kendilerine konuşma hakkı vermeyeceğinden endişe ederek Osmanlı tarafının düşüncelerini yazılı bir şekilde hazırladıklarını belirtmiştik. Hazırladıkları mazbatayı kongrenin yazı heyetine vererek söz söylemelerine müsaade edilmediğinden dolayı ve hükümetlerine karşı sorumlu düşmemek için tekliflerini yazılı olarak iletmeye mecbur kaldıklarını bildireceklerdi. Bunun gerçekleşmesine gerek kalmadı ise de Osmanlı Devleti temsilcilerinin almak zorunda kaldıkları bu son tedbir kendilerinin kongrede ne kadar vahim bir mevkide bulduklarını ortaya koymaktaydı.⁴⁶³

⁴⁶² a.g.e., s. 648-649, 643.

⁴⁶³ a.g.e., s. 650-651.

Kongrenin 10 Temmuz'daki son müzakerelerinde Osmanlı temsilcilerinden Aleksandr Karateodori Paşa ve Sadullah Paşa olup bitenler hakkında konuşurken, Fransa temsilcisi Mösyö Vaddington yanlarına gelerek şunları söylemişti;

“Pek üzgünsünüz; hakkınız var, size acıyorum. Fakat ne yazık ki size karşı bir şey yapmak elimden gelmez. Yanımda oturan zât (Prens Bismarck) size vaktiyle bizim temsilcilerimize yaptığı muameleyi yapıyor. Hüküm galip gelenindir. Kanuna boyun eğmek zorundasınız. Tahammül ediniz. Çünkü gidilecek başka bir yol yoktur.”⁴⁶⁴

Karateodori Paşa'nın bu layihasının tercümesini Mir'at-ı Hakikat isimli eserinin sonuna koyan Çorluluzade Mahmud Celaleddin Paşa da Fransız temsilcisi gibi Berlin Muâhedesi'nin Osmanlı Devleti'nin nasıl tam manasıyla baskı altına koyan bir antlaşma olduğunu ve “el-hükmü li-men galebe: hüküm galib gelenindir” sözleriyle ifade etmiştir.⁴⁶⁵

6. II. Abdülhamid'in Askeri Heyet Talebi ve Ali Nizami Paşa Heyetinin Bismarck ile Teması

1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin büyük bir mağlubiyete uğraması ordusunun çok kötü bir durumda olduğunu ortaya koymuş, olası yeni bir Rus taarruzuna karşı yeniden ıslah edilmesini kaçınılmaz bir zaruret haline sokmuştu. Ayrıca bu savaşta yaşanan hezimetten sonra Rus ordusunun durdurulmasında Berlin'in öncülük etmiş olması Sultan II. Abdülhamid'in Bismarck'a daha sıcak bakmasında etkili olmuş, hezimete uğramış Osmanlı ordusunun ıslahı ve düzenlenmesi konusunda Almanya'ya başvurma yoluna gidilmişti. II. Abdülhamid daha önce II. Mahmud'un yaptığı gibi politik bakımdan daha az tehlikeli görünen ve ayrıca Fransa ile yaptığı savaştan muzaffer ayrılarak gücünü ispat etmiş olan Almanya'ya başvurmayı seçmişti.⁴⁶⁶ Bununla birlikte Berlin Kongresi'nden sonra Osmanlı bir şekilde yeniden dirilmenin ideolojisini aramaktaydı. İngiltere ve

⁴⁶⁴ a.g.e., s. 671.

⁴⁶⁵ a.g.e., s. 679.

⁴⁶⁶ Kemal Beydilli, “II. Abdülhamit Devrinde Gelen ilk Alman Askeri Heyeti Hakkında”, **İÜ Tarih Dergisi**, sy. 32, 1979, s. 481; Wallach, a.g.e., s. 34; Çulcu, a.g.m., s. 14.

Fransa'nın sömürgelerinde ve Rusya'da yaşayan milyonlarca Müslüman'ın himayesini benimseyen, Sultanın halifeliği öncülüğünde yeni bir diriliş dönemini hedefleyen Panislamizm düşüncesi II. Abdülhamid'in etkin kılmaya çalıştığı bir düşünceydi. Sultanın bununla bir hedefi de sömürgeci devletleri birbirine düşürme ve bu çerçevede Almanya'yı onlara karşı kullanabilmektir. Almanya'ya yakınlaşmanın bir sebebi de bu idi.⁴⁶⁷

Padişah'ın 11 Mayıs 1880 tarihinde Alman Büyükelçisi von Hatzfeld'e konuyu açarak önemli pozisyonlarda görevlendirilmek üzere bazı Alman subay ve sivil memurların gönderilmesi talebini iletmesinin⁴⁶⁸ ardından Bismarck konuyu Viyana'daki müttefiklerine danıştı. Avusturya'dan "Osmanlı ordusunun Almanlar tarafından eğitilmesinde bir sakınca görmedikleri, zaten Osmanlı ordusunun bu yardımlarla çok kuvvetlenemeyeceği ve doğudaki önemli yerlerde diğer devletlerin tebaaları yerine Almanları görmeyi tercih ettikleri"⁴⁶⁹ görüşü iletilince subay heyetinin gönderilmesi için hazırlıklar yapıldı. İstanbul'dan gelen 11 Mayıs 1880 tarihli askeri ve idari heyet talebine Bismarck'ın 4 Haziran 1880 tarihinde olumlu görüş bildirmesi sonraki tarihlerde Türk-Alman dostluğu diye adlandırılan ilişkilerin bir nevi "doğum belgesi" olmuştu.⁴⁷⁰ Ancak diğer yandan Bismarck askeri heyet meselesinin diğer büyük güçlerle Almanya arasında bir problem oluşturmasını da istemiyordu ve Fransa ile İngiltere'nin, Almanya'nın askeri heyet göndermesini eleştirmesi üzerine heyet gönderme işini ertelemişti.⁴⁷¹

⁴⁶⁷ Atilla, **a.g.m.**, s. 15.

⁴⁶⁸ Scherer, **a.g.e.**, s. 69.

⁴⁶⁹ Bu noktada ilk Alman askeri heyetinin başındaki Albay Kähler'in ölümü üzerine 1885 yılında İstanbul'a gelen Von der Goltz'un Osmanlı ordusunda kendi durumunu kendi bakış açısıyla ifade ettiği şu sözler ilginçtir: "Bizim gönderilmemiz sırasında Almanya'da, Abdülhamit'in modern fikirlere göre ordusunu yenileştirmek istediğine inanılıyordu. Ama gerçek bu değil! Konu daha çok şöyleydi: Efendimiz bir rüya görmüştü ve Türkiye'de her şey Almanya'daki gibi olmalıydı. Bu nedenle tıpkı Abdüllaziz'in kaplanları, aslanları, timsahları etrafına toplayıp eğlendirdiği gibi o da Almanları getirtmişti. Efendimizin canı sıkılınca sayısız reform önerilerinden biri ele alınıyor ve komisyonda Alman reformcularıyla görüşülüyordu. Bir süre için eğlendirici oluyordu. Sonra yine bir tarafa bırakılıyordu. İşin esasında biz majestelerinin askeri soytarılarından başka bir şey değildik..." Wallach, **a.g.e.**, s. 35, 48; Kılıç, **a.g.e.**, s. 17-18.

⁴⁷⁰ Scherer, **a.g.e.**, s. XIV.

⁴⁷¹ Feyer, **a.g.e.**, s. 30.

Mayıs 1882’de Berlin sefaretine gönderilen bir telgrafta Prens Bismarck’ın Mısır meselesindeki tarafsız tutumundan duyulan memnuniyetin yanısıra askeri tensikat için istenilen subayların gönderilmesinin hızlandırılması talep ediliyordu.⁴⁷² Daha sonra dönemin Berlin Büyükelçisi’nin 24 Aralık 1882 tarihli raporuna göre Bismarck “Osmanlı devletinin sivil ve askeri uzmanlar konusundaki isteğinin derhal, en iyi uzmanların gönderilmesiyle yerine getirileceğini” bildirmişti.⁴⁷³ Aradan bu kadar süre geçmesinin nedeni ise gönderilecek subayların görevlerinden istifa edip etmeyecekleri⁴⁷⁴ gibi bazı teknik sorunlar, Karadağ ile Yunanistan hudutları⁴⁷⁵ ve yukarıda belirttiğimiz gibi İngiltere ve Fransa’nın heyet gönderilmesine karşı olması gibi bazı uluslararası meselelerin araya girmesiydi. Kasım 1881’de Ali Nizami Paşa ve heyetinin Almanya ziyareti ve bu konuyu tekrar gündeme getirmeleri Alman subaylarının gönderilmesi işini çabuklaştırmıştı.⁴⁷⁶

Neticede askeri heyet talebinin ilk kez iletilmesinden hemen hemen iki yıl sonra 11 Nisan 1882’de talep edilen dört subayın gönderilmesi Alman İmparatoru tarafından onaylandı. General Kähler başkanlığında; Yüzbaşı Kamphövener⁴⁷⁷, Süvari Yüzbaşısı von Hobe ve Yüzbaşı Ristow olmak üzere dört subay Osmanlı ordusunda görev almak üzere 29 Nisan 1882’de İstanbul’a hareket ettiler.⁴⁷⁸

II. Abdülhamid’in Almanya’dan askeri yardım talebinde bulunmasının sebepleri arasında Alman askeri gücünün ihtişamından ve Bismarck’ın kendisine Avrupa’nın

⁴⁷² **BOA, Y. A. HUS.**, 170/36, 7 B. 1299 (h.) / 13 Mayıs 1298 (r.) / 25 Mayıs 1882 (m.). Bu yazıda Berlin sefirine gönderilen telgrafın leffen takdim olduğu belirtilmesine karşın dosyada tek belge bulunmaktadır.

⁴⁷³ Ortaylı, **a.g.e.**, s. 92.

⁴⁷⁴ Osmanlı ordusuna dâhil olacak zabitanın memleketlerine geri dönmeleri durumunda tekrar Alman ordusuna kabul olunması meselesi Bismarck ile mükamele konularındandı. Bkz. **BOA, HR. TO.** 31/44, 23.3.1882 (m.) / 3 Ca. 1299 (h.) / 11 Mart 1298 (r.).

⁴⁷⁵ Scherer, **a.g.e.**, s. 112, 124.

⁴⁷⁶ Wallach, **a.g.e.**, s. 37; Beydilli, **a.g.m.**, s. 488-489.

⁴⁷⁷ Tahsin Paşa, Yıldız hatıralarında Kamphövener Paşa için o bir süs paşasıydı derken, Sultan Abdülhamid’in kendisini askeri tensikat için getirdiğini ve Yaver-i Ekrem unvanı vererek, askeri terakki ve intizam için danışmanlık yapmasının beklendiğinden bahseder. Ancak oynadığı rolün sadece bir gösterişten ibaret kaldığını, uzun ve vücuduna pek yakışan asker kıyafetleriyle Yıldız Sarayı’nın Avrupakâri bir süsü olduğunu, bunun kendisinin de malumu olduğunu ve bu müreffeh hayatın ahengini bozmamak için işin ilerisine gitmediğini belirtmektedir. Bkz. Tahsin Paşa, **Sultan Abdülhamid: Tahsin Paşa’nın Yıldız Hatıraları**, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1990, s. 26-27.

⁴⁷⁸ Wallach, **a.g.e.**, s. 42-43; Yılmaz, **a.g.e.**, s. 38.

hakemi olma itibarını veren diplomatik kabiliyetinden etkilenmiş olduğu ve aynı zamanda Osmanlı topraklarında gözü olmaması gösterilebilir.⁴⁷⁹ İngiltere'nin Berlin Kongresi ile Kıbrıs'ı ele geçirmesi ve sonrasında Mısır'ı işgal etmesi II. Abdülhamid'i endişeye sevk etmişti. Büyük güçler arasında ise Osmanlı topraklarına göz dikmeyip sadece ekonomik ilişkiler üzerinde duran yalnızca Bismarck'ın Almanya'sı görünüyordu.⁴⁸⁰ Ayrıca Tahsin Paşa'ya göre II. Abdülhamid sürekli Rusya ile mücadele içerisinde olmasına karşın, Osmanlı'nın her an sorunlarla meşgul ve zayıf olmasını isteyen İngiltere'den daha çok çekinirdi. Bu nedenle İngilizlerle anlaşmak için teşebbüslerde bulunsa da bir netice hâsıl olmadığından Almanya'ya yakınlaşmaya karar vermişti.⁴⁸¹ Nitekim bu yakınlaşmada kişisel bir faktör olarak Gladstone ismi de önemli bir yer tutar. Berlin Kongresi'nden sonra 1880 yılında İngiltere'de Gladstone'un iktidara gelmesi ve Osmanlı aleyhine politikalar izlemesinin yanı sıra Bismarck'ın da Gladstone ile arası iyi olmadığı aşikârdı. Gladstone'un politikalarına karşı olmalarının Abdülhamid ve Bismarck ikilisi arasında bir köprü olması da muhtemeldi.⁴⁸²

Öte yandan Bismarck, Berlin Kongresi sonrasında Almanya-Rusya ilişkilerinin bozulması neticesinde Osmanlı Devleti'ne daha esnek davranmaya başlamıştı. Bununla birlikte Osmanlı'dan gelen askeri heyet talebine olumlu yanıt verirken, gelecekte muhtemel gördüğü Almanya ve Rusya arasında olası bir savaşta Osmanlı ordusundan faydalanabileceği düşüncesinin de yatmış olabileceği akla gelmektedir.⁴⁸³ Ayrıca askeri heyet talebine olumlu cevap verilmesinin arka planında, Osmanlı'da siyasi ve askeri etkinlik kazanılması, yabancı güçlerin İstanbul'daki faaliyetlerinin denetim altına alınması ve Osmanlı ordusunun Alman silahları ile donatılması gibi etkenlerin rol oynadığı tahmin edilebilir.⁴⁸⁴ Diğer yandan bu noktada Alman sanayisi ve sermaye patlamasının önemini dikkatten kaçırmamak gerekir. Zira Alman silah sanayisinin dış pazarlara açılma gayretleri,

⁴⁷⁹ Soy, **a.g.e.**, s. 31.

⁴⁸⁰ Böer, **a.g.e.**, s. 7.

⁴⁸¹ Tahsin Paşa, **a.g.e.**, s. 69-71.

⁴⁸² Scherer, **a.g.e.**, s. 80.

⁴⁸³ Wallach, **a.g.e.**, s. 34; Sezen Kılıç, **a.g.e.**, s. 11-12; Soy, **a.g.e.**, s. 31; Önsoy, **a.g.e.**, s. 97.

⁴⁸⁴ Rathmann, **a.g.e.**, s. 27.

ordusunu yeniden düzenlemek ve donatmak isteyen Osmanlı Devleti'ni, Bismarck'ın dış politikadaki tutum değişikliğinden çok daha evvel keşfetmiş bulunuyordu.⁴⁸⁵

Ayrıca böyle bir başvuru sonrasında Bismarck'ın İmparator I. Wilhelm'e yaptığı tavsiyeler, aslında onun Osmanlı'ya bakış açısındaki değişikliği ortaya koymaktadır. Zira Bismarck, Türklerin hiçbir zaman Almanya için tehlikeli olamayacağını ancak onların düşmanlarının Almanya'nın da düşmanları olabileceğini belirterek, Osmanlı Devleti'nin gerektiğinde başvurulmak üzere bir kenarda tutulması ve bu nedenle askeri heyet talebi konusunda desteklenmesi gerektiğini bildiriyordu. Netice de Osmanlı Devleti'nin Fransa ve Rusya karşısında kuvvetlendirilmesi ve gerektiğinde Almanya lehinde kullanılması gerekiyordu.⁴⁸⁶ Ayrıca Mısır meselesinde İngiltere ve Osmanlı'yı bir araya getirme konusunda başarılı olamayışı ve bununla birlikte İkinci Üç İmparatorlar Ligi'nin kurulması ile girilen bir rahatlama döneminin yeniden Balkanlarda bir Rus-Avusturya gerilimine neden olabileceği ihtimali Bismarck'ın heyet gönderilmesine sıcak bakmasındaki nedenlerdendi.⁴⁸⁷

Osmanlı-Alman ilişkilerindeki bu değişiklik Müşir Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın 1883 Eylülünde özel görevle Berlin'e gönderilmesinde kendisini göstermişti. Zira Mahmut Muhtar Paşa'nın aktardığına göre⁴⁸⁸, babası Gazi Ahmed Muhtar Paşa Friedrichsruhe'da Prens Bismarck'ın misafiri olarak kendisiyle uzun boylu görüşmelerde bulunduğu esnada, Bismarck Türkiye'nin yeniden güç kazanması için mühim tavsiyelerde bulunmuş ve İmparator I. Wilhelm'in Osmanlı ordusuna subaylar göndererek Prusya ordusuna Türk subaylarını kabul etmiş olmasının Zât-ı Şahaneye karşı büyük bir iyi niyet eseri olduğunu söylemişti.

Bismarck, Alman subaylarının görevlerinden ayrılmayarak sadece izinli sayılmak suretiyle Osmanlı ordusunda görev yapmalarını uygun görmüştür. Çünkü bu subayların Osmanlı Devleti'nde siyasi bir amaç doğrultusunda kullanılmasını arzu

⁴⁸⁵ Beydilli, **a.g.m.**, s. 484; Aynı zamanda bu tarihlerde Osmanlı Devleti, Amerika ile olan silah ticaretinde de sorun yaşıyordu. Konuyla ilgili geniş bilgi için bkz. Ali İhsan Gencer, Ali Fuat Örenç, Metin Ünver, **Türk- Amerikan Silah Ticareti Tarihi**, İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 2008.

⁴⁸⁶ Beydilli, **a.g.m.**, s. 484-489; Akyıldız, **a.g.e.**, s. 108.

⁴⁸⁷ Scherer, **a.g.e.**, s. 159.

⁴⁸⁸ Mahmud Muhtar, **a.g.e.**, s. 80.

etmemiş ve buna engel olmak için de Alman subaylarının siyasete karışmalarını yasaklayarak, Alman hükümeti tarafından herhangi bir amaçla kullanılmayacağını açıklamıştır. Bismarck bu tavrıyla Alman subayları vasıtasıyla Osmanlı Devleti'nde herhangi bir siyasi hedef gütmeyeceğini ve onun düşmanı olmadığını izlenimini vererek II. Abdülhamid'in kendisine yönelik dostluğunu pekiştirmiştir.⁴⁸⁹

Öte yandan Sultan Abdülhamid reform için Alman subaylarını çağırırken, bir yandan da Osmanlı ordusundan bazı subayları eğitim için Alman ordusuna göndermek niyetindeydi. Bismarck Türk subaylarının gelmesine karşı çıkmamakla beraber, bunların Alman üniforması ile eğitim görmelerine taraftar olduğunu bildirmişti. Böylece bir grup genç subay Berlin'e gönderildi ve bu bir gelenek olarak I. Dünya Savaşı'na kadar devam etti.⁴⁹⁰

Bismarck ölmeden bir sene kadar evvel Hamburg gazetelerine yazdığı yazılardan birinde Osmanlı-Yunanistan savaşının sonuçları münasebetiyle Türkiye'nin yeniden dikkate alınması gereken bir İmparatorluk haline geldiğini ve siyasi olarak yeniden doğduğundan söz edilebileceğini belirtmektedir. Hatta yazısını Avrupa'nın Osmanlı üzerindeki vasiliğinin artık kesin bir şekilde sona erdiğine işaret ederek bitirmektedir. Türkiye'nin geldiği bu noktayı da Alman askeri heyetlerinin ve özellikle Goltz Paşa'nın hizmetlerine bağlamakta, Türklerin Almanlara bu nedenle müteşekkir olduklarını ifade etmektedir.⁴⁹¹

Ali Nizami Paşa ve Heyetinin Bismarck ile Görüşmesi meselesine baktığımızda; Diplomatik sahada yeni bir hamle yapmak isteyen II. Abdülhamid, Alman İmparatoru I. Wilhelm'e imtiyaz nişanı vermek üzere Ali Nizami Paşa başkanlığında bir heyeti 25 Kasım 1881'de Berlin'e göndermişti.⁴⁹² İlk etapta Berlin sefiri Sadullah Paşa aracılığı ile verilmesi düşünülse de Alman Dışişlerinin buna sıcak

⁴⁸⁹ Soy, **a.g.e.**, s. 32-33.

⁴⁹⁰ Wallach, **a.g.e.**, s. 48-49; Ortaylı, **a.g.e.**, s. 101.

⁴⁹¹ Bismarck'ın "Hamburger Nachrichten" isimli gazeteye yazdığı "Yunanistan ve Türkiye" başlıklı bu makale Osmanlı Arşivinde Tevfik Paşa adına İstanbul'a gönderilen bir mektupta bulunmaktadır.

BOA, HR. SYS. 38/39, 12 Haziran 1897 (m.) / 11 M. 1315 (h.) / 31 Mayıs 1313 (r.).

⁴⁹² Scherer, **a.g.e.**, s. 142-143.

bakmamasından⁴⁹³ ötürü Ali Nizami Paşa başkanlığındaki heyet İstanbul'dan gönderildi. Osmanlı heyeti Berlin'de üç sene evvelki Berlin Kongresi'nden çok farklı olarak üst düzey bir şekilde hürmet ve saygıyla karşılandı.⁴⁹⁴ İmtiyaz nişanı 5 Aralık 1881'de imparatorun sarayında yapılan bir törenle I. Wilhelm'e takdim edildi. Ali Nizami Paşa burada yaptığı konuşmada devletin en büyük nişanı olan imtiyaz nişanını imparatora takdim etmekten ve II. Abdülhamid'in dostluk, muhabbet ve iyi niyetlerini iletmekten şeref duyduğunu belirterek padişahın iki devlet arasındaki dostluğun güçlendirilmesi yönündeki arzusunu imparatora ilettili. İmparator da cevaben teşekkürlerini sunarken başvekiline dostluk ilişkilerinin geliştirilmesi yönünde emir verdiğini belirtti.⁴⁹⁵ Aslında İmparatora nişan verilmesi bir bahaneydi, asıl amaç Almanya'ya yakınlaşmak suretiyle Osmanlı Devleti'nin uluslararası arenada bulunduğu siyasi yalnızlıktan kurtarmaktı. Ali Nizami Paşa bu kendi düşüncesini ve padişahın düşüncesini şu sözlerle ifade etmektedir;

“Devlet-i Aliyye ise yalnız kalmıştır. Onun için Devlet-i Aliyye dahi bir tarafa istinad etmek ister. Bu da tabii öteden beri muâvenet-i maneviyesini gördüğü metin Almanya devletidir. Onun için işbu muavenetin daha bir derece ilerisine gidilerek Almanya devletiyle bir münasebet-i tâmm ve sahiha peydâ etmek şevketmeâb efendimizin emel-i şâhâneleridir”.⁴⁹⁶

Ali Nizami Paşa ve elçilik heyeti Berlin ziyaretleri süresince İmparator Wilhelm, Şansölye Prens Bismarck, Dışişleri Bakanı Kont Hatzfeld ve diğer bazı diplomatlarla görüşmeler yapmışlardır. Bismarck, Ali Nizami Paşa, Sadullah Paşa ve Reşid Bey'den oluşan elçilik heyetini 10 Aralık 1881 günü akşam yemeğine kabul etmiştir. Davet bir aile yemeği görüntüsünde olmasına karşın, Osmanlı heyetini çok iyi karşılayan Bismarck yemeğin ardından önemli açıklamalar yapmıştı. Yaptığı konuşmada Alman parlamentosunun kendisine zorluklar çıkardığından ve padişahın

⁴⁹³ Berlin sefirliğinin başından beri Sadullah Paşa ile Bismarck'ın yıldızları barışmıyordu ve Paşa, kendisinin Berlin sefirliğinden Viyana'ya kaydırılmasının arkasında Bismarck'ın olduğunu düşünüyordu. Ayrıca göreve ilk başladığı dönemde 93 harbi devam ediyordu ve savaşın Osmanlı orduları aleyhine gelişmesi üzerine daha önce tanıştığı diğer ülkelerin elçileri ve Prens Bismarck yavaş yavaş Sadullah Paşa'dan uzak durmaya ve davetlerde ona sırt çevirmeye başlamışlardı. O nedenle Sadullah Paşa'nın görevdeki ilk zamanları hayli sıkıntılı geçmişti. Bkz. Akyıldız, **a.g.e.**, s. 125-126, 73.

⁴⁹⁴ Scherer, **a.g.e.**, s. 145.

⁴⁹⁵ Ali Nizami Paşa ile imparatorun konuşmalarının yanı sıra heyetin Almanya ve Avusturya ziyaretleriyle ilgili bilgiler içeren defter için bkz. **BOA, YEE. d.**, nr. 1025 (Bkz. Ekler, Belge 2), ayrıca bkz. Akyıldız, **a.g.e.**, s. 109-110, 423.

⁴⁹⁶ **a.g.e.**, s. 111.

Meclis-i Mebusan'ı kapatmakla iyi yaptığından bahseden Bismarck, değişik inançlara mensup milletlerden oluşan Osmanlı Devleti'nde sadece Türklerin "hissemend-i menfaat" olduklarını ve padişahın da devlet işlerini sadece devleti oluşturan asli unsur olarak nitelendirdiği Türklerle yürütmesi gerektiğini belirtmiştir.⁴⁹⁷

Bismarck ayrıca Ali Nizami Paşa'yı 15 Aralık'ta, Reşid Paşa'yı ise 19 Aralık'ta ayrı ayrı kabul etmiştir.⁴⁹⁸ Görüşmelerde heyet Bismarck'tan, ordu ve sivil idareyi ıslah için uzman talebinde bulunurken, aynı zamanda "Osmanlı Sultanının Alman ittifak ve desteğini de son derece arzu ettiğini" bildirmişti. Bismarck ise ilke olarak Osmanlı Devleti'nin bekasına taraftar olduklarını ancak arada Avusturya bulunduğundan Osmanlı Devleti'nin öncelikle Avusturya ile iyi geçinmesi gerektiğini" ifade etmiştir.⁴⁹⁹ Bismarck, Berlin Kongresi'nden sonra Avusturya'nın Bosna Hersek'i işgal ettiği sorunlu bir dönemde böyle bir şartı öne sürüyordu. Ortadaki bu önemli soruna rağmen II. Abdülhamid, Bismarck'ın tavsiyeleri doğrultusunda Avusturya-Macaristan ile görüşme kararı alarak Viyana'ya geçmeleri ve gerekli temasları yapmaları için heyete emir verdi. Heyet Berlin'deki görevini tamamlayarak temaslarda bulunmak üzere Viyana'ya geçti.⁵⁰⁰

İbnü'l-Emin Mahmud Kemal İnal'ın aktardığına göre, Almanya İmparatoru I. Wilhelm'e verilen imtiyaz nişanını vermeye memuren Berlin'e gönderilen Müşir Ali Nizami Paşa, geri dönüşünde padişaha takdim ettiği 12 Kanun-ı Evvel 1297 (24 Aralık 1881) tarihli arızada Prens Bismarck ile görüşmesinden bahsederken; Prens Bismarck'ın, parlamentodan gördüğü eza ve cefadan şikâyetle "siz iyi ettiniz, parlamentoyu bertaraf eylediniz. Çünkü bir devlet tek bir milletten var olmadıkça onun parlamentosunun faydasından ziyade zararı olur" dediğini aktarır.⁵⁰¹

⁴⁹⁷ a.g.e., s. 112.

⁴⁹⁸ GP, c. 3, Nr. 671, s. 403.

⁴⁹⁹ İlber Ortaylı bu bilgiyi Ali Nizami Bey'in Bismarck ile mülakatı üzerine 2 Recep 1299 (30 Mayıs 1882) tarihli arz tezkiresinden aktarmaktadır. Ortaylı, a.g.e., s. 44-45; Akyıldız, a.g.e., s. 112.

⁵⁰⁰ Akyıldız, a.g.e., s. 113.

⁵⁰¹ İbnü'l-Emin Mahmud Kemal İnal, **Son Sadrazamlar**, c. 2, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1982, s. 680; Ayrıca bkz. Akyıldız, a.g.e., s. 112.

Ali Nizami Paşa ve Elçilik heyeti Almanya ve Avusturya-Macaristan imparatorluklarında yaptıkları temaslar neticesinde II. Abdülhamid'e her iki devletin de dış politikada ortak hareket edip Avrupa'da barıştan yana tavır koyduklarını ve Osmanlı ile yapılması muhtemel bir ittifaka sıcak baktıklarını bildirmişlerdir.⁵⁰² Ali Nizami Paşa 1887 yılında da Bismarck'a bir ziyarette bulunmuş ve kendisiyle yaptığı görüşmenin neticesini bir telgrafla II. Abdülhamid'e bildirmiştir. Ali Nizami Paşa bu telgrafta padişahının buyruğu ile Bismarck ile bir görüşme yaptığını, bu görüşmede Bismarck'ın II. Abdülhamid'in gösterdiği teveccühten dolayı ziyadesiyle memnun olduğunu ve teşekkürlerini sunduğunu belirtmektedir. Bununla birlikte Bismarck'ın Avrupa'da bazı problemlerin var olduğunu ancak bu problemlerin çözümü noktasında gayret sarf edildiğini söylediğini bildirmektedir.⁵⁰³ Ali Nizami Paşa'nın 1889 yılında da Bismarck'ı ziyaret ettiğine dair bir belge bulunmakta, ancak ziyaretle ilgili bir detay bulunmamaktadır.⁵⁰⁴

II Abdülhamid bir muhtırasında büyük devletlerin Osmanlı üzerindeki kötü emellerinden bahsettikten sonra yalnızca Almanya'nın Devlet-i Aliyye'ye karşı kötü bir niyeti ve tecavüz maksadı olmadığını anlaşıldığını belirtmektedir. Bu çerçevede Ali Nizami Paşa heyetinin ziyareti ile ilgili olarak, bu ziyaret ile Almanya hükümeti katında ittifak arama teşebbüslerinde büyük başarı elde edildiğini ve iki devlet arasında iyi ilişkilerin gelişmekte olduğunu belirtmektedir. Ayrıca İngiliz ve Fransızların tecavüzi hareketlerinin açığa çıktığı bir dönemde Almanya ile ilişkilerdeki iyileşmenin faydasının görüldüğünü belirtmektedir.⁵⁰⁵

7. Mısır'ın İşgali, Doğu Rumeli, Ermeni Meseleleri ve Bismarck

19. yüzyıl boyunca Osmanlı hâkimiyetinin giderek daha fazla zayıfladığı Mısır, İngiltere için Hindistan'a ve Uzakdoğu'daki sömürlere ulaşım açısından son

⁵⁰² Beydilli, **a.g.m.**, s. 490-491; Akyıldız, **a.g.e.**, s. 113.

⁵⁰³ **BOA, Y. PRK. ASK.**, 39/43, 7 B. 1304 (h.) / 1 Nisan 1887 (m.).

⁵⁰⁴ **BOA, Y. PRK. PT.**, 4/114, 17 N. 1306 (h.) / 5 Mayıs 1305 (r.) / 17 Mayıs 1889 (m.)

⁵⁰⁵ Mehmet Hocaoğlu, **Abdülhamid Han ve Muhtıraları**, İstanbul: Selekte Yayıncılık, 1989, s. 147; Abdülhamid II., **Devlet ve Memleket Görüşlerim**, haz. A. Alaeddin Çetin, Ramazan Yıldız, İstanbul: Çığır Yayınları, 1976, s. 49-50.

derece önemli bir coğrafi konumda bulunuyordu. Bununla birlikte 1869 yılında Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla önemini ikiye katlamış ve bu tarihten itibaren İngiltere burada daha etkin olabilmek için fırsat kollamaya başlamıştı. Berlin Kongresi'ne kadar sözünü geçirebileceği zayıf bir Osmanlı'nın var olmasından yana olan İngiltere, daha sonra bu politikasından vazgeçerek kendi menfaatlerine dokunulmaması şartıyla Osmanlı toprak paylaşımına itiraz etmeyeceğini bildirmiş, kendisi de önce 1878'de Kıbrıs'a yerleştiği gibi 1882'de Süveyş Kanalı'nı güvence altına almak için Mısır'ı işgal etme yoluna gitmişti.⁵⁰⁶ Bismarck, Mısır'ın İngiltere için yiyeceği ekmek kadar önemli olduğu benzetmesini yapıyordu. Haklıydı, çünkü İngiltere gıda ithalatının yarısını Akdeniz ve Süveyş Kanalı üzerinden gerçekleştiriyordu.⁵⁰⁷

Mısır, Bismarck'ın dış politikasında ancak Avrupa barışının sağlanabilmesi ve korunabilmesi için bir araç idi. O nedenle Mısır'da İngiltere ve Fransa'nın menfaatlerine göz yumuyordu. İngiltere'nin ileride Mısır'ı ele geçireceğini öngörmekle birlikte, Rusya'ya yakınlığını engellemek ve dikkatini Avrupa'dan Mısır'a yönlendirmek amacıyla Fransa'yı da bu yönde destekliyordu.⁵⁰⁸

Mısır hidivlerinin 1875 kontrolsüz borçlanmaları ve Süveyş Kanalı'nın hisse senetlerini satışa çıkarmaları bu fırsatı İngiltere'nin ayağına getirmişti. Mısır ekonomisinin düzlüğe çıkamayışı neticesinde ekonomiyi düzenlemek adına İngiliz ve Fransızlar borçlardaki hissedarlar adına hükümete ortaklaşa el koymuşlar, uygulanan ekonomik tedbirler ve ağır vergiler huzursuzluğa ve 1881'den itibaren Avrupa güçlerine karşı hızla yaygınlaşan milliyetçi bir hareketin doğmasına sebep olmuştu. Bu hareketin ayaklanmalar ve isyana yol açması özellikle İngiltere'de Osmanlı'nın isyanlara müdahale ederek bölgede hâkimiyetini güçlendireceği endişesi doğurmuştu.⁵⁰⁹ Bir yandan İngiltere Bismarck'tan, Osmanlı'nın bölgeye müdahalede bulunmamasını Sultana tavsiye etmesini isterken, diğer yandan - her ne kadar

⁵⁰⁶ H. Bayram Soy, "II. Wilhelm-Weltpolitik ve II. Abdülhamid", **Türkler**, c.13, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 25.

⁵⁰⁷ Jäckh, **Deutschland im Orient nach dem Balkankrieg**, s. 30.

⁵⁰⁸ Cebeci, **a.g.e.**, s. 229.

⁵⁰⁹ Soy, **a.g.e.**, s. 19-20; Matuz, **a.g.e.**, s. 242.

Sadullah Paşa Mısır'da askeri bir müdahalenin gerekmediği, gerektiği takdirde bunu Osmanlı Devleti'nin yapacağını söylese de - aynı gün Sultan kişisel olarak Bismarck'tan batılı güçlerin Mısır'a müdahalede bulunmamaları için tavsiyede bulunmasını rica etmişti. Böylece her iki tarafta Bismarck'tan askeri müdahalede bulunulmaması için yardım ve tavsiye talebinde bulunmuşlardı.⁵¹⁰

Neticede İngiltere, Fransa'nın da geri çekilmesini fırsat bilerek askeri harekâtla Mısır'ın kontrolünü 1882 yılında ele geçirdiğinde Osmanlı Devleti bu durumu sadece protesto edebilmişti. Osmanlı Devleti'nin öncelikli hedefi İngiliz askerlerini Mısır'dan çıkarmaktı. Ancak II. Abdülhamid bunu tek başına yapamayacağını, diğer büyük güçlerin yardımına ihtiyacı olduğunu biliyordu.⁵¹¹ Mısır meselesinin Avrupa gündemini işgal ettiği bir dönemde Bismarck, ortaya çıkan gerilimin büyük güçler arasında sağlanacak bir uzlaşma ile genel bir Avrupa savaşına dönüşmemesi için çaba sarf etmişti.⁵¹² Bununla birlikte kendi döneminde İngiltere ile süregelen iyi ilişkilerin yanında, barışın bozulmaması ve Mısır'da düzenin sağlanabilmesi için İngiltere'nin işgalini destekleyerek Osmanlı Devleti ve diğer büyük güçlerin İngiltere aleyhinde müdahalede bulunmaması için Avrupa siyasetindeki etkinlik ve gücünü kullanmıştır. Otto von Bismarck'ın oğlu ve aynı zamanda bu dönemde Alman Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı olan Herbert von Bismarck'ın, İngilizlere gönderdiği bir yazı ile İngiltere'nin Mısır'ı ilhak etmesi durumunda Almanya'nın buna itiraz etmeyeceğini, zira İngiltere'nin dostluğunun kendilerini Mısır'ın geleceğinden daha fazla ilgilendirdiğini ifade etmiştir. Aynı zamanda babası Otto von Bismarck'ın da bu meseleyle ilgili bir tavsiyede bulunmak istememekle beraber, Mısır'ın ilhakının Fransa, Rusya ve bütün Müslümanlar nezdinde düşmanlığa neden olacağından, en iyi yolun burada Türkiye'nin muvafakatiyle nüfuzunu artırmak olacağını öngördüğünü bildirmiştir. Bununla birlikte bu meselenin kesinlikle İngiliz hükümetini ilgilendirdiğini ve Almanya'nın bu konuda İngiltere'nin yoluna kesinlikle engel

⁵¹⁰ Scherer, **a.g.e.**, s. 164-165.

⁵¹¹ Cebeci, **a.g.e.**, s. 229-230.

⁵¹² Prens Bismarck'ın Mısır meselesinde dostça ve tarafsız tutumundan dolayı padişahın memnuniyetini Berlin Sefirine bildirilmesine dair bkz. **BOA, Y. A. HUS.**, 170/36, 7 B. 1299 (h.) / 13 Mayıs 1298 (r.) / 25 Mayıs 1882 (m.). Berlin sefirine gönderilen telgrafın leffen takdim olunduğu belirtilmesine karşın dosyada tek belge bulunmaktadır.

koymayacağını eklemiştir.⁵¹³ Öte yandan Bismarck'ın İngiltere'ye yönelik bu desteği şüphesiz karşılıksız değildi. Zira bunun karşılığında bazı deniz aşırı kolonilerde Alman çıkarlarının tanınmasını istemişti.⁵¹⁴

Aslında ülkesinin Avrupa'daki güvenliğini ön planda tutarak ihtiyatlı genişleme politikası takip eden Alman Şansölyesi Bismarck'a göre ülkesinin Mısır ile ilgili doğrudan bir çıkarı bulunmuyordu ve ona göre Mısır sorunu, Osmanlı Devleti'nin varlığı ve geleceğinin ne olacağını içeren Şark Meselesi'nin ayrılmaz bir parçasıydı. Berlin Kongresi sonrasında değişen şartlar neticesinde Almanya'nın Osmanlı'ya askeri heyet gönderme gibi konularla yakınlaşması İngiltere'nin rahatsızlık duymasına neden olmuştu. Bismarck 1882 yılında İngiltere'nin Mısır'ı işgali sırasında diplomatik desteğini açık bir şekilde iletmişti. Almanya'nın Avrupa'da genişleyip güçlenmesi ve merkezi güçler arasına girmesini kaygıyla izleyen İngiltere'nin dostluğunu kazanmak ve en azından dikkatini başka taraftara yöneltmek Bismarck'ın bu meseledeki tutumunun nedeniydi.⁵¹⁵ Mısır sorununda Bismarck Osmanlı'ya beklediği desteği vermemişti, çünkü Avrupa'daki güvenliğini dikkate alarak İngiltere ile uzlaşma yolunu aramaktaydı.⁵¹⁶ Bismarck bu dönemde esasen Mısır konusunun İngiltere ile Fransa arasında bir çatışmaya yol açacağını beklediği için diplomatik destek vermiş, böyle bir çatışmanın meydana gelme ihtimali azaldığında da İngiltere'ye destek politikasından vazgeçmiştir.⁵¹⁷

Mahmut Muhtar Paşa'nın aktardığına göre⁵¹⁸, babası Gazi Ahmed Muhtar Paşa Friedrichsruhe'da Prens Bismarck'ın misafiri olarak kendisiyle uzun boylu görüşmelerde bulunduğu esnada, Bismarck Mısır meselesi hakkında Osmanlı'nın bu ülkeye tamamıyla el koymak için en iyi fırsatları kaçırdığını ve bu meseleyi halletmek için artık İngiltere ile doğrudan doğruya uzlaşmaktan başka çare kalmadığını söylemişti. Ayrıca Akdeniz dengesinde ve Mısır'da doğrudan doğruya alakadar olan Fransa ile birlikte çalışılmasını tavsiye etmiş ve Almanya'nın ne

⁵¹³ GP, c. 4, Nr. 729, s. 36-38; ayrıca bkz. Soy, a.g.e., s. 22-23.

⁵¹⁴ Soy, a.g.e., s. 22-23.

⁵¹⁵ Kızıltoprak, a.g.e., s. 239-241.

⁵¹⁶ a.g.e., s. 249.

⁵¹⁷ a.g.e., s. 248.

⁵¹⁸ Mahmud Muhtar, a.g.e., s. 80.

Akdeniz dengesinde ne de Mısır'da alakası olmadığını anlattıktan sonra, İtalya'nın ihmal edilmemesi gerektiğini ileri sürmüştü. Muhtar bu görüşmelerde en çok dikkati çeken noktanın, İngiltere'nin Balkan politikasının Rus emellerine muhalif ve Bâbîâli'nin menfaatlerine muvafık olmasından bahisle Bismarck'ın sürekli olarak Türkiye'nin İngilizlerle iyi münasebetlerde bulunmasını teşvik etmesi olduğunu belirtmektedir.

II. Abdülhamid'in ünlü sadrazamlarından Küçük Sait Paşa anılarında Mısır'da Hidiv Tevfik Paşa'nın işleri karıştırarak Türk ve Çerkes subaylardan bazılarını tutukladığını ve kendisinin de padişaha, özerklik dolayısıyla bunların yargılanmalarına karışamayacaklarını, aksi halde diğer devletlerin buna itiraz edeceklerini ama Almanya'nın bu itiraza katılmayıp belki de Babîâli'yi destekleyeceğini arzettiğini belirtir. Bunun üzerinde 2 Nisan 1882'de durum Berlin Elçisi Sadullah Paşa'ya yazılır. O da cevaben durum ile ilgili hariciye nazırı vasıtasıyla Bismarck'ın görüşünü aldığını, özetle birkaç subayın tutuklanmasının Mısır için bir tehdit oluşturmayacağını ve Babîâli'nin daha ihtiyatlı olması, bu işle en çok ilgili iki devlet olan İngiltere ve Fransa'yı bu meseleden dolayı "rahatsız etmememiz" gerektiği görüşünü dile getirdiğini aktarır.⁵¹⁹

Mısır meselesi gibi Osmanlı Devleti'nin başını ağrıtan bir diğer mesele Şarkî Rumeli meselesi ya da Doğu Rumeli meselesiydi. Anahatlarıyla bu soruna ve Bismarck'ın bu konudaki tutumuna bakacak olursak; 1877-78 Osmanlı-Rus harbinin sonucunda yapılan Ayastefanos Anlaşması ile Balkanlarda büyük bir Bulgaristan kurulmuştu. Ege Denizi'ne kadar uzanan büyük Bulgaristan, Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki hâkimiyetinin sonu anlamında geliyordu. Bu duruma özellikle İngiltere ve Avusturya'nın gösterdiği muhalefet neticesinde Bismarck'ın aracılığı ile Berlin Kongresi toplanmıştı.⁵²⁰ Berlin Antlaşması ile Osmanlı genel olarak Rusya karşısında düştüğü yalnızlık ve zor durumdan kurtulmayı ve bazı diğer önemli meselelerin yanında Bulgaristan meselesinin hallini beklemişti. Ancak daha

⁵¹⁹ Oğuz, **a.g.e.**, s. 218-219.

⁵²⁰ Mahir Aydın, **Şarkî Rumeli Vilâyeti**, Ankara: TTK, 1992, s. XV. Aydın'ın doktora çalışmasından hazırladığı bu eserde Şarkî Rumeli Vilayeti'nin teşekkülü, teşkilatı, idaresi ve Bulgaristan tarafından ilhaki hakkında detaylı bilgiye ulaşılabilir.

başlangıçta Bismarck bu kongrenin Osmanlı Devleti için toplandığının zannedilmemesini, bu kongrede Ayastefanos Antlaşması ile Avrupa'nın menfaatlerini ihlal eden hususların değiştirileceğini ve Osmanlı Devleti'nin de bu değişiklikten hissesine düştüğü ölçüde istifade etmesi gerektiğini açıkça belirtmişti. Bu anlamda konu edilen Osmanlı toprakları olmasına rağmen, Osmanlı temsilcileri ikinci ve üçüncü derecede temsilci gibi muamele görmüşlerdi.⁵²¹ Berlin Kongresi toplandığında Bismarck kongre başkanı seçilmiş ve Bismarck'ın kongrenin en önemli konusu olarak Bulgaristan'ın sınırları meselesiyle başlama önerisi katılımcılar tarafından derhal kabul edilmişti.⁵²² (Bkz. Ekler, Belge 3) Kongre'nin farklı oturumlarında ehemmiyetine binaen Bulgaristan meselesi görüşülmüş⁵²³ ve neticede Ayastefanos Antlaşması tadil edilerek büyük Bulgaristan üç parçaya bölünmüştü. Buna göre Bulgaristan Prensiği küçülerek Balkan Dağlarının kuzeyine çekilmiş, Makedonya bölgesi Osmanlı'ya iade edilmiş ve içişlerinde serbest ama askeri ve siyasi olarak Osmanlı'ya bağlı bir "Şarkî Rumeli Vilayeti" oluşturulmuştu.⁵²⁴ Bu değişiklik Bulgarların olduğu kadar Berlin Kongresi'nde içine düştüğü yalnızlık nedeniyle teklif edilen şartları kabule mecbur kalan Rusların da hoşnutsuzluğuna sebep olmuştu. Rus Çarı 11 Nisan 1879 tarihinde Bulgarlara hitaben yayınladığı beyannamede, şu an için Berlin Kongresi'nin hükümlerini kabulden başka bir seçenek olmadığını fakat gelecekte ümit kesmemeleri ve hedefleri doğrultusunda çok gayret göstermelerini tavsiye ediyordu.⁵²⁵

Berlin Antlaşmasıyla tesis edilen yeni durumu bir ayrılma olarak gören ve bir türlü kabullenmek istemeyen Şarkî Rumeli Bulgarları hedeflerine ulaşmak için yeterli güce ulaşmaya çalışırken, diğer taraftan vilayet dâhilinde tertipledikleri muhtelif gösterilerle milli hisleri tahrike ve hem Osmanlı hem de Rusya aleyhinde bir siyaset takip etmeye başlamışlardı. Bu çerçevede tertiplenen gösteriler 1884 ve 1885

⁵²¹ Aydın, *Şarkî Rumeli Vilâyeti*, s. 13.

⁵²² BOA, Y. PRK. HR. 3/10, 12 C. 1295 (h.) / 13 Haziran 1878 (m.) / 1 Haziran 1294 (r.); Hampe, *a.g.e.*, s. 161.

⁵²³ Berlin Kongresi Protokolleri için bkz. **Berlin Kongresi Protokolleri**, İstanbul: Matbaa-ı Amire, 1298 (h.)-1297 (r.). Bu eserde protokollerin tercümesinin yanısıra Berlin Antlaşması, Ayastefanos Antlaşması, Osmanlı-Rusya arasında imzalanan mukavelename, Kıbrıs hakkında Osmanlı ve İngiltere arasında imzalanan mukavelename gibi anlaşma metinlerinin tercümelerine yer verilmiştir.

⁵²⁴ Aydın, *Şarkî Rumeli Vilâyeti*, s. 17; Scherer, *a.g.e.*, s. 49.

⁵²⁵ *a.g.e.*, s. 19-21.

senelerinde önemli ölçüde artmış, 18 Eylül 1885'te Filibe'de isyana dönüşmüş ve Şarkî Rumeli'deki Bulgarlar 20 Eylül'de Bulgaristan Prenslığı ile birleştiklerini ilan etmişlerdi.⁵²⁶

Berlin Kongresi'ne de katılan Berlin Sefiri Sadullah Paşa ile o dönemlerde Hariciye Nazırlığı görevinde bulunmuş Saffet Paşa arasındaki yazışmalardan, her iki devlet adamının da Berlin Kongresi'nde alınan böyle bir vilayet oluşturma kararının ileride Osmanlı Devleti'ni sıkıntıya sokacak bir sorun yumağı olduğunun bilincinde oldukları anlaşılmaktadır. Sadullah Paşa kongre murahhası olarak böyle bir şeyi nasıl kabul ettiklerini soran Saffet Paşa'ya, kongredeki diğer devletleri sorumlu tutarak devletlerarasındaki aciz kaldıklarına işaret, hatta itiraf ediyordu.⁵²⁷ Osmanlı Devleti aslında çıkan isyan sonrasında Berlin Antlaşması'nın kendisine verdiği hakkı kullanarak Doğu Rumeli'ye asker gönderebilirdi. Fakat II. Abdülhamid savaş aleyhtarı olduğundan konuyu diplomatik yoldan çözmeye karar verdi. Hâlbuki bütün Osmanlı kamuoyu Bulgaristan'a asker gönderilmesinden yana idi. Osmanlı devleti bu oldubittiyi kabullenmekle yetinmek durumunda kalırken, Avrupa devletleri ise Osmanlı Devleti'nin asker göndermeyişi olumlu karşılayarak bu olayı sadece kınamakla yetinmişlerdi.⁵²⁸

Aynı zamanda Berlin Kongresi sonrasında Bulgaristan ve Doğu Rumeli'deki iç gelişmeler Bulgarlar ve Ruslar arasında beklenmedik bir şekilde gerginliğe neden olmuştu. Ruslar Doğu Rumeli ve Bulgaristan üzerindeki kontrollerini kaybetmek istemiyorlardı.⁵²⁹ Rusya ile Bulgaristan arasındaki bu kriz, Rusya'nın Bulgaristan'a girmesi ve İstanbul'a ilerlemesi tehlikesini beraberinde getiriyordu. Bismarck için daha sekiz yıl önce Rus-Osmanlı savaşının ortaya çıkardığı ve Berlin Antlaşması ile önlenebilen tehlike kendisini yeniden göstermişti.⁵³⁰ Berlin Antlaşması ve İkinci Üç İmparatorlar Ligi'ndeki maddelerin ihlali anlamına gelen bu olay Rusya ile Avuturya'nın arasının açılması ve ligin dağılması anlamına da geliyordu. Bismarck

⁵²⁶ a.g.e., s. 255-256; Scherer, a.g.e., s. 215.

⁵²⁷ Akyıldız, a.g.e., s. 102.

⁵²⁸ Mahir Aydın, *Osmanlı Eyaletinden Üçüncü Bulgar Çarlığına*, İstanbul: Kitabevi, 1996, s. 137-138.

⁵²⁹ Cebeci, a.g.e., s. 89.

⁵³⁰ Nâf, a.g.e., s. 65.

kriz daha fazla büyümeden diplomasi yoluyla çözüme girişimlerinde bulunmuştu. Bu noktada önemli olan Viyana ve Petersburg'un anlaşmalarıydı.⁵³¹ Bunun yanında Osmanlı'nın olası bir askeri müdahalesi de işi kızıştırabilirdi. Sultan Abdülhamid'in böyle bir müdahalede kazanacağından çok şey kaybedeceği şeyler vardı. Bu nedenle Abdülhamid de Bismarck ile bu sorunu yerelleştirme ve yeni büyük bir Avrupa krizine neden olmama düşüncesinde buluşuyordu.⁵³² Prens Bismarck Bulgaristan ve Şarkî Rumeli meselesinde sulh ve musalemetin muhafazası arzusundaydı.⁵³³ Ona göre bu kriz ancak Üç İmparatorlar Ligi'ndeki devletlerin anlaşarak ortak hareket etmesi ve Sultan'ın ortada buluşulan ortak noktaya riayet etmesini sağlamalarıyla aşılabilirdi.⁵³⁴

Bu çerçevede Şarkî Rumeli sorunun çözümüne yönelik olarak Hariciye Nazırı Said Paşa başkanlığında 5 Kasım 1885'te İstanbul Tophane'de konferans toplandı.⁵³⁵ Ancak Avusturya'nın meseleyi İkinci Üç İmparatorlar Ligi çerçevesinde çözmeye yanaşmaması, Rusya ile ilişkileri gerginleştirmiş ve Bismarck'ı zora sokmuştu. Bismarck, Avusturya'nın Balkanlar'daki Rusya etkisini kabullenmesi gerektiğini düşünürken, Avusturya'nın bunun aksine hareket etmesinden endişe ediyordu. Üç İmparatorlar Ligi'ni kurtarmak için iki devletin menfaatleri çerçevesinde Osmanlı toprakları üzerinde bir paylaşım planı sunuyordu. Avusturya'nın planı onaylamaması nedeniyle Bismarck planını hayata geçirememişti.⁵³⁶ Neticede Avrupa devletlerinin delegeleri Bulgaristan'ın son durumunu uzun uzun görüştüler. Beş ay süren görüşmelerden sonra Tophane Konferansı olarak da adlandırılan bu konferans 5 Nisan 1886 tarihindeki toplantısını yaparak sona erdi. Konferansda alınan kararlara göre, Doğu Rumeli Valiliği Bulgaristan Prensine veriliyor, Kırcaali nahiyesindeki Türk Köyleri Osmanlı idaresine bırakılıyor, Doğu Rumeli Vilayeti'nin daha önceki

⁵³¹ Hildebrand, **a.g.e.**, s. 18.

⁵³² Scherer, **a.g.e.**, s. 218-221.

⁵³³ **BOA, Y. A. HUS.**, 183/105, 25 Z. 1302 (h.) / 23 Eylül 1301 (r.) / 5 Ekim 1885 (m.).

⁵³⁴ Cebeci, **a.g.e.**, s. 105.

⁵³⁵ Scherer, **a.g.e.**, s. 225-226.

⁵³⁶ Cebeci, **a.g.e.**, s. 115-117.

anayasasının yeni şartlara göre düzenlenmesi öngürülüyor ve Berlin Antlaşması geçerliliğini koruyordu.⁵³⁷

Sonraki yıllarda Prens Bismarck Alman Meclisi'nde Bulgaristan meselesi hakkında Almanya'nın takip ettiği barışın korunması yönündeki politikasına dair bir konuşma yapmış, Sadaret bu konuşmanın ve konuşmanın içeriğine dair Berlin Sefaretinin tahriratının tercümesini talep etmişti, talep üzerine tahrirat ve Bismarck'ın konuşmasının tercümesi Derssadet'e iletilmişti.⁵³⁸ Bismarck'ın bu konuyla ilgili görünürdeki tavrı sonraki senelerde de sürmüştü. Nitekim Brüksel Sefaretinden Dersaadet Hariciye Nezareti'ne gönderilen telgrafta binaen Sadrazam Kamil Paşa'nın padişaha takdim ettiği Şubat 1887 tarihli arizada Prens Bismarck tarafından Alman Meclisi'nde verilen hitabenin Avrupa'da sulh ve selametini için büyük bir tesir bıraktığı bildirilmekteydi.⁵³⁹ Ancak diğer yandan Kasım 1887'de Berlin Sefiri Tevfik Paşa, İstanbul'a gönderdiği bir telgrafta Fransa sefirinden aldığı bilgiler doğrultusunda Bismarck'ın Berlin'e gelen Çara, Bulgaristan meselesinden dolayı Rusya'nın menfaatlerine uygun bir şekilde razı olacağını bildirdiğini aktarmaktaydı.⁵⁴⁰ Zira Bismarck 1887 yılının Temmuz ayında Rusya ile gizli bir güvence anlaşması imzalamıştı.

Doğu Rumeli krizinin Avrupa diplomasisi açısından en önemli sonucu, Rusya'nın Almanya ve özellikle Avusturya ile ilişkilerinin bozulması ve 1881 yılında Bismarck'ın uğraşları sonucu kurulan İkinci Üç İmparatorlar Ligi'nin bu kriz nedeniyle dağılmış olmasıdır. Bismarck'ın bu noktadaki temel düşüncesinde Balkan sorununun en iyi çözümü, Balkan Yarımadası'nın Avusturya ve Rusya'nın menfaatleri çerçevesinde ikisi arasında paylaşılması idi. Sırbistan Avusturya'ya, Bulgaristan ise Rusya'ya verilmeli idi. Ama iki devlet de Bismarck'tan çok şey bekliyor, Bismarck ise ikisine de yaranamıyordu. Bu durumda İkinci Üç İmparatorlar liginin dağılması ile Bismarck Rusya ile güvence antlaşması yapma yolunu

⁵³⁷ Mahir Aydın, **Osmanlı Eyaletinden Üçüncü Bulgar Çarlığına**, s. 140; Konferans neticesinde alınan kararların detayı için bkz. Türkgeldi, **a.g.e.**, c. 2, s. 232.

⁵³⁸ **BOA, Y.A. HUS.**, 199/33, 10 Ca. 1304 (h.) / 4 Şubat 1887 (m.).

⁵³⁹ **BOA, Y.A. HUS.**, 199/73, 23 Ca. 1304 (h.) / 17 Şubat 1887 (m.).

⁵⁴⁰ **BOA, Y. PRK. EŞA.**, 7/23, 3 Ra. 1305 (h.) / 19 Kasım 1887 (m.).

seçmişti.⁵⁴¹ Bu çerçevede 1880 senesinde İngiltere’de Osmanlı Devleti’nin toprak bütünlüğünü kendi menfaatlerine uygun görmeyen Liberal Parti’nin iktidara gelmesi ve İngiltere’nin Balkanların mukadderatı konusunda hariçte kalmayı kabullenmeyerek Bismarck’ın oluşturduğu İkinci İmparatorlar Ligi’ni parçalamak isteyen bir politika izlemesi de Şarkî Rumeli’de isyandan ilhaka giden sürecin diğer bir hareket noktasını oluşturmuştu.⁵⁴²

Sultan II. Abdülhamid’in uğraşmak zorunda olduğu en önemli sorunların başında kuşkusuz Ermeni sorunu geliyordu. Ermeni meselesiyle ilgili olarak Bismarck’ın tavrına göz atacak olursak şu hususlarla karşılaşırız. Öncelikle Osmanlı Devleti Rusya yenilgisinin ardından yeni bir problemle karşı karşıya kalmıştı. Osmanlı topraklarında yaşayan Ermenilerin reform istekleri giderek artmaya başlarken özellikle İngiltere’den de destek görüyorlardı.⁵⁴³ Ermeniler henüz bir devlet olmamalarına karşın Berlin Kongresi’ne iyi hazırlanmışlar ve kongrede önemli bir temsil heyeti bulundurmışlardı. Berlin Kongresi kararlarınının 61. Maddesine göre Osmanlı hükümeti, Ermenilerin yaşadıkları vilayetlerin, yerlerinin gereği olarak ihtiyaç duydukları düzenlemeyi zaman geçirmeden yapmayı ve diğer unsurlara (Kürt ve Çerkez) karşı Ermenilerin güvenliğini sağlamayı taahhüt ediyordu. Diğer devletler de yapılan bu düzenlemeleri kontrol edecekti. 62. Madde ise bu maddeyi tamamlar nitelikte uygulamaya yönelik detaylar içeriyordu. Şüphesiz bu maddeler Ermenilerin istifadesine yönelik idi. Ancak bu, hedefleri bağımsızlık olmazsa en azından bir muhtariyet olan Ermeniler için yetersizdi. Osmanlı ise bu konferanstan sonra artık Ermenilerin sadık teba olmadığını kavramıştı.⁵⁴⁴

İngiltere’nin 1880’li yıllara kadar güçlü Rusya’ya karşı zayıf Osmanlı’yı yaşatmak politikası içerisinde Ermenilerin önemli bir yeri vardı. Osmanlı politikasındaki değişikliğin ardından ise Hint yolunun güvenliğini sağlamak için Ermeni hamiliğine soyunarak “Rusya’nın Ortadoğu’ya inmesini engelleyecek tampon bir Ermenistan

⁵⁴¹ Valentin, **a.g.e.**, s. 28-29; Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 555.

⁵⁴² Mahir Aydın, **Şarkî Rumeli Vilâyeti**, s. 292.

⁵⁴³ Cebeci, **a.g.e.**, s. 233.

⁵⁴⁴ Ramazan Çalık, **Alman Kaynaklarına Göre II. Abdülhamid Döneminde Ermeni Olayları**, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000, s. 82-89.

devleti” kurmayı tasarladı.⁵⁴⁵ Bu çerçevede Berlin Kongresi sonrasında bu reformların gerçekleştirilmesinin gözlemciliğini üstlendi. Buna karşın II. Abdülhamid İngiltere’yi dengelemek üzere diğer büyük güçlerle ilişkiler kurma yoluna gitti. Aynı zamanda Almanya da İngiltere’nin Ermeni politikasından rahatsızdı. Bismarck, reform taleplerinin Osmanlı’nın iç düzeni açısından tehlike arzettiğinden devletin dağılmasına ve böylece Avrupa dengelerinin altüst olmasına sebebiyet vermesinden endişe ettiğinden,⁵⁴⁶ Osmanlı Devleti’ni İngiltere karşısında Ermeni politikası konusunda destekliyordu. Ona göre gerçekte Ermenilere yönelik reform isteyenler Osmanlı’yı idari-sosyal yapısını düzenlemek değil, Ermenileri alet ederek kendilerine uydu devlet oluşturma ve Osmanlı’yı parçalama peşindeydiler. Almanya da bunun farkındaydı ve reform konusunda bu açıdan Osmanlı’nın yanında yer alıyordu.⁵⁴⁷ Ancak dış ilişkileri çerçevesinde tüm büyük güçlerin anlaştıkları bazı reformların gerçekleştirilmesi yönündeki aksiyonlara dâhil oluyor, bununla birlikte tarafsız bir tutum sergiliyordu. Ayrıca Osmanlı’ya Ermeni tebaasının hayat şartlarında bazı kolaylıklar sağlayarak onların yeniden Sultan’a bağlılıklarını sağlamaya çalışmaları ve İngiltere’yi sembolik bazı reformlarla memnun etmeleri tavsiyesinde bulunuyordu.⁵⁴⁸

Önceki bölümde II. Abdülhamid’in, Ali Nizami Paşa heyetinin Berlin ziyaretinin başarılı geçtiğini ve büyük güçlerin Osmanlı üzerindeki kötü emelleri nedeniyle Osmanlı Devleti ve Almanya İmparatorluğu arasındaki bu yakınlığın faydalı olduğunu muhtırasında söylediğinden bahsetmiştik. II. Abdülhamid’e göre bu yaklaşmanın açık faydalarından birisi de Anadolu’da bağımsız bir Ermenistan kurulmasını isteyen İngiltere ve Rusya’nın, oluşan Osmanlı-Alman yakınlığı nedeniyle bu hususta ısrara cesaret edememiş olmalarıydı.⁵⁴⁹ Aynı zamanda 1881 yılında Berlin’deki görüşmesinde Ali Nizami Paşa Bismarck’a Ermeni meselesiyle ilgili bölgesel bilgiler sunup, İngiltere’nin Ermeni azınlığını kendi siyasi amaçları

⁵⁴⁵ Çalık, **a.g.e.**, s. 49.

⁵⁴⁶ Cebeci, **a.g.e.**, s. 233.

⁵⁴⁷ Çalık, **a.g.e.**, s. 63-64.

⁵⁴⁸ Cebeci, **a.g.e.**, s. 233, 326.

⁵⁴⁹ Mehmet Hocaoğlu, **Abdülhamid Han ve Muhtıraları**, İstanbul: Selekte Yayıncılık, 1989, s. 147.

için alet ettiğini belirtmişti. Bismarck ise bunun üzerine Ali Nizami Paşa'ya İngiltere'deki kamuoyunun İngiliz politikasındaki etkisinden bahsederek, Osmanlı Devleti'nin İngiltere'deki bir veya birkaç gazeteyi kendi tarafına çekmek suretiye Ermeni meselesindeki gerçekleri İngiliz kamuoyuna sunmayı tavsiye etmişti.⁵⁵⁰ Bismarck'a göre böylece kamuoyu baskısıyla İngiltere'nin reform talepleri otomatik olarak azalacaktı.⁵⁵¹

Netice itibariyle Ermeni meselesinde Almanya Bismarck döneminde Osmanlı'ya yakın bir politika izlemişti. Bismarck görevden ayrılmadan kısa süre önce dahi İstanbul'daki elçisi Radowitz aracılığı ile Sultana Ermeni meselesinde Almanya'nın en küçük bir menfaatinin bulunmadığını, bu meselenin Osmanlı Devleti'nin kendi tebaasıyla olan bir iç meselesi olduğunu bildirmişti. Ancak bununla birlikte bu konuda İngiltere'ye dikkat edilmesi uyarısında bulunuyordu.⁵⁵²

B. BISMARCK HAKKINDA DÜŞÜNCELER VE OSMANLI KAMUOYU

Çalışmamızın bu kısmında öncelikle II. Abdülhamid'in Bismarck hakkında nasıl bir bakış açısına sahip olduğunu irdelenecektir. Burada II. Abdülhamid'in tartışma konusu olan ve kendi kaleminden çıkmayıp çeşitli versiyonlar halinde yayınlanan hatıraları yerine, belge niteliğindeki muhtıraları, yakınında bulunan kimselerin yazdıkları hatıralar üzerinden Bismarck hakkındaki düşüncelerine ulaşmaya çalıştık. Ardından son dönem düşünce tarihimiz açısından merkezi yerde duran önemli isimlerden bir olan Namık Kemal'in Şark Meselesi genelinde ve Bismarck özelinde daha çok Alman İmparatorluğu'nun kurulduğu ilk yıllarda gazetelere yazmış olduğu yazılar ve Berlin Kongresi sonrasında kaleme aldığı hususi mektuplardan çıkardığımız düşüncelerine yer verdik. Namık Kemal ismi burada düşüncelerini kamuoyuna aktarma ve kamuoyunu etkileme noktasında son derece başarılı bir isim

⁵⁵⁰ BOA, Y. EE, 7/5, 12 Kanunievvel 1297 (r.) / 24 Aralık 1881 (m.)

⁵⁵¹ Cebeci, a.g.e., s. 267. Bismarck kamuoyunun gücünü iyi biliyordu. Zira çalışmamızın Basiret gazetesi ile ilgili bölümünde bir gazeteyi kendi tarafına çekerek nasıl da lehinde bir kamuoyu oluşturduğunu göreceğiz.

⁵⁵² a.g.e., s. 270-271.

olması dolayısıyla seçilmiştir. Ardından Fransa-Prusya savaşı sürecinde Basiret Gazetesi'nin Prusya yanlısı bir yayın politikası takip etmesi, savaşın ardından Alman İmparatorluğu'nun ilan edilmesiyle birlikte gazetenin sahibi Basiretçi Ali'nin Bismarck tarafından Almanya'ya davet edilmesi ve bu çerçevede gelişen olaylara değineceğiz. Daha sonra II. Abdülhamid'in devletlerarası ilişkilerin yanısıra şahsi ilişkilere de son derece önem vermesi çerçevesinde Berlin Sefiri Ahmet Tevfik Paşa'yı, görevden ayrılmasından beş yıl geçmiş olmasına rağmen doğum gününde Bismarck'a çeşitli hediyelerle göndermesi meselesini ele alacağız. Bir kimsenin iktidardayken değil, iktidardan çekildikten hatta el çektirildikten sonraki ya da hayattayken değil de ölümünden sonra hakkında söylenenlerin o kişi hakkındaki gerçek düşüncelerin aynası olabileceği düşüncesiyle bir sonraki alt bölümde Bismarck'ın istifası ve ölümünün Osmanlı kamuoyu ve devlet nezdindeki yankısını, Osmanlı kamuoyunu oluşturan dönemin önemli gazeteleri ve arşiv belgeleri üzerinden incelemeye çalıştık. Son olarak da Bismarck'ın ölümünün ardından Osmanlı'da hakkında yazılan biyografik eserlere ve bu eserlerdeki Bismarck'a yönelik bakış açısına değinip örnekler vereceğiz. Bunun ardından Osmanlı-Alman yaklaşmasının giderek arttığı bir dönem olan I. Dünya Savaşı'na giden süreçte Almanya ve Almanya ile ilişkiler üzerine kaleme alınan eserlerde Bismarck hakkındaki düşüncelerin izini sürmeye çalıştık.

1. II. Abdülhamid ve Bismarck

Sultan Abdülhamid'in hatıraları ölümünden kısa süre yayınlanmaya başlamış ve günümüze kadar farklı kişilerce farklı versiyonlar halinde yayınlanmış ve güvenilirliği tartışma konusu olmuştur. Prof. Dr. Ali Birinci "Sultan Abdülhamid'in Hatıra Defteri Meselesi"⁵⁵³ başlıklı makalesinde konuyu detaylı bir şekilde irdelemiş ve neticede bu metinlerin II. Abdülhamid'in kendi kaleminden çıkan metinler olmadığı sonucuna varmıştır. Birinci'ye göre bu metinlerdeki II. Abdülhamid lehine üslup ve düşüncelerin, bu metinlerin Sultan tarafından yazıldığı veya yazdırıldığı kanaatini, daha doğrusu inancını doğurmuştur. Ancak Birinci bu yönde vardığı

⁵⁵³ Ali Birinci, "Sultan Abdülhamid'in Hatıra Defteri Meselesi", **Divan İlmî Araştırmalar Dergisi**, sy. 19, yıl.2005, s. 177-194.

sonuca rağmen söz konusu metinler ile ilgili olarak “devre dair tarih araştırmalarında, tarih usûlünün gerekleri yerine getirilerek, birer me haz olarak kullanılabilir” tespitinde bulunmaktadır.⁵⁵⁴

Bununla birlikte Sabuncuzade Luis Alberi'nin kaleme alıp 1889'larda padişaha takdim ettiği hal tercümesini Prof. Dr. Mahir Aydın yayına hazırlamış ve on yedi sayfalık sunuş yazısında⁵⁵⁵ hem dönem ile ilgili hem de farklı dönemlerde II. Abdülhamid üzerine yazılıp çizilenler ve yayına hazırladığı hal tercümesiyle ilgili değerlendirmelerde bulunmuştur. Hal tercümesinde Bismarck ile alakalı bilgilere ulaşamasak da Aydın'ın kaleme aldığı sunuş yazısında dönem üzerine yazılanlar hakkındaki değerlendirmeleri önem taşımaktadır. Aydın özetle II. Abdülhamid ve dönemi hakkında hem kaleme alınan eserlerin yetersizliği hem de kasıtlı olmaları nedeniyle sağlıklı sonuçlara ulaşmanın çok zor olduğunu belirtmektedir. Nitekim II. Abdülhamid döneminde kaleme alınan eserlerin taraflı olduğu gibi, onun tahttan indirilmesinden sonra yazılanların da aynı şekilde taraflı olduğunu belirtmekte, fakat bu eserlerin faydadan hâlî olmadıkları, dikkatli, tarafgirlik girdabına kapılmadan ve bardağın boş yarısını da görerek kullanılmalarını salık vermektedir. Aydın, aynı zamanda II. Abdülhamid hakkında sağlıklı karar verebilmek için devletin resmi belgelerinin önemine de dikkat çekmektedir.⁵⁵⁶ Bu çerçevede aslında II. Abdülhamid'in yazdığı veya yazdırttığı iddia edilen ve farklı versiyonlar halinde yayınlanan hatıralardan daha öncelikli ve güvenilir olan ve bizim de çalışmamızda yer yer faydalandığımız muhtıralar vardır.⁵⁵⁷ Bu muhtıralar Osmanlı Arşivi'ndeki Yıldız Evrakı'nın önemli bir bölümünü oluştırmakta, devrin hükümdarı II. Abdülhamid'in çeşitli meselelerde görüş, düşünce ve yorumlarını ihtiva etmektedir.

⁵⁵⁴ Bu mesele hakkındaki farklı görüşler için bkz. Birinci, **a.g.m.**, s. 177-194; Prof. Dr. Kemal Beydilli ise görüşmemizde hatıralar ile ilgili olarak; II. Abdülhamid'in ağzından çıkmayıp sadece onun ağzına yakıştırılan laflar olduğu sübut bulan bu metinlerin hiçbir şekilde kaynak olarak kullanılamayacağı görüşünü dile getirmiştir.

⁵⁵⁵ Sabuncuzade Luis Alberi, **Sultan II. Abdülhamid'in Hal Tercümesi**, haz. Mahir Aydın, İstanbul: Kitabevi, 1997, s. 7-24.

⁵⁵⁶ Sabuncuzade Luis Alberi, **a.g.e.**, s. 15.

⁵⁵⁷ Beni II. Abdülhamid'in kaleminden çıkmadığı aşıkâr olup, temsil derecesi tartışma konusu olan eserler yerine güvenilirliği şüphe götürmeyen muhtıralarına yönlendiren sayın hocam Kemal Beydilli'ye teşekkür ederim.

Bunlar Ali Fuat Bey, Tahsin Paşa, Süreyya Paşa, Hacı Ali Paşa gibi Mabeyn-i Hümayûn'daki çeşitli kişi ve görevlilere dikte ettirilmek suretiyle yazdırılmıştır.⁵⁵⁸

Bunun yanısıra II. Abdülhamid'in hususi doktoru Atıf Hüseyin Bey'in 1909-1918 yıllarını içeren günlükleri, Sultanın özel hayatını, fikir, düşünce ve inanç yapısını, hislerini, sevgi ve nefretini kişiliğini ve daha çok Avrupa ülkelerine ait hatıralarını, şahsi ve siyasi yaklaşımlarını içermesi açısından önem taşımaktadır.⁵⁵⁹ Atıf Hüseyin Bey II. Abdülhamid'in Selanik'e sürgüne gönderilmesinden Beylerbeyi Sarayı'nda ölmesine kadar onun hususi doktorluğunu yapmak üzere İttihat ve Terakki hükümeti tarafından görevlendirilmişti. II. Abdülhamid hakkındaki önyargıları ilk zamanlar tuttuğu günlüklerine yansırken, daha sonra zamanla bu önyargıların kaybolduğu görülmektedir.⁵⁶⁰ Bu günlüklerden 15 Mayıs 1911 tarihli olanında okuduğu kitaplardan geçen bir bahiste Atıf Hüseyin Bey, II. Abdülhamid'in İtalyan ulemasından birinin eserini tercüme ettirip okuduğunu söylediğini ve "mesela Almanya'da Prens Bismarck... Avusturya'da Metternich gibi siyasilerin hatıratını kimse okumuyor, asıl okunacak istifade edilecek bu gibi zevatin eserleridir" dediğini aktarmaktadır.⁵⁶¹ Bununla birlikte Bismarck'ın Almanya ve Prusya hukuk-ı siyasiyesi hakkında ittihaz ettiği mesleğe dair kaleme alınmış olan Almanca bir kitabın Sultan II. Abdülhamid'e takdim olunduğuna dair bir kayda rastlıyoruz.⁵⁶²

II. Abdülhamid'in Almanya'ya karşı şehzadelğinde Sultan Abdülaziz ile birlikte çıktığı Avrupa seyahati sırasında başlayan bir hayranlığı söz konusu idi. Bu seyahati Doktoru Atıf Hüseyin'e 1912 yılında anlatan II. Abdülhamid önce Fransa'da III. Napolyon ile katıldıkları merasimi daha sonra da Prusya'ya geçtikten sonra oradaki merasimi anlatarak karşılaştırmada bulunmaktadır. II. Abdülhamid'e göre Fransa ve

⁵⁵⁸ Abdülhamid II., **Devlet ve Memleket Görüşlerim**, haz. A. Alaeddin Çetin, Ramazan Yıldız, İstanbul: Çığır Yayınları, 1976, s. 11-13.

⁵⁵⁹ Atıf Hüseyin Bey, **Sultan II. Abdülhamid'in Sürgün Günleri: Hususi Doktoru Atıf Hüseyin Bey'in Hatıraları (1909-1918)**, haz. M. Metin Hülagu, 3. Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları, 2010, s. 15. II. Abdülhamid'in Bismarck'a bakışıyla ilgili bu günlüklere beni yönlendiren hocam Yrd. Doç. Dr. Abdulhamit Kırmızı'ya teşekkür ederim.

⁵⁶⁰ **a.g.e.**, s. 8, 11.

⁵⁶¹ **a.g.e.**, s. 157.

⁵⁶² **BOA, Y. PRK. TŞF.**, 7/8, 14 S. 1321 (h.) / 29 Nisan 1319 (r.) / 12 Mayıs 1903 (m.).

Prusya'daki askeri merasim arasında büyük fark vardı ve bunu şu sözlerle anlatıyordu;

“Prusya’da asker, Kral I. Wilhelm’in önünden geçerken zabıtinden dümençi neferine kadar hepsi başını çeviriyor, kralın gözüne bakıyor, öyle ki sanki emret uğruna öleyim der gibi, öyle ciddi ve muntazam geçiyor idi”

Ayrıca burada misafir kaldıkları sürece herkesin işini askerce ve intizam içinde yapmasından hoşlanmıştı. Bu seyahat sonrasında İstanbul’a döndüğünde Prusya ve Fransa arasında çıkacak olası bir savaşta Fransa’da tahsil edip onlara muhabbet duyduğundan Fransızların kazanacağını iddia eden doktoru Mavroyani ile 100 lira bahse girmiş ve Prusyalıların kazanacağını iddia etmişti. Neticede Prusya galip gelince Almanya’nın birleştiğini söyleyen II. Abdülhamit doktoruna şunları anlatmıştı;

“Ben bunu Almanya’da iken gözümle gördüğüm için zamanımda hep askerlik hususunda Almanya’yı taklit ettirdim. Tahsil için zabıt gönderdim. Almanya’dan muallimler celp ettim. Bunun için de evvele şimdiki imparatorun babasından⁵⁶³ ve bilahere kendisinden müsadesini aldım. Prens Bismarck ahabım idi. Ona yazdım. İmparatora yazdım. Sefire de o yolda talimat verdim. Zabıtlarımızı ordusuna kabul ettiler. Bize muallim gönderdiler. Bir dostluk tesis ettim. Sebebi de orada gördüğüm terbiye-i askeriyenin hiçbir yerde makisi olamaması idi”⁵⁶⁴

Atıf Hüseyin’in günlük defterinin 26 Ağustos 1914 tarihli kısmında ise II. Abdülhamid Berlin Kongresi’ne giden süreçte Bismarck’ın kendisine bir vesileyle haber gönderdiğini ve bu haberde kendisi için “kendisini severim.. Sultan Aziz ile Almanya’ya geldiklerinde daha gençliğini tanırım. Sonra da genç yaşında padişah oldu. Birçok felaketler geçirdi. Bu sebeple acırım...” ifadelerini kullandığını aktarmaktadır.⁵⁶⁵

I. Dünya Savaşı’nın devam ettiği yıllarda 9 Temmuz 1916 tarihli günlükte Atıf Hüseyin yine Abdülhamid’in Bismarck’tan bahsettiği şu ifadeleri aktarmaktadır:

“Şimdi her taraftan Almanya’ya hücumlar oluyor.. Bakalım nasıl yakayı kurtaracaklar... İmparator, Prens Bismarck’ın meslek-i siyasisini terk etti. Başına

⁵⁶³ Babasından değil doğrusu dedesinden olmalıdır. Zira dedesi I. Wilhelm 1888 yılında ölmüş yerine geçen babası III. Friedrich hastalığından ötürü İmparator olduktan üç ay kadar sonra ölmüştür.

⁵⁶⁴ Atıf Hüseyin Bey, **a.g.e.**, s. 198-200; II. Abdülhamid aynı hikayeyi bazı ifade değişiklikleri ile 1913 ve 1917 yılında yeniden anlatmıştır bkz. **a.g.e.** s. 240 ve s. 427-428; ayrıca bkz. Karal, **a.g.e.**, s. 173.

⁵⁶⁵ Atıf Hüseyin Bey, **a.g.e.**, s. 284.

bu bela geldi.. Yoksa gelmezdi. Prens Bismarck gibi bir deha ne gelir.. ne de gelecektir.. Onun mesleği Rusya, Avusturya ile iyi geçinip İngilizleri de kullanmak, gücendirmemek ve Fransızlarla da ihtilaf Alsace-Lorraine'den ileri geldiğinden o hususta anlaşmaktan ibarettir.. Kendisi garip bir adam idi.. Başına büyük bir hasır şapka, sırtına da etekleri uzun bir setre giyip nehir kenarında elinde olta balık tutmak, yanında da iri sevgili köpeğini bulundurmamak birinci meşgalesi imiş.. oturduğu salonda eşya namına bir yazı masası, birkaç hasır iskemleden ibaret basit bir hâli varmış.. Hatta imparatorun huzuruna çıktığı zaman bile köpeği yanında bulunmuş. [Resim 30] Kendisinin doktoruyla görüşüm.. bu tafsilatı ondan aldım. Şimininger-Schmininger⁵⁶⁶ ismindeki doktorunu Zekiye Sultan'ın hastalığı için göndermiş idi.⁵⁶⁷

Atıf Hüseyin Bey'in günlüklerinin yanısıra Sultan Abdülhamid'in özel ve siyasi hayatına yönelik izlere 1885 yılında girdiği ve uzun yıllar görevli bulunduğu Yıldız Sarayı'daki hatıralarını yazan Ali Said'in 1922 yılında kaleme aldığı Saray Hatıraları'nda tesadüf edebiliriz.⁵⁶⁸ II. Abdülhamid'in günlük hayatının ve ilgilerinin aktarıldığı bu eserde esasen Almanya ve Bismarck bağlamında pek önemli bilgiye rastlamamakla beraber II. Abdülhamid'in gazete merakı ve yabancı gazeteleri takip etmesi, binek hayvanlarının yanısıra Bismarck'ın da çok sevdiği av köpeklerine merakına⁵⁶⁹, ihsan ve ikramına; özellikle de hünerli ve becerikli kimselere ve sevdiği ecnebilere armağanlarının bol ve zengin olduğundan⁵⁷⁰ bahsedildiğini görüyoruz. Ayrıca II. Abdülhamid'in zekâsı ve gönül alıcı muamelesiyle ecnebilere hürmetini kazanmış olduğundan, İngiltere ve Almanya elçilerinin hususi müracaatlarında Sultan'ın bunlara fazlaca iltifat göstermesi üzerine şaşkınlık gösteren yanındaki

⁵⁶⁶ Bismarck'ın hususi doktorunun adının doğru yazılışı Ernst Schweningen'dir. Hakkında bilgi için bkz. Ali Reşat ve İsmail Hakkı, **a.g.e.**, s. 103 vd.

⁵⁶⁷ Atıf Hüseyin Bey, **a.g.e.**, s. 356-357; II. Abdülhamid'in bahsettiği Zekiye Sultan'ın hastalığı için 1885 yılında Bismarck'ın doktorunu göndermesi ile ilgili yazışmalar için bkz. **BOA, HR. TO.** 529/42, 12 Kasım 1885 (m.) / 4 S. 1303 (h.) / 31 Teşrinievvel 1301 (r.); **BOA, HR. TO.** 529/47, 28 Kasım 1885 (m.) / 20 S. 1303 (h.) / 16 Teşrinisani 1301 (r.)

⁵⁶⁸ Ali Said, **Saray Hatıraları: Sultan Abdülhamid'in Hayatı**, haz. Ahmet Nezih Galitekin, İstanbul: Nehir Yayınları, 1994, s. 11-14. Bu eseri yayına hazırlayan Ahmed Nezih Galitekin, hatıradan anlaşıldığına göre öyle pek küçük bir saray görevlisi olmayan yazarın, Ali Said ismini müstear isim olarak kullandığı sonucuna varmıştır. Zira ilgili kaynakları taramasına karşın Ali Said ismine rastlamadığını belirtmektedir. Müstear isim kullanılmasını ise İttihat ve Terakki yönetimine karşı korkuya bağlamaktadır.

⁵⁶⁹ Padişah için uzun araştırmalar sonucu satın alınan bir çift iyi cins İrlanda köpeğinin Dersaadet'e gönderildiğine dair bkz. **BOA, Y. PRK. EŞA.**, 17/34, 30 N. 1310 (h.) / 5 Nisan 1309 (r.) / 17 Nisan 1893 (m.).

⁵⁷⁰ Ali Said, **a.g.e.**, s. 35, 41, 45.

birine “Birinin çok büyük donanması, diğerinin büyük ordusu var. Bizim de tatlı dilimiz olmasın mı?” dediğini nakledilmektedir.⁵⁷¹

II. Abdülhamid, Alman Şansölyesi Bismarck’ın Osmanlı’ya olan ihtiyatlı yaklaşımından şikâyetçi olsa da, İngiltere’nin gücü ve siyaseti karşısında bu ihtiyatlı dostluğa da razıydı.⁵⁷² Ayrıca Almanların karakter itibariyle ağır olmalarına karşın sadık dost ve çalışkan olduklarını, bir işe girişmeden evvel gerekli bilgileri edinmeye önem verdiklerini, Fransızlar gibi politika ile uğraşp vaktini boş yere harcamadıklarını düşünmekte ve bu karakterlerini takdir etmekte idi.⁵⁷³ II. Abdülhamid’in Almanya ve Almanlar hakkındaki bu düşüncelerinin kendi döneminden itibaren Osmanlı-Alman yakınlaşmasının giderek artmasına önemli etkisi olduğuna şüphe yoktur.

Yine özellikle İngiltere’nin meşrutiyeti teşvik eden davranışlarına karşın, otoriter bir toplum ve devlet yapısına dayanan hükümetin parlamentodan çok hükümdara karşı sorumlu bulunduğu, basın daima müdahaleye açık, zorba tedbirlerle kulağı çekilebilen bir sisteme dayanan Almanya’nın, II. Abdülhamid’e sempatik gözükeceği açıktı.⁵⁷⁴ II. Abdülhamid’in Almanya sempatisinde basının da önemi vardı. Almanya kendi ideolojik yayılması için basının önemini biliyordu. Almanya’ya çağrılıp para, matbaa makineleri ve hediyeler verilen Ali Efendi tarafından çıkarılan Basiret Gazetesi Almanya’yı destekleyen yazılar yazmış, Osmanlı halkı ve devlet erkânı arasında olduğu kadar, sarayda da okunan bu gazete II. Abdülhamid üzerinde de Alman sevgisi yaratma hususunda tesirde bulunmuştu.⁵⁷⁵ Bunun dışında Osmanlı da yönetici ve aydın çevrelerinde İngiltere, Rusya ve Fransa’ya karşı bir nefret ve bir bezginlik vardı. Bunlar iki yeni güce Almanya ve Japonya’ya sempati besliyorlardı.

⁵⁷¹ a.g.e., s. 66.

⁵⁷² Demirel, a.g.e., s. 21.

⁵⁷³ Karal, a.g.e., s. 173.

⁵⁷⁴ Nitekim II. Abdülhamid’in Bismarck’a duyduğu yakınlığın diğer bir önemli nedeni de Bismarck’ın I. Wilhelm’in sadık bir bendesi olmasıdır. Netice de kendisi de Osmanlı Devleti’nin Sultanı olarak kendisine sadık bendelerin olmasını arzulamakta ve bu çerçevede Bismarck’ı bir örnek olarak görmektedir.

⁵⁷⁵ Basiret gazetesi ile ilgili bölümde bu konu daha detaylı incelenecektir.

Japonya'nın Osmanlı'ya nüfuz etme şansı az olduğundan, Almanya'ya sempati daha büyüktü ve Alman yayılması için uygun bir ideolojik ortam oluşmuştu.⁵⁷⁶

İmparator II. Wilhelm'in İstanbul'u 1889 yılındaki ilk ziyaretinde yanında Otto von Bismarck'ın oğlu Kont Herbert von Bismarck da bulunuyordu. Bu ziyaret sırasında II. Abdülhamid Herbert von Bismarck'a da yakın ilgi göstererek babasının sağlığını ve hatırını sormuş,⁵⁷⁷ Berlin'e geri dönüş zamanı geldiğinde de kendisiyle vedalaşırken babası Alman Şansölyesi Otto von Bismarck'a selam göndermeyi ihmal etmemişti.⁵⁷⁸ II. Wilhelm 2-6 Kasım 1889 tarihlerinde Osmanlı başkentine gerçekleştirdiği ziyaret Osmanlı basınına genel itibariyle iki devlet arasındaki ilişkilerin ve dostluğun artırılmasına yönelik bir ziyaret olduğu şeklinde yansiyordu.⁵⁷⁹ II. Wilhelm daha sonra 1898 yılı ve I. Dünya Savaşı sürerken olmak üzere İstanbul'a iki ziyarette daha bulunmuştur.⁵⁸⁰

Sultan Abdülhamid, dış politikada daha rahat hareket edebilmek için başta yabancı devletlerin hükümdarlarıyla olmak üzere şahsi dostluklara ve birebir ilişkilere ehemmiyet vermiştir. Aradaki ilişkileri sıcak tutmak maksadıyla özel günlerde hususi mektup ve telgraflara, tebrik ve hediye vs. gibi meselelere son derece önem vermiştir.⁵⁸¹ Bunlara bazı örnekler verecek olursak II. Abdülhamid karısının

⁵⁷⁶ Akyar, **a.g. Yüksek Lisans Tezi**, s. 73-74.

⁵⁷⁷ Almanya imparatoru II. Wilhem, eşi ve maiyetlerinin padişahı ziyaretler hakkında bkz. **BOA, Y. PRK. PT.**, 5/79, 8 Ra. 1307 (h.) / 21 Teşrinievvel 1305 (r.) / 2 Kasım 1889 (m.); Ayrıca bkz. Demirel, **a.g.e.**, 30.

⁵⁷⁸ **a.g.e.**, s. 44.

⁵⁷⁹ Ali Gözeller, "Osmanlı Alman Yakınlaşmasının Basına Yansıması: Sabah Gazetesi Örneği (1889-1895)", **Yüksek Lisans Tezi**, Marmara Üniversitesi, 2005, s.21. Bu yüksek lisans tezinde II. Wilhelm'in bahsi geçen İstanbul ziyaret hakkında detaylı bilgiye ulaşılabilir. Tez ayrıca ilgili tarih aralığında Osmanlı-Alman siyasi, askeri ve ekonomik ilişkilerinin Osmanlı basınına yansımasını Sabah gazetesi örneğinde incelenmiştir. 1889-1895 dönemi Osmanlı-Alman yakınlaşması açısından önemli bir safhadır, zira bu dönem II. Wilhelm'in tahta geçmesi, Bismarck'ın görevden ayrılması ve II. Wilhelm'in ipleri eline alıp denge politikasını bir kenara koyarak dünyaya açılma politikası izlemeye başladığı ve Alman endüstrisinin Osmanlı'da yatırımlara başladığı bir dönemdir.

⁵⁸⁰ Ziyaretlerle ilgili bkz. Şamil Mutlu, "Eminönü'ne bir İmparatorun Seyahati ve Etkileri (II Wilhem)", **3. Uluslararası Tarihi Yarımada Sempozyumu Tebliğler Kitabı**, İstanbul: Eminönü Belediyesi, 2008, s. 289-291.

⁵⁸¹ Bu telgraf ve mektupları müstakil bir şekilde bir araya toplayan defterlere rastlanılmamakla beraber, Yıldız Saray'ından İstanbul Üniversitesi'ne intikal edip II. Abdülhamid'in uzun süren saltanatı muayyen bir dönemde yabancı devletlerin imparator, imparatoriçe, kral, kraliçe, prens ve prenses ile devlet adamların gönderdiği mektup ve telgrafların suretlerini içeren bir yazma defter,

vefatından dolayı Bismarck'a taziyelerini iletmiş, bunun üzerine Bismarck dönemin Berlin Sefiri Tefvik Paşa'dan teşekkürlerini iletmesini rica etmiştir. Tefvik Paşa da bunu çektiği bir telgrafla İstanbul'a bildirmiştir.⁵⁸² Bir keresinde Prens Bismarck'ın bir mülakatında "Devlet-i Aliyye hakkında pek ziyade muhabbet göstermesi üzerine, hükümet-i seniyye tarafından kendisine meveddet hayırhahanesine bigayet ehemmiyet verdiği cihetle hissiyat-ı dostanesine teşekkür ile karşılık verilmesi" Berlin sefaretinden talep edilmişti.⁵⁸³ 1888 yılı başlarında II. Abdülhamid, Alman İmparatoru, İmparatoriçesi, Prens Bismarck, oğlu Herbert Bismarck ve diğer nazırlara telgrafla yeni yıl tebrikleri göndermişti. Padişah tarafından gönderilen yeni yıl tebriklerine gelen cevaplar kendisine tercüme edilerek takdim edilmişti. Bismarck yeni yıl tebriğini şöyle cevaplamıştı:

"Telgrafnâme-i devletlerinde münderiç kelimât-ı nevâziş-gâyâtan dolayı teşekkürât-ı fâikamı ve zevcem ile senâverlerinin tezâyüd-i bahtiyarî ve ikbâl-i asâfâneleri hakkındaki temenniyât-ı hâlisânelerimizi kabul buyurmalarını rica ederim"⁵⁸⁴ (Bkz. Ekler, Belge 4)

Sultanın talebi üzerine İstanbul'a gelen Bismarck'ın doktoru Schweningen'in, Bismarck'tan selam getirmesi üzerine II. Abdülhamid 3 Ağustos 1889 tarihli aşağıdaki mektubu göndermişti:

"Hayreddin Paşa'nın tedavisi için celb edilen tabib-i hususi-i fehmaneleri Doktor Schwoeninger, validemle kerimemi ve Şehremini Mazhar Paşa'yı dahi muayene ederek... takdirimizi mucib olmuştur. Tabib-i mûmâ-ileyh huzurumuza kabul olunduğu esnada selam-ı fehmanelerini iblağ eylemesiyle, işbu eser-i meveddetten hasıl olan mahzuziyyetimi ve Avrupa'da zat-ı fehmaneleri gibi bir dostumuz bulunmasından mutma'in bulunduğumu beyan ile zat-ı alinize mahsusan selam eder ve hakk-ı fehmanelerinde ber-kemal olan mahabbet-i samimiyyeme itimad buyuracaklarını me'mul eylerim. Fi 7 Muharrem sene 1307"⁵⁸⁵.

Sultan II. Abdülhamid, Bismarck'ı görevden ayrılmasından sonra da unutmamıştı. Ahmet Tefvik Paşa'yı 1895 yılında 80. yaşgünü kutlamak üzere nişan ve hediyelerle Hamburg'a, Bismarck'ın malikânesine göndermesi bunun güzel bir

üzerine yapılan bir çalışma neticesinde makale olarak yayınlanmıştır. Bkz. Abdülkadir Özcan ve İlhan Şahin, "II. Abdülhamid'in Hususi Mektub ve Telgrafları", **İÜ Tarih Dergisi**, Sayı 34, 1984, s. 417-474.

⁵⁸² **BOA, Y. A. HUS.**, 314/93, 7 C. 1312 (h.) / 6 Kasım 1894 (m.).

⁵⁸³ **BOA, HR. TO.** 499/1, 19 Eylül 1883 (m.) / 17 Za. 1300 (h.) / 7 Eylül 1299 (r.).

⁵⁸⁴ **BOA, Y. MTV.**, 29/98, 23 R. 1305 (h.) / 8 Ocak 1888 (m.).

⁵⁸⁵ Abdülkadir Özcan ve İlhan Şahin, **a.g.m.**, s. 453-454.

örneği idi. Hatta II. Abdülhamid, istifasından bir süre geçtikten sonra Bismarck'a bir mektup yazarak siyasi meselelerde kendisinden yardım talebinde bulunmuş, Bismarck'ın bu mektuba verdiği olumlu yöndeki cevap İmparator II. Wilhelm'i kızdırmıştı.⁵⁸⁶ Yine II. Abdülhamid döneminde ama Bismarck'ın ölümünden yedi yıl kadar geçtikten sonra Yıldız Sarayı'ndan Berlin Sefareti'ne gönderilen bir telgrafta, bir Alman gazetesinde ilan ile satışı çıkarılan ve Alman İmparatoru ile Prens Bismarck'ın tasvirlerini içeren iki tablonun sefaretçe satın alınarak posta ile İstanbul'a gönderilmesi talebi, sefaretten gelen cevabî telgrafta ise bahsi geçen tabloların satın alınarak gönderildiği bildirilmektedir.⁵⁸⁷ Bu durum Almanya ile ilişkilerin giderek yoğunlaştığı bir dönemde Bismarck'ın II. Abdülhamid tarafından hatırlanmış olduğunu göstermektedir.

Kızı Ayşe Osmanoğlu'nun aktardığına göre II. Abdülhamid, II. Wilhelm ve Bismarck'ı şu sözlerle karşılaştırmıştı;

“II. Wilhelm saltanat zamanında iki defa İstanbul'a geldi. Kendisini yakından tanıdım. Genç, faal, nazik, sevimli bir zattı. Bismarck'ı yere çarptıktan sonra onun rolünü kendi üzerine aldı. Fakat Bismarck kadar tecrübeli ve akıllı değildi. Güttüğü gaye Almanya'nın askeri gücüydü.”⁵⁸⁸

Aslında II. Abdülhamid, Bismarck'ın ilk başlarda Osmanlı Devleti'ne yüz vermemesinden ve Osmanlıları Üç İmparatorlar İttifakı'na almamasından şikâyetçidir ve “Almanya kuvvetini boşuna harcayarak her yerde kendisine faydasız koloniler arayacağına, nüfuzunu İran Körfezi'ne kadar uzatsa hem bizim hem de kendisi için çok daha iyi olur” demektedir. Bu çerçevede Sultanın Alman ittifakı ve Almanya'nın iktisadi etkisine karşı davetkâr bir eğilimi vardı. Ancak II. Abdülhamid Avrupa uyumu ve barışçı politika içerisinde bu birliğe taraftardı. Ona göre Bismarck en akıllı diplomattı.⁵⁸⁹ Diğer yandan Bismarck da 1890'larda görevi bıraktıktan sonra II. Abdülhamid'in dış politikadaki kabiliyetini, Osmanlı'daki tüm diplomatlar

⁵⁸⁶ BOA, Y. PRK. HR. 14/70, 29 Z. 1308 (h.) / 24 Temmuz 1320 (r.) / 5 Ağustos 1891 (m.).

⁵⁸⁷ BOA, Y. PRK. EŞA., 48/40, 15 L. 1323 (h.) / 13 Aralık 1905 (m.).

⁵⁸⁸ Ayşe Osmanoğlu, **Babam Sultan Abdülhamid**, Ankara: Selçuk Yayınları, 1986, s. 54; Soy, **a.g.e.**, s. 93.

⁵⁸⁹“Bismarck hakiki diplomattı ve Avrupa'nın ruhumu bilirdi. Kendisiyle hususi muhaberatım vardır. Aramızda karşılıklı birçok mektuplar gönderilmiştir” babasından aktaran: Ayşe Osmanoğlu, **a.g.e.**, s. 55.

arasında en iyi diplomat olduğunu söyleyerek dile getirmişti.⁵⁹⁰ Sultan Abdülhamid'e göre Avrupa dengesinde uyumu bozmayan bir Almanya'nın yanında yer alınmalıydı. Bismarck ile hususi olarak mektuplaşan Sultan, sürekli olarak İngiltere'nin gücünden ve siyasetinden çekindiğinden ihtiyatlı bir Alman dostluğuna taraftardı. Ancak sonraki yıllarda gelişen olaylar böyle ihtiyatlı bir dostluğa müsaade etmeyecek şekilde gelişmişti.⁵⁹¹

2. Namık Kemal'in Bismarck Üzerine Düşünceleri

Bir Osmanlı aydını olarak Namık Kemal yaptıkları ve yazdıklarıyla son dönem düşünce tarihimiz açısından merkezi yerde duran önemli isimlerdendir. Hatta etkileri itibariyle en önemli ismi olarak da kabul edilebilir. Öyle ki yirminci yüzyılın başlarındaki fikir ve siyaset akımları geriye doğru götürüldüğünde temsil gücü en yüksek ismin Namık Kemal olduğunu görürüz. Cumhuriyeti kuran kadrolar dâhil olmak üzere Yeni Osmanlılar, Jöntürkler, İttihat ve Terakki hareketlerinden, talebesinden aydınına, medrese mensubundan edebiyatçısına, siyasetçisine o dönemde “memleketi kurtarma” sevdasına düşmüş herkesin Namık Kemal'i açıktan veya gizli bir şekilde okuyarak yetiştiğini söylemek mümkündür. Medeniyet, hürriyet, terakki, vatan, maarif, lisan, şariat gibi modernleşme tarihimizin ana kavramları ve konuları üzerine hem nicelik hem de nitelik olarak üstün ve derinlikle yazılar kaleme alan Namık Kemal⁵⁹², aynı zamanda Avrupa siyaseti ve memleketin dış politikasıyla da son derece ilgilidir. Çeşitli gazetelerde Şark Meselesi'ne⁵⁹³ dair görüşlerini kaleme aldığı azımsanmayacak derecede makaleleri vardır. Bu bağlamda Namık Kemal, düşüncelerini kamuoyuna aktarma ve kamuoyunu etkileme noktasında son derece başarılı bir isimdir.

⁵⁹⁰ Claus Kreiser und Christoph Neumann, **a.g.e.**, s. 348.

⁵⁹¹ Ortaylı, **a.g.e.**, s.70.

⁵⁹² Namık Kemal, **Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri: Siyaset, Hukuk, Din, İktisat, Matbuat, 1840-1888**, haz. İsmail Kara, Nergiz Yılmaz Aydoğdu, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2005, s. 6-7.

⁵⁹³ **Şark Meselesi** siyasi bir terim olarak ilk kez 1815 Viyana Kongresi'nde kullanılmıştır. **Şark Meselesi** İngiltere'nin baş aktörü olduğu Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün korunmasına işaret ederken, yüzyılın ikinci yarısında Türklerin Avrupa'dan çıkarılması ve nihayet yirminci yüzyıl başlarında Osmanlı Devleti'nin topraklarının paylaşılması anlamında kullanılmıştır. Bkz. Emrah Çetin ve Özgür Tilbe, “Namık Kemal'in ‘Şark Meselesi’ne’ Dair Görüşleri (Hadika, Hürriyet, İbret ve Tasvir-i Efkâr'a Göre)”, **Doğumunun 170. Yılında Uluslararası Namık Kemal Sempozyumu**, Tekirdağ: Namık Kemal Üniversitesi, 2010, s. 290.

Şüphesiz konu edindiğimiz dönemde Şark Meselesi'nin önemli aktörlerinden biri de Almanya'dır. Namık Kemal'in Şark Meselesi hakkındaki fikirlerinin olgunlaştığı zamanlarda Almanlar milli birliklerini henüz yeni kurmalarına rağmen devletlerarası sahada önemli bir denge unsuru haline gelmişti. Bu nedenle Namık Kemal de Almanya'nın Şark Meselesi'ndeki duruşu ve politikalarını yazılarına konu etmiştir.⁵⁹⁴ Bu çerçevede aşağıda Namık Kemal'in yazılarının satır aralarında konumuz olan Bismarck ile ilgili düşüncelerine dikkat çekmeye çalışacağız.

İbret gazetesine yazdığı “Bir mülâhaza” başlıklı makalesinde Namık Kemal, Rusya'nın Karadeniz'de donanmasını tahkim ettiği söylentilerini dikkate almaya değmeyeceğini, Rusya'nın Avrupa üzerindeki faaliyetlerini “vakt-i müsaide tâlik ettiğini”, Asya ile uğraştığını, İstanbul'a değil Hind'e gittiğini söylemektedir.⁵⁹⁵ Bu yazı miladi takvime göre 1872 yılının Haziran ayına denk gelmekte ve Namık Kemal Rusya'nın uzak kalmasının en büyük sebebinin “Bismarck hazretlerinin dehşet-i vücudu” olduğunu belirtmektedir. Ayrıca Bismarck'ın önünde durulamaz bir hale geldiğini ve buralarda “bakalım felek ne yapar”⁵⁹⁶ deniliyorsa Avrupa'da da “Bakalım Bismarck” ne yapar denildiğini söyleyen Namık Kemal, Alman Birliği'nin sağlanıp imparatorluğun ilan edilmesinin ardından Bismarck'ın Avrupa'da sahip olduğu nüfuza dikkat çekmektedir. Rusya'nın böyle bir şeye girişmeyeceğine şu sözleriyle işaret etmektedir;

“Bu haysiyette bir âdem meydanda, Avrupa dâhilinin en âlim, en kudretli olan kavmi onun elinde ve hele Fransa'nın felâket-i âhiresi göz önünde iken Şark Meselesi gibi cihan-ı medeniyette mevcut olan menâfi'in kâffesine doğrudan doğruya ve dolayısıyla taalluku zâhir olan bir fitne-i nâimeyi uyandıрмаğa kim cesaret edebilir?”

⁵⁹⁴ Musa Gümüş, “Namık Kemal'in Fikir Dünyasında Şark Meselesi”, **Doğumunun 170. Yılında Uluslararası Namık Kemal Sempozyumu**, Tekirdağ: Namık Kemal Üniversitesi, 2010, s. 535.

⁵⁹⁵ **İbret**, Nr. 2, 9 R. 1289 (h.), 3 Haziran 1288 (r.), s. 1-2; Namık Kemal, **a.g.e.**, s. 43-45.

⁵⁹⁶ Bu ifadeyi aynı zamanda dönemin önde gelen edebiyatçılarından Sami Paşazade Sezai'nin 1877 yılında bir nutkundan yola çıkarak Bismarck ile ilgili yazdığı bir yazıda da görmekteyiz. Sezai yazısında Bismarck'ın önceden bir sükût ve sükûnet halinde iken balkanlardaki son gelişmeler nedeniyle son derece değiştiğinden bahisle şöyle diyor; “Avrupalılık ahvaline vakıf olanlara veya üdebamızın âsârıyla iştilal edenlere malumdur ki buralarda bakalım felek ne yapar denildiği gibi Avrupa'da da bakalım Bismarck ne yapar deniliyor”. Bkz. **İttihad**, Nr. 114, 21 Kanun-ı evvel 1292 (r.), 21 Ocak 1877 (m.); Sami Paşazade Sezai, **a.g.e.**, s. 9.

Mösyö de Gödel'in Almanya İmparatorluğu tarafından İstanbul'a sefir tayin edilmesi nedeniyle gazetelerde yer alan birçok yazı üzerine kendi görüşlerini İbret gazetesinde "Prusya Politikası" başlıklı bir makale ile ele almıştı. Namık Kemal, bu yazısında özellikle de Fransızların Prusya mağlubiyetinin ardından Almanya'nın her hareketini "asâyîş-i umûmîye" karşı bir hıyanet olarak telakki ettiklerini ve gazetelerin bu yönde yazılarla Osmanlı'yı ikaza çalıştıklarını belirtirken, Osmanlı topraklarında Almanların tahrikine müsait bir kavim ve mezhep olmadığı düşüncesiyle Bismarck'ın Şark Meselesi'nde Rusya'ya alet olamayacağı görüşünü dile getirmektedir. Almanya'nın böyle bir şeye girişmeyeceğini;

"Dünyanın en dakik gavâmızını keşf ve idrakte maharet-i fevkaladesi meşhûd-ı âlem olan Prens Bismarck gibi bir âkil bilmez mi ki bu mülkün her karış toprağı, alındığı zaman dökülen kanların bir iki misli isâr olunmadıkça kimseye verilmez"

ifadeleriyle kaleme döker ve Almanya'nın Fransa'yı yalnız bırakma amacıyla Rusya ile yakınlaşmasının tabii olduğunu belirtir. Yazının devamında yakınlaşma ve ittifaklar gibi konuları Bismarck gibi "fatîn bir diplomatın" detayına kadar düşünüyor olacağını yazar. Ayrıca Bismarck'ın on sene içerisinde Almanya ittifadı gibi dünyanın inanılması güç en büyük olaylarından olan bir muzafferiyeti istihsal ettiğini belirtir.⁵⁹⁷

Yine Almanya İmparatorluğu tarafından İstanbul'a sefir tayin edilen Mösyö de Gödel ve Şark Meselesi üzerine yazdığı bir diğer yazısında Namık Kemal, Prens Bismarck'ın kendisi için bu derece önemli bir müsteşarını İstanbul'a göndererek kendisinden mahrum kalması üzerine herkesin "bunda fevkalade bir iş var, Şark Meselesi'nin halli Berlin'de hazırlanıyor" gibi görüşlere yönelik olarak, Almanya'nın şarkta herhangi bir mesele hazırladığına değil, aksine bir mesele çıkar ise kendi de müdahale de bulunmak için böyle bir girişimde bulunduğunu ve bu nedenle konunun çok büyütülmemesi gerektiğini belirtmektedir.⁵⁹⁸

⁵⁹⁷ İbret, Nr. 42, 28 Ş. 1289 (h.), 18 Teşrin-i Evvel 1288 (r.), s.2 ve Nr. 43, 29 Ş. 1289 (h.), 19 Teşrin-i Evvel 1288 (r.), s. 1; Namık Kemal, **a.g.e.**, s. 206-211.

⁵⁹⁸ İbret, Nr. 59, 22 N. 1289 (h.), 11 Teşrin-i sani 1288 (r.), s. 1-2; Namık Kemal, **a.g.e.**, s. 290-294.

Namık Kemal ayrıca büyük devletlerin politikalarını kısaca değerlendirdiği “Yeni asrımızın politikası tarihinin bir ufacık fihristi”⁵⁹⁹ başlıklı yazısının Almanya’dan bahsettiği kısımda Prens Bismarck’ın göreve geldiğinde Prusya’nın sınırları dahi kesin olmayan kendisinden büyük üç devlet arasında sıkışmış bir halde olduğunu belirtmektedir. Ancak takip ettiği politikalar sayesinde Alman İmparatorluğu’nun kurulmasına vesile olduğunu ve o an itibarıyla Alman İmparatorluğu’nun hükümetlerin en büyüğü olduğunu ifade etmektedir. Bununla birlikte Namık Kemal’e göre bu muvaffakiyetlerin en birinci sebebi bizzat Prens Bismarck’ın dirayet-i fevkalâdesidir, ancak Almanya’nın askeri ve eğitim disiplininin bir diğer sebebi oluşturmasının yanı sıra İngiltere ve Rusya’nın da ilk etapta Almanya konusunda çekimser bir tavır sergilemeleri de inkâr edilmemesi gereken bir durumdur. Zira ona göre İngiltere’de halkın hürriyet ve istirahatı arttıkça hükümetin doğrudan doğruya İngiltere’nin menfaatine dokunmayan konulardan uzak kalmaktadır. Diğer yandan Rusya ise Kırım tecrübesiyle birlikte ne zaman silaha sarılsa karşısında büyük bir ittifakla karşılaşacağı endişesiyle Avrupa’da bir mesele çıkarmaktan çekiniyordu.

Bir sonraki gün yayınlanan “Şimdiki Politika”⁶⁰⁰ başlıklı yazısında Namık Kemal, Alman Birliği’ni sağlayan Bismarck’ın işi bütün Almanları bir araya getirecek dereceye götüremeyeceğinden bahsetmektedir. Bu çerçevede Almanya’nın, Rusya ve Avusturya’da Almanların olduğu bölgeleri birliğine katabileceğine, ancak bundan sonra Lehistan’ın kendi tasarrufunda bulunan parçasıyla ve her şeyiyle Fransız olan Alsace-Lorraine üzerinde bir hak iddiasında bulunamayacağını öne sürmektedir. Bunun için Kemal’e göre Bismarck elde ettiği zaferlerle her istediğini yapmaya kalkarsa, elde ettiklerinin de hükmü kalmayacaktır. Kemal’in bu satırları kaleme aldığı tarih 1872 yılı Aralık ayıdır.

Namık Kemal Berlin Kongresi’nden beş ay kadar sonra 16 Aralık 1878’e denk gelen hicri 21 Zilhicce 1295 tarihli bir mektubunda;

⁵⁹⁹ **İbret**, Nr. 74, 17 L. 1289 (h.), 6 Kanun-ı Evvel 1288 (r.), s. 1-2; Namık Kemal, **a.g.e.**, s. 337-342.

⁶⁰⁰ **İbret**, Nr. 75, 18 L. 1289 (h.), 7 Kanun-ı Evvel 1288 (r.), s. 1-2; Namık Kemal, **a.g.e.**, s. 343-348.

“Ben daha Magosa’da iken ‘Allah dünyadan Bismarck’ın vücudunu kaldırsın, o zaman istikbalin ne olacağına hükmederim’ demiştim. O adam büyük. Bir de büyük mevki ihraz etmiş. Küre-i zemini elinde top gibi oynatıyor”⁶⁰¹ (Resim 14)

derken aynı mektubun devamında, Avrupa’daki halin neticesinde bir harb-i umuminin patlak vereceği düşüncesini dile getiriyor ve vaktiyle I. Napolyon’un olduğu gibi Bismarck’ın da böyle bir durumda mağlup olacağını şu sözlerle ifade ediyor;

“Bismarck ne kadar büyük olursa olsun, Allah Efendimiz’den büyük değildir. Harb-i umumi zuhur ederse zannımca galebe gelecek olan bizim taraf olur. Yine zannımca Bismarck bizim tarafımızda bulunmaz ise kendi kavli üzere, bir münasebetsizlik ile bir parlak devre-i ikbâlin hatimesine vasil olur”.⁶⁰²

27 Nisan 1885 tarihli Menemenli Rifat Beye gönderdiği hususi bir mektubunda ise;

“Napolyon nasıl İngiltere’ye tasallut ile mahvoldu ise, Bismarck da İngiltere’ye tasallut edince mahvolur. İki yüz milyon nüfusa dünyanın denizlerine hâkim, küre-i zeminin sülüs servetine malik bir devlet ile uğraşılmaz”

diyerek, hem İngiltere’nin sömürgeleriyle dönemin en büyük gücü olduğunu kabul ederken⁶⁰³ her ne kadar Bismarck’dan sonra da olsa I. Dünya Savaşı’nı öngörmüş gibidir.

3. Basiret Gazetesi, Basiretçi Ali ve Bismarck’ı Ziyareti

Basiret gazetesinin yayın hayatına başladığı 1870’li yıllar Osmanlı’da meşrutiyet dönemi arifesine rastlamaktadır ve bu dönemde Basiret çeşitli fikir akımları ve meşrutiyet fikirlerinin Osmanlı toplumuna aktarılmasında önemli rol oynamıştır.⁶⁰⁴ Basiretçi Ali Efendi’nin sahibi olduğu ve 20 Şevval 1286 (h.)/23 Ocak 1870 (m.) tarihinde ilk nüshası küçük boyda yayınlanan Basiret gazetesi, 20 Mayıs 1878

⁶⁰¹ Mithat Cemal Kuntay, **Namık Kemal: Devrinin İnsanları ve Olayları Arasında**, c. II, kısım II, İstanbul: Maarif Vekâleti, 1956, s. 787; Namık Kemal, **Namık Kemal’in Hususi Mektupları II: İstanbul ve Midilli Mektupları-I**, haz. Fevziye Abdullah Tansel, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1969, s. 334-335.

⁶⁰² Namık Kemal, **a.g.e.**, s. 334-335.

⁶⁰³ Namık Kemal, **Namık Kemal’in hususi mektupları IV: Rodos ve Sakız Mektupları VII-VIII**, haz. Fevziye Abdullah Tansel, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1986, s. 216.

⁶⁰⁴ İlhan Yerlikaya, **XIX. yüzyıl Osmanlı siyasi hayatında Basiret Gazetesi ve Cermenizm Panislamizm Panslavizm Osmanlılık fikirleri**, Van: Yüzcüncü Yıl Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, 1994, s. I.

tarihinde meydana gelen Çırağan vakasından iki gün sonra 22 Mayıs 1878 günü 2448'inci sayısının ardından kapatılmıştır. II. Meşruiyet'in ilanı sonrasında tekrar çıkmaya başlamış olsa da sadece 19 sayı yayınlanarak kapanmak mecburiyetinde kalmış ve bu 19 sayı ile toplam 2467 sayı yayınlanmıştır.⁶⁰⁵ Ali Efendi 1870-78 yılları arasındaki yayın hayatında tüm sıhhi ve siyasi olumsuzluklara rağmen Basiret gazetesini dönemin en güçlü ve en çok satan gazetesi haline getirmeye muvaffak olmuştur.⁶⁰⁶

Ali Efendi 19. Yüzyılın ikinci yarısında siyasi iradenin matbuat üzerinde sıkı kontrol ve baskısına rağmen halkı bilinçlendirmek ve hükümetin keyfi uygulamalarına karşı güçlü bir kamuoyu oluşturmak gibi devrine göre hayli cesur hedefleri olan Basiret gazetesini yayınladığı için Basiretçi lakabıyla tanınmıştır. 1838 yılında İstanbul'da dünyaya gelen Basiretçi Ali Efendi⁶⁰⁷, Abdüllaziz, V. Murat ve II. Abdülhamid olmak üzere üç padişah döneminde yaşamıştır. Basiret Gazetesi'nin çıktığı 1870'li yıllarda Avrupa'da Alman rüzgârı esmeye başlamış, bu rüzgârın tetikleyicisi Alman Birliği'ni sağlayan Prusya Başbakanı Bismarck olmuştur. Bismarck'ın politik ustalığı sayesinde diplomatlar artık tüm yolların Berlin'e çıktığından behsediyor ve Bismarck "Üçü daima havada olmak üzere beş topla oynayabilen tek hokkabaz" (Resim 14) olarak nitelendiriliyordu.⁶⁰⁸

Basiret gazetesinde yazan yazarlar esasen sabit ve devamlı kimseler değillerdi. Muhtelif zamanlarda gazeteye yazanlar arasında şu isimler sıralanabilir: Basiretçi Ali Efendi, Polonyalı Hayreddin Karski, Mustafa Celaleddin Paşa, Ahmet Mithat Efendi, Ali Suavi, Namık Kemal, Suphipaşa-zade Ayetullah Bey, İsmail Efendi, Halet Bey, Mustafa Asım Bey, Esat Efendi ve Tevfik Bey.⁶⁰⁹

Aslında Bismarck döneminde Osmanlı kamuoyu ele alındığında, böyle bir olgunun yeni yeni oluşmaya başladığı görülür. Yeni oluşan bir kamuoyunun hangi ölçüde

⁶⁰⁵ Yerlikaya, **a.g.e.**, s. 24; Basiretçi Ali Efendi, **İstanbul'da Yarım Asırlık Vekayi-i Mühimme**, haz. Nuri Sağlam, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1997, s. 19.

⁶⁰⁶ Basiretçi Ali Efendi, **İstanbul Mektupları**, haz. Nuri Sağlam, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2001, s.XVIII.

⁶⁰⁷ Basiretçi Ali Efendi, **İstanbul Mektupları**, s. XV.

⁶⁰⁸ Yerlikaya, **a.g.e.**, s. 81; Bayur, **a.g.e.**, s. 62.

⁶⁰⁹ Adı geçen yazarlar hakkında geniş bilgi için bkz. Yerlikaya, **a.g.e.**, s. 56 vd.

etkili olduğu ise bir sorgulama konusudur. Bu çerçevede bir örnek olması açısından Tarık Zafer Tunaya'nın aşağıdaki görüşlerini dikkate değer görülebilir. Tunaya, Basiretçi Ali'nin "İstanbul'da Yarım Asırlık Vekayi-i Mühimme"⁶¹⁰ isimli eserini yeni dile aktarılıp sadeleştirerek 1976 yılında Sander yayınları tarafından yayınlanan küçük ebatlı kitabına⁶¹¹ yazdığı önsözde, Basiret gazetesi özelinde ama bir diğer yandan genel olarak 19. Yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı toplumunda bir kamuoyu oluşup oluşmadığını sorgulamaktadır. 1876 yılında bir Osmanlı kamuoyundan söz etmenin saflık olacağını söyleyen Bernard Lewis'e katılmadığının altını çizen Tunaya, durumun hiçte öyle olmadığını bizzat Ali Efendi'nin kanıtladığını ifade etmektedir. Daha ilk yayınlandığı yıllarda Basiret gazetesinin günde on bin sayı olarak basıldığını ve yine bu dönemde İstanbul'da çıkan Türkçe gazetelerin sayısının onu bulduğuna işaret eden Tunaya, bu dönemde basılan küçük bir ilan dahi ülke ve ülke dışında karışıklıklara vesile olabildiğini, kısacık bir haberin dahi sadrazamı küplere bindirebilmesinin ciddi manada bir kamuoyunun oluştuğuna dair örnekler olarak sıralamaktadır.⁶¹²

1870-1871 Prusya-Fransa savaşı devam ederken yazarlarından Mustafa Celaleddin Paşa'nın da etkisiyle Basiret gazetesinde, Almanya'nın galip geleceğini öne süren yazılar yayınlanmaya başlamıştır. Hâlbuki Basiret'in çıktığı bu dönemde Alman etkisi henüz Osmanlı Sarayı ve hükümeti üzerinde görülmeye başlamamıştı.⁶¹³ Savaş Almanların galibiyetiyle sona erince de Basiretçi Ali Efendi Prens Bismarck'ın

⁶¹⁰ Basiretçi Ali Efendi, **İstanbul'da Yarım Asırlık Vekayi-i Mühimme**, İstanbul: Matbaa-i Hüseyin Enver, 1325.

⁶¹¹ Basiretçi Ali Efendi, **İstanbul'da Elli Yıllık Önemli Olaylar (1330/1912)**, İstanbul: Sander Yayınları, 1976.

⁶¹² Tunaya ayrıca Ali Efendi'nin, hükümetin hoşuna giden yazılar yazması ve bahşiş koparması yönünde kendisine yapılan öğütlere, "sadrızamın güçlü olduğunu ama günümüzde kamuoyunun daha güçlü olduğunu" belirttiğine işaret eder. Bkz. Basiretçi Ali Efendi, **İstanbul'da Elli Yıllık Önemli Olaylar (1330/1912)**, İstanbul: Sander Yayınları, 1976, s. 7-8.

⁶¹³ Yerlikaya, **a.g.e.**, s. 82; Aynı zamanda Osmanlı kamuoyu da o zamanlarda önemli ölçüde Fransız etkisindedir ve Fransa'nın savaştan galip geleceği düşüncesi hâkimdir. Osmanlı'daki Fransız etkisine bir örnek olması açısından Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinin önemli fikir adamlarından Mizancı Murad'ın şu ifadelerini aktarabiliriz. "...medeni âleme geniş bir aile nazarıyla baktığım zamanda, Fransa ve Almanya arasındaki savaş vaki olmuştu. On sekizinci asrın filozoflarından dolayı herkes az, çok Fransa'ya ikinci vatan nazarıyla bakar,.. İstanbul'a olan kalbi bağlılığımı kuvvetlendirmeye devam etmekle beraber Fransa'yı dahi sevmekten hali kalamazdım. Bu da umumi bir kural sonucudur: Okunan eserlerin nüfuzudur." Bkz. Mizancı Mehmed Murad, **Hürriyet Vadisinde Bir Pençe-i İstibdat**, İstanbul: Nehir Yayınları, 1997, s. 79.

daveti üzerine Almanya'ya gitmiş, bu ziyaretinde kendisine büyük bir baskı makinesi ile 1000 Alman markı hediye edilmiştir. Bu davette “Hayreddin” imzasıyla yazılar yazan Polonyalı Mülteci Karsky'nin, gazetenin 123'üncü sayısından itibaren 222'inci sayısına kadar yayınladığı toplam 34 adet “Harb” başlıklı yazı serisinin büyük payı vardır.⁶¹⁴ Ayrıca gazetede çıkan ve imzasız yayınlanan Alman yanlısı yazıların birçoğu da Celaledin Paşa'ya ait olduğu şüphesizdir. Basiret'in ilk dönem yayın politikasında aslen Polonyalı bu iki yazarın etkinliği oldukça fazladır.⁶¹⁵

Basiret Gazetesi'ndeki yukarıda bahsettiğimiz Prusya-Fransa Savaşı ile ilgili “Harb” başlıklı yazılardan 123'üncü sayıdaki ilkinin sonunda şu ifadeler yer almaktadır:

“...iki tarafın galibiyet ve mağlubiyetlerinin bilinmesi gayr-i münkündür. Bununla beraber ahval-i tarihîyeye nazaran Fransızlar tehevür ve savlette mümtaz oldukları gibi Prusyalılar metanetle serfirâz olduklarından Fransızlar süratli hücumlarından kalabilirler ama Prusyalıların mukavemetlerinde İngiliz inadı olduğundan vehle-i evveliyede Fransızların galebe gösterecekleri her ne kadar anlaşılır ise bile o galibiyet Prusyalıları bütün bütün mağlub ederek bu halde muhârebe devam eder ise Prusyalıların sebatları kuvvetiyle akıbet-i zaferyâb olabilirler zan olunur”.⁶¹⁶

Hayreddin imzalı yazıdaki bu ifadeler savaşın patlak vermesinden hemen sonraki gün çıkan gazetede yayınlanmıştır. Bu ifadeler sonrası gelişmeler düşünüldüğünde hem isabetlidir, hem de Basiret Gazetesi'nin savaş karşısındaki tutumunu daha baştan ortaya koymaktadır.⁶¹⁷

Basiretçi Ali Efendi “İstanbul'da Yarım Asırlık Vekayi-i Mühimme” adını taşıyan kitabında savaşın sonra ermesinin ardından bir sene geçtikten sonra matbaada otururken kendisine kırmızı mühürlü bir mektup geldiğini ve bu mektupta bir konudan dolayı Alman Büyükelçiliğine davet edildiğini belirtir. Davete icabet edip Büyükelçiliğe giderek Büyükelçi ile görüşen Ali Efendi, Otto von Bismarck'ın

⁶¹⁴ Basiretçi Ali Efendi, **İstanbul'da Yarım Asırlık Vekayi-i Mühimme**, haz. Nuri Sağlam, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1997, s.17-18.

⁶¹⁵ Yerlikaya, **a.g.e.**, s. 67.

⁶¹⁶ **Basiret**, Nr. 123, 6 Temmuz 1286 (r.), 20 R. 1287 (h.), 18 Temmuz 1870 (m.), s. 3.

⁶¹⁷ Yerlikaya, **a.g.e.**, s. 85-86.

kendisini Almanya'ya davet ettiğini içerir bir mektup geldiğini öğrenir.⁶¹⁸

Bismarck'ın Alman Büyükelçisine hitaben yazdığı mektupta şunlar yazmaktadır;

“Basiret Gazetesi sahib-i imtiyazını bulup görüşünüz. Muhârebe esnasında devletimiz ve milletimiz hakkında yazmış olduğu fıkralardan dolayı bizi minnetdar etmiş olduğundan, tarafımdan Alman milleti namına beyân-ı teşekkürle beraber, masarîf-ı râhiyyesi sefarethaneden tesviye edilmek üzere Berlin'e kadar ihtiyâr-ı zahmet ederek kendisiyle görüşür isem, başkaca memnun olacağımı beyân ediniz”.⁶¹⁹

Ali Efendi, Bismarck'ın Alman Elçiliğine bu mektubu yazmasının sebebi olarak, daha Prusya ve Fransa arasındaki savaşın başladığı zaman İstanbul'da en geçerli Türkçe gazetenin lehte veya aleyhte yazılmış yazılarının orijinal ve tercümelerinin kendisine gönderilmesini elçiliğe bildirmesi olarak gösterirken şu ifadeyi kullanır;

“Koca dâhi-i âlem Prens o kadar gavâil-i harbiye ve meşâgil-i siyasiye arasında fırsat bulur bizim Basireti bile okur imiş”.⁶²⁰

Bu davet üzerine Basiretçi Ali Efendi Alman Elçisine teşekkürlerini sunduktan sonra Sadrazam ile görüşüp iki gün içinde kendilerine cevap vereceğini bildirir. Bunun ardından Sadrazam Âli Paşa'nın Bebek'teki yalısına giderek durumu arz eden Basiretçi Ali Efendi, Âli Paşa'dan;

“Millet namına teşekkürler ederim zira şimdiye kadar böyle büyük bir zâtın İslam gazetecilerinden birisini böyle mahsusen davet etmesi vukû bulmamıştır. Vakit geçirmeyip hemen azimet ediniz ve bir de alafranga harekette bulunmayıp alaturka bulunur iseniz daha ziyade memnuniyetlerini kazanmış olursunuz”

cevabını aldığını, hatta Sadrazama masraflarının Alman Elçiliğince karşılanacağını söylemiş olmasına rağmen kendisine beş yüz lira para verildiğini söyler.⁶²¹

Ali Efendi hazırlıklarını tamamlayıp tercümanıya beraber çıktığı Almanya yolculuğunda gezip gördüğü yerler ve özellikle Osmanlı eserlerinden bahsettiği kitabında Berlin'e vardıktan sonra Bismarck ile görüşüğünü ve bu görüşmede Bismarck'ın kendisine şunları söylediğini kaydeder;

“Fransa ile savaştığımız sırada Basiret sayılarının aslı ile beraber tercümelerini de İstanbul'dan elçiliğimiz aracılığıyla getirtip inceledim. Olayları doğru

⁶¹⁸ Basiretçi Ali Efendi, **a.g.e.**, haz. Nuri Sağlam, s. 124-125

⁶¹⁹ Basiretçi Ali Efendi, **a.g.e.**, İstanbul 1325, s.15.

⁶²⁰ **a.g.e.**, s.15.

⁶²¹ **a.g.e.**, s.16.

yazdığınızdan dolayı memnuniyetimi ifade etmekle beraber ordumuz hakkında belirttiğiniz tutarlı düşüncelerinize de ayrıca teşekkür ederim”.⁶²²

Yirmi dokuz gün boyunca Berlin’de Bismarck’ın misafiri olarak kalan ve çevreyi gezen Ali Efendi ilk görüşmenin ardından Bismarck tarafından tekrar davet edilir. Ali Efendi davete icabet edip Bismarck’ın yanına gittiğinde prens şunları söyler;

“Sizi bugün davet edişimin sebebi Âli Paşa’nın bu sabah vefat ettiğini haber vermektir. Fevkalâde üzgünüm. Türkler bir sadrazam kaybetti, Avrupa büyük bir adam kaybetti... Fransa ile yaptığımız savaşın sonlarına doğru her iki tarafı da barış yapmaya çağıran ilk önce Âli Paşa olmuştu. Adı geçen zatın yazdığı barış taraftarı yazılarını arşivimizde özel bir kutuya koydurttum. Böyle bir diplomatın ölümü büyük bir kayıptır”.⁶²³

Bu ifadelerden de anlaşıldığı üzere yukarıda zikredilen Âli Paşa’nın Bismarck hakkındaki düşüncelerinin, prens tarafında da karşılık bulduğu görülür. Hatta İbnü’l-Emin Mahmud Kemal İnal “Son Sadrazamlar” adlı eserinin Âli Paşa ile ilgili kısmında, onun siyasi kudretini batının en büyük diplomatlarının tasdik ettiğini belirterek, Fransa İmparatoru III. Napolyon’un “Âli Paşa gibi bir hariciye nazırı bulabilsem” dediğini ve Prens Bismarck’ın ise paşanın vefatından sonra yazı takımını müzeye koydurtmak üzere üç yüz altına aldırıldığını aktarır.⁶²⁴

Basiretçi Ali kendisine Prens Bismarck tarafından hediye edilen saatte 5000 nüsha basma kapasitesine sahip bir baskı makinesi ile yüklü miktardaki nakdi yardım dolayısıyla Fransa-Almanya savaşından karlı çıkan yegâne Osmanlı olmuştu.⁶²⁵ Bu husus Ali Efendi tarafından da gizlenmemiştir. Hatıralarında bunları anlatmaktadır. Hatta Bismarck ile vedalaşırken kendisine nasıl para verildiğini şöyle tasvir eder:

“Bismarck’ın ‘hangi yol üzerine gideceksiniz?’ buyurmaları üzerine: ‘Augsburg’a gidip, oradan bir makine ile bazı aletler satın alacağım’ demekliğim üzerine: ‘Fabrikatör ahabımdır, sizden aşırı para almamaları için bir mektup yazayım’ deyip, yazılmasını emrettiler. Mektup yazılıp, imza edip zarfa koyarak elime verdi. Adı geçmiş olan doktor Borş birlikte olduğu halde, şimendifer istasyonuna kadar geldik. İstasyonda elime kapalı bir mektup vererek benden ayrıldı. Şimendifer de kalktı. Kapalı mektubun adıma yazılı olduğundan ‘acaba bu ne içindir?’ diye çevirmene sordum. ‘Almanlar bir dostundan ayrıldıkları vakit şimendiferde vakit geçirsün diyerek bir roman armağan etmeleri adetleri olmakla bu da o türden olmalıdır’ diye cevap vermesi üzerine zarfı yırttım.

⁶²² Basiretçi Ali Efendi, **a.g.e.**, haz. Nuri Sağlam, s.128.

⁶²³ **a.g.e.**, s.129.

⁶²⁴ İbnü’l-Emin Mahmud Kemal İnal, **Son Sadrazamlar**, c. 1, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1982, s. 43.

⁶²⁵ Basiretçi Ali Efendi, **İstanbul Mektupları**, haz. Nuri Sağlam, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2001, s. XVII.

İçinden her biri 100 lira olarak 10 tane banknot çıktı. ‘oh ne ala’ diyerek cüzdanıma yerleştirdim.”⁶²⁶

Bu açıdan bakıldığında Basiret gazetesi basın tarihimizde yabancı bir devletten makine yardımı alan ilk gazete özelliğini taşımaktadır.⁶²⁷ Ali Efendi Almanya’da bulunduğu müddetçe Prens Bismarck’ın bizzat yakın ilgi ve alakasını görmüştü. Ali Efendiyi huzuruna birkeç defa kabul eden Bismarck, kendisine oldukça fazla ihşanda bunarak gönlünü kazanmasını bilmişti. Bunun neticesinde de Almanya’ya ve Bismarck’a muhabbeti bir kat daha artmış ve gazetesinde Alman politikası istikametinde yazılar yazmaya devam etmişti.⁶²⁸ (Resim 19)

Basiret Gazetesi’nin 20 Mayıs 1878 tarihinde meydana gelen Çırağan vakasından iki gün sonra 22 Mayıs 1878 günü 2448’inci sayısının ardından kapatıldığını söylemiştik. Çırağan vakasından hemen sonra haberi olduğu gerekçesiyle Basiretçi Ali tutuklanmış, ancak Prens Bismarck ile görüşmesi kendi deyişle kendisini ölümden kurtarmıştır. Ali Efendi bunu “bereket versin ki Prens Bismarck ile mülakatım meselesi idame-i hayatıma yardım etti, beni ölümden kurtardı” ifadesiyle dile getirmiştir.⁶²⁹

Şüphesiz Bismarck’ın bu daveti ve Basiretçi Ali’ye yönelik ihşanlarını, yeni kurulan bir imparatorluğun kamuoyunu arkasına alma çabaları olarak görmek mümkündür. Zira Bismarck basının gücü ve etkisini çok iyi biliyor ve dış basın da dâhil olmak üzere⁶³⁰ basını daima kontrol altında bulundurmaya gayret ediyordu. Netice olarak

⁶²⁶ Basiretçi Ali Efendi, **İstanbul’da Elli Yıllık Önemli Olaylar (1330/1912)**, İstanbul: Sander Yayınları, 1976, s. 39.

⁶²⁷ Yerlikaya, **a.g.e.**, s. 33.

⁶²⁸ **a.g.e.**, s. 90.

⁶²⁹ Basiretçi Ali Efendi, **a.g.e.**, İstanbul 1325, s.62.

⁶³⁰ Bismarck iç basının yani Alman kamuoyu ile de mücadele etmek durumundaydı. 1879 yılı sonu ve 1880 yılı başlarında kısa süre yayınlanan “**Mecmua-i Ulûm**” dergisinden Alman kamuoyunun gücü ile ilgili şu ifadeler yer almaktadır: “Almanya’nın umur-ı muamelat-ı hariciyesi hükümetin yedd-i inhisarında gibi görünür ise de orada efkâr-ı umumiyyenin her şeye şiddet-i tesirâtı olduğundan umur-ı hariciyede dahi hâkim-i hakiki efkâr-ı umumiyye olmakla beraber Almanyalılar tecavüzi politika ittihazını sevmeliklerinden ve Prens Bismarck’ın delaletiyle Almanya hükümeti on on beş seneden beri tecavüzi politika ittihazı mesleğini ihtiyar eylediğinden efkâr-ı âmme ile icraat-i hükümet nev’umma mütehalif bulunduğu binaen zahirde hükümet icraat-i hariciyesinde müstakil addolunabilip işte muamelat-ı hariciyesinin yedd-i hükümete inhisarı zannına sebebiyet veren madde

Basiret Gazetesi Alman nüfuzunun Osmanlı'ya ilk giriş kanalı olarak görülebilir. Bismarck bu kanal sayesinde Osmanlı kamuoyu ve devletine nüfuz etme sürecini başlatmıştır demek yanlış olmasa gerektir.⁶³¹ Zira, bu sürecin sonunda iki devlet kendilerini I. Dünya Savaşı müttefiki olarak bulmuşlardır.

4. Berlin Büyükelçisi Tevfik Paşa ve Bismarck'ı Ziyareti

Ahmet Tevfik Paşa 1883 yılında daha henüz 40 yaşında iken Atina sefirliğine tayin edilip ve burada iki yıl görev yaptıktan sonra 1885 yılında Berlin Büyükelçisi (Sefir-i Kebiri) olmuştur. Paşa 1895 yılına kadar tam on yıl bu görevi sürdürmekle beraber giderek artan Osmanlı-Alman ilişkileri sürecinde etkili bir rol oynamıştır. Sultan II. Abdülhamid, Alman ağırlıklı denge politikasını uygulamaya başladığı yıllarda Berlin Büyükelçisi sıfatıyla yeni politikasını uygulayacak en iyi diplomat olarak Tevfik Paşa'yı seçmişti. Nitekim Osmanlı ordusunu eğitimi için gelen askeri heyetlerin gelişi, Alman yatırımlarının önemli artışlar göstermesi, Bağdat Demiryolu'nun gerçekleşmesi, Alman İmparatoru II. Wilhelm'in Osmanlı'yı ziyareti gibi olaylar Tevfik Paşa'nın Berlin Büyükelçiliği döneminde başlayıp Hariciye Nazırlığı döneminde zirveye ulaşan olaylardır.⁶³²

Tevfik Paşa Berlin Sefiri olduğu süre içerisinde bulunduğu konum itibarıyla iki devlet arasındaki artan ilişkiler dolayısıyla Alman İmparatorluğu'nun Şansölyesi Bismarck ile zaman zaman münasebetlerde bulunmuştur. Paşa bu dönem içerisinde II. Abdülhamid ile Bismarck arasındaki en önemli aracı konumundaydı. II. Abdülhamid adına görüşmeleri ve yazışmalar onun aracılığı ile oluyordu. 1887 yılında vuku bulan bu yazışmalardan bir tanesinin neticesi olarak Tevfik Paşa Yıldız Sarayı'na gönderdiği şifreli bir telgrafta, Bismarck'ın kendisine cevaben bir mektup yazdığını ve bu mektupta dostluk ve muhabbet içeren ifadelerinden son derece

ihtilaf-ı fer'iden ibarettir." Bkz. "Almanya Efkâr-ı Umûmiyesi", **Mecmua-i Ulûm**, c. 2, sy. 6, İstanbul, 1297 [1880], s. 418-419.

⁶³¹ Yerlikaya, **a.g.e.**, s. 82-83.

⁶³² Orhan Koloğlu, **Son Sadrazam: Milli Mücadele Taraftarı Ahmed Tevfik Paşa**, İstanbul: Doğan Kitap, 2007, s. 22-23.

memnun olduğunu Sultan'a iletmesi için kendisini memur eylediğini bildirmektedir. Ayrıca aynı telgrafta Bismarck'ın birkaç günden beri nezlesi bulunduğunu ve o nedenle evden çıkmamaya mecbur olduğundan bahsederek, birkaç gün zarfında tamamen iyileşmesinin ümit edildiğini bildirmektedir.⁶³³ 1894 yılında ise II. Abdülhamid, karısının vefatından dolayı Bismarck'a taziyelerini iletmiş, bunun üzerine Bismarck dönemin Berlin Sefiri Tevfik Paşa'dan teşekkürlerini iletmesini rica etmişti. Tevfik Paşa da bunu çektiği bir telgrafla İstanbul'a bildirmişti.⁶³⁴

Yeni İmparator II. Wilhelm ile arasının açılması neticesinde arka plana itilen ve başbakanlık görevinden ayrılan Bismarck, Hamburg yakınlarında bulunan Friedrichsruh'daki malikânesine çekilmişti. (Resim 34) Alman halkı ve bilhassa milliyetçi Alman gençliği için sembolleşmiş olan Bismarck için, 80. yaşgünü olan 1895 yılında talebe cemiyetleri, sevenleri ve binlerce Alman onun için sevgi gösterileri düzenlemişti. (Resim 36) II. Wilhelm başta olmak üzere ne devlet katından kimse ne de yabancı devletlerin elçileri bu gösterilere katılmamıştı. Tek istisna ise Osmanlı Büyükelçisi Tevfik Paşa idi. Tevfik Paşa bu gösterilerin düzenleneceğini haber aldığıında, Sultan II. Abdülhamid'e başvurarak, Berlin Antlaşması'ndaki rolü dolayısıyla Türk dostu olarak nitelediği Bismarck'a 80. yaş gününde tebrik mesajı ve bir hediye gönderilmesini önermiş, Sultan II. Abdülhamid de bu öneriyi uygun bularak bir tebrik mesajı ile birlikte bir imtiyaz nişanının bizzat Tevfik Paşa tarafından götürülmesini istemişti.

Şefik Okday, "Büyükbabam Son Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa" başlığını taşıyan çalışmasında bu ziyaretten bahsetmektedir. Tevfik Paşa Prens Bismarck'ı ziyareti öncesinde İmparator II. Wilhelm'in de fikrini sormuş ve "kendi padişahı tarafından sefirine verilen bir vazife elbette ifâ edilecektir" yanıtını almıştı.⁶³⁵ Neticede bu ziyaret gerçekleşmiş ve Bismarck Tevfik Paşa'yı yemek sofrasında yanına oturarak diplomatik Fransız diliyle mealen, "Gözden Düşmüş biri olan beni unutmayan tek hükümdar olan devletli padişahınızın sıhhatine kaldırıyorum" diyerek kadehini

⁶³³ BOA, Y. PRK. EŞA., 6/39, 25 C. 1304 (h.) / 21 Mart 1887 (m.).

⁶³⁴ BOA, Y. A. HUS., 314/93, 7 Ca. 1312 (h.) / 6 Kasım 1894 (m.).

⁶³⁵ Şefik Okday, **Büyükbabam Son Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa**, İstanbul: Marsan Matbaacılık, 1986, s.20.

kaldırmıştır.⁶³⁶ Bu ifadeleri Tevfik Paşa'nın, Berlin Sefareti'nden Bâb-ı Âlî Hariciye nezaretine çektiği telgrafta da görüyoruz. Tevfik Paşa bu telgrafta Bismarck'ın 80'inci sene-i devriyesi münasebetiyle Friedrichsruh'daki malikânesinde tertip edilen programa katıldığını, Bismarck'ın önemli bir kalabalık huzurunda II. Abdülhamid'e hem iktidarda olduğu dönemde hem de sonrasında kendisini unutmamış olmasından duyduğu memnuniyeti dile getirdiğini belirtmektedir. Hatta yemek esnasında ayağa kalkarak Sultan'ın sıhhat ve afiyeti için temennilerde bulunduğunu ve bu davranışı nedeniyle orada bulunan topluluk tarafından kuvvetli bir şekilde alkışlandığını bildirmektedir. Tevfik Paşa'nın bu telgrafı Hariciye Nezareti Sadaret Dairesi'ne, Sadaret ise padişaha sunmuştur.⁶³⁷

Tevfik Paşa'nın oğlu olan İsmail Hakkı Okday da⁶³⁸ “Yanya'dan Ankara'ya” isimli kitabında bu ziyaretle ilgili bir bölüme yer vermiş ve babasının anlattıklarını aktarmıştır. Bismarck'tan Alman Birliğini gerçekleştirip ihtişamlı Almanya İmparatorluğu'nu kuran ve başına o zamana kadar sadece Prusya Kralı olan Hohenzollern Hanedanı'nı getiren dâhi siyaset ve devlet adamı olarak bahsederken, bahsi geçen 80. doğum günü kutlamalarıyla ilgili yeni İmparator II. Wilhelm ile Bismarck'ın arasının iyi olmadığından yabancı elçiliklerde bu kutlamalarla ilgi hiçbir hareketlilik görülmeyip yalnızca babası Ahmed Tevfik Paşa'nın bir teşebbüsü bulunduğunu aktarmaktadır. Prens Bismarck'ın Türk dostluğundan ve Berlin Kongresi'ndeki Türkiye lehindeki müspet teşebbüslerinden bahisle kendisinin prensi tebrik etmeğe memur buyrulmasını II. Abdülhamid'ten rica etmiştir. Yukarıda da bahsedildiği şekilde ziyaret gerçekleşmiş ve İsmail Hakkı Okday'ın aktardığına göre Ahmet Tevfik Paşa'dan başka hiçbir yabancı devlet elçisinin bulunmadığı yaş günü ziyafetinden sonra Prens Bismarck sofrada yaptığı konuşmada şunları söylemiştir;

⁶³⁶ Şefik Okday ayrıca Türkiye'ye gelip dinlenmesi söz konusu olunca Bismarck'ın, büyük babası Tevfik Paşa'ya “çok isterdim ama imkân bulabilecekmiyim?” dediğini, ancak Sultan II. Abdülhamid'in, dönemin Alman İmparatoru II. Wilhelm ile ilişkilerini düşünerek böyle bir davette bulunmadığını nakleder. Bkz. Şefik Okday, **a.g.e.**, s.21.

⁶³⁷ **BOA, Y. A. HUS.**, 323/96, 10 L. 1312 (h.) / 6 Nisan 1985 (m.); Ayrıca bkz. **BOA, Y. PRK. EŞA.**, 21/40, 6 L. 1312 (h.) / 21 Mart 1311 (r.) / 2 Nisan 1895 (m.).

⁶³⁸ Tevfik Paşa ile Afife Hanım'ın ilk çocukları olan İsmail Hakkı Okday, Sultan Vahdettin'in kızı Ulviye Sultan ile evlendiği için saraya damat olmuştur. Yani İsmail Hakkı Bey hem sadrazam oğlu, hem de padişah damadıdır.

“Doğum günümde hiçbir hükümdar beni hatırlamadı. Ancak ve ancak necib, asil, efendi Türk Milleti’nin Padişahı Majeste İkinci Abdülhamid Han, Büyük Elçisi Ahmed Tevfik Paşa ile gönderdikleri kıymetli tebrik mesajı ve yüksek imtiyaz nişanı ile beni hatırlamış oldular ve taltif buyurdular. Kadehimi bu Büyük Türk Hükümdarının sıhhatlerine ve cesur, asil Türk Milleti’nin saadetine kaldırıyorum!...”⁶³⁹

İsmail Hakkı Okday kitabında yer verdiği bu bilgileri aktarırken bizzat babası merhumun anlattığını söylemektedir. Ahmet Tevfik Paşa’nın 80. doğum yılı münasebetiyle Bismarck’ı ziyaretinden ikisinin aynı karede bulunduğu bir fotoğraf bulunmaktadır. (Resim 35) Bu fotoğrafa gerek Şefik Okday’ın gerekse Orhan Koloğlu’nun kitaplarında yer verilmiştir.⁶⁴⁰ II. Abdülhamid bundan sonra da Bismarck’ı unutmamıştı. 1897 senesinde Berlin Sefareti aracılığı ile sıhhi durumunu sordurmuş, Bismarck’da kendisine cevaben bir teşekkür yazısı göndermişti.⁶⁴¹ (Bkz. Ekler, Belge 5)

5. Bismarck’ın İstifası ve Ölümünün Osmanlı’daki Yankısı

II. Wilhelm ve Bismarck arasındaki anlaşmazlık sonucunda 1890 yılında Bismarck istifa etmek durumunda kalmıştı. Bismarck’ın 18 Mart 1890 günü sunduğu istifası iki gün sonra imparator tarafından onaylanmıştı. İstifa haberi 19 Mart 1890 tarihli Tercüman-ı Hakikat gazetesinde “Prens Bismarck” başlığı altında;

⁶³⁹ İsmail Hakkı Okday, **Yanya’dan Ankara’ya**, İstanbul: Sebil Yayınevi, 1975, 266-268.

⁶⁴⁰ Friedrichsruh’daki Otto von Bismarck Vakfı’nda çalışma yaptığımız sırada bu ziyaretle ilgili bilgi ve belgeye ulaşamadık. Hatta bahsi geçen fotoğrafı vakıf yetkilisine gösterdiğimizde, daha önce bu fotoğrafla karşılaşmadıkları yanıtını aldık. Bismarck’ın sekseninci doğum yılı münasebetiyle çok sayıda grubun Bismarck’ı ziyaretleri söz konusu olduğundan bunu doğal karşılamak mümkündür. Ayrıca Orhan Koloğlu ile yaptığımız görüşmede kendisine kitabında yer verdiği fotoğrafın kaynağını sordüğümüzde, kitabı hazırlarken aileden kalan İsmail Hakkı Okday’ın arşivinden faydalanma imkânı bulunduğunu ve bu fotoğrafta bu arşivden intikal etmiş olduğunu belirtmiştir.

⁶⁴¹ **BOA, Y. PRK. BŞK.**, 51/16, 4 Za 1314 (h.) / 6 Nisan 1897 (m.) / 25 Mart 1303 (r.); Bununla birlikte rahatsız olduğu zamanlarda Bismarck’ın sağlık durumuyla ilgili Berlin’den Deressadet’e zaman zaman bilgi veriliyordu. Örneğin bkz. **BOA, Y. PRK. PT.**, 11/39, 22 L 1314 (h.) / 26 Mart 1897 (m.) / 14 mart 1313 (r.); **BOA, Y. PRK. PT.**, 11/39, 23 L 1314 (h.) / 27 Mart 1897 (m.) / 15 mart 1313 (r.); **BOA, Y. PRK. PT.**, 8/52, 21 Ş 1309 (h.) / 21 Mart 1892 (m.) / 9 mart 1308 (r.).

“Almanya Devlet-i fehîmânesinin Başvekili Prens Bismarck hazretlerinin memuriyetlerinden istifa ederek haşmetlü imparator hazretleri tarafından dahi istifası kabul olunduğu ajans telgrafıyla Berlin’den iş’ar olunmuştur.”⁶⁴²

şeklinde haber veriliyordu. Bir sonraki günkü gazetede ise istifanın kabul olduğunu veyahut kabul olacağını gazetelerin yazdığı bildiriliyordu.⁶⁴³ Nitekim İmparator Bismarck’ın istifasını henüz kabul etmemiştir, ancak edeceği neredeyse kesindi. Bundan sonraki günlerde de Avrupa gazetelerinden istifa ile ilgili gelişmeler takip edilip çoğunlukla ilk sayfadan aktarılıyordu.

Aynı zamanda Berlin Sefiri Tevfik Paşa 19 Mart günü Hariciye Nezaretine çektiği telgrafta Bismarck’ın istifa ettiğinin ve bu durumun hükümette bazı değişikliklere neden olabileceğini, ancak Almanya’nın Osmanlı politikasında bir değişiklik olmayacağını kendisine bildirildiğini haber vermiştir. Yine İstanbul’daki Alman Büyükelçisi de Bismarck’ın yerine atanan Şansölye Caprivi’nin izleyeceği politikanın Alman dış politikasını değiştirmeyeceğini, Osmanlı devleti ile dost bir politika izlemeye devam edileceğini Hariciye Nezareti’ne bildirmiştir.⁶⁴⁴ Aynı şekilde Viyana Sefaretnamesinden gelen bir telgrafta 1881-95 arasında Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Dışişleri Bakanlığı görevini yürüten Kont Kalnoky ile yapılan mülakat neticesinde, kendisinin Prens Bismarck’ın istifasının ne siyasi usûllere ne de devletlerarasındaki ittifaklara tesir etmeyeceğine yönelik açıklamaları bildiriliyordu.⁶⁴⁵ Aradan birkaç hafta geçtikten sonra ise İstanbul’daki Alman Sefiri Osmanlı Hariciye Nazırına bir ziyarette bulunarak Alman İmparatoru’nun mesajını iletmiş ve Alman hükümetinin Prens Bismarck zamanında takip ettiği politikasından ayrılmayacağını, sulh ve müsalemet politikasına devam edeceğini bildirmiştir.⁶⁴⁶

İstifanın kabulünden birkaç gün geçtikten sonra Tercüman-ı Hakikat gazetesinin ilk sayfasındaki haberde Avrupa gazetelerinde Bismarck’ın istifası ve sebepleri üzerinde o kadar çok şey yazıldığından behsedilmekte; bunları aktarmaya gazetenin hacminin

⁶⁴² **Tercüman-ı Hakikat**, Nr. 3535, 7 Mart 1306 (r.), 27 B. 1307 (h.), 19 Mart 1890 (m.), s. 3.

⁶⁴³ **Tercüman-ı Hakikat**, Nr. 3536, 8 Mart 1306 (r.), 28 B. 1307 (h.), 20 Mart 1890 (m.), s. 1.

⁶⁴⁴ **BOA, Y. PRK. EŞA.**, 10/86, 27 B. 1307 (h.) / 19 Mart 1890 (m.); **BOA, Y. A. HUS.**, 234/81, 28 B. 1307 (h.) / 20 Mart 1890 (m.), **BOA, Y.A. HUS.**, 234/159, 24 Ş. 1307 / 2 Nisan 1305 (r.).

⁶⁴⁵ **BOA, Y. A. HUS.**, 234/94, 2 Ş. 1307 (h.) / 12 Mart 1306 (r.) / 24 Mart 1890 (m.), ayrıca bkz. **BOA, Y. A. HUS.**, 235/10, 7 N. 1307 (h.) / 15 Nisan 1306 (r.) / 27 Nisan 1890 (m.).

⁶⁴⁶ **BOA, Y. A. HUS.**, 234/159, 24 Ş. 1307 (h.) / 3 Nisan 1306 (r.) / 15 Nisan 1890 (m.).

yetmeyeceği belirtilmektedir. Bununla birlikte büyük devletlerin basınlarında yazılanlardan yola çıkarak İmparator ile Bismarck arasındaki anlaşmazlıklara işaret edilirken, aynı zamanda Bismarck'ın istifasının Avrupa'da çok önemli bir mesele olduğuna ve bu durumun endişe verici sonuçları olabileceği vurgulanmaktadır. Bunu nedeni olarak da örneklerle daha önce Avrupa'da çıkabilecek olası savaşları engellemiş olduğundan bahsedilmektedir.⁶⁴⁷ Nitekim “Yirmi beş seneden beri Avrupa politikasının hükm-i mutlakı bulunan Prens Bismarck'ın istifası, Avrupa mehâfil-i siyasiyesince mucib-i endişeye” neden oluyordu.⁶⁴⁸ Ayrıca yine Alman gazetelerinin artık daha fazla Alman ordusundan söz ettiklerinden bahsediliyor, Bismarck'ın takip ettiği barış politikasının değişmeye başlayarak savaş havasının estiği anlaşılıyordu.⁶⁴⁹

Tercüman-ı Hakikat, Avrupa gazetelerinde ve telgraf şirketlerinin yazdıkları haberlere bakıldığında, Prens Bismarck'ın istifası ve bu istifanın neticeleri ile ilgili ortaya konan fikir ve ihtimallerin hem çok fazla hem de birbirinden farklı olduğundan şikâyet ederek, bunlardan bir neticeye varmak şöyle dursun hepsinin kafa karışıklığına neden olduğunu belirtmektedir. Bununla birlikte istifanın sebebi dâhili olsun harici olsun ehemmiyeti ikinci derecede kalmaktadır ve asıl önemli olan;

“hayli seneden beri yalnız Almanya'nın değil bütün Avrupa'nın politikasını idare ederek kendisine haklı haksız Avrupa muhafaza-i asayişinin en kavî satveti nazarıyla bakılan müşarünileyh Prens artık mesuliyet-i umûrdan berî olması meselesidir”.⁶⁵⁰

II. Abdülhamid de istifasının ardından Bismarck'ı unutmuş değildi. Nitekim istifasından yaklaşık iki yıl sonra Bismarck'a bir altın madalya göndermişti. Bismarck ise kendi el yazısı ile Fransızca kaleme alıp altına imzasını atarak Varzin'den Berlin Osmanlı Sefirine gönderdiği 14 Ağustos 1892 tarihli telgrafi ile (Belge 1) II. Abdülhamid'e teşekkürlerini sunuyor ve şunları yazıyordu:

“Varzin, 14 Ağustos 1892

Sefir Hazretleri,

⁶⁴⁷ **Tercüman-ı Hakikat**, Nr. 3538, 10 Mart 1306 (r.), 30 B. 1307 (h.), 22 Mart 1890 (m.), s. 1.

⁶⁴⁸ **Tercüman-ı Hakikat**, Nr. 3539, 12 Mart 1306 (r.), 3 Ş. 1307 (h.), 24 Mart 1890 (m.), s. 1.

⁶⁴⁹ **Tercüman-ı Hakikat**, Nr. 3542, 15 Mart 1306 (r.), 6 Ş. 1307 (h.), 27 Mart 1890 (m.), s. 4.

⁶⁵⁰ **Tercüman-ı Hakikat**, Nr. 3540, 13 Mart 1306 (r.), 4 Ş. 1307 (h.), 25 Mart 1890 (m.), s. 1.

Şevketlü Sultan hazretlerinin bana gönderilmesini irade eyledikleri İmparator Gilyom'un İstanbul'a seyahatleri hatırası olan altun madalyayı bugün aldığım için metbû'-ı müfahhamınızın bunun gibi birçok delili olan teveccühat-ı şahanelerinin eserinden dolayı teşekkürat-ı bendegânemi hakipâ-yı seniyyelerine takdim eylerim. Bu vesileyle sefir hazretleri zât-ı devletlerine karşı hissiyat-ı ihtiram ve tazimatımı tekrar eylerim. Ekselansınızın çok hürmetkâr zaîf bendesi olan...

Kont Bismarck⁶⁵¹

Bismarck gibi önemli bir siyaset adamının ölümünün Avrupa'nın diğer ülkelerinde olduğu gibi Osmanlı'da da büyük bir yankısı olacağı muhakkaktır. Bismarck, 30 Temmuz 1898 günü Hamburg yakınlarındaki Friedrichsruh'da bulunan maikanesinde 83 yaşında hayatını kaybetti. Bu vefat haberi Berlin Osmanlı sefaretı tarafından bir telgraf çekilerek derhal Dersaadet'e bildirilmişti.⁶⁵² Bismarck'ın ölümünün ardından yerli yabancı gazeteler farklı bakış açılarıyla yazılmış haber ve makalelerle dolu idi. Bu metinlerin büyük kısmı Bismarck'ı övgüler düzerken diğer bazıları daha tarafsız, az bir kısmı ise tenkid içeriyordu.⁶⁵³

Tarihi bir şahsiyetin yaşadığı dönem boyunca yaptığı işler üzerine yapılan eş zamanlı değerlendirmelerin yanı sıra, ölümünden sonra bütün bir değerlendirmenin önemli ipuçları edinmemizi kolaylaştıracağını düşünüyoruz. Bismarck'ın ölümünün Osmanlı'daki yankısını ve onun arkasından neler söylendiğini gözlemleyebilmek için dönemin önde gelen İkdâm⁶⁵⁴ ve Tercüman-ı Hakikat gazetelerinde önemli verilere ulaşmak mümkündür. Bu gazetelerden Bismarck'ın ölümünün Osmanlı basınında önemli derecede yankı bulduğu ve ölümünden sonraki günlerde neredeyse her gün Bismarck ile ilgili gerek ölümü sonrasındaki gelişmeler ve gerekse Bismarck'ın hayatı ile ilgili geniş çaplı bilgi içeren yazıların yer aldığı dikkat çekmektedir. Hatta İkdâm gazetesinde Bismarck'ın ölümü münasebetiyle bir yazı dizisi yayınlanması oldukça ilgi çekicidir.

İkdâm gazetesı Bismarck'ın öldüğü günün bir gün sonrasında yani 31 Temmuz 1898 tarihli nüshasında Prens Bismarck başlığı altında önceki günlerde ajanslardan gelen

⁶⁵¹ BOA, Y. PRK. DFE., 1/26, 20 M. 1310 (h.) / 2 Ağustos 1308 (r.) / 14 Ağustos 1892 (m.).

⁶⁵² BOA, Y. A. HUS., 387/53, 13 Ra. 1316 (h.) / 20 Temmuz 1314 (r.) / 1 Ağustos 1898 (m.).

⁶⁵³ Gazete yazılarından örnekler için bkz. Ali Reşat ve İsmail Hakkı, a.g.e., s. 359 vd.

⁶⁵⁴ Ali Reşat ve Babanzade İsmail Hakkı'ya göre o dönem İkdâm gazetesı matbuat-ı osmânînin en müteber ve en ciddisiydi. Bkz. Ali Reşat ve İsmail Hakkı, a.g.e., s. 358.

telgraflardan bahisle Bismarck'ın sıhhatinde henüz bir düzelme olmadığı ve düzeleceğinin ümit edildiğini bildirmektedir.⁶⁵⁵ Aynı şekilde Tercüman-ı Hakikat gazetesinde de Bismarck'ın ölümünün ertesi günü “Prens Bismarck'ın hastalığı” başlıklı ve rahatsızlığının pek de ciddi olmadığı yönünde bilgilerin aktarıldığı küçük bir haber bulunmaktadır.⁶⁵⁶ Yani Bismarck'ın ölümü, ertesi günkü gazetelere henüz yansımamıştır.

Prens Bismarck'ın vefat haberi ancak 1 Ağustos tarihli İkdam gazetesinde, kendisinin Friedrichsruh'da alafranga saat 11 de vefat ettiği şeklinde ilk sayfadan verilmiş (Resim 54), bu ölüm haberinin hemen ardından ise Bismarck'ın 83 senelik hayatının kısa ama bir gazete için uzun sayılabilecek bir tercüme-i hali verilmiştir.⁶⁵⁷ Tercüman-ı Hakikat gazetesinde ise ikinci sayfadaki “Bismarck'ın vefatı” başlıklı bir haber ile asrın önemli bir bölümünde dünya siyasetinde mühim işler yapan Bismarck'ın “kantara-i memâteden” geçtiğini haber vermektedir. Bu haberde “adı geçen kişi gibi bir siyaset dehâsının hakkında ne yazılsa azdır” denilerek, Bismarck'ın yarım asır evvel Avrupa'nın en küçük devletlerinden biri olan memleketini on beş yirmi sene zarfında en büyük devletler arasına girmesini sağladığından bahsederek, iki üç sütunluk bir biyografisine yer verilmiştir.⁶⁵⁸

İkdam gazetesinin 2 Ağustos tarihli nüshasının ilk sayfasında Almanya'nın mâtem içinde olduğu ve bugüne değin gelmiş geçmiş en büyük dâhilerinden birini kaybetmenin üzüntüsünü yaşadığını bildiren bir haber yer almaktadır. Metinde Bismarck gibi zevatın dünyaya nadiren geldiğinden, kendisinin memleketine büyük hizmetler yaptığından ve Prusya önderliğinde Alman İmparatorluğu'nu kurduğundan övgüyle bahsedilmektedir. Gazetenin ikinci sayfasında Bismarck'ın cenazesi, ülkelerin matbuatları, gelen telgraflar ve ölüm anından bahsedilmekte, daha sonra evliliği, çocukları ve emlaki ile ilgili bilgiler verilmektedir. Ayrıca Bismarck'ın son

⁶⁵⁵ **İkdam**, Nr. 1456, 19 Temmuz 1314 (r.), 12 Ra. 1316 (h.), 31 Temmuz 1898 (m.), s. 2.

⁶⁵⁶ **Tercüman-ı Hakikat**, Nr. 6199, 19 Temmuz 1314 (r.), 12 Ra. 1316 (h.), 31 Temmuz 1898 (m.), s. 3.

⁶⁵⁷ **İkdam**, Nr. 1457, 20 Temmuz 1314 (r.), 13 Ra. 1316 (h.), 1 Ağustos 1898 (m.), s. 1-2.

⁶⁵⁸ **Tercüman-ı Hakikat**, Nr. 6200, 20 Temmuz 1314 (r.), 13 Ra. 1316 (h.), 1 Ağustos 1898 (m.), s. 2.

yıllarını geçirdiği Friedrichsruh'daki malikânesinin çok sade olduğuna dikkat çekilmekte, duvarların, tavanların sadece kireç ile badana olduğuna, tezyinat namına bir şey varsa onun da malikâneyi süsleyen şark halıları olduğu belirtilmektedir. Bunun yanında Bismarck'ın sükûneti sevdiği ve ömrü hayatının büyük kısmını, yeşil ormanların içerisinde bulunan şehirden uzak malikânesinde geçirip, ruhunu da burada teslim ettiği, hatta mezarının da burada olacağı belirtilmektedir.⁶⁵⁹

3 Ağustos tarihli İkdâm gazetesinde ise Bismarck'ın son demleri başlığı altında, farklı şehirlerden gelen telgraflar, Alman gazetelerinden muktebis telgrafnamelerle gelişmeler aktarılırken, Bismarck'ın menşei başlığı altında soylu bir aileden gelen Bismarck'ın cediti uzunca anlatılmaktadır.⁶⁶⁰ Bunun peşinden Hamburg'dan gelen bir telgrafla Bismarck'ın cesedinin tahnit edildiği yani mumyalandığı haber verilerek, ziyaret edilebileceği ve sonrasında Friedrichsruh Şatosu'nun karşısındaki tepeye yapılacak olan bir kabre defnedileceği bildirilmektedir.⁶⁶¹ Bismarck'ın vasiyetnamesi gereği bütün emlaki evlatları arasında pay edilmiş, Friedrichsruh Şatosu Kont Herbert von Bismarck'ın hissesine düşmüştü.⁶⁶²

İkdâm gazetesi Bismarck'ın ölüm anlarından vasiyetnamesine, cenaze için yapılan hazırlıklardan haber-i vefatının Almanya'nın farklı şehirlerinde ve İtalya, Avusturya, İngiltere, Fransa gibi ülkelerde hâsıl ettiği tesirlere, buralardaki matbuatların yazdıkları haberlere yer veriyordu.⁶⁶³ Ayrıca Beyoğlu'ndaki Almanya Sefarethanesi'ndeki kilisede Prens Bismarck'ın "istirahat-ı ruhu" için dualar okunacağını haberi verilirken, hükümet-i seniyyenin de Prens Bismarck'ın ailesine

⁶⁵⁹ İkdâm, Nr. 1458, 21 Temmuz 1314 (r.), 14 Ra. 1316 (h.), 2 Ağustos 1898 (m.), s. 1-2; ayrıca bkz. Ali Reşat ve İsmail Hakkı, **a.g.e.**, s. 373-374.

⁶⁶⁰ İkdâm, Nr. 1459, 22 Temmuz 1314 (r.), 15 Ra. 1316 (h.), 3 Ağustos 1898 (m.), s. 1-2.

⁶⁶¹ Bugün Otto von Bismarck ve eşinin mezarları belirtildiği gibi Bismarck'ın şehirden uzak orman içerisinde bulunan malikânesinin karşısındaki tepede inşa edilen bir kilisenin içerisinde bulunmaktadır. (Resim 34, 44)

⁶⁶² İkdâm, Nr. 1460, 23 Temmuz 1314 (r.), 16 Ra. 1316 (h.), 4 Ağustos 1898 (m.), 1; Bugün halen Herbert von Bismarck'ın soyu bu malikânede oturmaktadır. "Die Bismarcks in Friedrichsruh" [Friedrichsruh'da Bismarcklar] başlıklı bir kitap Otto von Bismarck'tan sonra burada yaşayan çocukları ve torunlarının hikâyesini konu edinmektedir. Bkz. Eckardt Opitz, **Die Bismarcks in Friedrichsruh**, Hamburg: Rasch und Röhring, 1990.

⁶⁶³ İkdâm, Nr. 1460, 23 Temmuz 1314 (r.), 16 Ra. 1316 (h.), 4 Ağustos 1898 (m.), 1-2; İkdâm, Nr. 1462, 25 Temmuz 1314 (r.), 18 Ra. 1316 (h.), 6 Ağustos 1898 (m.), s. 2.

taziyede bulunduğu, Friedrichsruh'da cenazenin bulunduğu malikâneye ziyaret için yirmi bin kişi civarında bir kalabalığın toplandığı ve Bismarck'ın defnedileceği mezarın inşası bitene kadar cenazenin evinde bekleyeceği belirtilmektedir.⁶⁶⁴ Hatta kendisinden dört sene evvel vefat eden sevgili eşinin Varzin'deki⁶⁶⁵ mezarının da vasiyeti üzerine Friedrichsruh'a getirilerek burada inşa edilen mezara defnedileceğinin haberi verilmektedir.⁶⁶⁶ Her ne kadar İmparator II. Wilhelm ailesine Bismarck'ın Berlin'de özel bir anıt mezar yapılması arzusunda olduğunu bildiren bir mektup göndermiş olsa da, burada defnedilmek Bismarck'ın kendi arzusu idi. Zira vasiyetnamesinde Saksonya Ormanı'ndaki malikânesinin karşısında bulunan tepeye defnolunmak istediğini, mezar taşına da "İmparator I. Wilhelm'in bir bende-i sâdıkı" yazılmasını vasiyet etmişti.⁶⁶⁷ (Resim 47)

İkdam ve Tercüman-ı Hakikat gazetelerinde dış basından ve ajanslardan gelen haberlerin yanı sıra "Prens Bismarck'a müteallik küçük fıkralar" başlığı altında, Bismarck'ın hazır cevaplılığını ve pratik çözüm ustası olduğunu gösteren bazı olaylar nakledilmekteydi. Bunlardan birinde; 1851 senesinde Frankfurt Meclisi'nde Prusya vekili olduğu zamanda Bismarck'ın kirada oturduğu dairede hizmetçi çağırmak için bir zil ya da başka bir vasıta bulunmuyordu. Bunun üzerinde ev sahibinden bir zil taktırması talebinde bulunmuş ancak talebi havada kalmıştı. Ev sahibi böyle bir şey istiyorsa masrafını kendisi karşılaması gerektiğini söylemişti. Bir süre sonra Bismarck'ın yatak odasından bir silah sesi işitildi. Herkes merakla ne olup bittiğini anlamak için Bismarck'ın odasına koştuğu zaman Bismarck kapıyı açarak: "Telaş etmeye lüzum yok. Uşağımı çağırmak için başka bir çare bulamadım." demişti.⁶⁶⁸

⁶⁶⁴ **İkdam**, Nr. 1461, 24 Temmuz 1314 (r.), 17 Ra. 1316 (h.), 5 Ağustos 1898 (m.), s. 2.

⁶⁶⁵ Bismarck'ın bugün Polonya sınırları içerisinde bulunan Varzin'de de malikânesi bulunuyordu. Bu malikâneyi Bismarck Avusturya ile yaptığı Sadova savaşındaki hizmetlerinden dolayı I. Wilhelm'in kendisine hediye verdiği parayla satın almıştı. Bkz. Ali Reşat ve İsmail Hakkı, **a.g.e.**, s. 84.

⁶⁶⁶ **İkdam**, Nr. 1462, 25 Temmuz 1314 (r.), 18 Ra. 1316 (h.), 6 Ağustos 1898 (m.), s. 2.

⁶⁶⁷ **Tercüman-ı Hakikat**, Nr. 6203, 23 Temmuz 1314 (r.), 16 Ra. 1316 (h.), 4 Ağustos 1898 (m.), s. 2, **İkdam**, Nr. 1468, 31 Temmuz 1314 (r.), 24 Ra. 1316 (h.), 12 Ağustos 1898 (m.), s. 3, ayrıca bkz. Ali Reşat ve İsmail Hakkı, **a.g.e.**, s. 124.

⁶⁶⁸ **İkdam**, Nr. 1463, 26 Temmuz 1314 (r.), 19 Ra. 1316 (h.), 7 Ağustos 1898 (m.), s. 1; **Tercüman-ı Hakikat**, Nr. 6205, 25 Temmuz 1314 (r.), 18 Ra. 1316 (h.), 6 Ağustos 1898 (m.), s. 2; Bu ve

Tercüman-ı Hakikat gazetesinin 7 Ağustos tarihli ise yine Bismarck'ın ölümü ile ilgili gelişmelerin yanında Bismarck'ın bazı sözleri başlığı altında Berliner Lokal Anzeiger gazetesindeki özel sayıdan seçilen bazı sözlerine yer verilmiştir. Seçilen sözler Bismarck'ın hem iyi ve örnek bir devlet adamı hem de iyi bir eş ve aile babası olduğunun göstergesidir. Nitekim “Zevcemin sıhhat ve afiyette olması benim bizzat sıhhat ve afiyette olmamdır” veya “Reis-i iktidarda bulunduğum müddetçe en ciddi bir çoban köpeği gibi idim. Isırılması lazım gelenleri ısırırdım” gibi sözleri bu cihetten örneklerdendir.⁶⁶⁹

8 Ağustos tarihli Tercüman-ı Hakikat gazetesinde Hamburglu iki fotoğrafçının Bismarck'ın yataktaki hal ve vaziyetinin resmini almak için odada bulunan bekçi ile anlaşmalarını lakin tam fotoğraf almaya teşebbüs ettikleri sırada Kont Herbert'in odaya girmesiyle yakayı ele verdiklerine dair bir haber bulunmaktadır. Gazetenin sonraki günkü sayısında fotoğrafçıların iki fotoğraf çekmeye muvaffak oldukları belirtilmektedir.⁶⁷⁰ Bismarck'ın ölüm yatağındaki bu fotoğrafını (Resim 42) Lothar Gall'ın “Bismarck: Der Weisse Revolutionär” başlıklı kitabında görebiliyoruz.⁶⁷¹ Gazetenin devamındaki bir bölümde ise ilginç bir şekilde meşhur kimselerin öldükten sonra hususiyetlerinde rakamlarla ilgili tesadüflerin yazılıp bunun halkın hayretini celbettiğinden bahisle Bismarck ile üç rakamının ilişkisine dikkat çekilmektedir. Buna göre Bismarck üç imparatora hizmet etmiş, üç savaşta Alman Birliği'ni sağlamış, üç barış anlaşması imzalamış, Üç İmparatorlar Ligi'ni kurmuş, Fransa-Prusya savaşı sırasında altında üç hayvan telef olmuştu. Ayrıca kontluk,

benzeri hikâyelere Bismarck üzerine Osmanlıca yazılan makale ve biyografilerde sıkça raslanmaktadır. Bkz. Ali Reşat ve İsmail Hakkı, **a.g.e.**, s. 44-45.

⁶⁶⁹ **Tercüman-ı Hakikat**, Nr. 6206, 26 Temmuz 1314 (r.), 19 Ra. 1316 (h.), 7 Ağustos 1898 (m.), s. 2.

⁶⁷⁰ Bu haber ve sonrasındaki tahkikat ve gelişmeler, o günkü gazetelerde takip edilen bir gündem maddesi olmuştur.

⁶⁷¹ Lothar Gall, **Bismarck: Der Weisse Revolutionär**, Berlin, 2001, Ancak sözü geçen fotoğrafa incelediğimiz diğer kaynaklarda rastlamadık. Nitekim bu fotoğraf meselesi daha sonra kişi hakları çerçevesinde hukuki tartışmalara yol açmıştır.

prenslik, dükalık gibi üç ünvana sahip olduğu gibi Herbert, Wilhelm ve Marie isimlerinde üç çocuğu bulunmaktadır.⁶⁷²

“Zamanın sefine-i bîkararı”, “ufk-ı siyasetin karabulutunu”, “ticarethane-i siyasetin çelik sandukçası” gibi ifadeler bazı zevat tarafından Bismarck’a atfedilen ünvanlar arasındaydı. Bismarck’ın son zamanlarında onu üzen bir şey de sevdiği köpeklerinin birer birer telef olmasıydı.⁶⁷³ Bismarck’ın kıymet ve meziyetini takdir ile vefatından dolayı hem taziyelerini bildirenlerin ve hem de gönderilen kıymetli çiçeklerin sayısı çok fazlaydı. Öyleki bir Hamburg gazetesi bu çiçeklerin sayısını tespit etmek için bir muhabir göndermiş ve çiçek demetlerinin sayısının on bin yetmiş yedi adet olarak tespit etmiştir.⁶⁷⁴ Yine küçük bir haberde Bismarck’ın istirahat-ı ruhu için Beyoğlu’nda Aynalıçeşme’deki Alman kilisesinde bir ayin icra kılındığı ve Alman Sefareti müsteşarı ile sefaret memurlarının, konsoloshane heyetinin ve bazı Alman vatandaşların katıldığı haber verilmektedir. Ayrıca “Bismarck’ın hususiyet-i ahvali” başlığı altında Bismarck’ın yalnız Almanya’da değil bütün dünyaca tanınan bir zat olduğundan bahisle “hayatı-ı hususiyesine” dair olayların herkes tarafından sevak dinlendiği ve okunduğuna işaret edilmektedir.⁶⁷⁵

İkdam gazetesininin 11 Ağustos tarihli nüshasında Saltanat-ı Seniyye’nin Berlin Sefiri Tevfik Paşa’nın Prens Bismarck’ın vefatı münasebetiyle oğlu Herbert Bismarck’a gönderdiği tahrirata yer verilmektedir. Sadaret tarafından Tevfik Paşa’ya “Pederinin vefatı münasebetiyle Prens Herbert Bismarck cenaplarına Devlet-i Aliyye’nin taziye-i samîmânesini tebliğ buyurmanızı rica ederim” şeklinde gönderilen telgraf sonrasında Tevfik Paşa aşağıdaki mesajı Herbert von Bismarck’a göndermiştir:

⁶⁷² **Tercüman-ı Hakikkat**, Nr. 6207, 27 Temmuz 1314 (r.), 20 Ra. 1316 (h.), 8 Ağustos 1898 (m.), s. 2; **İkdam**, Nr. 1466, 29 Temmuz 1314 (r.), 22 Ra. 1316 (h.), 10 Ağustos 1898 (m.), s. 1.

⁶⁷³ **Tercüman-ı Hakikkat**, Nr. 6209, 29 Temmuz 1314 (r.), 22 Ra. 1316 (h.), 10 Ağustos 1898 (m.), s. 2.

⁶⁷⁴ **Tercüman-ı Hakikkat**, Nr. 6213, 2 Ağustos 1314 (r.), 26 Ra. 1316 (h.), 14 Ağustos 1898 (m.), s. 2.

⁶⁷⁵ **İkdam**, Nr. 1464, 27 Temmuz 1314 (r.), 20 Ra. 1316 (h.), 8 Ağustos 1898 (m.), s. 2.

“Bu asrın en büyük siyasiyyûnu olan pederinizin vefatından dolayı zât-ı âliniz ve bütün Alman milletinin dûçâr olduğunuz ziya-ı ebedi münasebetiyle Devlet-i Aliyye'nin taziyet-i samîmânesini kabul buyurmanızı rica ederim”.⁶⁷⁶

Berlin Sefiri Tevfik Paşa'nın gönderdiği taziye mesajının yanısıra gazetede Amerika, İngiltere, Odesa, Roma gibi dünyanın dört bir yanından gelen taziye telgraflarına da yer verildiği görülmektedir.

Bununla birlikte İkdâm gazetesinin 7 ağustos 1898 tarihli sayısından itibaren “Makale-i Mahsusa” ana başlığında “Paris muhabirimizden Bismarck'ın vefatı münasebetiyle bir hasbihal” alt başlıklı bir yazı serisi yayınlanmıştır. 14 Ağustos'a kadar yayınlanan toplam altı yazının altında Ali Kemal imzası vardır. Bu yazı serisi Osmanlı'nın Bismarck'a bakışını göstermesi açısından ajans ve dış basın haberlerinden biraz daha farklıdır. Nitekim Ali Kemal, Paris muhabiridir ve Almanya Fransa ilişkileri çerçevesinde Almanya'yı ve Bismarck hakkında epeyce bilgiye sahiptir. Nitekim yazısının başında bu hadisenin bütün yüzyılı ilgilendiren ve bu sahifelere sığmayacak derecede önemli bir hadise olduğunu, kendisinin sadece bu hadisenin zihninde uyandırdığı hatıralara istinaden kısmen ilmi kısmen edebi kısmen de havayi bir hasbihal etmek istediğini belirtir. Ali Kemal'e göre Bismarck'ı anlamak için sade bir biyografinin yetmeyeceğini, evvala Prusya'nın teşekkülünü, saniyen genel hatlarıyla Alman tarihini ve salisen de Avrupa devletlerini mümkün mertebe bilmek, tanımak gerekir.⁶⁷⁷ O nedenle de yazısının genelinde bu genel çerçeveyi daha çok da Fransa-Almanya ilişkileri çerçevesinde karşılaştırmalara yaparak çizmeye çalışır ve Alman İmparatorluğunun kuruluşuna kadar gelerek, sözü Bismarck olmasaydı Almanlar birlik olmak için daha çok çalışmaları gerekire getirmektedir.

Ali Kemal, Bismarck'ın Napolyon kadar büyükdür dahidir denildiğinden bahsederek ikisi arasında bir karşılaştırma yapmaktadır. Napolyon'un Avrupa'nın büyük kısmın işgal ettiğini ve büyük işler yaptığını ancak “baki kalan bu kubbede bir hoş seda

⁶⁷⁶ İkdâm, Nr. 1467, 30 Temmuz 1314 (r.), 23 Ra. 1316 (h.), 11 Ağustos 1898 (m.), s. 2. Bu telgraflara Ali Reşat ve Babanzade İsmail Hakkı da eserlerinde yer vermişlerdir. Bkz. Ali Reşat ve İsmail Hakkı, a.g.e., s. 123.

⁶⁷⁷ İkdâm, Nr. 1463, 26 Temmuz 1314 (r.), 19 Ra. 1316 (h.), 7 Ağustos 1898 (m.), s. 2-3.

imiş” misali bütün bu eserinin gözlerinin önünde sönüp gittiğini görüp bir adaya kaçıp tarumar olduğunu belirtmektedir. Bismarck’ın ise Avrupa’yı daha az sarstığını ve yirmi sene çalışıp çabalayarak meydana sürekliliği olan bir eser getirdiğini, Almanya’yı terakki ve kemal kaynağı bir devlet haline getirdiğini vurgulamaktadır.⁶⁷⁸

Netice itibariyle İkdam ve Tercüman-ı Hakikat gazetelerinin Bismarck’ın ölümü sonrasındaki günlerde verdikleri haberlere bakıldığında daha çok ajanslardan yahut dış basından⁶⁷⁹ alınan ve Bismarck’ın ölümü çerçevesinde başta Almanya olmak üzere çeşitli devletlerdeki gelişmelerin aktarıldığı görülmektedir. Her ne kadar bir aktarım söz konusu olsa da konuyla ilgili aktarılacak haberlerin seçimi ve aktarılış şekli, bakış açısını göstermesi açısından önem taşımaktadır.

6. Osmanlı-Alman İttifakı Sürecinde Bismarck’a Bakışlar

Osmanlı Alman ilişkilerinin yoğunlaşmaya başladığı dönemlerden itibaren Osmanlı kamuoyunda Almanya ile ilgili yazılıp çizilenlerin de doğru orantılı olarak yoğunlaştığını ana bölümümüzün başında söylemiştik. Bu bağlamda doğrudan Bismarck üzerine Ali Reşad ve Babanzade İsmail Hakkı tarafından kaleme alınan “Bismarck: Hayat-ı Hususi ve Siyasisi”⁶⁸⁰ isimli eser konumuz açısından önem arz etmektedir. Eserin kapağında (Resim 53) başlık ve muharrirlerin isimlerinin hemen altında “Maarif Nezaret-i Celilesi’nin fi 10 Cemaziyelahir sene 316 ve fi 14 Teşrinievvel 314 tarihi ve 565 numaralı ruhsatnamesiyle tab olunmuştur” ifadesi yer almaktadır. Yani kitabın basıldığı tarih miladi olarak 26 Ekim 1898’e karşılık gelmektedir ve Bismarck’ın ölümünün üzerinden daha sadece üç ay geçmiştir. Bununla birlikte Bismarck’ın dönemin tarihine yön veren bir isim olması, yıllardır

⁶⁷⁸ İkdam, Nr. 1466, 29 Temmuz 1314 (r.), 22 Ra. 1316 (h.), 10 Ağustos 1898 (m.), s. 3.

⁶⁷⁹ Daha çok da Alman Berliner Tageblatt, Neue Freie Presse, Berliner Neueste Nachrichten, Norddeutsche Allgemeine Zeitung, Berliner Lokal Anzeiger gibi gazetelerden.

⁶⁸⁰ Ali Reşad ve İsmail Hakkı, **Bismarck: Hayat-ı Hususi ve Siyasisi**, Dersaadet: Matbaa-i Amire, 1316.

köşesine çekilmiş ve sıhhatinin giderek kötüleşmesi hasebiyle biyografisinin yazılması yönünde çalışmaların daha önceden başladığı tahmin edilebilir.

Toplam 376 sayfadan oluşan bu eserin birinci kısmı “Bismark’ın Hayat-ı Hususisi”, 127’inci sayfada başlayan ikinci kısmı ise “Bismark’ın Hayat-ı Siyasisi” başlığını taşımaktadır. Mukaddime kısmında eserin muharrirleri öncelikle meşâhirden birinin, hele de Bismarck gibi bir siyasi dehânın tercüme-i halini yazmanın ve Osmanlı okuyucularına tanıtmak gibi bir görevin gerektirdiği sorumluluk, ciddiyet ve tarafsızlığa dikkat çekmekte, böylece bunun bilincinde olduklarını göstermekte ve biyografi usûlüyle ilgili önemli noktalara işaret etmektedirler. Bununla birlikte müellifler bu eseri şüphesiz batılı kaynaklardan faydalanarak ve yer yer tercüme ederek hazırlamışlardır. Ancak bu kaynakları aktarırken yaptıkları seçimler ve usûl Bismarck’a bakış açısını görebilmek açısından önemlidir. Bu çerçevede özellikle mukaddime bölümündeki şu ifadelerle dikkat çekebiliriz:

“Bismark hadd-i zâtında fena adam değil idi. Hayat-ı hususîsinde muhill-i saadet bir hareket görülüyor, zevcesini, evladını, hemşiresini samimi, pek bir muhabbet ile seviyor, aile arasındaki hayatı bir intizam bir aheng-i tâm içinde geçiyor, kimsenin kalbini kırmıyor, sonra yine aynı adam girdâbâd-ı siyâsiyâta atıldımı bir ateş-pâre-i dehşet kesiliyor. Ne kadar mevânî, mezâhim varsa bî rahmâne bir suretde kırıp döküyor. Her türlü mukavemetleri ezerek, bi’l-cümle âmâl ve makâsıdı bir merkeze cem ederek cümlesini âhenin elleriyle idare ediyor. Zemâm-ı hükümeti yed-i iktidarına alarak devletini iki konakda menzil-i maksuda erdiriyor. Elhasıl Bismark’ın ailesi arasında geçirdiği hayat ile hayat-ı siyasisi mukayese edilirse büyük bir tebâyün ve tezd müşahede olunur”⁶⁸¹

Muharrirler Fransızların Bismarck’ın siyaset arenasındaki hem diplomat hem de hatip olarak kullandığı sert uslûbunu eleştirip onu küçük düşürmeye çalışmalarından bahisle ise şu ifadeleri kullanmaktadırlar;

“Şu izahatdan nümayan olur ki Fransızlar Bismark’ın bu mesleğini küçük düşürmek için gösterdikleri mühacemâtda pek haksızdırlar. Nef-i âm için kendi mevcudiyet-i maneviyyesini bile unutan bir zâtın asıl böyle bir hareketi büyük görülmelidir. Vakıa bu hareket Pastor’un keşfi gibi bi’l-cümle âlem-i insaniyete müfid olamaz. Zaten rical-i siyasiyyeden böyle bir hareket beklemek abestir. Harekât-ı beşeriyeyi nukat-ı nazarın ihtilafına göre muhakeme etmelidir. Bu nokta-i nazardan muhakeme edilirse Bismark asrımızın en büyük adamıdır.”⁶⁸²

⁶⁸¹ Ali Reşat ve İsmail Hakkı, **a.g.e.**, s. 6-7.

⁶⁸² **a.g.e.**, s. 7-8.

Kaleme aldıkları eserin birinci ve ikinci bölümlerini, ayrıca ölümünden sonraki gelişmeleri içeren bölümü ise şu ifadelerle özetlemektedirler;

...Birincisine “Bismark’ın hayat-ı hususisi”, ikincisine “Bismark’ın hayat-ı siyasisi” namlarını verdik. Birde hatime şeklinde vefatından sonra vukua gelen ahvali teşrih ettik. Birinci kısım sahib-i tercümenin ahval-i maneviyyesini tetkik yolunda yazılmış birçok malumat-ı müfide fikarat-ı latifeyi muhtevidir. İkinci kısım ise adeta Prusya ve Almanya’nın kırk senelik bir tarihçesidir. Avrupa’nın asr-ı ahîr tarihinin timsal-i muşahhası demek olan bir zât hakkındaki malumatı bu küçük eserde cem ederek hiçbir halini kaçırmamak pek müşkildir. Bununla beraber alâ vechi’l-icmâl elden geldiği kadar izahat vermeğe çalıştık.”⁶⁸³

Eserin müellifi Ali Reşat üzerine bir bibliyografya denemesi kaleme alan Bayram Eyüp Ertürk makalesinde bu eserin Osmanlı’da bir Avrupalı devlet adamı üzerine kaleme alınan ilk kapsamlı biyografik çalışma olduğunu belirtmektedir.⁶⁸⁴ 376 sayfalık geniş çaplı bir biyografi çalışması olan eser 1316 ve 1320’de olmak üzere iki baskı yapmıştır.⁶⁸⁵

Ali Reşat ve İsmail Hakkı’nın ortak hazırladıkları bu eser alfabe devriminin hemen arkasından Ali Reşat tarafından yeni harflere kısmen özet bir biçimde aktarılıp yeniden düzenlenerek 1930 yılında Maarif Vekâleti yayınları büyük adamlar serisi arasında yayımlanmıştır.⁶⁸⁶ Ali Reşat’ın kendisinin istifade ettiği ve Avrupa’da konuyla ilgili yayınlanmış önemli eserlerin listesinin yer aldığı yeni harflerle basılan bu kitap hariç, diğer telif eserlerinde bibliyografya kısmına yer verilmediği görülmektedir.⁶⁸⁷ 1930 yılı Maarif Vekâleti basımı büyük adamlar serisinin beş numaralı “Bismark” isimli kitabın girişinde “Bismark kimdir?” Başlığını taşıyan bir bölüm vardır. Bölümün daha ilk cümlesinde “Bismark dünyaya nadir gelen insanlardan biridir” denmekte, ardından Otto von Bismarck’ın yaptığı işin germen milletlerinin Alman İmparatorluğu bünyesinde birleşmesini ve bununla birlikte güçlü bir Alman devletinin vücuda gelmesini temin etmek olduğu belirtilir. Müellife göre bu birleşme hayalini Bismarck dönemine kadar pek çok Germen düşünürü dile

⁶⁸³ a.g.e., s. 13.

⁶⁸⁴ Bayram Eyüp Ertürk, “Ali Reşat Bibliyografyası Denemesi”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, c. 3, sy. 9-10 yıl 1999-2000, İzmir, 2000, s. 216. Ali Reşat ve eserleri hakkında detaylı bilgi için bu makaleye bakılabilir.

⁶⁸⁵ Ertürk, a.g.m., s. 210.

⁶⁸⁶ Ali Reşat, **Bismark**, İstanbul: Maarif Vekâleti Devlet Matbaası, 1930.

⁶⁸⁷ Ertürk, a.g.m., s. 214.

getirmiş olmasına ve bu uğurda çok sayıda Almanın senelerce çalışmış olmasına karşın başarılı olunamamıştı. Bismarck ise yirmi seneden daha az bir zaman zarfında bu birliği sağlamaya muvaffak oldu.⁶⁸⁸ Bismarck'ın kişiliği ile ilgili şu ifadeler ona farklı bakış açıları olduğuna dikkat çeker:

“Bismarck siyaset âleminde otuz sene kadar büyük bir nüfuz icra etmiş, yetmiş milyon almanın muhabbetini, şükranını kazanmış, yine milyonlardan mürekkep başka büyük bir milletin nefretini, düşmanlığını celbeylemiş; dostları tarafından insaniyetin en yüksek derecesine çıkarılmış, düşmanları tarafından ise insaniyet dairesi haricine kovulmuş, hâslı hakkında binlerce muhtelif, birbirine zıt fikirler söylenmiş bir diplomattır”.⁶⁸⁹

Bunun yanı sıra kitapta Bismarck'ın karakteri ile ilgili ilginç tespitlerde bulunmaktadır. Çok iyi ve mütevazı bir adam olduğu, aile içi hayatını ahenk içerisinde sürdürdüğü ve kimsenin kalbini kırmadığı belirtilirken aynı adamın siyaset âlemine geçtiği zaman ise müthiş bir canavar kesildiği her türlü problem ve düşmanın üstesinden merhametsizce yollarla gelebildiği belirtilmektedir. Aynı zamanda bunun bir tezat olmadığı, çünkü Bismarck'ın aile ilişkileriyle siyasi işlerini ayırmada mahir olduğu ve milletin menfaati için kendi manevi mevcudiyetini unutan bir siyaset adamı olarak 19. yüzyılın en büyük diplomatı olduğu kaydedilmiştir.⁶⁹⁰ Kitabın sonunda Bismarck hakkında çoğu Almanya, Fransa ve İngiltere'de yazılmış, kısmen Bismarck'ın hatıratı, mektup ve nutuklarından, kısmen de dostları ve düşmanları tarafından yazılmış çok sayıda eser olduğu belirtilmekte ve bazı örnekler verilmektedir. En sonunda da Osmanlı'da Bismarck hakkında sadece Ali Reşat ve Babanzade İsmail Hakkı'nın yukarıda bahsettiğimiz “Bismarck: Hayat-ı Hususi ve Siyasisi” adlı eserinin basıldığı ve nüshalarının pek ender bulunduğu belirtilmektedir.⁶⁹¹

Lütfi Efendi tarihinde 1873-74 yıllarındaki gelişmeleri anlatırken Almanya devletinin Fransa devletinden askerini çektiğini ve savaş tazminatının tamamlanmasını beklediğini Prens Bismarck'ın ise köşe-i inzivaya çekilip aleyhinde

⁶⁸⁸ Ali Reşat, **Bismarck**, s. 1.

⁶⁸⁹ **a.g.e.**, s. 2-3.

⁶⁹⁰ **a.g.e.**, s. 3-5.

⁶⁹¹ **a.g.e.**, s. 89-90.

olan fıkralar ile uzaktan merhaba ettiğinden bahisle⁶⁹² kısaca Almanya'nın Bismarck öncülüğünde Alman birliğini kurarak hedefine ulaşmış ve sonra kendi güvenliğini sağlamak üzere köşesine çekildiğini özetlemektedir. Yine bu dönemde yapılan tevcihatların listelendiği bölümde Prens Bismarck'a da Murassa' Osmânî nişanı verildiği belirtilmekte ancak konuyla ilgili bir detay bulunmamaktadır.⁶⁹³

Sami Paşazade Sezai, Alman Birliği'ndeki Bismarck'ın rolünü aşağıdaki ifadelerle tasvir eder;

“On dokuzuncu asır nisf-i ahirinde bir dâhi, bir çelik kafa, bir Bismarck, zekâ-yı harikuladesiyle kudret-i fevkaladesiyle, hülâsa seyf ve siyasetiyle, kurûn-ı vusta'nın asr-ı ahire kadar sürüklediği yüzlerce Alman Prensiğinden... otuz sekiz hükümetinden evvela kahren, cebren, sonra menfaaten, ırken, lisanen müttehî azîm ve tûvânâ bir imparatorluk, bir kayzerlik icat ve tesis etmişti”.⁶⁹⁴

Ahmet Saib ise, “Şark Meselesi”⁶⁹⁵ adlı eserinde 1870 yılındaki Prusya ve Fransa arasındaki savaştan sonra Almanya'nın Avrupa siyasi arenasında ele geçirdiği mevkiinin fevkalade yüksek olduğunu belirtir. Almanya'nın bu savaşın ardından büyük bir maddi kuvvet sağladığı gibi savaşlardaki muvaffakiyetleri sayesinde siyasi nüfuzlarının her yere yayınlığına dikkat çeker. Askeri alandaki bu başarıların diğer alanlarda da yabancı toplumlara karşı üstünlük sağlama arzularını kırbaçladığını ve sanat, ticaret ve sanayi alanlarındaki ilerlemeler sayesinde İngiliz ve Fransızları geride bırakacak konuma geldiklerine işaret eder.⁶⁹⁶

Osmanlı Alman ilişkilerinin zirvesine ulaşmış ve bir ittifak haline geldiği I. Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde 1330 tarihli “Alman Ruhu” başlığını taşıyan metin bu dönemde Almanya'ya karşı Osmanlı kamuoyundaki bakış açısının genel hatlarını ortaya koymaktadır.⁶⁹⁷ Mehmed Enisi'nin kaleme aldığı ve başında “Berlin'den

⁶⁹² Ahmed Lütfi Efendi, **Vak'a-nüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi**, haz. Münir Aktepe, c. XIV, Ankara: TTK, 1990, s. 57.

⁶⁹³ Ahmed Lütfi Efendi, **a.g.e.**, c. XIII, s. 68.

⁶⁹⁴ **Şura-yı Ümmet**, Nr. 140/44, 18 Kasım 1908 (m.); Sami Paşazade Sezai, **a.g.e.**, s. 389.

⁶⁹⁵ Ahmed Saib, **Şark Meselesi**, İstanbul: İkbâl-i Millet Matbaası, 1327. Bu eserdeki yazılar 1899'dan 1907'ye kadar yayın hayatında olan Sancak gazetesinde tefrika olunmuş, bilahare 1327 (1909-1910) senesinde kitap haline getirilerek basılmıştır.

⁶⁹⁶ Ahmed Saib, **a.g.e.**, s. 68-69.

⁶⁹⁷ Birinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde ve özellikle ilk yıllarında Alman matbuatında da Türk-Alman dostluğunu veya silah kardeşliğini vurgulayan yayınlar gözlenmektedir. Bunlara birkaç örnek verecek olursak: Carl Anton Schäfer, **Deutsch-Türkische Freundschaft**, Stuttgart ve Berlin:

aileme gönderdiğim bir mektuptan alıntıdır” yazısından da anlaşıldığı gibi mektup şeklinde yazılmış ancak otuz bir sayfalık seyahatname benzeri uzunca bir metindir. Başlarında Berlin’in güzelliklerinden bahseden metinde Almanların ilerlemelerinin en büyük sebebi olarak çalışkan olmaları gösterilmekte ve;

“bu gün hangi devlete olursa olsun hangi ferde hitap edilirse edilsin; Alman gibi çalış! Alman gibi metin ol! Alman gibi ruhunu kuvvetlendir! denilebilir, çünkü Alman gibi çalışmak en âlâ çalışmaktır”⁶⁹⁸,

veya “Ey mert ve zeki Türk! ... müttefikin olan Almanlar gibi çalış!”⁶⁹⁹ ifadeleriyle Alman milleti ve çalışkanlığı Türk milletine, erkeğine kadınına, gencine örnek olarak sunulmaktadır. Ayrıca bütün Alman milletinin askerliğe muhabbeti olduğu, askeri terbiye ile yetiştiklerinden disiplinli oldukları ve askerliğe olan bu muhabbetin mevcudiyet-i milliyenin esası olduğu belirtilmektedir.⁷⁰⁰ Enisi, Alman milletinin Bismarklar, Moltkeler, Goetheler ve daha birçok a’zam-ı seyfiye ve kalemiye yetiştirmiş ve bunların, vatanlarının, milletlerinin saadet ve şevketine pek büyük hizmetlerde bulduklarını ifade etmektedir. Enisi ayrıca Alman küçük devletlerinin Prusya önderliğinde birleşmesini ve metnin yazıldığı dönemdeki Almanya askeri ve iktisadi gücünü Bismarck’ın deha-yı siyasisine bağlamaktadır.⁷⁰¹

İlber Ortaylı, Osmanlı İmparatorluğu’nun İslam Birliğini sağlayıp başı çekeceğini ve Almanya ile birleşerek İngiltere ve Fransa’yı saf dışı edip bu zenginlik dolu ülkelerden Alman iktisadının yararlanacağını yayan yayınlardan bahsederken, özellikle İkinci Meşrutiyet’ten sonra artan Alman nüfuzunun ideolojik platformunu oluşturmak amacıyla bu tip yayınların Türkçeye de çevrildiklerini söylemekte, hatta bazı Alman hayranı Türkler tarafından da benzerleri yazılmıştır diyerek de Mehmed Enisi’nin bu metnini örnek göstermektedir.⁷⁰²

Deutsche Verlags-Anstalt, 1914, Ernst Jäckh, **Die Deutsch-Türkische Waffenbrüderschaft**, Deutsche Verlags-Anstalt, 1915.

⁶⁹⁸ Mehmed Enisi, **Alman Ruhü**, İstanbul: Nefaset Matbaası, 1330, s. 6.

⁶⁹⁹ **a.g.e.**, s. 23-24.

⁷⁰⁰ **a.g.e.**, s. 6-7, 23.

⁷⁰¹ **a.g.e.**, s. 14-15.

⁷⁰² Ortaylı, **a.g.e.**, s. 69. Ortaylı Almanca’dan çevrilen eserlere örnek olarak ise Davis Trietsch’in **Deutschland und der İslam eine welt politische Studie Orient**, Dr. Jäckh’in, **Deutschland im Orient nach dem Balkankrieg**, Hugo Grothle’nin ise **Die asiatische Türkei und die deutschen Interessen Halle** başlıklı kitaplarını vermektedir.

Biz de buna ek olarak I. Dünya Savaşı sırasında 1917 yılında Berlin’de Alman hükümeti matbaası tarafından yayınlanan “Almanya-Şark” ana başlıklı eseri ekleyebiliriz. Almanya ile Osmanlı ile ilişkilerin tarihini, hal-i hâzırını ve gelecekle ilgili ümitleri üç bölüm halinde veren kitabın mukaddimesinde: “Almanya ile akvam-ı şarkıyye ve bilhassa Osmanlı milleti arasındaki münasebat-ı dostaneyi tezyid ve takviye etmek emeliyle neşrettiğimiz bu eser” ifadeleri eserin amacını ortaya koymaktadır. Eseri kaleme alan heyet hakkında bilgilere bakıldığında ise farklı alanlardan Alman profesör ve akademisyenlerin isimleri yer almaktadır.⁷⁰³

I. Dünya Savaşı sırasında müttefik Almanya’yı Osmanlı’ya örnek olarak sunan eserler arasında gösterilebilecek bir diğer eser ise dönemin yükseköğretim genel müdürü Muslihiddin Adil [Taylan]’ın 1917’de yayınladığı “Alman Hayât-ı İrfânî”⁷⁰⁴ başlıklı kitaptır. Eserinde ilköğretimden üniversiteye kadar başlıca Alman eğitim kurumlarını inceleyen M. Adil Alman üniversitelerine dair izlenimlerini belirtirken “Alman dârülfünûnlarında tam bir inzibat hükümfermâdır. Zâten Almanya’da inzibat fikri, hayât-ı umûmiyenin her safhasına nüfûz etmiştir. Kanûna itâat, mâ-fevkine hürmet, silsile-i merâtibe riâyet en esâslı terbiye âmilleri sırasına geçmiştir” saptamasında bulunur. Yazar, Alman milliyetçiliğinin ulaştığı mertebeyi, vatan muhabbeti ve milliyet fikrini uzun uzun ele alır.⁷⁰⁵ Adil’e göre “Alman, kendini bütün beşeriyetin dimağı add eder ve Alman müfekkire sinin bütün cihâna rehber-i hakikat olduğına kaaidir... En ziyâde inkışafa mazhar olan zekâ, en büyük kudret-i ilmiye Almandadır. Almanya, her şeyin, bütün cihânın fevkindedir.”⁷⁰⁶ Adil aynı zamanda “Alman satvetini temin eden bir amil: ordu” başlığı ile Alman ordusunu yücelten bir şekilde ele alır.⁷⁰⁷

Ayrıca “Osmanlı ve Alman Muhâdeneti Kütübhânesi” tarafından yayınlanan bir dizi kitapçık vardır. Söz konusu dizi içinde eczacı binbaşı Avanzâde Mehmed

⁷⁰³ **Almanya Şark Münasebat-ı Düveliyesinin Safahat-ı Maziye ve Hazırasıyla İnkışafat-ı Müstakbelesi**, müt. Binbaşı Selahaddin, Berlin: Alman Hükümet Matbaası, 1917.

⁷⁰⁴ M. Adil, **Alman Hayat-ı İrfanı**. İstanbul: Matbaa-ı Amire, 1333-1917.

⁷⁰⁵ **a.g.e.**, s. 164.

⁷⁰⁶ Somel, **a.g.m.**, s. 39-40.

⁷⁰⁷ M. Adil, **a.g.e.**, s. 214.

Süleyman'a ait Almanya Devleti, Alman Kadınları, Alman Usûlleriyle Çocuk Yetiştirmek, Alman Durûb-ı Emsâli, Alman Muharrirleri, Alman Usûlü Ticâret ve Servet Usûlleri, Almanlar Gibi Kuvvetli ve Uzun Boylu Nasıl Olmalı?, Alman Letâifi, Alman Usûlü Tütün İçmek gibi hepsi de 1917'de basılmış popüler yayınlar bulunuyordu. Bu kitapçıklar dizisi aynı zamanda Almanya hükümetinin parasal desteğiyle neşredilen propaganda malzemeleriydi.⁷⁰⁸ Bu yayınlar arasındaki “Almanya Devleti”⁷⁰⁹ başlıklı yirmi üç sayfalık kitapçığın girişinde müttefikimiz olan Almanya'nın coğrafyasıyla ilgili Osmanlıca bir eserin olmadığından bahsedilmekte ve bu eserin Alman Devlet-i Muazzaması'nı teşkil eden toprakların tarih ve coğrafyasından, medeniyet ve maarifinden, ticaret ve sanayiinden, siyaset ve ahalisi gibi konulardan bahsedileceği belirtilmektedir. Nitekim kitapçıkta bu çerçevede bilgiler sunulmakta, ancak küçük ebatlı bir eser olmasından tafsilatlı bilgi bulunmamaktadır. Tarihiyle ilgili kısımda Prusya önderliğinde Alman Birliği'nin kuruluşu çok kısa geçilmiş ve burada Bismarck'ın adından dahi bahsedilmemiştir.

Başında harbe girmeden bir iki gün evvel intişar ettiği belirtilen “Almanlar Atimizi Nasıl Görüyorlar” başlıklı çeviri eser ise Almanların Osmanlı dostluğunu şu ifadelerle özetlemektedir;

“Almanların cihanın her tarafında terakki-i medeniyet uğrunda muvaffakiyetler ihraz ettikleri gibi şarkta da terakki ve tealisi için vukubulacak teşebbüsatta şevk ve gayret-i mu'tadelerini göstermekten hali kalmayacaklardır”.⁷¹⁰

Kazım Karabekir'in kaleme aldığı eserler arasında “Türkiye’de ve Türk ordusunda Almanlar” adını taşıyan ve başta Helmuth von Moltke, Colmar von der Goltz ve Liman von Sanders olmak üzere Osmanlı’da görev yapmış subayları konu edinen bir kitap vardır.⁷¹¹ Karabekir bu eserinde Helmuth von Moltke'den övgüyle bahsederken

⁷⁰⁸ Somel, **a.g.m.**, s. 40.

⁷⁰⁹ Mehmed Süleyman Avanzade, **Almanya Devleti**, Dersâadet: Matbaa-i Orhaniye, 1335.

⁷¹⁰ Hugo Grothe, **Almanlar Âtimizi Nasıl Görüyorlar?**, müt. Emin ve Arif, İstanbul: Matbaa-i Hayriye ve Şürekâsı, 1330, s. 51.

⁷¹¹ Ancak bu kitaba kendisi muhtemelen son şeklini verememiş ve yayınlamamıştır. Metni yayına hazırlayanlar Karabekir Paşa'nın kitap için yapmış olduğu derlemelerin fotokopilerini alarak, bu derlemeleri okuyucuya olduğu gibi aktarmak düşüncesiyle metindeki tekrar ve bağlantısızlıkları olduğu gibi bırakarak yayınlamışlardır. Bkz. Kazım Karabekir, **Türkiye’de ve Türk Ordusunda Almanlar**, haz. Orhan Hülagü, Ömer Hakan Özalp, İstanbul: Emre Yayınları, 2001, s. 10.

1835–39 yılları arasında Osmanlı’da görev yaptığını⁷¹² ve 1857’de Prusya genelkurmay başkanı olduğunu belirtir. Daha da önemlisi Alman Birliği’nin kuruluşundaki etkisini şu ifadelerle dile getirir: “Alman Birliği’nin varlığını ve birliğini temin etti, kurdu ve cihana tanıttı. Danimarka’ya, Avusturya’ya karşı harplerle bütünleşen ve Fransa’ya karşı harple de perçinleşen Almanya’nın bu harp zaferleri Moltke’nin eseridir”. Aynı kitabın başka bir bölümünde Bismarck’ın dehâ-yı siyasisi ve Moltke’nin katıyyet-i riyaziyesiyle Prusya kavminin 1866’da Sadova muzafferiyetini ve 1870’de Sedan muzafferiyetini ihraz ettiğini ifade etmektedir.⁷¹³ Karabekir bir asker gözüyle değerlendirme yaparak Alman Birliği’nin sağlanmasındaki etkisi açısından Moltke’den övgüyle bahsederken, Bismarck’ın siyasi dehasını da işaret etmektedir.

Tarihi süreçte Osmanlı ve Alman ilişkilerini elen alan Türkçe literatür incelendiğinde giderek artan bu yakınlaşmayı Türk-Alman dostluğu olarak niteleyen çalışmalar olduğu gibi⁷¹⁴ bu ilişkilerden sadece Alman emperyalistlerinin menfaat sağladığını düşünen çalışmalarda⁷¹⁵ bulunmaktadır. Diğer bir deyişle yakın zamana kadar bir yandan Almanlara karşı koyu şüphecilik ve diğer yandan ise silah arkadaşlığına varan iki dost ülke imajı gibi iki aşırı uçta duran yaklaşımlara rastlayabiliyoruz. Ancak bu tür yaklaşımların özellikle 1980’lerden bu yana yapılan akademik ve nitelikli araştırmalar neticesinde bir ölçüde kırılılabildiğini söylemek mümkündür.⁷¹⁶ Bununla birlikte Türk-Alman ilişkilerinin Osmanlı dış politikasının genel

⁷¹² II. Abdülhamid,90. Yaşgününde Moltke’ye dedesi II. Mahmud zamanında Osmanlı ordusundaki hizmetlerden ötürü aşağıdaki tebrik mesajını göndermişti: “Büyük Pederim Sultan Mahmud Han-ı Sani hazretlerinin zaman-ı saltanatında Osmanlı ordusunda sebk eden hidemat-ı makbulenizi daima tahattur ile senay-ı cemilinizi tezkardan hali olmadığımı, sinninizin doksana yevm-i bulûğu olan bugünün tebriki vesilesiyle tarafınıza iş’ar ve daha çok sene bu gibi tebrikatı kabule muvaffakiyetlerini temenni ederim”. Bkz. Abdülkadir Özcan ve İlhan Şahin, “II. Abdülhamid’in Hususi Mektub ve Telgrafları”, **İÜ Tarih Dergisi**, Sayı 34, 1984, s. 471-472.

⁷¹³ Karabekir, **Türkiye’de ve Türk Ordusunda Almanlar**, s. 17-19, 257.

⁷¹⁴ Örnek olarak bkz. Cemal Kutay, **Türk-Alman Tarihi: Kader Bağı**, İstanbul: Ercan Holding, 1983.

⁷¹⁵ Örnek olarak bkz. Cenk Reyhan, “Türk-Alman İlişkilerinin Tarihsel Arka Planı (1878-1914)”, **Bellefen**, c. LXIX, sy. 254, Ankara: TTK, 2005, s. 217-265.

⁷¹⁶ Selçuk Akşin Somel bu konuyla ilgili akademik nitelikli araştırmalar yapanlardan Kemal Beydilli, Rifat Önsoy, İlber Ortaylı, Murat Özyüksel, Cemil Koçak, Veli Yılmaz, Kemal Turan ve Mustafa Gencer isimlerini örnek vermektedir. Bkz. Somel, **a.g.m.**, s. 36-37.

çerçevesinde nasıl bir yer tuttuğu halen derinlemesine araştırılması gereken konular arasındadır.⁷¹⁷

Cenab Şehabettin 1917-1918 yılları arasında Tasvir-i Efkâr gazetesi adına çıktığı Avrupa seyahatinde kaleme aldığı gezi notlarını daha sonra “Avrupa Mektupları” adı altında kitap haline getirmiştir.⁷¹⁸ Kitabın Berlin’i tasvir eden bölümünde şehrin merkezi caddesinden bahsederken, caddenin bir kenarında Bismarck’ın diğer kenarında Moltke’nin ihtişamlı heykellerinin olduğundan, Prusya-Fransa savaşı ve Prusya’nın Paris’i fethinin sembolize edildiği zafer abidesinden söz etmektedir.⁷¹⁹ Fransızlar için bu elim hatıranın müthiş bir belagat-ı sanat ile ifade edildiğini, Fransa’nın silah ve sancağının hurdahaş ve lime lime bir şekilde Prusya kralının atının ayakları altında sembolize edildiğini, en önemlisi de bir Fransız için bunun kim bilir ne kadar hüznü verici bir durum olduğuna dikkat çekmektedir. Ancak tabii ki Fransa daha sonra 1871’de Versay sarayında Alman İmparatorluğu ilanının rövanşını yine Versay’da alacaktır. Zira I. Dünya Savaşı sonunda, mağlup Almanya ile müttefikler arasındaki anlaşma Versay Sarayı’nda imzalanmıştır.

1877-78 Osmanlı Rus Savaşı’nda Kafkasya Cephesi başkumandanı Gazi Ahmed Muhtar Paşa’nın oğlu Mahmud Muhtar Paşa’nın kaleme aldığı ilk basımı Cumhuriyetin ilanından sonra gerçekleşen “Maziye Bir Nazar: Berlin Antlaşmasından Harb-i Umumiye Kadar Avrupa ve Türkiye-Almanya Münasebetleri”⁷²⁰ isimli eser de konumuz itibarıyla dikkate alınması gereken bir eserdir. Önemlidir çünkü Mahmud Muhtar, 1885 yılında Galatasaray Lisesi’ni bitirmiş, Almanya’da harbiyede okumuş, Alman Genel Kurmayı’nda çalışmış⁷²¹ ve en nihayetinde Bismarck dönemini çocuk yaşlardan itibaren gözlemlemiş bir Osmanlı askeri ve aydınıdır. Onun ifadelerine göre Bismarck için Türkiye bir taviz zemininden ibarettir. Zira Prusya’nın kudret ve üstünlüğüyle kurulmuş genç Alman

⁷¹⁷ Cebeci, **a.g.e.**, s. 13.

⁷¹⁸ Bu kitap daha sonra yeni harflerle Zeynep Uluant tarafından yayına hazırlanmıştır. Cenab Şahabeddin, **Avrupa Mektupları**, haz. Zeynep Uluant, İzmir: Akademi Kitabevi, 1997.

⁷¹⁹ Cenab Şahabeddin, **a.g.e.**, s.76-77.

⁷²⁰ Mahmud Muhtar, **Maziye Bir Nazar: Berlin Antlaşmasından Harb-i Umumiye Kadar Avrupa ve Türkiye-Almanya Münasebetleri**, Haz. Erol Kılınç, İstanbul: Ötüken Yayınları, 1999.

⁷²¹ **a.g.e.**, s. 9.

İmparatorluğu için aleyhinde gerçekleşebilecek ittifaklar en önemli tehlikeyi oluşturmaktaydı ve Bismarck'ın siyaseti de bu tür ittifakları engelleme, devlet gemisini doğuda ve batıda kayalardan kollayarak uzak bölgelere bakışını uzatmama temeline dayanıyordu.⁷²²

Muhtar'a göre Bismarck bu siyaseti üstün zekâsıyla tatbik etmiş, lüzum gördüğü vakit karşısındakilere Osmanlı memleketlerinden büyük cömertlikler, hisseler göstermekte tereddüt etmemiştir. Örneğin Fransa'yı avutarak intikam fikrinden vazgeçirmek ve İtalyan menfaatleriyle çatıştırmak için bir Osmanlı eyaleti olan Tunus hakkındaki niyetlerinde cesaretlendirmiş, bu durum Akdeniz'deki dengelerin değişmesine neden olmuş, daha sonra Mısır'ın İngiltere tarafından işgaline ve İtalya'nın Trablusgarb üzerindeki ihtiraslarının kuvvetlenmesine yol açmıştır. Bu açıdan bakıldığında Bismarck'ın izlediği siyaset Osmanlı Devleti'nin parçalanma ve dağılma tohumlarını saçacak mahiyettedir.

İbrahim Alâeddin Gövsa'nın riyaseti altında bir heyetin çıkardığı ve 1927 yılı içinde yayımlanmış olan birer formalık kırk kadar küçük kitaptan meydana gelen "Büyük Adamlar Serisi" dönemi içinde önemli bir boşluğu doldurmuştur. Yaşadıkları dönemlerde kitleleri veya dünya tarihini bir şekilde etkilemiş yerli ve yabancı isimlerin birer formalık biyografilerinden oluşan bu serinin dokuzuncu kitabı Bismarck üzerinedir.⁷²³ On altı sayfalık bu eserde Bismarck'ın hayatı özetlenmeye çalışılmıştır. İlk sayfasında Bismarck'ı, evinde koltuğunda oturmuş, ayaklarını uzatmış bir şekilde gazete okurken gösteren bir resim (Resim 55) yer alırken resmin altında "Muazzam Almanya İmparatorluğu'nu vücuda getiren Bismarck evinde çok sakin ve mütevazı bir hayat yaşardı" yazmaktadır. Gerçektende Bismarck'ın hayat

⁷²² a.g.e., s.43.

⁷²³ İbrahim Alaaddin Gövsa (ed.), **Bismarck**, Büyük Adamlar Serisi; 9, İstanbul: Akşam Matbaası, 1927. Serideki diğer isimler şöyledir: Jan Jak Ruso, Şeyh Sadi, Napolyon, Molyer, Karneci, Karuzo, Viktor Hugo, Roden, Bismarck, Pastör, Fuzuli, Sokrat ve Eflatun, Büyük Frederik, Kleopatra, Nedim, Simpson ve Lister, Kristof Kolomb, Rokfeller, Mimar Sinan, Hazret-i Muhammed, Buda, Ömer Rıza, Tolstoy, Cemaleddin Afgani, Namık Kemal, Ziya Gökalp, Lenin, Lord Nordklif, Ahmet Midhat Efendi, Dante, Darwin, Şekspir, Markoni, Midhat Paşa, Tevfik Fikret, Köprülüzade Ahmet Paşa, Froyd, Danton ve Robespiyer, Gazi Osman Paşa. İSAM web sitesinde yeni açılan ve varlığından bihaber olduğum risaleler veri tabanından bu risaleye ulaşmama vesile olan Serhat Aslaner'e teşekkür ederim.

hikâyesini konu edinen neredeyse tüm eserlerde ifade edildiği gibi Bismarck mütevazı ve sakin bir köy hayatını kalabalık bir şehir hayatına tercih etmiştir.

Eser çocukluğundan başlayarak, ailesi, gençliği, okul hayatı, politikaya atılması, başbakanlığı, Alman birliğine giden yolda yaptığı savaşları ve şansölyelik dönemini özet bir şekilde anlatmaktadır. Büyük adamlar başlıklı bir serinin hedef kitlesinin halk olması itibarıyla amacı halkı dünya tarihinde gelmiş geçmiş önemli isimler hakkında bilgi sahibi olmalarını sağlamaktır. Bu çerçevede biyografileri özetlenerek verilen serideki isimlerin daha ziyade halka örnek olacak müsbet yönleri ön plana çıkarılmıştır. Nitekim Bismarck metninde de bu yönde ifadelerle karşılaşırız. Öyle ki metnin sekizinci sayfasında Bismarck'ın bir savaş sırasında yaralı bir askere sigara uzatırken gösterilen resmin altında şu ifadelere yer verilmektedir: “Bismarck halkın ruhunu anlamış nadir diplomatlardan idi. Bu tablo Bismarck'ın yaralı bir askere sigara uzatırken gösteriyor”. Günümüzde sigara vermek her ne kadar örnek bir davranış olmaktan uzak olsa da, o dönem ve şartlar itibarıyla bir örneklik teşkil ediyordu. Metnin sonlarına doğru Bismarck'ın istifası sonrasında çekildiği malikânesindeki son seneleri ve ölümü ile ilgili bilgiler bulunmaktadır.

SONUÇ

Otto von Bismarck'ı, 1862-1890 yılları arasında önce Prusya Başbakanı 1871'den sonra da Alman İmparatorluğu Şansölyesi olarak Alman politikasının kılavuz kaptanı olarak tanımlamak mümkündür. Bismarck'ın Prusya öncülüğü'nde Alman Birliği'ni tesis edebilmesi için öncelikle Alman devletlerinin en büyüğü olan Avusturya'ya gücünü göstermesi ve Avrupa'nın merkezi gücü olan Fransa'yı yenmesi gerekiyordu. Bu hedefe ulaşmak için üç devletle, 1864'de Danimarka, 1866'da Avusturya ve 1870-71'de Fransa ile savaştı ve bu savaşların hepsinde galip taraf oldu. Neticede 18 Ocak 1871'de Versay Sarayı'nın Aynalı Salonu'nda Alman İmparatorluğu ilan edilerek Prusya Kralı I. Wilhelm Alman İmparatoru oldu. Aynı zamanda Alman Birliği'nin ilanının Paris'teki ihtişamlı Versay Sarayı'nın aynalı salonunda, yani Fransa'nın kalbinde yapılması Fransızlar açısından büyük bir hakaret sayılmış, sonrasında Fransa'da Almanya'ya karşı intikam duyguları oluşmuştu. Hâlbuki daha öncesinde Prusya, Bismarck'ın izlediği politika sayesinde Avusturya savaşını kazandığında farklı bir şekilde davranmış ve hem Alman ırkından olduğu için hem de birlik yolunda sonraki mücadelesinde yanında olmasını hesap ettiği için onu ezmeyerek Viyana'ya girmemişti. Bundan sonra Fransa'nın başta Rusya olmak üzere diğer büyük güçlerle Almanya'ya karşı bir ittifak kurma olasılığı Bismarck'ın korkulu rüyası haline gelmiş ve Bismarck dış politikadaki mesaisini bu olasılığı engellemek için sarfetmişti.

Fransa zaferinden sonra Bismarck, savaş sürecinde Alman yanlısı yazılara yer verilen Basiret gazetesinin sahibi Basiretçi Ali Efendi'yi Almanya'ya davet edip bir ay kadar misafir ediyor, bizzat yakın ilgi ve alaka gösterip birçok ihsanlarda bulunurken kendisine matbaa makinesi hediye ediyordu. Bismarck basının gücünün farkında

olduğundan yeni kurulan Alman İmparatorluğu'nun yanında basın gücünün de olması gerektiğini düşünüyordu. Nitekim bundan sonra Basiret gazetesinde Almanya ve Bismarck muhabbeti daha da artıyor ve Alman politikası istikametinde yayınlar yapılıyordu. Bu çerçevede Basiret gazetesinin Alman nüfuzunun Osmanlı'ya girişinin en önemli kanallarından biri olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Bununla birlikte Prusya'nın Fransa'yı mağlup edip Alman İmparatorluğu'nu ilan etmesi Osmanlı için olumsuz bir netice doğurmuş ve Rusya, 1856 Paris Antlaşması'nın Karadeniz ve Boğazlarla alakalı hükümlerini lehine çevirmeyi başarmıştı. Zira Rusların Prusya-Fransa savaşında tarafsız kalmak suretiyle Almanları desteklemesinin sebebi 1856 antlaşmasının zincirlerinden kurtulabilmesi içindi. Prusya'nın Fransa'yı yenmesi neticesinde Avrupa güçler dengesi değişiyor, Rusya 1856 Paris Antlaşması'ndaki Karadeniz'in silahsızlandırılması ve tarafsızlığı, bir diğer adıyla Pontus maddesini tanımadığını Gorçakof notasıyla ilan ediyordu. Neticede Bismarck'ın aracılığıyla 1871 Londra Konferansı toplanıyor ve söz konusu madde yürürlükten kaldırılıyordu. Öte yandan Almanya'nın da büyük etkisiyle Rusya'nın Karadeniz meselesindeki zincirlerinden kurtulması, bir Osmanlı-Rus savaşının da sinyallerini veriyordu.

Nitekim süreç 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'na doğru gidiyordu. Bu dönemde Bismarck'ın hedefi yeni kurulan imparatorluğun korunması ve bunun için Avrupa'da sağlanacak bir barış ortamıydı. Bu noktada en çok korktuğu devlet Fransa idi ve Fransa'ya bir öç alma savaşı imkânı vermek istemiyordu. Bunun için Rusya'yı yanına çekmek istiyordu ve Şark Meselesi ile ilgili tutumunu göstermenin gerekli olduğunu düşünerek 1876'da Alman Meclisi'nde yaptığı konuşmada “Şark Meselesi Pomeranyalı bir Alman askerinin kemiklerine dahi değmez” diyerek Almanya'nın meseleye alakasızlığını ispat etmeye çalışıyordu. Balkanlarda ilerleme politikası olan Rusya, aynı politikayı güden Avusturya ile karşı karşıya geliyordu. Avusturya aslında Bismarck politikasının değişmez bir parçasıydı ve Bismarck onu gözden çıkaramıyordu. O nedenle Avusturya ve Rusya'yı Balkanlardaki kavgayı bırakarak bir araya getirmenin yollarını arıyordu. Bu çok çetrefilli ve ustalık isteyen bir yoldu. Birinci ve İkinci Üç İmparatorlar Ligi Bismarck'ın bu çabalarının bir ürünüydü.

Bismarck'ın Avrupa barışını korumak adına dış politikada en ön plana çıktığı olay namuslu bir arabulucu olarak nitelendirildiği Berlin Kongresi oldu. Berlin Kongresi'nde Rusya, 1871'deki iyiliğinden sonra Bismarck'tan farklı bir tavır beklemekteydi. Ancak Bismarck bu kongredeki sert tutumuyla kimseye yaranamamıştı. Osmanlı temsilcilerine kongrenin Osmanlı Devleti için toplanmadığını, aksine sadece Avrupa devletlerinin menfaatlerine dokunan bazı hususları düzeltmek amacıyla toplandığını söylüyor ve onları dikkate almıyordu. Rusya da kongre sonuçlarıyla kendisini ağır bir şekilde zarara uğratıldığını düşünüyor ve bunun sorumlusu olarak Bismarck'ı görüyordu. Neticede kongre Şark Meselesi'ni çözmemişti, ama o günün şartlarında ciddi anlamda kendisini gösteren olası büyük bir Avrupa savaşının önüne geçmişti. Berlin Kongresi'nin çözemediği meseleler daha sonra Mısır, Doğu Rumeli ve Ermeni meseleleri gibi daha ziyade İngiltere ve Fransa'nın ön plana çıktığı meseleler olarak ortaya çıkacak fakat Bismarck bu meselelerde yine önemli bir rol alarak yeri geldikçe Alman menfaatleri çerçevesinde arabuluculuk yapacaktır.

İngiltere'nin 1878 sonrası Osmanlı'ya yönelik politikasını değiştirmesi, Osmanlı'da kendisini destekleyecek ve Avrupa devletleri ile ilişkilerde denge unsuru olacak yeni bir güç arayışına neden olmuştu. Bu dönemde buna en büyük aday ise siyasi birliğini sağlamış, ekonomisi ile endüstrisi ile hızla büyüyen, güçlü bir orduya sahip ve Avrupa siyasetinde ağırlığını hissettiren Almanya idi. Bununla birlikte Bismarck'ın Şark Meselesi'ne neredeyse kayıtsız bir politika takip etmesi bu yaklaşmanın önündeki en büyük engeli oluşturuyordu. Ancak bir yandan da Avrupa ve Şark'taki gelişmeler, Bismarck'ın en büyük korkusu olan Almanya'ya karşı bir ittifak endişesinin büyümesine neden oluyordu. Bu nedenle askeri heyet talebi gibi Osmanlı'dan gelen yaklaşma taleplerine olumsuz bakmamaya başlamıştı. Bu çerçevede Bismarck'ın Osmanlı'ya giden kapıları açık bırakması ve onu bir nevi yanında yedekte bulundurması gerekiyordu. Ali Nizami Paşa ve Heyeti'nin Almanya temasları, daha sonra askeri heyetlerin gelmeye başlaması gibi olaylar Bismarck döneminde iki devlet arasındaki sıcak ilişkilerin başladığına işaret ediyordu. II.

Abdühamid'in de gerek imparatorlar olsun gerek devlet adamları olsun, şahsi ilişkilere önem vermesi bu yakınlığın giderek artmasının diğere bir nedeniydi.

İyi anlaştığı ve kendisinin gerçek bir hizmetkârı olduğunu söylediği İmparator I. Wilhelm'in ölümünün ardından tahta geçen oğlu III. Friedrich hastalığından ötürü sadece üç ay kadar tahtta kalabildi. Onun ölümünün ardından tahta geçen II. Wilhelm, dedesiyle iyi anlaşan Bismarck'a bir yandan minnet duygusu içerisindeydi, ancak diğere yandan devlet yönetimini eline almaya kararlıydı. İç ve dış politikada genç İmparator ve yaşlı Şansölye arasındaki ihtilafların neticesinde Bismarck istifa etmek durumunda kalmıştı. Bismarck'ın istifası Avrupa'da olduğu gibi Osmanlı kamuoyunda da endişeyle karşılanmıştı. Zira uzun yıllar Avrupa'da izlediği barış politikası neticesinde olası savaşların önüne geçmeyi başaran Bismarck inzivaya çekiliyor, veliaht değil asker olarak yetişmiş II. Wilhelm dizginleri eline alıyordu. 1890 yılında II. Wilhelm tarafından görevden el çekirildikten sonra Almanya'da Bismarck'ın politikasını devam ettirebilecek kimse yoktu ve Almanya izlediği dünyaya açılma politikası ile her geçen gün I. Dünya Savaşı'na giden sürecin içine giriyordu. Bu anlamda Bismarck'ın istifası Alman tarihi ve hatta sürecin devamını düşündüğümüzde dünya tarihini etkileyen bir dönüm noktası olmuştu.

BİBLİYOGRAFYA

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Yıldız Esas Evrakı (Y.EE.)

Yıldız Perakende Askeri Evrakı (Y.PRK. ASK.)

Yıldız Perakende Hususi Maruzat Evrakı (Y.PRK. HUS.)

Yıldız Perakende Elçilik ve Şehbenderlik Maruzatı (Y.PRK. ESA.)

Yıldız Perakende Posta ve Telgraf Nezareti Maruzatı (Y. PRK. PT.)

Yıldız Perakende Evrakı Defter-i Hakani Nezareti Maruzatı (Y. PRK. DFE.)

Yıldız Perakende Hariciye Nezareti Maruzatı (Y.PRK. HR.)

Yıldız Perakende Teşrifât-ı Umumiye Dairesi (Y. PRK. TŞF.)

Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı (Y.MTV.)

Hariciye Tercüme Odası (HR. TO.)

Alman Dışişleri Belgeleri Arşivi Koleksiyonu:

LEPSIUS, Johannes; BARTHOLDY, Albrecht Mendelssohn; THIMME, Friedrich (ed.), **Die Grosse Politik der Europäischen Kabinette 1871-1914: Sammlung der Diplomatischen Akten des Auswärtigen Amtes**, 40 Cilt, Berlin: Deutsche Verlagsgesellschaft für Politik und Geschichte, 1922-1927.

Sürelî Yayınlar⁷²⁴

Basiret

Tercüman-ı Hakikat

İkdam

İbret

Vakit

Mecmua-i Ulûm

Şura-yı Ümmet

İttihad

⁷²⁴ Yayınların tarih ve sayıları dipnotlarda belirtilmiştir. Basiret, Tercüman-ı Hakikat ve İkdam gazetelerinde konu bazında taramalar yapılmış olup diğer yayınlara dipnotlarda beraberinde belirtilen referanslar vasıtasıyla ulaşılmıştır.

Kitaplar

- **Almanya Şark Münasebat-ı Düveliyesinin Safahat-ı Maziye ve Hazırasıyla İnkişafat-ı Müstakbelesi**, müt. Binbaşı Selahaddin, Berlin: Alman Hükümet Matbaası, 1917.
- ABDURRAHMAN ŞEREF; **Osmanlı Devleti Tarihi (Tarih-i Devlet-i Osmaniyye)**, haz. Musa Duman, İstanbul: Gökkuşbu, 2005.
- _____; **Tarih Musahabeleri**, sad. Enver Koray, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1985.
- ACAR, Sevim; **Sanayileşme ve Edebiyat İlişkileri Açısından Alman Naturalizmi**, İstanbul: İşaret Yayınları, 1991.
- ADİL M.; **Alman Hayat-ı İrfanı**, İstanbul: Matbaa-ı Amire, 1333-1917.
- AHMED MİDHAT Efendi; **Zeyl-i Kâinat. Birinci Kısımın Yedinci Cildi: Almanya**, İstanbul: Kırkanbar Matbaası, 1293.
- _____; **Henüz 17 yaşında; Âcayib-i Âlem; Dürdane Hanım**, haz. Nuri Sağlam, Kazım Yetiş, M. Fatih Andı, İstanbul: Türk Dil Kurumu, 2000.
- AHMED LÜTFİ Efendi; **Vak'a-nüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi**, haz. Münir Aktepe, c. XIII-XIV, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1990.
- AHMED SAİB; **Şark Meselesi**, haz. Saadettin Gömeç, Ankara; Akçağ Yayınları, 2008.
- _____; **Şark Meselesi**, İstanbul: İkbâl-i Millet Matbaası, 1327.
- AHMET REFİK; **Alman müverrihleri: Ranke, Mommsen, Treitschke**, İstanbul: Kanaat Kütüphanesi, 1932.
- _____; **Prusya nasıl yükseldi?**, İstanbul: Teshil-i Tıbaat Matbaası, 1331.

- AKYILDIZ, Ali; **Sürgün Sefir Sadullah Paşa: Hayatı, İntiharı, Yazıları**, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011.
- ALBERİ, Sabuncuzade Luis; **Sultan II. Abdülhamid'in Hal Tercümesi**, haz. Mahir Aydın, İstanbul: Kitabevi, 1997.
- ALİ REŞAT ve İSMAİL HAKKI; **Bismark: Hayat-ı Hususi ve Siyasisi**, Dersaadet: Matbaa-i Amire, 1316 (h.).
- ALİ REŞAT; **Bismark**, İstanbul: Maarif Vekâleti Devlet Matbaası, 1930.
- ALİ SAİD; **Saray Hatıraları: Sultan Abdülhamid'in Hayatı**, haz. Ahmet Nezih Galitekin, İstanbul: Nehir Yayınları, 1994.
- ALKAN, Necmettin; **Avrupa Karikatürlerinde II. Abdülhamid ve Osmanlı İmaju**, İstanbul: Selis Yayınları, 2006.
- ARMAOĞLU, Fahir; **19. Yüzyıl Siyasi Tarih (1789-1914)**, İstanbul: Alkım Yayınevi, 2006.
- ATIF HÜSEYİN Bey; **Sultan II. Abdülhamid'in Sürgün Günleri: Hususi Doktoru Atıf Hüseyin Bey'in Hatıraları (1909-1918)**, haz. M. Metin Hülagu, 3. Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları, 2010.
- AVANZADE, Mehmed Süleyman; **Almanya Devleti**, Dersaâdet: Matbaa-i Orhaniye, 1335.
- AYDIN, Mahir; **Osmanlı Eyaletinden Üçüncü Bulgar Çarlığına**, İstanbul: Kitabevi, 1996.
- _____, _____; **Şarkî Rumeli Vilâyeti**, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1992.
- BASİRETÇİ ALİ; **İstanbul'da Yarım Asırlık Vekayi-i Mühimme**, İstanbul: Matbaa-i Hüseyin Enver, 1325.
- _____; **İstanbul Mektupları**, haz. Nuri Sağlam, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2001.

- _____; **İstanbul'da elli yıllık önemli olaylar (1330/1912)**, İstanbul: Sander Yayınları, 1976.
- _____; **İstanbul'da Yarım Asırlık Vekayi-i Mühimme**, haz. Nuri Sağlam, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1997.
- BAUMHAUER, Hermann vd. (ed.); **Illustrierte Weltgeschichte**, München: Südwest Verlag, t.y.
- BAYUR, Yusuf Hikmet; **Türk İnkılabı Tarihi**, c. I, kısım 1, 2. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1963.
- BELGE, Murat; **Militarist Modernleşme: Almanya, Japonya ve Türkiye**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2011.
- **Berlin Kongresi Protokolleri**, İstanbul: Matbaa-ı Amire, 1298 (h.)-1297 (r.)
- BEYDİLLİ, Kemal; **1790 Osmanlı – Prusya İttifakı**, İstanbul: İÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1984.
- _____, _____; **Büyük Friedrich ve Osmanlılar – XVIII. Yüzyılda Osmanlı – Prusya Münasebetleri**, İstanbul: İÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1985.
- BİSMARCK, Otto von; **Düşünceler ve Hatıralar**, çev. Nejad Akipek, 3 cilt, İstanbul: MEB Yayınları, 1991.
- BÖER, Ingeborg, HAERKÖTTER, Ruth, KAPPERT, Petra ADATEPE, Sabine (ed.); **Türken in Berlin 1871-1945: Eine Metropole in den Erinnerungen osmanischer und türkischer Zeitzeugen**, Berlin; New York: de Gruyter, 2002.
- CABİ ÖMER Efendi, **Cabî Tarihi, Tarih-i Sultan Selim-i Salis ve Mahmud-ı Sani**, haz. Mehmet Ali Beyhan, c. 1-2, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2003.

- CANİS, Konrad; **Bismarcks Aussenpolitik 1870-1890**, Paderborn: Schöningh Verlag, 2004.
- CEBECİ, Mehmet; **Die deutsch-türkischen Beziehungen in der Epoche Abdülhamids II. (1876-1908)**, Marburg: Tectum Verlag, 2010.
- CENAB ŞAHABEDDİN; **Avrupa Mektupları**, haz. Zeynep Uluant, İzmir: Akademi Kitabevi, 1997.
- ÇALIK, Ramazan; **Alman Kaynaklarına Göre II. Abdülhamid Döneminde Ermeni Olayları**, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000, s. 82-89.
- DE TARLÉ, Antoine; **Almanya nasıl dirildi? Harbe nasıl hazırlanıyor?**, çev. Mehmet Recai, Dersaadet: Nefaset Matbaası, 1329.
- DEMİREL, Fatmagül; **Son Ziyaretler Son Ziyafetler**, İstanbul: Doğan Kitap, 2007.
- ENDERS, Franz Karl; **Türkiye ve Türkler – Bir Alman Subayının Türkiye Notları 1878-1918**, çev. Güray Beken, İstanbul: Dharma Tarih, 2006.
- EPPSTEİN, Georg Freiherrn von (ed.); **Fürst Bismarcks Entlassung**, Berlin: August Scherl Verlag, 1920, s. 189-194.
- ERKAN, Davut (ed.); **II. Abdülhamid'in İlk Mabeyn Feriki Eğinli Said Paşa'nın Hatıratı I-II (1876-1880)**, İstanbul: Bengi Yayınları, 2011.
- EYCK, Erich; **Bismarck und das Deutsche Reich**, Zürich: Eugen Rentsch Verlag, 1955.
- FEYER, Sven; **Die Beziehungen zwischen dem osmanischen Reich und dem deutschen Kaiserreich**, Norderstedt: Grin Verlag, 2002.

- FULBROOK, Mary; **Almanya'nın Kısa Tarihi**, çev. Sabri Gürses, İstanbul: Bogaziçi Üniversitesi Yayınları, 2011.
- GAERTE, Felix Otto; **İstanbul'da Alman İmparatorluk-Elçilik Sarayı**, çev. Fevzi Aksoy, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1988.
- GALL, Lothar; **Bismarck: Der Weisse Revolutionaer**, Berlin, 2001.
- _____, _____; **Die Deutsche Bank: 1870-1995**, çev. Karl Heinz Siber, Norma von Ragenfeld-Feldmann, Karin Schambach, München: Beck, 1995.
- GENCER, Ali İhsan, ÖRENÇ, Ali Fuat, ÜNVER, Metin; **Türk- Amerikan Silah Ticareti Tarihi**, İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 2008.
- GENCER, Mustafa; **Imperialismus und die orientalische Frage**, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2006.
- GÖVSA, İbrahim Alaaddin (ed.); **Bismark**, Büyük Adamlar Serisi; 9, İstanbul: Akşam Matbaası, 1927.
- GRAND-CARTERET, John; **Bismarck En Caricatures**, Paris: Librairie Academique Didier, 1890.
- GROEPPER, Horst; **Bismarcks Sturz und die Preisgabe des Rückversicherungsvertrages**, haz. Maria Tamima Groepper, Paderborn: Ferdinand Schöningh, 2008.
- HAMPE, Karl-Alexander; **Das Auswärtige Amt in der Ära Bismarck**, Bonn: Bouvier Verlag, 1995.
- HERTZ-EICHENRODE, Dieter; **Deutsche Geschichte 1871-1890: Das Kaiserreich in der Ära Bismarck**, Stuttgart: Kohlhammer, 1992.
- HILDEBRAND, Klaus; **Deutsche Aussenpolitik 1871-1918**, 2. Baskı, München: Oldenbourg, 1994.

- HOCAOĞLU, Mehmet; **Abdülhamid Han ve Muhtıraları**, İstanbul: Selekte Yayıncılık, 1989.
- HÜRTER, Johannes; KRÖGER, Martin; MESSERSCHMİDT, Rolf; SCHEİDEMANN, Christiane (ed.); **Biographisches Handbuch des Deutschen Auswärtigen Dienstes 1871-1945**, c. 1, Paderborn: Ferdinand Schöning, 2000.
- İNAL, İbnü'l-Emin Mahmud Kemal; **Son Sadrazamlar**, 4 Cilt, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1982.
- JÄCKH, Ernst; **Deutschland im Orient nach dem Balkankrieg**, 2. Baskı, München: Martin Mörikes Verlag, 1913.
- _____, _____; **Die Deutsch-Türkische Waffenbrüderschaft**, Deutsche Verlags-Anstalt, 1915.
- JAHNKE, Hermann; **Fürst Bismarck**, 2 cilt, Berlin: Paul Kittel, 1896.
- JAMES, Harold; **Alman Kimliği (1770'den bugüne)**, çev. İsmail Türkmen, İstanbul: Kızılelma Yayınları, 2009.
- JASCHİNSKİ, Klaus ve WALDSCHMİDT, Julius (ed.); **Des Kaisers Reise in den Orient 1898**, Berlin: Trafo-Verlag, 2002
- KARABEKİR, Kazım; **Tarih Boyunca Türk Alman İlişkileri**, İstanbul: Emre Yayınlar, 2001.
- _____, _____; **Türkiye'de ve Türk Ordusunda Almanlar**, haz. Orhan Hülagü, Ömer Hakan Özalp, İstanbul: Emre Yayınları, 2001.
- KARAL, Enver Ziya; **Osmanlı Tarihi**, c. VIII, 4. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1995.
- KILIÇ, Sezen; **Türk-Alman İlişkileri ve Türkiye'deki Alman Okulları**, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2005.

- KIZILTOPRAK, Süleyman; **Mısır'da İngiliz İşgali: Osmanlı'nın Diplomasi Savaşı (1882-1887)**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2010.
- KISSİNGER, Henry; **Diplomasi**, çev. İbrahim H. Kurt, 4. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2004.
- KOCABAŞ, Süleyman; **Alman Kapanı: Almanya'nın Nasıl Eyaleti ve Sömürgesi Yapılacaktık? (1883-1918)**, İstanbul: Vatan Yayınları, 2003.
- _____, _____; **Tarihte Türkler ve Almanlar: Pencermenizm'in "Şark'a doğru" Politikası**, İstanbul: Vatan Yayınları, 1988.
- KOLOĞLU, Orhan; **Son Sadrazam: Milli Mücadele Taraftarı Ahmed Tevfik Paşa**, İstanbul: Doğan Kitap, 2007.
- KREİSER, Claus und NEUMANN, Christoph; **Kleine Geschichte der Türkei**, Stuttgart: Reclam, 2008.
- KUNTAY, Mithat Cemal; **Namık Kemal: Devrinin İnsanları ve Olayları Arasında**, c. II, kısım II, İstanbul: Maarif Vekâleti, 1956.
- KURMUŞ, Orhan; **Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi**, İstanbul: Bilim Yayınları 1974.
- KURTZ, Harold; **Kayzer'in Almanyası: "Almanya herşeyin üstünde"**, çev. Ayşe Kemahlı, İstanbul: Milliyet yayımları, 1976.
- KUTAY, Cemal; **Türk-Alman Tarihi: Kader Bağı**, İstanbul: Ercan Holding, 1983.
- LENZ, Max; **Deutschland im Kreis der Grossmächte 1871-1914**, Berlin: Deutsche Verlagsgesellschaft für Politik und Geschichte, 1925.
- LODEMANN, Jürgen ve POHL, Manfred; **Die Bagdadbahn: Geschichte und Gegenwart einer berühmten Eisenbahnlinie**, Mainz: Hase, Koehler, 1988.

- LUDWIG, Emil; **Bismarck Nasıl Düştü?**, çev. Haydar Rifat, İstanbul: Matbaacılık ve Neşriyat, 1932.
- MAHMUD CELÂLEDDİN; **Mir'ât-ı Hakikat: Tarihi Hakikatlerin Aynası**, haz. İsmet Miroğlu,, İstanbul: Berekât Yayınevi, 1983.
- MAHMUD MUHTAR; **Maziye Bir Nazar: Berlin Antlaşmasından Harb-i Umumiye Kadar Avrupa ve Türkiye-Almanya Münasebetleri**, haz. Erol Kılınç, İstanbul: Ötüken Yayınları, 1999.
- MATUZ, Josef; **Das Osmanische Reich: Grundlinien seiner Geschichte**, 2. Baskı, Darmstadt: Wiss. Buchges., 1990.
- MCEVEDY, Colin; **Yakınçağ Tarih Atlası 1815'ten 2000'e Avrupa**, çev. Ayşen Anadol, İstanbul: Sabancı Üniversitesi, 2005.
- MEHMED ENİSİ; **Alman Ruhu**, İstanbul: Nefaset Matbaası, 1330.
- MUTLU, Şamil; **Osmanlı Devleti'nde Misyoner Okulları**, İstanbul: Gökkuşbe Yayınları, 2005.
- _____, _____; **Yeniçeri Ocağının Kaldırılışı ve II. Mahmud'un Edirne Seyahati**, İstanbul: İÜ Edebiyat Fakültesi, 1994.
- MÜLLER, Wilhelm; **Der Russisch-Türkische Krieg 1877-78**, Stuttgart: Carl Krabbe Verlag, 1878.
- NÄF, Werner; **Bismarcks Aussenpolitik 1871-1890**, St. Gallen: Fehrschen Verlag, 1925, s. 36-37.
- NAMIK KEMAL; **Namık Kemal'in Hususi Mektupları II: İstanbul ve Midilli mektupları**, haz. Fevziye Abdullah Tansel, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1969.

- _____; **Namık Kemal'in Hususi Mektupları IV: Rodos ve Sakız Mektupları**, haz. Fevziye Abdullah Tansel, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1986.
- _____; **Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri: Siyaset, Hukuk, Din, İktisat, Matbuat, 1840-1888**, haz. İsmail Kara ve Nergiz Yılmaz Aydoğdu, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2005.
- NİPPERDEY, Thomas; **Deutsche Geschichte 1800-1866**, 1. Cilt, München: C. H. Beck, 1994.
- _____, _____; **Deutsche Geschichte 1866-1918**, 2. Cilt, München: C. H. Beck, 1994.
- OBERHUMMER, Eugen; **Die Türken und das Osmanische Reich**, Leipzig und Berlin: Teubner, 1917.
- OĞUZ, Burhan; **Yüzyıllar Boyunca Alman Gerçeği ve Türkler**, İstanbul: Can Matbaa, 1983.
- OKDAY, İsmail Hakkı; **Yanya'dan Ankara'ya**, İstanbul: Sebil Yayınevi, 1975.
- OKDAY, Şefik; **Büyükbabam Son Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa**, İstanbul: Marsan Matbaacılık, 1986.
- OPİTZ, Eckardt; **Die Bismarcks in Friedrichsruh**, Hamburg: Rasch und Röhring, 1990.
- ORTAYLI, İlber; **Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu**, 9. Baskı, İstanbul: Alkım Yayınları, 2006.
- OSMANOĞLU, Ayşe; **Babam Sultan Abdülhamid**, Ankara: Selçuk Yayınları, 1986.

- OSTWALD, Paul; **Von Versailles 1871 bis Versailles 1920**, Berlin: Staatspolitischer Verlag, 1922.
- ÖNSOY, Rifat; **Türk-Alman İktisadi Münasebetleri (1871-1914)**, İstanbul: Enderun Yayınları, 1982.
- ÖRENÇ, Ali Fuat; **Balkanlarda İlk Dram: Unuttuğumuz Mora Türkleri ve Eyaletten Bağımsızlığa Yunanistan**, İstanbul: Babiali, 2009.
- _____, _____; **Yakınçağ Tarihi (1789-1918)**, İstanbul: Akademi Titiz Yayınları, 2012.
- RATHMANN, Lothar; **Alman Emperyalizmi'nin Türkiye'ye Girişi**, haz. Ragıp Zaralı, İstanbul: Belge Yayınları, 1982.
- REGLA, Paul de; **Hafiyeler Ülkesi Türkiye: Sultan Murat V ve Abdülhamit II**, çev. Teoman Tunçdoğan, İstanbul: Bileşim Yayınevi, 2005.
- REINERS, Ludwig; **Bismarck Gründet das Reich**, München: C. H. Beck, 1965.
- _____, _____; **Bismarcks Aufstieg 1815-1864**, München: C. H. Beck, 1965.
- RONNEBERGER, Franz; **Bismarck und Südosteuropa**, Berlin: Junker und Dünhaupt Verlag, 1941.
- SALİH MÜNİR Paşa; **Diplomasi**, c. II – İstanbul, Sabah Matbaası, 1332.
- SALİHOĞLU, Hüseyin; **Alman Kültür Tarihi**, Ankara: İmge Kitabevi, 1993.
- SAMİ PAŞAZADE SEZAI; **Bütün Eserleri**, haz. Zeynep Kerman, c. 3, Ankara: Türk Dil Kurumu, 2003.
- SANDER, Oral; **İlkçağlardan 1918'e Siyasi Tarih**, 17. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2008.

- SCHÄFER, Carl Anton; **Deutsch-Türkische Freundschaft**, Stuttgart ve Berlin: Deutsche Verlags-Anstalt, 1914.
- SCHERER, Friedrich; **Adler und Halbmond: Bismarck und der Orient 1878 – 1890**, Paderborn: Schöningh, 2001.
- SCHOLZ, Wilhelm; **Bismarck Album – Kladderratsch**, Berlin: A. Hoffmann, 1893.
- SCHREİNER, Albert; **Zur Geschichte der Deutschen Aussenpolitik 1871-1945**, c. 1, Berlin: Dietz Verlag, 1955.
- SEEBER, Gustav (ed.); **Bismarcks Sturz**, Berlin: Akademie Verlag, 1977.
- SOY, H. Bayram; **Almanya'nın Osmanlı Devleti Üzerinde İngiltere ile Nüfuz Mücadelesi (1890-1914)**, Ankara: Phoenix Yayınevi, 2004.
- STUCKRAD, V.; **Der Russisch-Türkische Krieg 1877-78**, Hannover: Helwingsche Verlag, 1879.
- SULTAN II. Abdülhamid Han; **Devlet ve Memleket Görüşlerim**, haz. A. Alâaddin Çetin, Ramazan Yıldız, İstanbul: Çığır Yayınları, 1976.
- ŞİRVANLI FATİH Efendi, **Gülzar-ı Fütihat: Bir Görgü Tanığının Kalemîyle Yeniçeri Ocağının Kaldırılışı 1250/1834**, haz. Mehmet Ali Beyhan, İstanbul: Kitabevi, 2001.
- TAHSİN Paşa; **Sultan Abdülhamid: Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları**, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1990.
- TUNCER, Hüner; **19. Yüzyılda Osmanlı-Avrupa ilişkileri (1814-1914)**, Ankara: Ümit Yayıncılık, 2000.
- _____, _____; **Metternich'in Osmanlı Politikası 1815-1848**, Ankara: Ümit Yayıncılık, 1996.

- TURAN, Kemal; **Türk-Alman Eğitim İlişkilerinin Tarihi Gelişimi**, İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2000.
- TÜRKGELEDİ, Ali Fuat; **Mesail-i Mühimme-i Siyasiye**, haz. Bekir Sıtkı Baykal, 2 cilt, 2. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1987.
- UÇAROL, Rifat; **Siyasi Tarih 1789-2010**, 8. Baskı, İstanbul: Der Yayınları, 2010.
- VALENTİN, Veit; **Bismarcks Aussenpolitik 1871-1890**, Berlin: Deutsche Verlagsgesellschaft für Politik und Geschichte, 1922.
- WALLACH, Jehuda L.; **Anotomie einer Militaerhilfe: die Preussisch-Deutschen Militaermissionen in der Türkei: 1835-1919**, Düsseldorf : Draste Verlag, 1976.
- _____, _____; **Bir Askeri Yardımın Anatomisi: Türkiye’de Prusya-Alman Askeri Heyetleri 1835-1919**, çev. Fahri Çeliker, Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, 1985.
- YARAR, Erhan (ed.); **Çıkarlar, Çatışmalar, Çözümler: Tarihten Geleceğe Türk Alman İlişkileri** Ankara: Türk Strateji ve Güvenlik Çalışmaları Grubu, 1999.
- YERLİKAYA, İlhan; **XIX. Yüzyıl Osmanlı Siyasi Hayatında Basiret Gazetesi ve Cermenizm Panislamizm Panslavizm Osmanlılık Fikirleri**, Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, 1994.
- YILDIZ, Gültekin; **Neferin Adı Yok: Zorunlu Askerliğe Geçiş Sürecinde Osmanlı Devleti’nde Siyaset Ordu ve Toplum**, İstanbul: Kitabevi, 2009.
- YILMAZ, Veli; **1’nci Dünya Harbi’nde Türk-Alman İttifakı ve Askeri Yardımlar**, İstanbul: Cem Ofset, 1993.

Tezler

- AKYAR, Hakan; **Bismarck ve II. Wilhelm'in Osmanlı Üzerine Düşünceleri**, Yüksek Lisans Tezi, Muğla Üniversitesi SBE, 2003.
- GÖZELLER, Ali; **Osmanlı Alman Yakınlaşmasının Basına Yansıması: Sabah Gazetesi Örneği (1889-1895)**, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2005.
- KAMPEN, Wilhelm van; **Studien zur Deutschen Türkeipolitik in der Zeit Wilhelms II.**, Doktora Tezi, Kiel Üniversitesi, 1968.
- KOBAL, Yunus; **Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Almanya**, Doktora Tezi, Ankara Hacettepe Üniversitesi, 2000.
- TEKEMEN, Eylem; **Berlin Kongresi ve Osmanlı Devleti (1878)**, Yüksek Lisans Tezi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, 2006.
- TULGAR, Sami; **Geçmişten Günümüze Türkiye-Almanya İlişkileri**, Yüksek Lisans Tezi, Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü, 2006.
- ÜNAL, Özkan; **Osmanlı Arşiv Kaynaklarına Göre Osmanlı Alman Ekonomik İlişkileri (1856-1914)**, Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi, 2009.

Makaleler

- “Almanya Efkâr-ı Umûmiyesi”, **Mecmua-i Ulûm**, c. 2, sy. 6, İstanbul, 1297 [1880], s. 418-419.
- ASLAN, Fatih; “Avrupa Birliği Zihninin Oluşması (1815 – 1950)”, Kocaeli Üniversitesi, **Uluslararası İlişkiler Bölümü Stratejik Araştırma Masaları**, Avrupa Masası, 2010.

- ATILA, Murat; “19. Yüzyılda Osmanlı-Alman İlişkileri”, Kocaeli Üniversitesi, **İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Stratejik Araştırma Masaları**, Türkiye Masası, 2010.
- BAYKAL, Bekir Sıtkı; “Bismarck’ın Osmanlı İmparatorluğunu Taksim Fikri”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, c. 2, sy. 5, 1943, s. 1-35.
- BEYDİLLİ, Kemal; “Prusya”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, c. 34, İstanbul: TDV Yayınları, 2007, s. 354-358.
- _____, _____; “Şark Meselesi”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, c. 38, İstanbul: TDV Yayınları, 2010, s. 352-357.
- _____, _____; II. Abdülhamid Devrinde Gelen İlk Alman Askeri Heyeti Hakkında, **İÜ Tarih Dergisi**, sy. 32, İstanbul: 1979, s. 481-494.
- BEYHAN, Mehmet Ali; “İslahatlar ve Buhranlar Literatürü: III. Selim ve II. Mahmud Dönemi”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, c. 1, sy. 2, yıl 2003, s. 57-99.
- COŞKUN, Birgül Demirtaş; “Geçmişten Günümüze Almanya’nın Balkanlar Politikasının Analizi: Değişim mi, Süreklilik mi?”, **Avrasya Dosyası**, c. 14, sy. 1, 2008.
- ÇETİN, Emrah ve TİLBE, Özgür; “Namık Kemal'in ‘Şark Meselesi’ne’ Dair Görüşleri (Hadika, Hürriyet, İbret ve Tasvir-i Efkâr’a Göre)”, **Doğumunun 170. Yılında Uluslararası Namık Kemal Sempozyumu**, Tekirdağ: Namık Kemal Üniversitesi, 2010, s. 289-295.
- ÇOLAK, Songül; "**93 Harbi Öncesi ve Esnasında Alman İmparatorluğu-Osmanlı Devleti İlişkileri: Bismarck'ın Politikası**", I. Uluslararası Plevne Kahramanı Gazi Osman Paşa ve Dönemi Sempozyumu Bildiriler, Tokat 2004, s. 235-245.

- ÇULCU, Murat; “Tarihsel Süreçte Türkiye-Almanya İlişkilerine Yorumsal Bir Bakış”, **Çıkarlar, Çatışmalar, Çözümler: Tarihten Geleceğe Türk Alman İlişkileri**, haz. Erhan Yazar, Ankara: Türk Strateji ve Güvenlik Çalışmaları Grubu, 1999, s. 1-38.
- DAVUTOĞLU, Ahmet; “Zihniyet-Strateji İlişkisi ve Tarihi Süreklilik: Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Alman Stratejisi”, **Çıkarlar, Çatışmalar, Çözümler: Tarihten Geleceğe Türk Alman İlişkileri**, haz. Erhan Yazar, Ankara: Türk Strateji ve Güvenlik Çalışmaları Grubu, 1999, s. 141-200.
- DENİZ, Faruk; Osmanlı-Almanya İlişkileri ve Almanya’nın Osmanlı Modernleşmesine Etkisi Üzerine Notlar (1718-1918), **Bilim ve Sanat Vakfı Bülteni**, sy. 48, yıl 2000, s. 10-31
- DURSUN, Davut; “Almanya”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, c. 2, İstanbul, 1989, s. 510-520.
- ERKAN, Süleyman; “Savaş ve Barış Bağlamında XIX. Yüzyıl Uluslararası İlişkileri’nin Özellikleri”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Aralık 2010, sy. 22, s. 93-115.
- ERTÜRK, Bayram Eyüp; “Ali Reşat Bibliyografyası Denemesi”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, c. III, sy. 9-10, yıl 1999-2000, İzmir, 2000.
- GENCER, Ali İhsan; “Ayastefanos Antlaşması”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, c. 4, İstanbul, TDV Yayınları, 1991, s. 225.
- _____, _____; “Berlin Antlaşması”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, c. 5, İstanbul: TDV Yayınları, 1992, s. 516-517.
- GENCER, Mustafa; “Mehmet Cebeci; Die deutsch-türkischen Beziehungen in der Epoche Abdülhamids II. (1876-1908): Die Rolle Deutschlands in der türkischen Außenpolitik unter besonderer Berücksichtigung der Bulgarischen, Ägyptischen und Armenischen Frage [II. Abdülhamit Döneminde Türk-

Alman İlişkileri. Almanya'nın Osmanlı Dış Politikasında Bulgaristan, Mısır ve Ermeni Meselesindeki Rolü], **History Studies**, c. 3, sy. 2, Samsun: Temmuz 2011, s. 409-412.

- _____, _____; "Osmanlı-Alman Münasebetleri Çerçevesinde 'Şark Meselesi', **Türkler**, c. 13, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 34-39.
- GROTHE, Hugo; **Almanlar Âtimizi Nasıl Görüyorlar?**, müt. Emin ve Arif, İstanbul: Matbaa-i Hayriye ve Şürekâsı, 1330.
- GÜMÜŞ, Musa; "Namık Kemal'in Fikir Dünyasında Şark Meselesi", **Doğumunun 170. Yılında Uluslararası Namık Kemal Sempozyumu**, Tekirdağ: Namık Kemal Üniversitesi, 2010, s. 529-542.
- JASCHİNSKİ, Klaus; "Des Kaisers Reise in den Vorderen Orient 1898, ihr historischer Platz und ihre Dimension", **Des Kaisers Reise in den Orient 1898**, haz. Klaus Jaschinski, Julius Waldschmidt, Berlin: Trafo-Verlag, 2002.
- KASSON, John A; "Otto von Bismarck, Man and Minister", **The North American Review** (1821-1940), Ağustos 1886, c. CXLIII, nr. CCCLVII, American Periodicals, s. 105.
- KLAUS, Polkehn; "Wilhelm II. İn Konstantinopel. Der politische Startschuss zum Bau der Bagdadbahn", **Des Kaisers Reise in den Orient 1898**, haz. Klaus Jaschinski, Julius Waldschmidt, Berlin: Trafo-Verlag, 2002, s. 63.
- KOSSEV, Konstantin D.; "Bismarck'ın Doğu Politikası ve Bulgaristan'ın Kurtuluşu (1878)", çev. Fahri Çeliker, **Askeri Tarih Bülteni**, yıl 5, sy. 9, Ankara: Genel Kurmay Basımevi, 1980.
- LAPPENKÜPER, Ulrich; "Bismarcks Aussenpolitik", **Bismarck und die Deutschen**, haz. Bernd Heidenreich, Hans-Christof Kraus, Frank-Lothar Kroll, Berlin: Berliner Wissenschafts-Verlag, 2005, s. 37-47.

- MUTLU, Şamil; “Eminönü’ne bir İmparatorun Seyahati ve Etkileri (II. Wilhlem)”, **3. Uluslararası Tarihi Yarımada Sempozyumu Tebliğler Kitabı**, İstanbul: Eminönü Belediyesi, 2008, s. 289-291.
- NEITZEL, Sönke; “Die Grosse Politik – Deutschland und das Osmanische Reich um 1900”, **Deutsche Praesenz am Bosphorus**, haz. Matthias vom Kummer, 2. Baskı, İstanbul: Almanya Federal Cumhuriyeti Başkonsolosluğu, 2010.
- ÖZCAN, Abdülkadir ve ŞAHİN, İlhan; “II. Abdülhamid’in Hususi Mektub ve Telgrafları”, **İÜ Tarih Dergisi**, sy. 34, 1984, s. 417-474.
- REYHAN, Cenk; “Türk-Alman İlişkilerinin Tarihsel Arka Planı (1878-1914)”, **Bellekten**, c. LXIX, sy. 254, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2005, s. 217-265.
- RUSSELL, Bertarnd; “Bismarck ve Alman Vahdeti: Birmarck İktidar Mevkiinde”, **Fikir Hareketleri Dergisi**, c. 13, sy. 316, yıl 1939, s. 50-52.
- _____, _____; “Bismarck ve Alman Vahdeti: Birmarck’ın Eseri”, **Fikir Hareketleri Dergisi**, c. 13, sy. 317, yıl 1939, s. 71-73.
- _____, _____; “Bismarck ve Alman Vahdeti: Birmarck’ın İlk Gençliği”, **Fikir Hareketleri Dergisi**, c. 13, sy. 314, yıl 1939, s. 21-22.
- SOMEL, Selçuk Akşin; “Almanlar Dersaadet’te: 1870-1918 Devresi İstanbul’unda Almanlarla Osmanlıların Kültürel ve Toplumsal Buluşma Deneyimi”, **Boğaziçi’ndeki Almanya**, haz. Matthias vom Kummer, 2. Baskı, İstanbul: Almanya Federal Cumhuriyeti Başkonsolosluğu, 2010.
- SOY, H. Bayram; “II. Wilhelm-Weltpolitik ve II. Abdülhamid”, **Türkler**, c. 13, Yeni Ankara: Türkiye Yayınları, 2002, s. 25-33.
- TANSEL, Selahaddin; “Osmanlı-Prusya Münasebetleri Hakkında”, **Bellekten**, c. 10, sy. 38, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1946.

- TEPEKAYA, Muzaffer; “Osmanlı-Alman İlişkileri (1870-1914)”, **Türkler**, c. 13, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 40-56.
- WALDSCHMİDT, Julius; “Rückschau und Rückbesinnung”, **Des Kaisers Reise in den Orient 1898**, haz. Klaus Jaschinski, Julius Waldschmidt, Berlin: Trafo-Verlag, 2002.
- YARAR, Erhan; “Türk-Alman İlişkilerinde Ortak Çıkar ve Çatışmalar ile Olası Çözümler”, **Çıkarlar, Çatışmalar, Çözümler: Tarihten Geleceğe Türk Alman İlişkileri**, haz. Erhan Yarar, Ankara: Türk Strateji ve Güvenlik Çalışmaları Grubu, 1999.

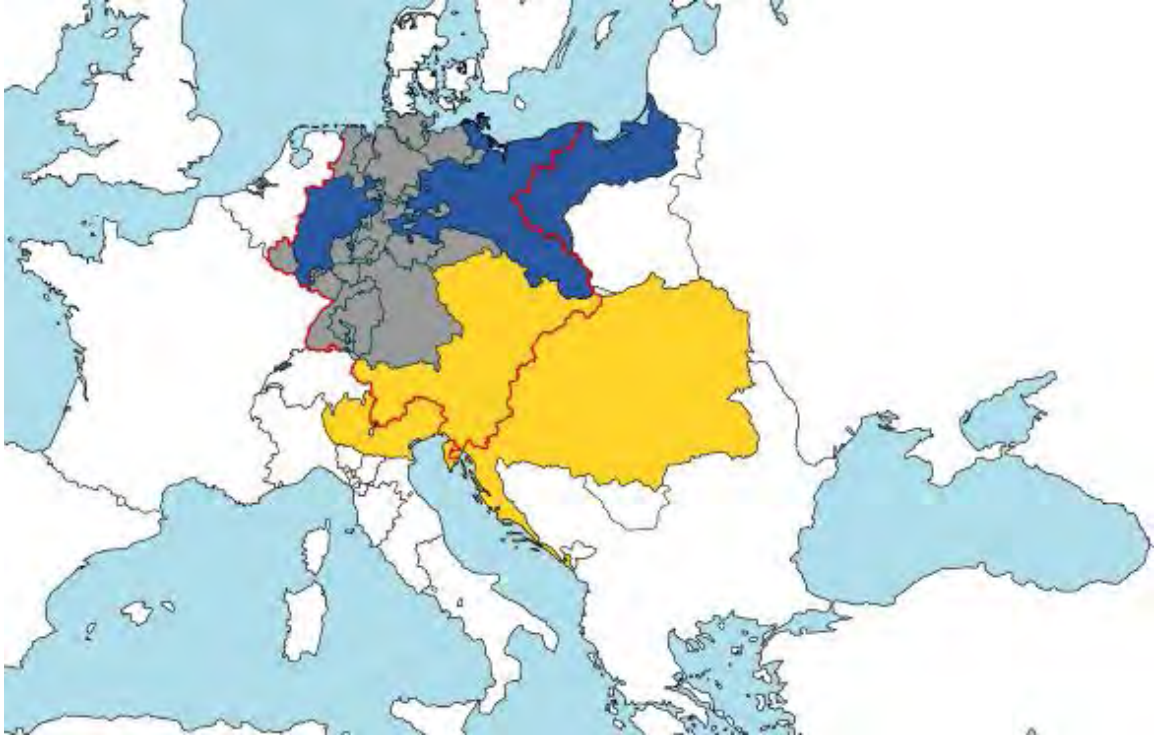
Online Kaynaklar

- Tarih Çevirme Kılavuzu, <http://193.255.138.2/takvim.asp>
- http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&view=gts
- [http://de.wikipedia.org/wiki/Bismarck_\(Film\)](http://de.wikipedia.org/wiki/Bismarck_(Film)) (erş. 28.3.2012)
- http://de.wikipedia.org/wiki/Die_Entlassung (erş. 28.3.2012)
- <http://pauenschlag-blog.org/?tag=film> (erş. 28.3.2012)
- http://tr.wikipedia.org/wiki/Alman_sorunu (erş. 8.5.2012)
- http://de.wikipedia.org/w/index.php?title=Datei:ZollvereinBIG_1834.png&filetimestamp=20110409112157 (erş. 8.5.2012)
- <http://www.unser-reich.info/das-deutsche-reich/1866-1871/index.html> (erş. 8.5.2012)
- <http://en.wikipedia.org/wiki/File:BismarckRoonMoltke.jpg> (erş. 8.5.2012)
- http://de.wikipedia.org/wiki/Herbert_von_Bismarck (erş. 8.5.2012)
- http://germanhistorydocs.ghi-dc.org/sub_image.cfm?image_id=1481 (erş. 8.5.2012)
- http://tr.wikipedia.org/wiki/Otto_von_Bismarck (erş. 8.5.2012)
- <http://www.pnn.de/mediathek/618989/1/> (erş. 8.5.2012)

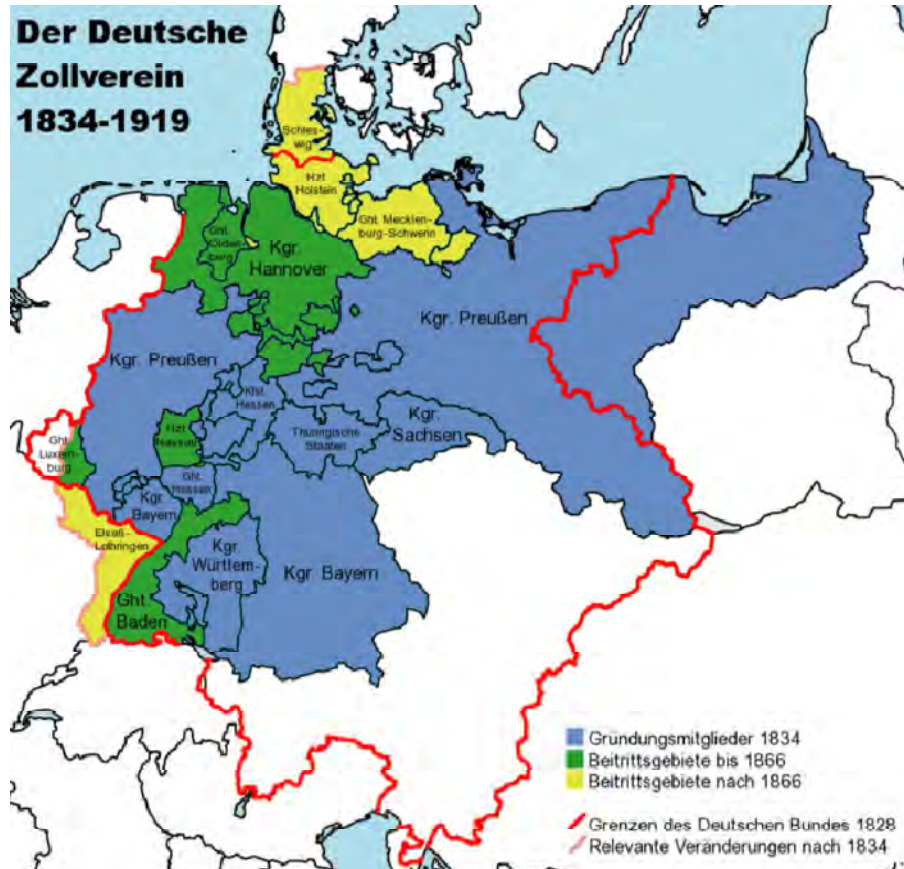
EKLER

- HARİTALAR
- BELGELER
- RESİMLER

HARİTALAR

Harita 1: 1820 Orta Avrupa haritasında Prusya Krallığı (mavi), Avusturya İmparatorluğu (sarı) ve bağımsız Alman eyaletleri (gri) gösterilmiştir. Kırmızı çizgi Alman Konfederasyonu sınırını göstermektedir. Hem Prusya hem de Avusturya'nın hâkimiyetindeki konfederasyon dışında bulunan topraklar da haritada görülmektedir. (Kaynak: http://tr.wikipedia.org/wiki/Alman_sorunu)

Harita 2: Gümrük Birliği'ne 1834'de ve 1866 öncesi ve sonrasında katılanları göstermektedir. (Kaynak: http://de.wikipedia.org/w/index.php?title=Datei:ZollvereinBIG_1834.png&filetimestamp=20110409112157)

Harita 5: 1871'de Avrupa nüfusu (Kaynak: Colin McEvedy, Yakınçağ Tarih Atlası 1815'ten 2000'e Avrupa, çev. Aysen Anadol, İstanbul: Sabancı Üniversitesi, 2005.)

Harita 7: Ayastefanos Antlaşması'na göre Balkan sınırları

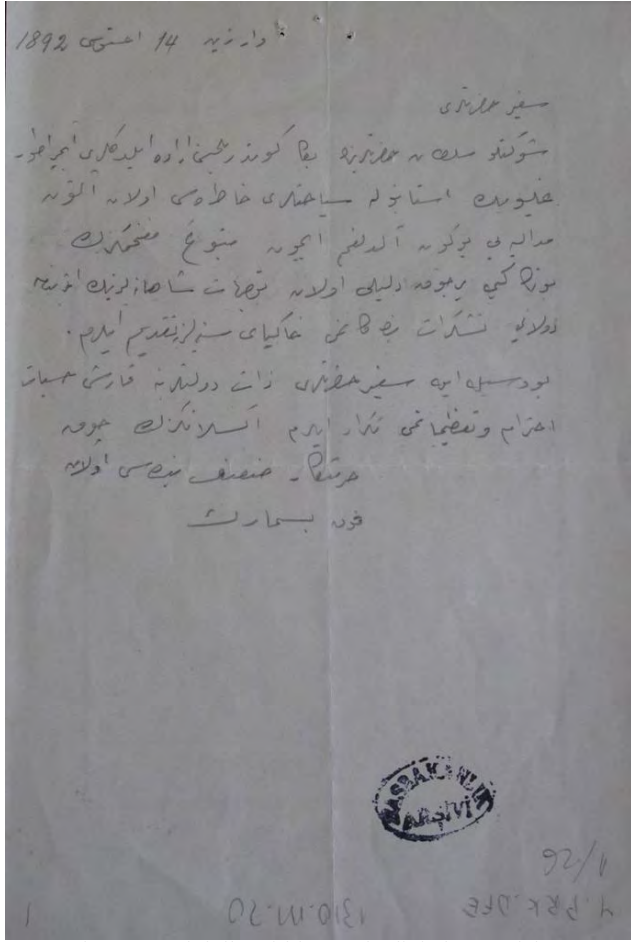

Harita 6: 1877-78 Osmanlı Rus Savaşı öncesi Balkanlar

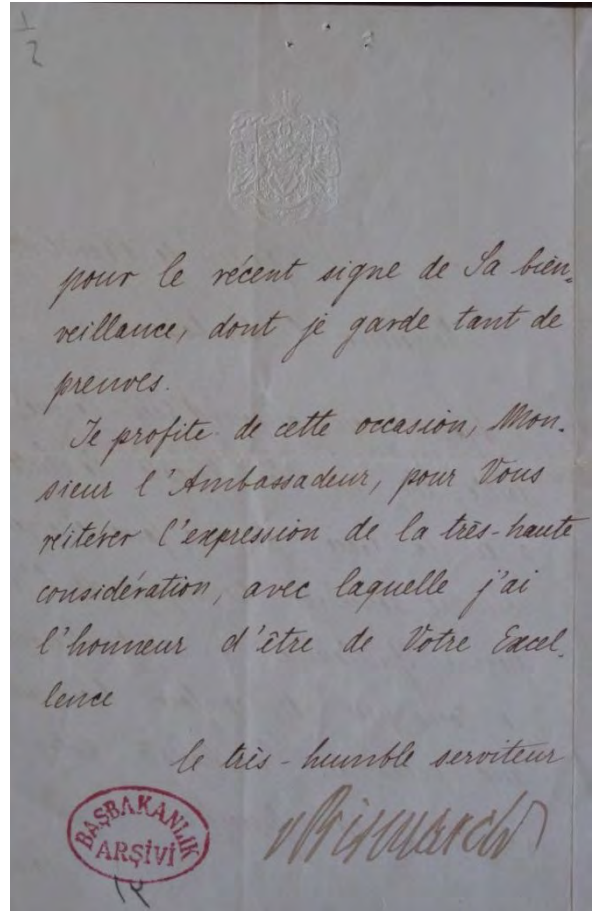
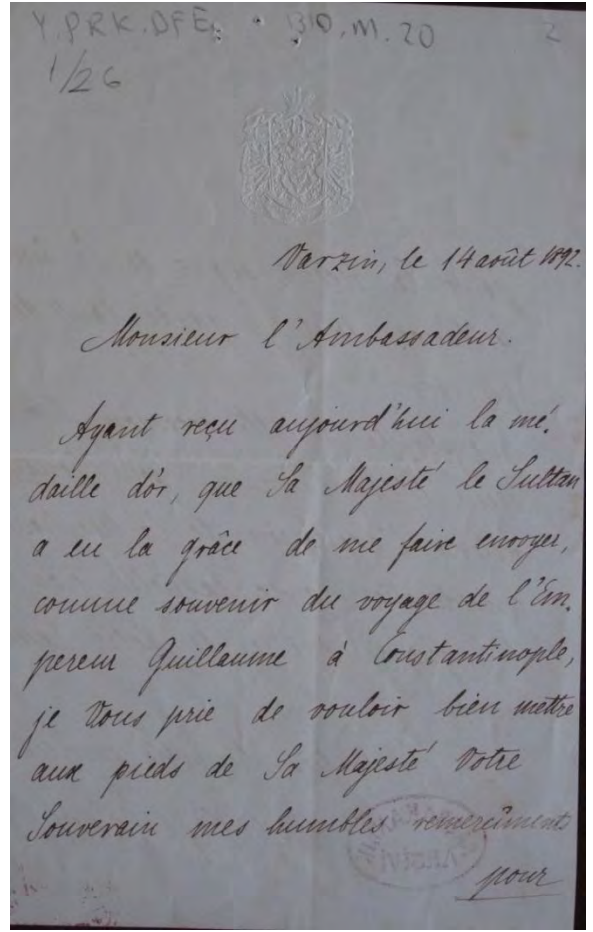

Harita 8: Berlin Kongresi kararlarına göre Balkan sınırları (Balkan haritaları kaynak: Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılabı Tarihi, c. I, kısım 1, 2. Baskı, Ankara: TTK, 1963.)

BELGELER

Belge 1: II. Abdülhamid'in gönderdiği altın madalyaya Bismarck'ın 14 Ağustos 1892 tarihli kendi el yazısı ile yazıp imzaladığı teşekkür yazısı (sağda) ve tercümesi (üstte). (Kaynak: BOA. PRK. DFE., 1/26)

Belge 2: Ali Nizami Paşa heyetinin 1881 yılı Almanya ve Avusturya temaslarını havi defter. (Kaynak: BOA. YEE. d., nr. 1025)

مقام نفاذ حیدر خان حاجی ...

برگه اول و ثانی ساعت پنج قونیه سنا اجتماع ایلی باطله و فصل از جنوری و در وانی و در مس مساده جز اول و ثانی و ...

بسم الله الرحمن الرحیم ...

مقام نفاذ حیدر خان حاجی ...

Belge 3: Berlin Sefaretinden gelip Berlin Kongresi'nin ilk toplantısının gerçekleştiğini ve riyasetine Bismarck'ın seçildiğini bildiren 13 Haziran 1878 tarihli yazı. (Kaynak: BOA. Y. PRK. HR. 3/10)

۷۹۲ ...

خواجه نصیر ...

تلفظ ...

تلفظ ...

تلفظ ...

Belge 4: 1888 yılı başlarında II. Abdülhamid'in yeni yıl tebrikine Bismarck'ın cevabının tercümesi (Kaynak: BOA. Y. MTV., 29/98)

بدر ...

باعتنا ...

باعتنا ...

باعتنا ...

باعتنا ...

Belge 5: Prens Bismarck'ın sağlık durumunu soran padişaha teşekkürü. Sene 1897. (Kaynak: Y. PRK. BŞK. 51/16)

RESİMLER

Resim 1: Babasının Otto için gazeteye verdiği doğum ilanı. Ok işareti ile gösterilmiş. (Königlich Privilegirte Berlinische Zeitung, 11 Nisan 1815. Friedrichruh Bismarck Müzesi'nde sergilenmektedir. Foto: Yusuf Ziya Altıntaş)

Resim 3: Bismarck 30 yaşında. (Kaynak: Hermann Jahnke, Fürst Bismarck, 2 cilt, Berlin: Paul Kittel, 1896.)

Resim 4: Otto von Bismarck'ın çocukları Marie, Herbert ve Wilhelm. Yıl 1855 civarı. (Kaynak: http://de.wikipedia.org/wiki/Herbert_von_Bismarck)

Wilhelmine von Bismarck (Mutter)

Ferdinand von Bismarck (Vater)

Otto von Bismarck (11jährlig)

Otto von Bismarck (17jährlig)

Resim 2: Bismarck'ın anne ve babası ile 11-17 yaşlarındaki resimleri (Kaynak: Ludwig Reiners, Bismarcks Aufstieg 1815-1864, München: C. H. Beck, 1965.)

Resim 5: Bismarck, Roon ve Moltke (Kaynak: <http://en.wikipedia.org/wiki/File:BismarckRoonMoltke.jpg>)

Resim 6: III. Napolyon esir edildikten sonra götürülürken. (Kaynak: Hermann Jahnke, Fürst Bismarck, 2 cilt, Berlin: Paul Kittel, 1896.)

Resim 7: Prusya'nın Sedan zaferinden sonra Bismarck ve III. Napolyon, 2 Eylül 1870 sabahı (Kaynak: GALL, Lothar, Bismarck: Der Weisse Revolutionaer, Berlin, 2001.)

Resim 8: III. Napolyon'un yukarıdaki resimde oturduğu sandalye. (Bismarck Müzesi'nde sergilenmektedir. Foto: Yusuf Ziya Altıntaş)

Resim 9: Versay Sarayı'nda Alman İmparatorluğu'nun ve Prusya Kralı I. Wilhelm'in imparator oluşunun ilanı.
(Kaynak: Hermann Jahnke, Fürst Bismarck, 2 cilt, Berlin: Paul Kittel, 1896.)

Resim 10: Prusya yenilgisi sonrasında Fransa'da bir okulda intikam duygularının harita üzerinde aşıldığını tasvir eden bir tablo.
(Tablo Berlin'de Alman Tarih Müzesi'nde sergilenmektedir. Foto: Yusuf Ziya Altıntaş)

152

Die Franzosen sehen überall Bismarck.

Resim 11: Fransızlar artık her yerde Bismarck'ın görür.
(Kaynak: Wilhelm Scholz, Bismarck Album – Kladderratsch, Berlin: A. Hoffmann, 1893, s. 152)

Resim 12: 10 Mayıs 1871 günü Bismarck'ın Frankfurt Barışı'nı imzaladığı divit kalem.
(Otto von Bismarck Vakfı sergi salonunda sergilenmektedir. Foto: Yusuf Ziya Altıntaş)

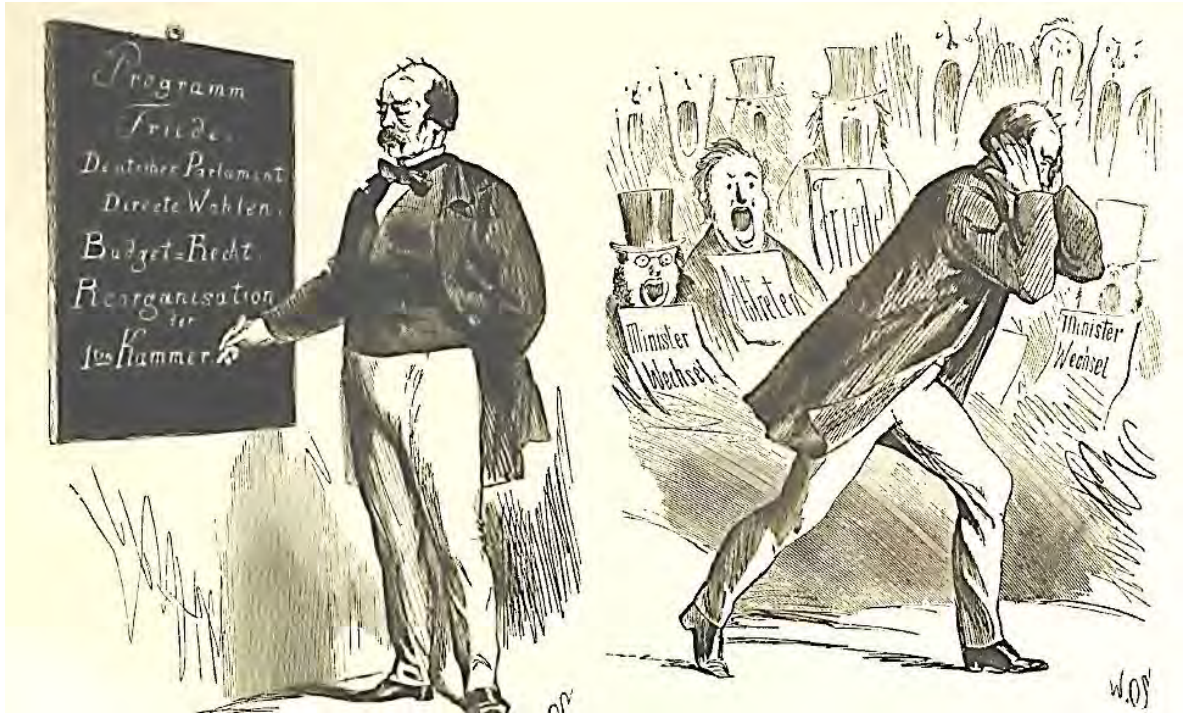

Das Anzulängliche,
Hier wird's Greigniß;

Resim 13: Elindeki anayasadır ve Bismarck "bununla hükmetmem mümkün değil" demektedir. (Kaynak: Wilhelm Scholz, Bismarck Album – Kladderratsch, Berlin: A. Hoffmann, 1893, s. 14)

Resim 14: "Üçü daima havada olmak üzere beş topa oynayabilen tek hokkabaz" nitelemesine uygun temsili bir karikatür. (Kaynak: Ludwig Reiners, Bismarcks Aufstieg 1815-1864, München: C. H. Beck, 1965.)

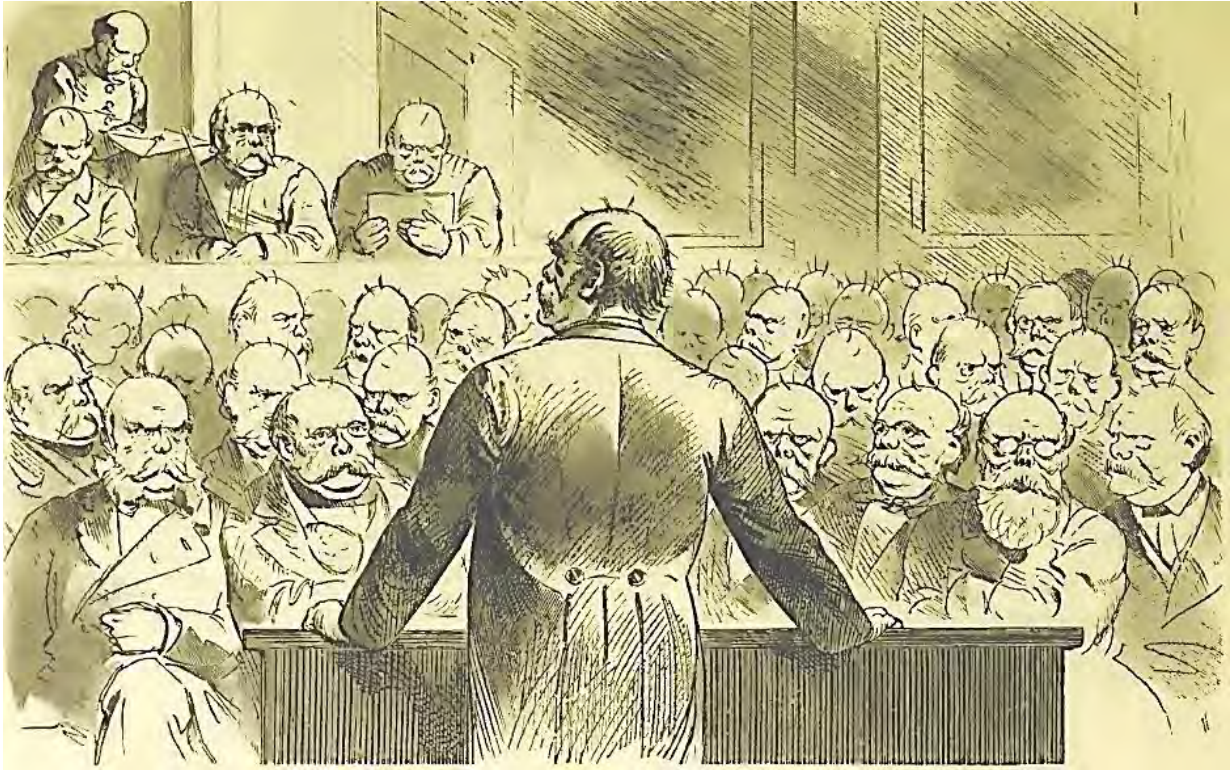
Resim 15: Bismarck güçlü olmak için sağdaki değil soldaki yolu seçmişti. (Kaynak: Wilhelm Scholz, Bismarck Album – Kladderratsch, Berlin: A. Hoffmann, 1893, s. 37)

Au Parlement de l'Allemagne du Nord.

(Figaro, 5 mars 1870.)

Resim 16: Fransız Le Figaro gazetesinin gözünden Bismarck
(Kaynak: John Grand-Carteret, Bismarck En Caricatures, Paris, Librairie Académique Didier, 1890.)

Resim 17: Yukarıdaki karikatür ile bağlantılı olarak 1878 tarihli bir karikatür ve Alman Meclisi'nin gelecekteki görüntüsü başlığıyla bütün herkes Bismarck olarak tasvir edilmiş.

(Kaynak: Wilhelm Scholz, Bismarck Album – Kladderratsch, Berlin: A. Hoffmann, 1893, s. 110)

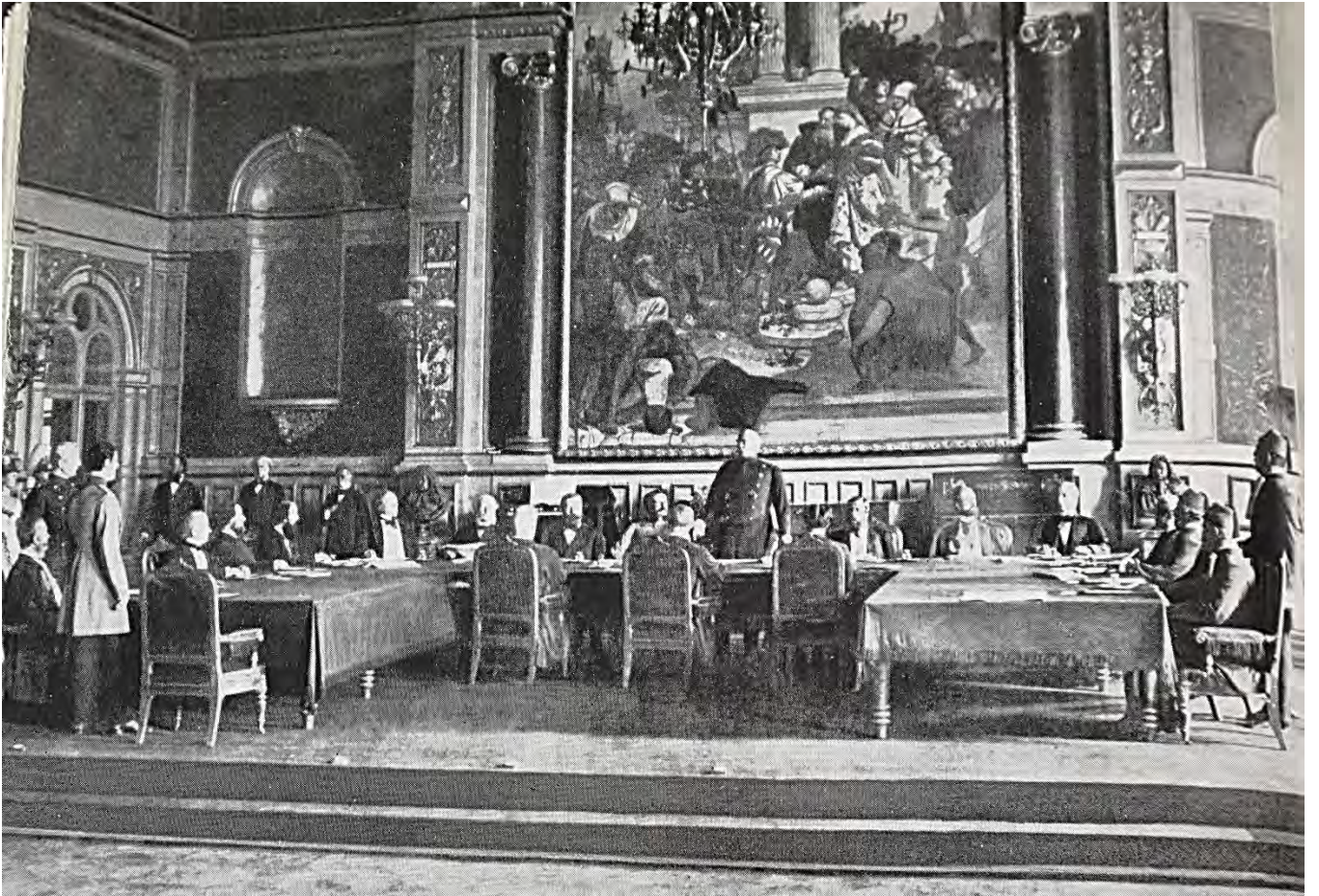
Resim 18: Bismarck'ı 1871 sonrası denge politikasının mimarı olarak tasvir eden bir karikatür. Punch'ın tasvirine göre Bismarck Avrupa'nın imparatorları Franz Joseph, I. Wilhelm ve Çar III. Aleksander'ı birer kukla gibi idare ediyor.

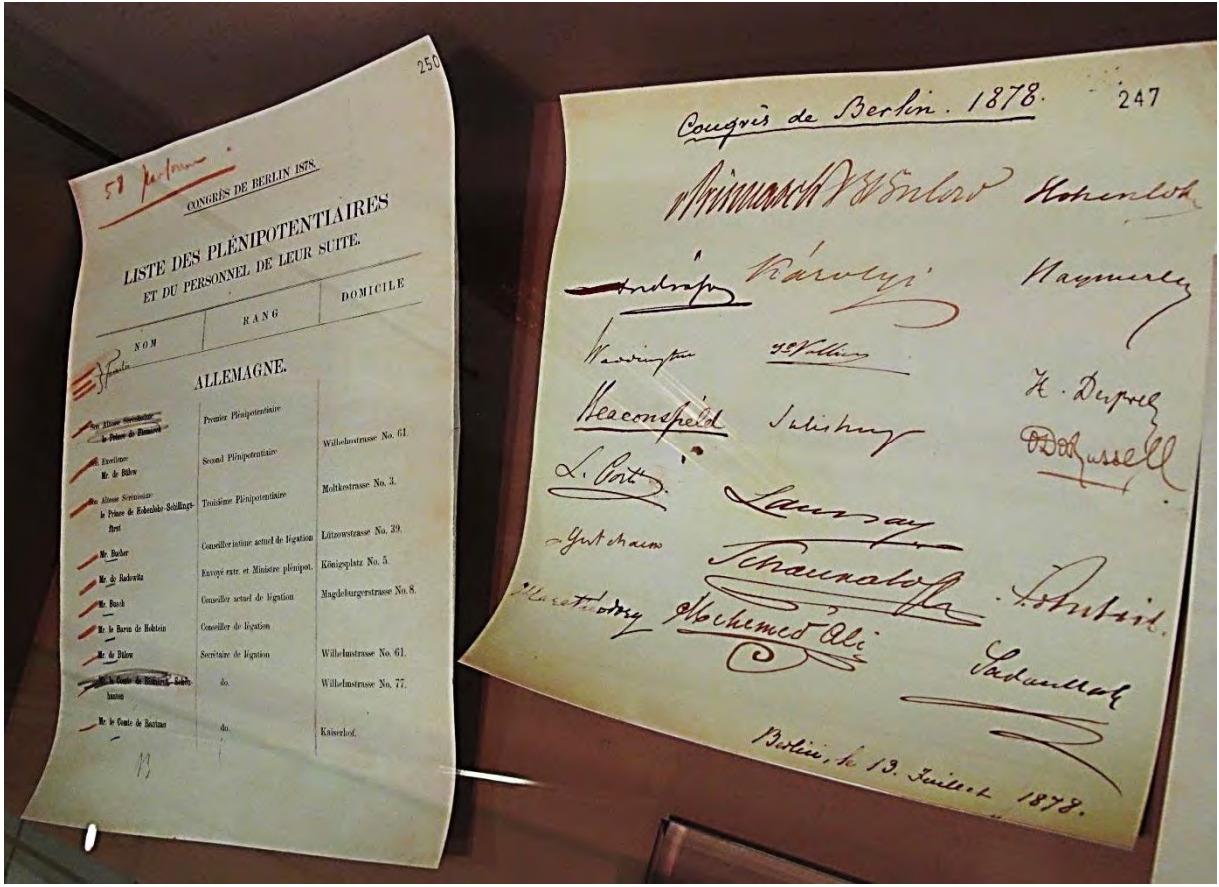
Resim 19: Basiretçi Ali Efendi Almanya ziyaretinde Prens Bismarck'ın bizzat yakın ilgi ve alakasını görmüştür. Bismarck, kendisine oldukça fazla ihsanda bulunarak gönlünü kazanmasını bilmiştir. (Kaynak: İlhan Yerlikaya, XIX. yüzyıl Osmanlı siyasi hayatında Basiret Gazetesi ve Cermenizm Panislamizm Panslavizm Osmanlıcılık fikirleri, Van: Yüzyüncü Yıl Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, 1994.)

Resim 20: Anton von Werner'in resmettiği 1878 Berlin Kongresi'nin 13 Temmuz 1878 tarihli son oturumundan bir görüntü. Sağda Osmanlı temsilcileri Karatodori, Mehmed Ali ve Sadullah paşalar. (Kaynak: Hermann Jahnke, Fürst Bismarck, 2 cilt, Berlin: Paul Kittel, 1896.)

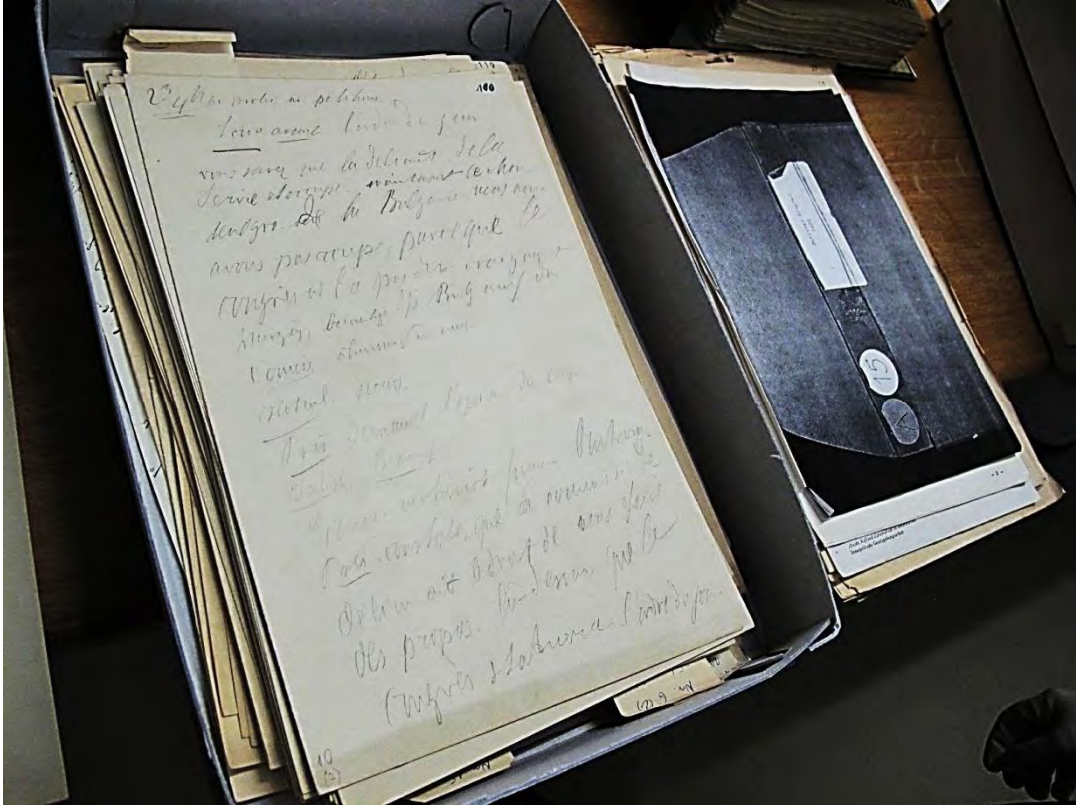
Resim 21: Berlin Kongresi'nden bir fotoğraf. Bismarck ortada ayakta duruyor. (Kaynak: Hermann Baumhauer (haz.), Illustrierte Weltgeschichte, München: Südwest Verlag, t.y.)

Resim 22: Berlin Kongresi'ne katılan temsilcilerin imzaları. Karatodori, Mehmed Ali ve Sadullah Paşaların imzaları en alt kısımda. (Otto von Bismarck Vakfı sergi salonunda sergilenmektedir. Foto: Yusuf Ziya Altıntaş)

Resim 23: Berlin Kongresi hatırası aşşap bir yelpaze. Karatodori, Mehmed Ali ve Sadullah Paşalar da dâhil her bir çitasında bir temsilcinin imzası bulunuyor. Yanındaki 13.7.1878 günü Bismarck'ın Berlin Kongresi'ni imzaladığı divit kalemidir. (Bismarck müzesinde sergilenmektedir. Foto: Yusuf Ziya Altıntaş)

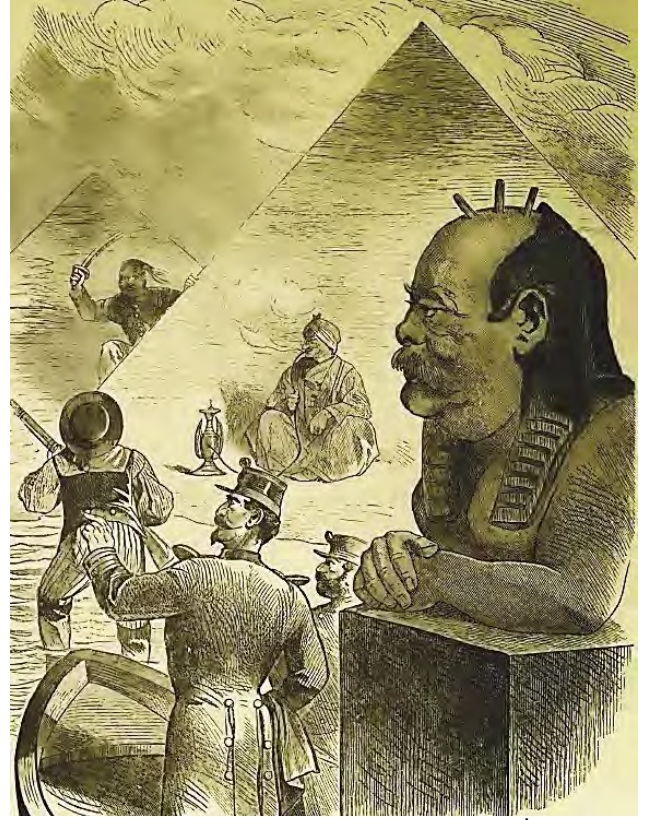
Resim 24: Bismarck'ın Berlin Kongresi'nde kurşun kalem ile aldığı bir kutu dolusu not. Otto von Bismarck Vakfı arşivi deposunda bulunmaktadır. (Foto: Yusuf Ziya Altıntaş)

Resim 25: 1878 tarihli bir Avusturya karikatürü. Küçük çocuk Berlin Kongresi'ni, kadın ise Avrupa'yı temsil ediyor. Çocuk kadına soruyor: "Söylers misin anneciğim bu çelengi kimin için getirdin. Kadın ise şöyle cevap veriyor: "Bekle, çok yakında sen de öleceksin". Arkadaki mezar taşlarında ise Paris ve Ayastefanos antlaşmalarının isimleri yazılı. (Kaynak: Necmettin Alkan, Avrupa Karikatürlerinde II. Abdülhamid ve Osmanlı İmajı, İstanbul: Selis, 2006.)

Resim 26: Uzun yıllar birbirini tamamlayan iki isim Bismarck ve I. Wilhelm'i resmeden yağlıboya tablo
(Kaynak: <http://deutschlanddokumente.de/bsmBismarck.php>)

Resim 27: Mısır'ın işgalini tasvir eden karikatürde İngiliz ve Fransız karakterler ve arkadan izleyen Bismarck
(Kaynak: Wilhelm Scholz, Bismarck Album – Kladderatsch, Berlin: A. Hoffmann, 1893, s. 142)

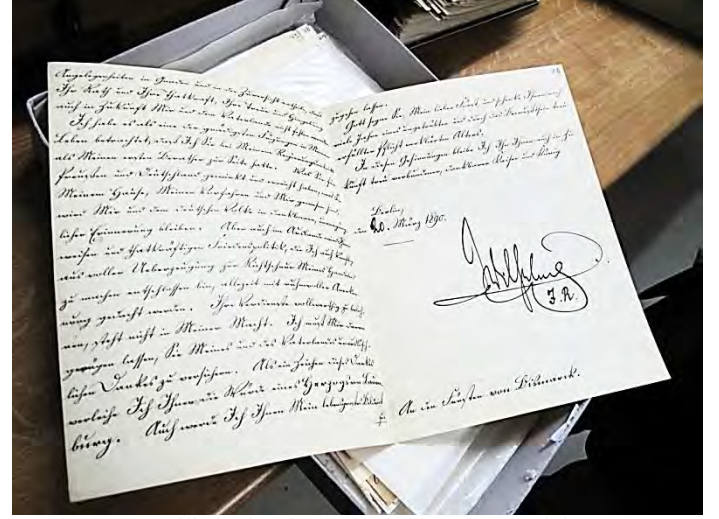
Resim 28: Bismarck "Tyras" ve "Rebecca" isimli köpekleriyle.
Bismarck'ın "Tyras" isimli köpeği Berlin Kongresi'nde Rus Dışişleri Bakanı Gorçakof'u paçasından yakalamış, Gorçakof bundan çok korkmuştu.

Resim 29: Bismarck'tan sadık hizmetkârı olduğu I. Wilhelm'e son veda. (Kaynak: Harold Kurtz, Kayzer'in Almanyası: "Almanya herşeyin üstünde", çev. Ayşe Kemahlı, İstanbul: Milliyet yayınları, 1976.

Resim 30: Genç İmparator II. Wilhelm'in 1888 yılında Bismarck'ı malikânesinde ziyaretinden bir fotoğraf. (Kaynak: <http://www.pnn.de/mediathek/618989/1/>)

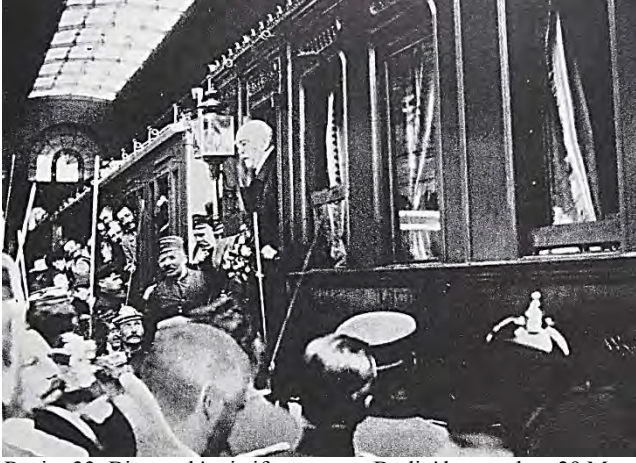
Resim 31: II. Wilhelm'in Bismarck'ı istifaya davet ettiği 20 Mart 1890 tarihli yazıtı ve imzası.(Belge orijinal belge olup Bismarck Vakfı Arşivi'nde bulunmaktadır. Foto: Yusuf Ziya Altıntaş)

LE PILOTE CONGÉDIÉ

(Punch, 29 mars 1890.

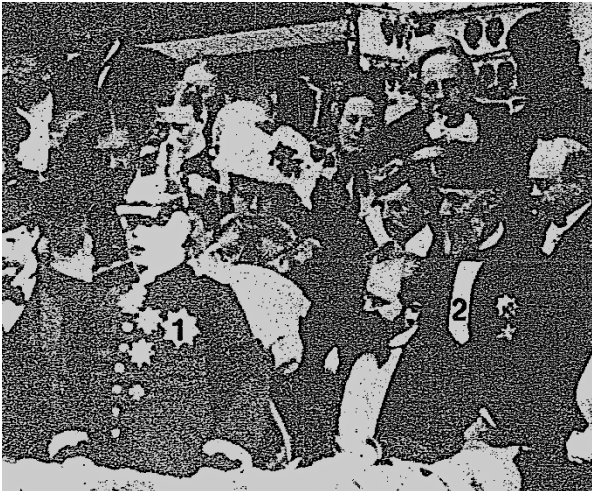
Resim 32: Punch dergisinde yayınlanıp Bismarck'ın istifasının sembolü haline gelen meşhur karikatür. “Kılavuz kaptan gemiyi terk ediyor” [Der Lotse Verlaesst das Schiff] (Kaynak: John Grand-Carteret, Bismarck En Caricatures, Paris, Librairie Academique Didier, 1890.)

Resim 33: Bismarck'ın istifası sonrası Berlin'den ayrılışı. 29 Mart 1980 (Kaynak: http://germanhistorydocs.ghi-dc.org/sub_image.cfm?image_id=1481)

Resim 34: Bismarck'ın Friedrichsruh'daki malikânesinden bir görünüm. (Kaynak: Otto von Bismarck Müzesi, Friedrichsruh)

Resim 35: 1895 yılı Bismarck'ın (1) 80. Doğum yılı münasebetiyle düzenlenen programa katılan Berlin Büyükelçisi Ahmet Tevfik Paşa (2). Kaynak: Orhan Koloğlu, Son sadrazam: Milli Mücadele taraftarı Ahmed Tevfik Paşa, İstanbul: Doğan Kitap, 2007.

Resim 37: Portre (Kaynak: Hermann Jahnke, Fürst Bismarck, 2 cilt, Berlin: Paul Kittel, 1896.)

Resim 36: 80. Doğum yılı münasebetiyle Bismarck'a toplu ziyaretler. (Kaynak: Otto von Bismarck Müzesi, Friedrichsruh)

Resim 38: Portre (Kaynak: http://tr.wikipedia.org/wiki/Otto_von_Bismarck)

Resim 39: Bismarck'ın sakallı hali (Kaynak: Otto von Bismarck Müzesi, Friedrichsruh)

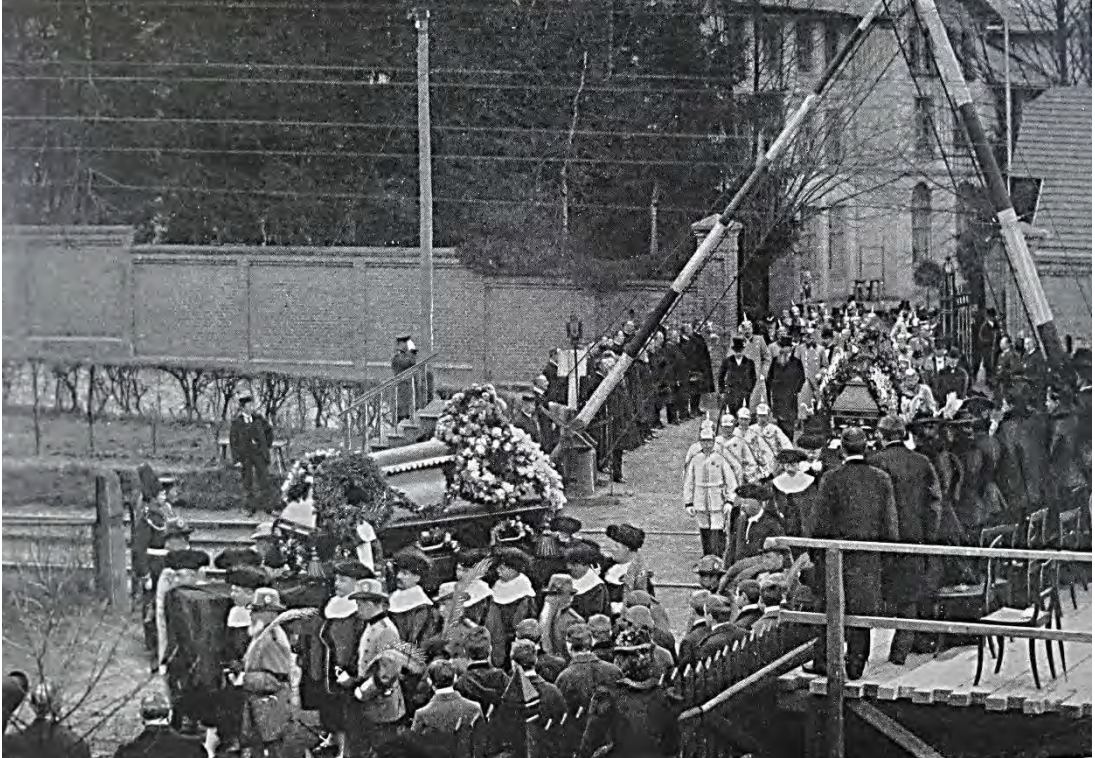
Resim 40: Bismarck son yıllarında malikânesinde gazete okurken. (Kaynak: Otto von Bismarck Müzesi, Friedrichsruh)

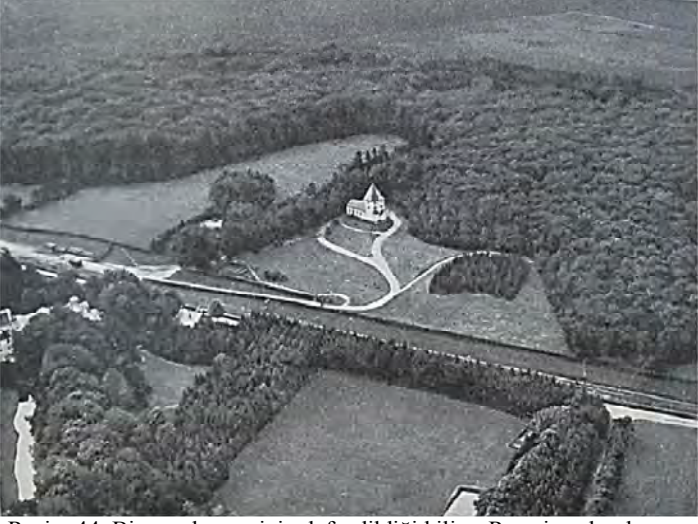
Resim 41: Kendisini civarda ormanda gezerken gören yabancılar bir köylü zannedebilirdi. (Kaynak: Otto von Bismarck Müzesi, Friedrichsruh)

Resim 42: Bismarck ölüm yatağında. İki gazetecinin gizlice çektikleri fotoğraf.
(Kaynak: GALL, Lothar, Bismarck: Der Weisse Revolutionaer, Berlin, 2001.)

Resim 43: Bismarck ve eşinin malikânelerinin karşısında kendileri için inşa edilen kiliseye defnedilmek üzere götürülürken.
(Kaynak: Otto von Bismarck Müzesi, Friedrichsruh)

Resim 44: Bismarck ve eşinin defnedildiği kilise. Resmin solunda ağaçlar içinde görünen yapı Bismarck'ın malikânesi ve resmin alt kısmındaki alan malikânenin bahçesi. (Kaynak: Otto von Bismarck Müzesi, Friedrichsruh)

Resim 45: Bismarck ve eşinin mozolelerinin bulunduğu kilisenin bugünkü hali. (Foto: Yusuf Ziya Altıntaş)

Resim 46: Bismarck ve eşinin kilisenin kubbeli kısmının altında bulunan mozoleleri (Foto: Yusuf Ziya Altıntaş)

Resim 47: Bismarck'ın mozolesinin üzerindeki yazı. Vasiyeti üzerine "İmparator I. Wilhelm'in sadık bendesi" yazılmıştır. (Foto: Yusuf Ziya Altıntaş)

Resim 48: Bismarck'ın ölümünün ardından Berlin'de meclis binasının önüne dikilen heykeli. (Kaynak: http://aventadores.files.wordpress.com/2011/05/berlin_reichstag_mit_bismarck_denkmal_um_1900.jpg)

Resim 49: Meclis binası önündeki heykel 1930'lu yıllarda özgürlük anıtının karşısındaki parkın içindeki bugünkü hali. (Foto: Yusuf Ziya Altıntaş)

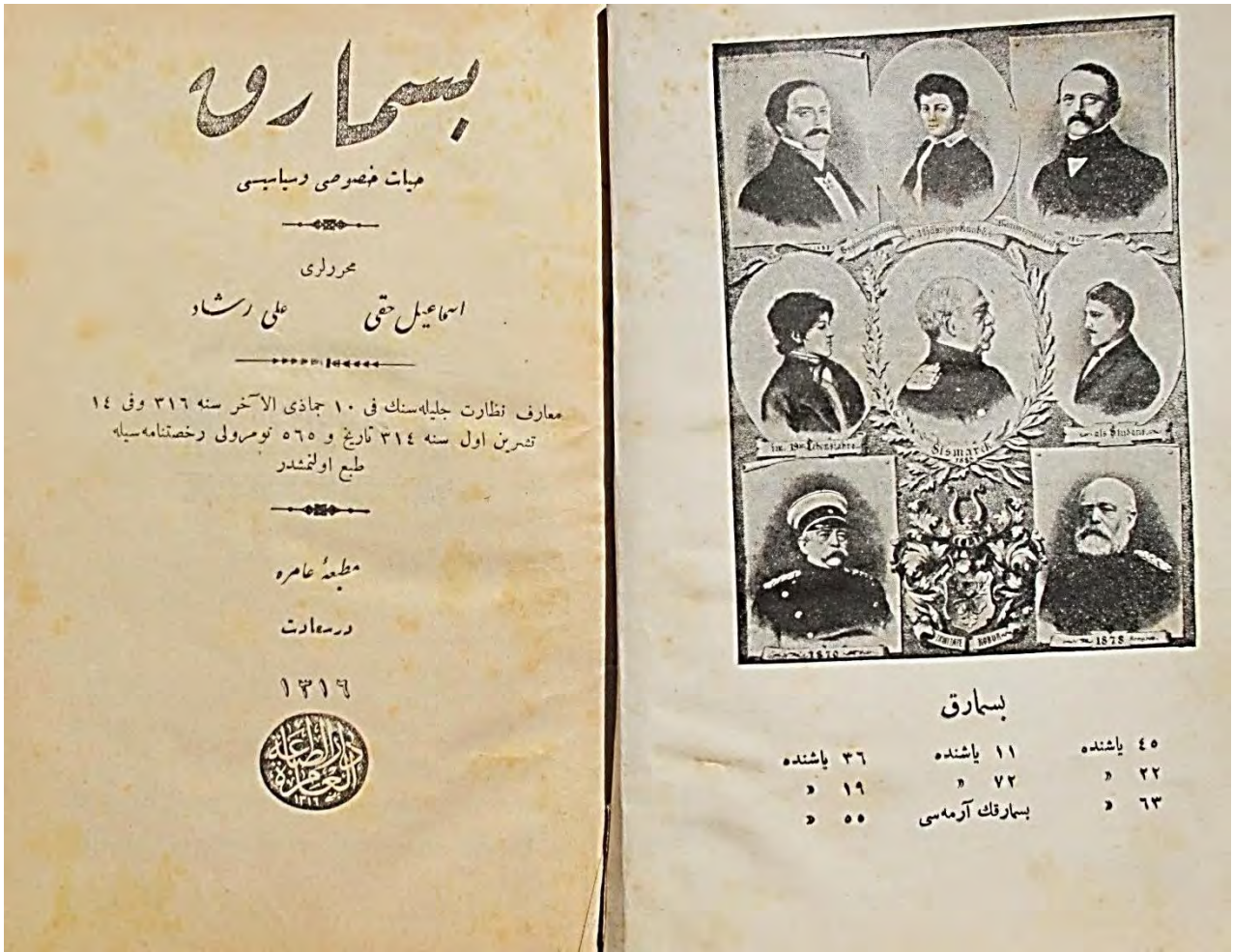
Resim 50: Hamburg'da bulunan 36 m. yükseklikteki en büyük Bismarck heykeli. (Foto: Yusuf Ziya Altıntaş)

Resim 51: Karşıda Otto von Bismarck Vakfı binası ve sağda arşiv deposu görünüyor. Vakıf binası aynı zamanda eski Friedrichsruh tren istasyonu. (Foto: Yusuf Ziya Altıntaş)

Resim 52: Bismarck Müzesi Bismarck'ın oturduğu malikânenin hemen yanı başında bulunuyor. (Foto: Yusuf Ziya Altıntaş)

Resim 53: Ali Reşat ve İsmail Hakkı, Bismarck: Hayat-i Hususi ve Siyasisi, Dersaadet: Matbaa-i Amire, 1316.

پراس بسمارک وفاتی
 فرہ در بقسروہہ ۳۰ تموز — پراس دو بسمارک
 بوکیجه الافرائقه ساعت ۱۱ ده وفات اتمشدرہ
 برلین ۳۰ تموز — فرہ در بقسروہہ دن النان
 برتلتر افنامه ده موسیو دو بسمارک انسانی لیلده
 وفات ایلدیکی بیاز ایندیلیورہ
 مشارالیهک ترجمه حالی

Resim 54: Bismarck'ın 1 Ağustos 1898 tarihli İkdam gazetesindeki ölüm haberi. Devamında tercüme-i halı verilmiştir. (Kaynak: İkdam, Nr. 1457, 20 Temmuz 1314 (r.), 13 Ra. 1316 (h.), 1 Ağustos 1898 (m.), s. 1-2.)

بویوک آدملر سیرسی

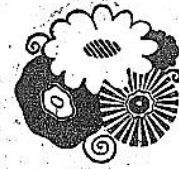
۷
غزدرشیر

۱
۹

بُيُوكْ اَدَامِ اَلرَّسَمَه رَدِيحِي

ابراهيم عمودالدين بلك رياضي آلتندره كزيمه بهيئت علمي
لرئندره رجوده كتر لشمدر.

بِسْمَارِكْ

سیرت و تاریخ

لرئندره نشر اولمشدر.

استانبول
اڭلام مطبعه
۱۹۲۷

بِسْمَارِكْ بَاسْمَه دَكِيل

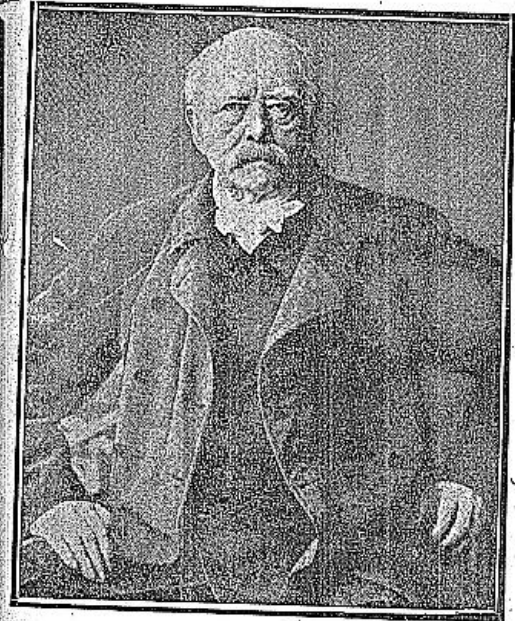
معظم اَللَمَانِيَا اِيچم اولدولمى وجوده كشيرون بيسمارك اؤده چوق ساكن و مشوايع
پر حيات ياشاردى .

بِسْمَارِكْ

اردولرى (وائزولو) ميداننده نهايت
بولان برچوق حمار بهلره اشتراكلايديبور،
متاديا عسكرلر كيدوب كابوردى .
پروسيا اردولرى ، بو حمار بهلردن
آيجق االى سنه صوكر ا ۱۸۱۵ تارخنده
تولدايش اولان بوچوچوڭك قومانداندا .
سنده بويوك بر حمار بهيه كيريشه چيكدى .
بو بويوك حكومت آدامنك باهاسى
(فارل و بيلم فون بيسمارك) دى .

مير حورق ققى :

ناپوليون بوناپارتك « نهليه » آلمه .
سندن فرارندن تام بر آي چيوكره .
(۱ نيسان ، ۱۸۱۵) ده براندن بويوڭ
ماركيزالكنده « شون هاوزن »
باشاوتونده [اوتوز ، نهوارد ،
له نوولده ، فون بيسمارك] دنيايه ككدى .
بيسمارك ده اچوچوق ايكن ، پروسيا

بِسْمَارِكْ حَمْرُوكْ سَمَلَرِي

موقع القناردن اورانلاشمتدن سوكره بيسمارك االى سنه ياشامشدى . بو اولوغراف
بويوك ديپلوماتك وقاتندن ائى سنه اولكى حالى كوسترپور

دايره سنده چاكتسز اولوق قبول | هوا پلك صيچاق .. « ديهرك چاكتى
ايتدى . همان بيسمارك « حقكزوار ، | چيغاردى .

Resim 55: İbrahim Alaaddin Gövsa (ed.), Bismarck, Büyük Adamlar Serisi; 9, İstanbul: Akşam Matbaası, 1927.